

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ПОМОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ В СЛУПСЬКУ (ПОЛЬЩА)
ЗАХІДНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР НАПРН УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР МВС
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ МІСЦЕВИЙ ОСЕРЕДОК
ГО «ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА»
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ СОЮЗУ ЮРИСТІВ
УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

***Теоретико-прикладні проблеми
юридичної науки на сучасному етапі
реформування кримінальної юстиції
(до 85 річниці від дня народження В.П. Колгана)***

***збірник тез
Міжнародної науково-практичної конференції
(м. Хмельницький, 5 червня 2026 року)***

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ПОМОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ В СЛУПСЬКУ (ПОЛЬЩА)
ЗАХІДНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР НАПРН УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР МВС
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ МІСЦЕВИЙ ОСЕРЕДОК
ГО «ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА»
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ СОЮЗУ ЮРИСТІВ
УКРАЇНИ
РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

***Теоретико-прикладні проблеми
юридичної науки на сучасному етапі
реформування кримінальної юстиції
(до 85 річниці від дня народження В.П. Колгана)***

***збірник тез
Міжнародної науково-практичної конференції
(м. Хмельницький, 5 червня 2026 року)***

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
2026**

Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (до 85 річниці від дня народження В.П. Колгана): збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 5 червня 2026 року). – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2026. – 224 с.

У збірнику розміщено тези доповідей, подані на Міжнародну науково-практичну конференцію «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (до 85 річниці від дня народження В.П. Колгана)», що відбулась у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова 5 червня 2026 року.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, студентів, аспірантів та докторантів, практичних працівників і широкий читацький загал.

Організаційний комітет Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції (до 85 річниці від дня народження В.П. Колгана)», не завжди поділяє думку учасників конференції.

У збірнику максимально точно збережена орфографія, пунктуація та стилістика, які були запропоновані учасниками конференції.

Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їхні наукові керівники, рецензенти та структурні підрозділи вищих навчальних закладів і наукових установ, які рекомендували ці матеріали до видання.

КОЛГАН ВІКТОР ПАВЛОВИЧ

*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
(09.07.1941 р. – 19.10.2014 р.)*

Віктор Павлович КОЛГАН – перший начальник Експертно-криміналістичного відділу кримінальної міліції Управління внутрішніх справ Хмельницької області, полковник міліції, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, один із кращих експертів-криміналістів Радянського Союзу.

Народився Віктор Павлович 9 липня 1941 року в селі Стрільцівка Міловського району Луганської області. Після закінчення 8 класів Калмиківської неповної середньої школи, продовжив навчання в Новострільцівській середній школі.

У 1959 році став курсантом морехідної школи міста Жданова (нині Маріуполь) Донецької області. Після року навчання працював матросом I класу, а згодом – котельним машиністом та механіком на торгових судах Азовського управління Чорноморського державного морського пароплавства. Одночасно з роботою в морі продовжував заочне навчання у Ростовському морехідному училищі ім. Сєдова

Звільнившись з флоту за станом здоров'я, працював монтажником-

зварювальником ремонтно-монтажного цеху на Маріупольському металургійному комбінаті імені Ілліча.

У 1963 році, будучи секретарем комсомольської організації комбінату, отримав пропозицію навчатися і направлення Донецького обласного комітету комсомолу в Донецьку середню спеціалізовану школу міліції. Вже у 1965 році закінчив Донецьку середню спеціалізовану школу міліції. Почав працювати в Маріупольському міському управлінні внутрішніх справ. Перебуваючи на посаді позаштатного завідувача кабінету криміналістики, вирішив пов'язати своє життя з професією експерта-криміналіста.

1972 рік — заочно закінчив Київську вищу школу МВС СРСР, паралельно працюючи на посадах експерта, старшого експерта.

1980 рік — з посади начальника Експертно-криміналістичного відділу УВС міста Маріуполя керівництвом Міністерства внутрішніх справ УРСР був відряджений до УВС Хмельницької області.

З грудня 1981 по серпень 1995 року — перший начальник Експертно-криміналістичного відділу, що був створений на підставі наказу МВС УРСР в УВС Хмельницької області «Про розділення оперативно-технічного відділу УВС на експертно-криміналістичний відділ та відділ зв'язку».

1972 рік — заочно закінчив Київську вищу школу МВС СРСР, паралельно працюючи на посадах експерта, старшого експерта.

1980 рік — з посади начальника Експертно-криміналістичного відділу УВС міста Маріуполя керівництвом Міністерства внутрішніх справ УРСР був відряджений до УВС Хмельницької області.

З грудня 1981 по серпень 1995 року — перший начальник Експертно-криміналістичного відділу, що був створений на підставі наказу МВС УРСР в УВС Хмельницької області «Про розділення оперативно-технічного відділу УВС на експертно-криміналістичний відділ та відділ зв'язку».

1995 рік — звільнений з органів внутрішніх справ на пенсію та у відставку з посади у званні полковника МВС України.

1995—2012 роки — доцент кафедри кримінального права та процесу, завідувач кабінету криміналістики Хмельницького інституту управління та права (нині Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова).

Серед його вихованців-студентів відомі державотворці сучасної України: Голова Верховної Ради України Руслан СТЕФАНЧУК, Міністр внутрішніх справ України Денис МОНАСТИРСЬКИЙ, народні депутати України Володимир ВАТРАС, Микола СТЕФАНЧУК, Сергій МАНДЗІЙ та багато інших.

Навчальний заклад став останнім місцем роботи криміналіста Віктора Павловича Колгана, про якого й донині розповідають легенди слідчі, колеги та студенти, а його знання та досвід стали вагомим внеском у становлення юридичної освіти Хмельниччини.

Помер 19 жовтня 2014 року у віці 73 роки.

За сумлінне виконання службових обов'язків Віктор Павлович Колган неодноразово був відзначений державними та відомчими нагородами, серед них:

- ювілейна медаль «50 років Радянської міліції» (1967)
- нагрудний знак «Відмінник міліції» (1968)
- медаль «За бездоганну службу III ступеня» (1973)
- медаль «За бездоганну службу II ступеня» (1978)
- нагрудний знак «За відмінну службу в ВМС» (1989)
- медаль «Ветеран праці» (1990)

На базі Хмельницького університету управління права імені Леоніда Юзькова є кабінет-музей криміналістики імені Віктора Павловича КОЛГАНА.

ЗМІСТ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В СУЧАСНОМУ ВИМІРІ	11
БЕРЕЖНИЙ С. Д. КРИМІНАЛЬНА РОЗВІДКА ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ	11
БОНЧУК В. П. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 145 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ	13
ГЛУШКОВА Д. В. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ. ТРАНСФОРМАЦІЯ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ТА ВИКЛИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ	15
ГОЛУБ А. Є. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОШКОДЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ВНАСЛІДОК ОБСТРІЛУ ЧИ ЗНИЩЕННЯ ПОВІТРЯНОЇ ЦІЛІ	17
ГОРБАТЕНКО В. С. СТАТТЯ 436-2 КК УКРАЇНИ: НОВЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЇЇ ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА	19
ГРАМЧУК А. І. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОТИПРАВНИЙ ВПЛИВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ	21
ГРИНЬОВ В. С. ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПЕРЕМІЩЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЗА СТАТТЕЮ 114-2 КК УКРАЇНИ	23
ДЯЧЕНКО С. В. ПОНЯТТЯ «ПОТЕРПІЛОГО» У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ	26
ДУДОРОВ О. О. ВИЗНАЧЕННЯ «АДРЕСАТА» ВПЛИВУ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ СТ. 369-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)	28
ЗАХАРЧУК В. М. ПРАКТИКА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА СУКУПНІСТЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	32
КОРЖІНЬОВСЬКА М. І. ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ПРАЦІ	34
КРУШИНСЬКИЙ С. А. ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ І ЯКІСТЬ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	37
КУНТІЙ А. І., СМІРНОВА В. В. КОЛІЗІЇ ТА ПРОГАЛИНИ ЗАСТОСУВАННЯ Ч. 5 СТ. 401 КК УКРАЇНИ У ПРАКТИЦІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	40
ЛАГОДНЮК А. С. СЛУЖБОВА НЕДБАЛІСТЬ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН: НАСЛІДКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	41
ЛЕВЧИШИН В. Д. ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ГУМАНІЗМУ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	44
ЛОШАК А. Е. МЕТА ТА ФУНКЦІЇ ПОКАРАННЯ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	46
МАРЦЕНКІВСЬКА К. Т. ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ВІД СУМІЖНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	47
МОВЧАН Р. О. ПРОБЛЕМИ УНІФІКАЦІЇ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОКРЕМІ ПРОЯВИ ПОЛІТИЧНОГО КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ	50
НІКІФОРОВА Т. І. ОСОБЛИВОСТІ ПРОБАЦІЇ ЩОДО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВЕТЕРАНІВ	54
ОХМАН О. В., ЛЕБІДЬ Х. І. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КІБЕРЗЛОЧИНИ: ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ	57

ПІДЛІСНА О. О. ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ	60
ПИСЬМЕНСЬКИЙ Є. О. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ З ПРОТИДІЇ ПЕРЕШКОДЖАННЮ ЗАКОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ: ЗАКОНОДАВЧІ ПРОРАХУНКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ	63
ПЛИСЮК Н. М. ДО ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА В УКРАЇНІ	66
ПОГОРІЛЬСЬКА Д. В. ЮРИДИЧНА ПОМИЛКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВИДИ	69
ПОЛІТОВА А. С. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКСПЛУАТАЦІЮ ДІТЕЙ: ЧИ ПОТРЕБУЄ СТАТТЯ УДОСКОНАЛЕННЯ	72
СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ А. В. БАЛАНС МІЖ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	75
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА	78
КОРЖИНСЬКИЙ Р. В. СПІВВІДНОШЕННЯ ОБОВ'ЯЗКУ БОРЖНИКА ТА ОБОВ'ЯЗКУ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ У ВИКОНАННІ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТ. 382 КК УКРАЇНИ	78
ТЕРНОПОЛЬСЬКА Б. О. ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	82
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ	87
БЄЛЯКОВА А. В. ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ ТА НЕДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ	87
БОНДАР В. В. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ВІКТИМНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	90
ВИГОВСЬКИЙ Д. Л. ФОРМУВАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В ПОГЛЯДАХ ФАЛЕСА МІЛЕТСЬКОГО ТА СОЛОНА АФІНСЬКОГО: РАЦІОНАЛЬНИЙ МЕТОД ТА СОЦІАЛЬНИЙ ДЕТЕРМІНІЗМ	92
ІВАХОВА У. Р. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СЕРІЙНОГО ВБИВЦІ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФІЛЮВАННЯ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ В УКРАЇНІ	95
КОГУТ Д. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СПРЯМОВАНOSTІ НЕПОВНОЛІТНІХ	96
КОВАЛЕНКО М. А. ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ УМИСНИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ	98
ПУШКАР В. І. ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ В КРИМІНОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ	100
СИДОРУК С. С. ПРАВОВА ОСВІТА ТА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ЯК ПРЕВЕНТИВНИЙ ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ	103
СТАХОВА В. О. КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ФАКТОР СУЧАСНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	106
ТУЛЯКОВ В. О. ВІДКРИТА ВІКТИМОЛОГІЯ: ПОТЕРПІЛИЙ У ПЕРЕХІДНІЙ КРИМІНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ	107
ШУБОВИЧ А. І. КРИМІНОГЕННИЙ ВПЛИВ ВОЄННОЇ ПРОПАГАНДИ РФ НА ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ: ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД ІДЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	113
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	116
АНДРУХ В. В. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ, ДІЙ АБО БЕЗДІЯЛЬНОСТІ У ПІДГОТОВЧОМУ СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ	116

БАГРІЙ М. В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 257 КПК УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ	118
БІЛОУС С. О. ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ ПОВТОРНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ	121
БОБЕЧКО Н. Р. ПЕРЕЖИВАЮЧА (УЛЬТРААКТИВНА) ДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ НА ПРИКЛАДІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ ЗА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ	124
ВОЛКОТРУБ С. Г. НЕДОПУСТИМІСТЬ РОЗГолошення ВІДОМОСТЕЙ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ	126
ВОЛОСЬКА А. О. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ	128
ГАПИНА Б. Д. ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	131
ГЛОВІЮК І. В. ПРАВО ПОТЕРПІЛОГО ТА ЙОГО ПРЕДСТАВНИКА НА ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЮ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	134
ЄМЕЦЬ М. О. ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ЗАСАД ТАЄМНИЦІ СПІЛКУВАННЯ ТА НЕВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ	136
ЖЕРЕБНИЙ В. О. НЕДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВ	138
ЗАВТУР В. А. ВІДЕОЗАПИСИ ДОПИТУ СВІДКА, ПОТЕРПІЛОГО ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ФОРМА ДЕПОНУВАННЯ ПОКАЗАНЬ: ДО ПИТАННЯ ПРО МЕЖІ ДОПУСТИМОСТІ ВИКОРИСТАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ	141
ЗАМАШНІЮК Ю. Р. РОЛЬ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАКОННОСТІ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	143
ЗІНЧУК А. К. ГАРАНТІЇ УЧАСТІ ВИКРИВАЧА КОРУПЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	146
ІВАХОВА О. М. РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМАГАЛЬНИХ ЗАСАД НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	150
КМІТА Н. А. ПІДСТАВИ І ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	152
КОГУТ І. А., КОНОНЧУК Б. Р. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ)	155
КОЛОМІЄЦЬ О. Е. ПРОЦЕСУАЛЬНА РОЛЬ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ	159
КУЛЄБЯКІН В. О. КАТЕГОРІЯ ДОСТАТНЬОГО ЧАСУ ЯК МЕЖА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ	161
КУШНІР А. А. ПОВІДОМЛЕННЯ ОСОБІ ПРО ПІДОЗРУ: ПИТАННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ОБґРУНТОВАНOSTІ	163
НАЛУЦИШИН В. В. ПОВНОВАЖЕННЯ ЗАХИСНИКА В ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ФРН	166
НАЛУЦИШИН В. В., НАЛУЦИШИН Р. В. ЗАХИСНИК ЯК СУБ'ЄКТ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ШВЕЙЦАРІЇ	167
ПАШКЕВИЧ А. А. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	168
ПАТРЕЛЮК Д. А. УЧАСТЬ ПОТЕРПІЛОГО ЯК ПРОЯВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПЕРЕСЛІДУВАННЯМ	171
СЕНЮК О. О. ДОПУСТИМІСТЬ ВІДМОВИ ВІД ЗАХИСНИКА	173

СОЛОДЮК Н. С. ЗАХИСНИК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВА, ОБОВ'ЯЗКИ ТА НАПЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА	176
ЦИГАНЮК Ю. В. ВСТАНОВЛЕННЯ ПРОВОКАЦІЇ БЕЗ ВИЗНАННЯ ВИНИ: АНАЛІЗ СПРАВИ «ЯХИМОВИЧ ПРОТИ УКРАЇНИ» (ЗАЯВА № 23476/15)	178
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	180
БОНДАР В. С. РЕКОНСТРУКЦІЯ МЕХАНІЗМУ ВОГНЕПАЛЬНИХ УШКОДЖЕНЬ: ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ	180
ГАНЗЮК А.Л., КРАВЧУК О. В. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ	182
НІКОЛАЙЧУК М. С. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	185
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	189
АНДРУШКО А. В. РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	189
ГРЕЧАНЮК К. Ю. РОЛЬ ОРГАНІВ ПРОБАЦІЇ У ЗАПОБІГАННІ ПОВТОРНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ	191
ЗАВЕРУХА В. С. ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ	194
КУНЕНКО І. С. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	196
ПРИСЯЖНА А. В. МІСЦЕ, ЗНАЧЕННЯ ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ	198
РЕПЧОНОК А. Ю. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОНТРОЛЮ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	203
АДВОКАТУРА В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ	206
МОІСЄЄВА А. А. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА В УМОВАХ НЕОДНОЗНАЧНОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА СЛІДЧИМИ СУДДЯМИ ТА СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ	206
СІРОТКІНА-БУТ М. В. МЕДІАЦІЯ VS МАЛОЛІТНІЙ ПОТЕРПІЛИЙ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС	207
ТУРОВЕЦЬ Ю. М. ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ АДВОКАТА ЯК МЕХАНІЗМ ПРОТИВАГИ СТОРОНІ ОБВИНУВАЧЕННЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ	211
УРОДА О. В. УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ IN ABSENTIA	213
ХМЕЛЕВСЬКА Н. В. ПРАВО НА ЗАХИСТ І ОБОВ'ЯЗКОВА УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗМАГАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ	215
ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУДОУСТРОЮ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	218
ДАНЬКОВА С.О. УЧАСТЬ ПОТЕРПІЛОГО У ДОКАЗУВАННІ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ	218
ЗАГУРСЬКИЙ О. Б. ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ СУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ	221
ЛОЗІНСЬКА С.В. СПЕЦІАЛЬНИЙ ТРИБУНАЛ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ ТА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ	224

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В СУЧАСНОМУ ВИМІРІ

Бережний Сергій Дмитрович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КРИМІНАЛЬНА РОЗВІДКА ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

Сучасний рівень розвитку суспільства, глобалізації, поширення інформаційних технологій, вимагає ефективного функціонування правоохоронної системи. Складовою частиною якої є оперативно – розшукова діяльність (далі ОРД) завданням якої є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально- підбивну діяльність спеціальних служб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України[1].

ОРД як специфічному виду правоохоронної діяльності притаманні пошуковий та розвідувальний характер гласні та негласні методи роботи, спрямованість на попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень. Ефективність ОРД значною мірою залежить від належного та своєчасного інформаційно-аналітичного забезпечення її діяльності. Одним з таких способів є кримінальний аналіз, який проводить систематизацію зібраних фактичних даних, виявлення прихованих зв'язків, відомостей, а також формування прогнозів щодо стану та перспективного розвитку криміногенної ситуації в державі. Суттєвою особливістю ОРД є поєднання гласних та негласних методів роботи, значна частина яких проводиться конфіденційно, що вимагає підвищеного рівня захисту отриманої інформації та належної організації аналітичної роботи, в частині опрацювання отриманих даних.

Кримінальний аналіз надає можливість перетворення розрізнених оперативних даних на корисну структуровану інформацію, для прийняття конкретних практичних рішень, що дає можливість своєчасно та ефективно протидіяти злочинності, розвідувально-підбивній діяльності спеціальних служб іноземних держав та організацій проти України. В реальних умовах сьогодення великого значення, набуває кримінальна розвідка з відкритих джерел інформації (КРОДІ). Сучасне інформаційне суспільство генерує велику кількість відкритих даних, які можуть бути корисними для кримінальної розвідки та використані при проведенні оперативно – розшукових заходів та досудового розслідування. Щохвилини користувачі соціальних мереж, новинних порталів, комерційних, розважальних, професійних, наукових та інших платформ залишають свій цифровий слід наповнюючи публічний простір різноманітною інформацією, яка за умови фахового аналізу та умілого користування стає вагомим ресурсом в роботі правоохоронних органів для протидії злочинності та забезпечення безпеки.

Збір інформації для кримінальної розвідки проводиться різними способами, із застосуванням оперативних та оперативно - технічних засобів. Серед традиційних методів таких як фізичне спостереження, криміналістичні технології, робота з конфідентами, електронне слідкування, в умовах інформаційних технологій все більшого значення набуває розвідка на основі відкритих джерел (OpenSourceIntelligence, OSINT), як сучасної самостійної концепції. Дослідження Інтернету: веб-сайтів, соціальних мереж, публічних баз даних, аналіз медіа засобів, вивчення аудіо та відеоматеріалів дозволяє отримувати оперативно важливу інформацію без застосування негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що потребують спеціальних дозволів, забезпечуючи при цьому правову легітимність зібраних фактичних даних. OSINT- це системний збір, обробка та аналіз загальнодоступних і легальних даних із метою їх подальшого використання у боротьбі зі злочинністю та в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави. Характерною особливістю OSINT є те, що первинна інформація отримана з відкритих джерел в подальшому після фахового аналізу та переробки може трансформуватися у

відомості для службового користування, а в подальшому при дотриманні вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам статті 99 КПК України[2], визнаватися документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Зазначене свідчить, що OSINT спроможний генерувати розвідувальну інформацію, яка може бути визнана оперативно значущою та створювати доказову базу наряду з іншими джерелами доказів у кримінальному провадженні. У зв'язку з чим виникає нагальна потреба у верифікації даних отриманих кримінальною розвідкою відкритих джерел. Така потреба викликається тим, що сучасні цифрові технології в тому числі штучний інтелект спроможний згенерувати неправдиві або викривлені дані, які можуть бути помилково використанні як докази у кримінальному провадженні. В таких умовах зростає роль алгоритмів перехресного аналізу інформації отриманої з різних джерел, який буде мінімізувати можливість використання спотворених та неправдивих даних. Актуальним питанням OSINT є значне зростання обсягів інформації, що потребує застосування автоматизованих рішень на підставі штучного інтелекту (ШІ) та відповідного навчання осіб які долучаються до процесу перевірки та використання інформації. Це обґрунтовано ставить питання про легітимність результатів автоматизованого аналізу та допустимості цих доказів у кримінальному провадженні.

Крім того, ще одним важливим питанням, яке стоїть перед правоохоронними органами та судами є відсутність уніфікованої методології та єдиних стандартів проведення досліджень кримінальною розвідкою відкритих джерел. При цьому слідчі (розшукові) дії не завжди адаптовані до специфіки роботи з відкритими джерелами інформації, які лише при зібранні їх в порядку, передбаченому Законом України «Про оперативно – розшукову діяльність» та КПК України можуть бути визнані належними та допустимими доказами у кримінальному провадженні. При недотриманні порядку отримання та збору фактичних даних вони є нелегітимними і не можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні.

Окремої уваги потребує правовий аспект розвідки на основі відкритих джерел. Законність та ефективність OSINT можлива лише за умови дотримання законодавчих приписів, зокрема тих які захищають персональні дані та права людини передбаченні Конституцією України, а також відповідності міжнародним стандартам.

Необхідним завданням, на нашу думку на даному етапі є розроблення єдиного спеціалізованого нормативно правового регулювання для уніфікації процесу збору, фіксації та верифікації OSINT- даних відповідно до протоколу Берклі. Цей Документ встановлює стандарти, які допомагають зібраним з Інтернету матеріалам стати допустимими доказами для національних судів та Міжнародного кримінального суду (МКС)[3].

Особливо актуального значення в практичній діяльності OSINT набув у фіксації та документуванні воєнних злочинів під час широкомасштабної військової агресії російської федерації проти України. В умовах воєнного стану та окупації частини території України коли доступ до місця вчинення злочину та збору фактичних даних про злочину діяльність є неможливим OSINT стала одним із найбільшзатребуваних засобів збору фактичної інформації. Орієнтиром та прикладом легітимації та застосування OSINT в доказовій базі є рішення Європейського суду з прав людини у справі «Україна та Нідерланди проти Росії»[4] де ЄСПЛ визнав дані з відкритих джерел, щодо збиття рейсу МН 17, належними та допустимими доказами у справі. При цьому ЄСПЛ сформулював критерії оцінки цих доказів на предмет: авторитетності та досвіду джерела; прозорості методології; узгодженість з іншими зібраними доказами. Таким чином визнання результатів кримінальної розвідки відкритих джерел Європейським судом з прав людини, практика та рішення якого є джерелом права, підтверджує правомірність та легітимність цього засобу.

На підставі наведеного слід зробити наступні висновки. Кримінальна розвідка відкритих джерел інформації є дієвим засобом у протидії злочинності. Вона є ефективним інструментом правоохоронних органів у пошуку і фіксації фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп. Однак, потребує дієвого механізму верифікації та надійного захисту інформації та недопущення порушення прав та конституційних свобод

людини та громадянина під час проведення ОРД. Передбачає застосування автоматизованих рішень на підставі штучного інтелекту (ШІ) та відповідного навчання осіб які долучаються до процесу перевірки та використання інформації. Потребує уніфікованої методології та єдиних стандартів проведення досліджень інформації.

Список використаних джерел:

1. Закон України Про оперативно-розшукову діяльність. - С.: Тов «ВВП НОТІС» 2023, 40 с.;
2. Кримінальний процесуальний кодекс України / Офіц. текст. – К. : «Центр учбової ліри», 2012. – 292 с.;
3. Протокол Берклі режим доступу <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/archive/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf>;
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Україна та Нідерланди проти Росії». [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-222889%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-222889%22]}).

Бончук Вікторія Павлівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 145 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Однією з найбільш актуальних проблем у сфері охорони здоров'я залишається забезпечення належного рівня збереження лікарської таємниці, яка є невід'ємним елементом професійної медичної діяльності. Склад цього кримінального правопорушення є матеріальним, однак незважаючи на те, що незаконне розголошення лікарської таємниці зазвичай не спричиняє безпосередньої шкоди життю чи здоров'ю людини, при цьому воно становить значну суспільну небезпеку.

З огляду на це законодавець передбачив кримінальну відповідальність за такі діяння у статті 145 Кримінального кодексу України. Норми визначенні цією статтею спрямовані на забезпечення належного захисту пацієнта та дотримання принципу конфіденційності у сфері охорони здоров'я, якщо таке протиправне діяння спричинило тяжкі наслідки [1].

При цьому відповідно до ст. 40 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», лікарська таємниця визначається як сукупність відомостей про стан здоров'я особи, факт захворювання, результати медичних обстежень і оглядів, а також інформацію про інтимні та сімейні аспекти життя, що стали відомі медичним працівникам або іншим особам у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків. Закон встановлює обов'язок медичних працівників зберігати конфіденційність цих даних, за винятком випадків, чітко передбачених нормативно-правовими актами[2].

Основним безпосереднім об'єктом правопорушення, передбаченого ст. 145 КК України, є особисті немайнові блага людини, зокрема її воля, честь і гідність, тоді як життя та здоров'я виступають додатковим обов'язковим об'єктом правопорушення.

Предметом цього правопорушення є відомості, що становлять лікарську таємницю, до яких належить інформація про факт і кількість звернень особи до закладів охорони здоров'я, перелік медичних установ, послугами яких користується пацієнт, призначення лікаря та обрану схему лікування, результати лабораторних досліджень, відомості про призначені лікарські засоби, а також будь-які документи, що містять повну або часткову інформацію про стан здоров'я пацієнта[3, с. 117].

Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 145 КК України, виражається у вчиненні дій, що полягають у незаконному розголошенні лікарської таємниці, настанні внаслідок цього тяжких наслідків, а також у наявності причинно-наслідкового зв'язку між

зазначеними діями та заподіяною шкодою. Розголошення лікарської таємниці охоплює як усне чи письмове повідомлення стороннім особам відомостей про стан здоров'я пацієнта або зміст документів, що містять конфіденційну медичну інформацію, так і оприлюднення таких відомостей у засобах масової інформації чи інших публічних джерелах. При цьому тяжкі наслідки виступають обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу правопорушення, до них, зокрема, можуть бути віднесені самогубство потерпілого, заподіяння ним собі тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, виникнення психічного захворювання та інші подібні наслідки.

Аналіз диспозиції статті, зокрема, формулювання «умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків», дає підстави стверджувати, що суб'єкт цього правопорушення є спеціальним. До нього належать лікарі, середній і молодший медичний персонал, адміністративні працівники лікувально-профілактичних закладів, фармацевтичні та інші працівники, як безпосередньо залучені до процесу лікування пацієнта, так і ті, які формально не беруть у ньому участі, а також посадові особи органів управління у сфері охорони здоров'я, співробітники судових і правоохоронних органів та інші особи, яким відомості, що становлять лікарську таємницю, стали відомі у зв'язку з виконанням їхніх професійних чи службових обов'язків.

Суб'єктивна сторона цього правопорушення характеризується змішаною формою вини, що передбачає наявність умислу щодо самого діяння та необережності щодо його суспільно небезпечних наслідків[4, с. 56].

Відповідно до абз.16 ч. 1ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», медична інформація визначається як відомості про медичне обслуговування особи та його результати, оформлені в уніфікованій формі згідно з вимогами законодавства, зокрема дані про стан здоров'я, діагнози, а також інші документи, що стосуються здоров'я та обмежень життєдіяльності особи[2].

На думку Хімченко С. А. варто замінити в Кримінальному кодексі України термін «лікарська таємниця» на «медична інформація», яка також має статус конфіденційної та підлягає правовому захисту від незаконного розголошення. Запровадження такої зміни сприятиме більш комплексному врегулюванню проблеми розкриття відомостей про стан здоров'я та розкриття відомостей, що становлять лікарську таємницю. Зокрема, це дозволить розглядати відповідне правопорушення не лише в аспекті охорони життя і здоров'я, а й у площині захисту інформаційних прав особи, а також розширити коло суб'єктів відповідальності, включивши до нього не лише медичних і фармацевтичних працівників, а й інших осіб, яким така інформація стала відома у зв'язку з виконанням професійних обов'язків[5, с. 248].

Ми вважаємо, що повна заміна зазначених понять не є достатньо обґрунтованою, оскільки вони мають різну правову природу. «Лікарська таємниця» відображає режим конфіденційності та юридичний обов'язок її збереження, тоді як «медична інформація» визначає лише зміст відповідних відомостей. Така підміна може призвести до розширювального тлумачення кримінально-правової норми, зниження рівня її визначеності та виникнення колізій у правозастосовній практиці.

Отже, лікарська таємниця є визначальним елементом правового механізму, який забезпечує дотримання прав людини у сфері охорони здоров'я, а також слугує важливою гарантією захисту права на приватне життя. Аналіз ст. 145 КК України демонструє, що криміналізація незаконного розголошення цієї таємниці обумовлена наявною суспільною небезпекою такого роду діянь. Нормативне визначення поняття лікарської таємниці та характеристик складу відповідного правопорушення дозволяє чітко окреслити об'єкт охорони кримінального закону, встановити предмет і суб'єкт правопорушення, а також умови настання кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Дата звернення: 15.03.2026 р.)

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#n339> (Дата звернення: 15.03.2026 р.)

3. Шопіна Ю. О.Об'єкт злочинів, передбачених ст.ст. 131, 132, 134, 139–145 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 42, том 2. С. 115-118.

4. Івасечко Р. Кримінально-правовий захист лікарської таємниці. Лікарська таємниця в умовах пандемії: законодавчі, правозастосовчі, соціальні та психологічні аспекти: збірник тез доповідей на Всеукр. науково-практич. онлайнконф. 2020. С. 55-59.

5. Хімченко С. А. Кримінально-правовий захист лікарської таємниці: відповідність сучасним вимогам. *Правова позиція*. № 4 (37). 2022. С. 246-250.

Глушкова Дар'я Валентинівна,

доктор філософії, доцент кафедри правоохоронної діяльності навчально-наукового інституту Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ. ТРАНСФОРМАЦІЯ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ТА ВИКЛИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Сучасний розвиток міжнародних відносин характеризується зростанням кількості конфліктів нового типу, які виходять за межі класичних військових протистоянь і набувають комплексного, багатовимірного характеру. Одним із найбільш яскравих прикладів таких конфліктів є гібридна війна, що поєднує військові, інформаційні, кібернетичні, економічні та політичні засоби впливу. У цьому контексті кримінальне право опиняється перед необхідністю адаптації до нових викликів, оскільки традиційні підходи до визначення складів злочинів та механізмів їх кваліфікації часто виявляються недостатніми для ефективного реагування на сучасні загрози. Україна, яка з 2014 року, а особливо після 2022 року, перебуває у стані повномасштабної гібридної війни, стала одним із ключових майданчиків трансформації кримінально-правової системи в умовах новітніх загроз.

Гібридна війна суттєво змінює природу злочинності, формуючи нові види протиправної діяльності або трансформуючи вже існуючі склади злочинів. Одним із ключових напрямів таких змін є розширення сфери криміналізації діянь, пов'язаних із посяганням на національну безпеку держави. Зокрема, у Кримінальному кодексі України з'явилися нові склади злочинів, такі як колабораційна діяльність, а також були суттєво змінені підходи до кваліфікації державної зради, пособництва державі-агресору та поширення інформації, що шкодить обороноздатності держави. Це свідчить про прагнення законодавця забезпечити адекватну правову відповідь на нові форми загроз, які виникають у межах гібридного конфлікту[1].

Одним із найбільш показових прикладів трансформації кримінального права в умовах гібридної війни є запровадження відповідальності за колабораційну діяльність. Відповідні зміни до кримінального законодавства України були внесені у 2022 році та передбачають кримінальну відповідальність за співпрацю з державою-агресором, зокрема за публічну підтримку її дій, зайняття посад у незаконних органах влади на тимчасово окупованих територіях, організацію та проведення незаконних виборів, а також інші форми сприяння окупаційній адміністрації. Практика застосування цих норм демонструє як їхню актуальність, так і складність правозастосування, оскільки виникає необхідність чітко відмежовувати кримінально карану поведінку від вимушеної співпраці населення в умовах окупації[2].

Реальні кейси свідчать про складність кваліфікації таких діянь. Наприклад, у судовій практиці України вже є численні вироки щодо осіб, які обіймали посади в окупаційних адміністраціях або брали участь у організації псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях. Водночас виникають ситуації, коли особи змушені співпрацювати з окупаційною

владою з метою виживання або забезпечення базових потреб населення, що створює складні правові дилеми та потребує індивідуалізації підходів до оцінки їхніх дій.

Іншим важливим напрямом трансформації кримінального права є розвиток кримінально-правових механізмів протидії інформаційним загрозам. У межах гібридної війни інформація стає потужною зброєю, що використовується для дестабілізації суспільства, підризу довіри до державних інституцій та впливу на громадську думку. У цьому контексті кримінальне право України передбачає відповідальність за поширення інформації про переміщення, рух або розміщення Збройних Сил України, а також за виправдовування, заперечення або глорифікацію збройної агресії Російської Федерації. Такі норми спрямовані на захист інформаційної безпеки держави, проте їх застосування також викликає низку проблем, пов'язаних із забезпеченням балансу між свободою слова та необхідністю захисту національної безпеки[3].

Особливої актуальності в умовах гібридної війни набуває кіберзлочинність, яка стає одним із ключових інструментів впливу на державу та суспільство. Кібератаки на критичну інфраструктуру, державні органи, банківську систему та інформаційні ресурси можуть мати серйозні наслідки, включаючи порушення функціонування економіки, енергетики та системи управління. Україна вже неодноразово ставала об'єктом масштабних кібератак, зокрема атак на енергетичну систему та державні інформаційні ресурси. У відповідь на ці загрози кримінальне законодавство передбачає відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних систем, створення та розповсюдження шкідливого програмного забезпечення, а також інші кіберзлочини. Проте складність доказування таких злочинів, їх транскордонний характер та використання сучасних технологій створюють значні труднощі для правоохоронних органів.

Окрему увагу слід приділити питанням міжнародного кримінального права та взаємодії України з міжнародними інституціями у сфері притягнення до відповідальності за злочини, пов'язані з гібридною війною. Зокрема, Україна активно співпрацює з Міжнародним кримінальним судом (ІСС), який здійснює розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності та інших тяжких порушень міжнародного гуманітарного права. Реальні кейси, такі як розслідування подій у Бучі, Ірпені та інших містах, свідчать про важливість міжнародної співпраці у забезпеченні невідворотності покарання за найтяжчі злочини. Водночас постає питання юрисдикції, доказової бази та координації дій між національними та міжнародними органами.

Гібридна війна також актуалізує проблему економічної злочинності, зокрема фінансування тероризму, незаконного обігу ресурсів, ухилення від сплати податків та інших правопорушень, які можуть використовуватися для підтримки агресії. У цьому контексті кримінальне право відіграє важливу роль у забезпеченні економічної безпеки держави, проте ефективність його застосування залежить від рівня координації між різними органами, а також від міжнародного співробітництва у сфері боротьби з фінансовими злочинами.

Суттєвим викликом для кримінального права є також необхідність забезпечення прав людини в умовах гібридної війни. З одного боку, держава має вживати жорстких заходів для захисту національної безпеки, з іншого — зберігати демократичні стандарти та гарантії прав і свобод громадян. Це особливо актуально у випадках обмеження свободи слова, застосування превентивних заходів та притягнення до відповідальності за дії, пов'язані з інформаційною діяльністю. Відсутність чітких критеріїв може призвести до зловживань та порушення прав людини, що вимагає вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Перспективи розвитку кримінального права в умовах гібридної війни пов'язані з подальшою адаптацією законодавства до нових викликів, впровадженням сучасних технологій у діяльність правоохоронних органів, а також поглибленням міжнародного співробітництва. Важливим напрямом є розвиток цифрової криміналістики, використання штучного інтелекту для аналізу даних та виявлення злочинів, а також удосконалення механізмів доказування у справах, пов'язаних із кіберзлочинністю та інформаційними

правопорушеннями. Крім того, необхідно забезпечити підвищення кваліфікації правоохоронців та суддів, що дозволить ефективніше реагувати на нові форми злочинності.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що гібридна війна суттєво трансформує кримінальне право, змінюючи як зміст складів злочинів, так і механізми їх кваліфікації та правозастосування. Україна, перебуваючи в умовах активного гібридного конфлікту, змушена оперативного реагувати на нові загрози, удосконалюючи кримінальне законодавство та практику його застосування. Водночас ці процеси супроводжуються значними викликами, пов'язаними з необхідністю забезпечення балансу між безпекою та правами людини, складністю доказування нових видів злочинів, а також потребою у міжнародній координації зусиль. Реальні кейси, зокрема притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність, розслідування воєнних злочинів та протидія кіберзагрозам, демонструють як ефективність, так і проблемні аспекти сучасного кримінального права. У перспективі його розвиток має бути спрямований на створення гнучкої, ефективної та справедливої системи, здатної адекватно реагувати на виклики гібридної війни та забезпечувати захист національних інтересів і прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Кравченко О. О. Публічне адміністрування в умовах воєнного стану: сучасні виклики та трансформації // Публічне управління та адміністрування. 2024. № 4. С. —. URL:https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/28.pdf (дата звернення 12.04.2026)
2. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність в Україні // ЮрФем. URL:<https://jurfem.com.ua/krym-vidpovidalnist-za-kolaboratsiynu-diyalnist/>(дата звернення 12.04.2026)
3. Проблеми застосування кримінального законодавства в умовах воєнного стану // Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 25(2). С. —. URL:<https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/25-2.pdf>(дата звернення 12.04.2026)

Голуб Анна Євгенівна,

*доктор філософії з права, асистент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОШКОДЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ВНАСЛІДОК ОБСТРІЛУ ЧИ ЗНИЩЕННЯ ПОВІТРЯНОЇ ЦІЛІ

Безумовно, велика кількість повідомлень про факти пошкодження або ж руйнування культурної спадщини України внаслідок воєнних дій з боку країни-агресора не може залишати нас осторонь. Особливого значення набуває кримінальне законодавство та практика, оскільки притягнення винних до відповідальності та справедлива сатисфакція, в тому числі відшкодування збитків, мають бути ключовим вектором діяльності правоохоронних органів в цьому контексті. Не торкаючись жахливих руйнувань, вандалізму та ведення безпосередніх бойових дій на лінії зіткнення (оскільки кожен з цих вилив уражень має власні особливості та наслідки), звернемо увагу на ракетні обстріли, а також атаки безпілотними літальними апаратами (далі – БпЛА). Останні є наразі щоденним нагадуванням мирним містам України про агресію, що вже 4 роки здійснюється з боку рф.

Існує досить багато прикладів, коли Офіс Генерального прокурора України здійснює провадження саме щодо випадків пошкодження культурних цінностей внаслідок дистанційного ураження. 05 листопада 2023 року було завдано удар протикорабельною ракетою ЗМ55 «Онiкс» по центральній частині м. Одеса, де знаходяться пам'ятки, історії, архітектури та містобудування, які перебувають у Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО,

відповідно до чого було почате кримінальне провадження та трьом російським воєначальникам повідомлено про підозру в порушенні законів та звичаїв війни (ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 438 КК України): підозрювані – адмірал, командувач чорноморського флоту в/мфрф, віцеадмірал, начальник штабу-перший заступник командувача ч/вмфзсрф, полковник, командир 15 окремої берегової ракетної бригади ч/вмфзсрф) [1]. Хочемо звернути увагу на те, що кваліфікація повинна здійснюватись і здійснюється саме за статтею 438 КК України, а не, до прикладу, ст.298 КК України (Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини) чи ст.252 КК України (Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду) [2], оскільки останні хоч і мають відношення до пошкодження чи знищення культурних цінностей, проте не враховують "воєнного" аспекта цього злочинного діяння. Зокрема, стаття 438 КК України відображає саме конвенційні принципи захисту культурних цінностей: «Забороняється вчиняти будь-які акти ворожнечі, спрямовані проти історичних пам'яток, творів мистецтва чи місць поклоніння, які є культурною або духовною спадщиною народів» (Стаття 53 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1977 року) [3]; «Серйозні порушення законів і звичаїв війни... включають умисне спрямування атак проти будівель, присвячених релігії, освіті, мистецтву, науці або благодійній меті, історичних пам'яток..., за умови, що вони не використовуються у військових цілях» (Стаття 8(2)(b)(ix) Римського статуту МКС (1998)) [4]. Крім цього, хоч і на нашу думку, статті 298 та 252 КК України не містять обмеження щодо того, що суб'єкт вчинення такого кримінального правопорушення – громадянин України чи іноземець, - стаття 438 КК України все ж має чітку вказівку на те, що йдеться мова про іншу сторону конфлікту (її посадових осіб) як суб'єкта вчинення воєнних злочинів.

Поруч із цим відкритим залишається питання застосування кримінальної відповідальності за пошкодження пам'яток культури внаслідок збиття ракет чи БпЛА силами оборони України. Оскільки, в разі прямого потрапляння, дійсно, йдеться мова про прямий умисел, чіткий причинно-наслідковий зв'язок, чого немає у разі влучення збитої літальної цілі чи уламків від неї. В цьому контексті цікавою є практика щодо Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, де було найбільше актуальних рішень щодо знищених культурних цінностей. Так, у справі проти Младена Налетіліча суд встановив, що критеріями визнання знищення об'єктів культурної спадщини є: а) об'єкт, на який здійснено напад, не має використовуватися як військовий об'єкт; б) винуватець нападу повинен володіти або прямим умислом, або непрямым умислом, поєднаним з необачністю [5, с. 705]. У справі Павле Стругара (у 2005 році Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії визнав його винним у нападі на старе місто Дубровник, що також спричинило пошкодження культурних об'єктів) трибунал вказав на такі умови визнання пошкодження чи знищення злочинним в умовах збройного конфлікту:

- «(i) знищення майна відбувається у великих масштабах;
- (ii) знищення не виправдане військовою необхідністю;
- (iii) злочинець діяв з наміром знищити відповідне майно або безрозсудно нехтуючи ймовірністю його знищення» [6, с. 129-130].

З огляду на це йдеться мова, на нашу думку, про злочинну недбалість, оскільки направляючи зброю в напрямку, де зосереджені культурні пам'ятки (до прикладу, центр міста), посадова особа рф повинна була розуміти, що рух такого об'єкту може супроводжуватись збиттям та потраплянням в такі культурні цінності. Більшість авторів зауважують, що за статтею 438 КК України воєнні злочини вчиняються лише за умисної форми вини [7, с. 793], проте на нашу думку, тут може також існувати і необережне ставлення щодо наслідків у формі злочинної недбалості, оскільки будь-яка агресія із застосуванням зброї має неконтрольовану силу. Це ж і підтверджується вищезазначеною практикою.

Безумовно, це тема, яка потребує подальшого активного наукового дослідження, оскільки реалії та сьогоденні потреби змушують нас інакше дивитись на вже звичні нам положення.

Список використаних джерел:

1. Ракетний удар по об'єктах ЮНЕСКО в Одесі – повідомлено про підозру двом адміралам і полковнику зсрф. Розділ «Новини» офіційного порталу Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/raketni-udar-po-objekтах-yunesko-v-odesi-povidomleno-pro-pidozru-dvom-admiralam-i-polkovniku-zs-rf>(дата звернення: 01.05.2026 року).
2. Кримінальний кодекс України: Верховна Рада України; *Кодекс України, Кодекс*, Закон від 05.04.2001 № 2341-III (Редакція станом на 15.04.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): Міжнародний документ, Протокол Організації Об'єднаних Націй від 08 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text(дата звернення: 01.05.2026 року).
4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут, Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 17.07.1998 року (ратифікація Україною: 21.08.2024; набрання чинності для України: 01.01.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 01.05.2026 року).
5. Wierczyńska K., Jakubowski A. Individual Responsibility for Deliberate Destruction of Cultural Heritage: Context ualizing the ICC Judgment in the Al-Mahdi Case. *Chinese Journal of International Law*. 2017. №16.4. p. 695–721.
6. Prosecutor V. Pavle Strugar: Judgement. International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslaviasince 1991. IN TRIAL CHAMBER II. Case № IT-01-42-T. 31 January 2005. URL: <https://www.icty.org/x/cases/strugar/tjug/en/str-tj050131e.pdf>(дата звернення: 01.05.2026 року).
7. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [В. І. Борисов, В. І. Тютюгін, Ю. А. Пономаренко та ін.] ; за ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна, Ю. А. Пономаренка, С. О. Харитонова ; Нац. юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого. – 7-ме вид., перероб. й допов. – Харків : Право, 2026. – 808 с.

Горбатенко Василь Сергійович,

*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

СТАТТЯ 436-2 КК УКРАЇНИ: НОВЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЇЇ ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

На сьогоднішній день Україна продовжує стикатися з важливими викликами, пов'язаними із захистом своєї територіальної цілісності та суверенітету. У цьому контексті стаття 436-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1] виступає однією з ключових норм, спрямованих на захист правдивого сприйняття збройної агресії Російської Федерації проти України, що розпочалась у 2014 році.

Зазначена норма була запроваджена Законом України від 3 березня 2022 р. № 2110-IX, який набрав чинності 16 березня 2022 р., і саме ним КК України було доповнено статтею 436-2 [2]. Її прийняття стало реакцією на інформаційний компонент гібридної війни, що супроводжувався поширенням наративів про нібито внутрішній характер конфлікту в Україні, зокрема як «громадянської війни» чи «внутрішнього протистояння» [3]. Саме необхідність протидії таким інформаційним впливам зумовила появу цієї кримінально-правової новели.

Зміст статті 436-2 КК України полягає у встановленні кримінальної відповідальності за низку форм інформаційної діяльності, спрямованої на викривлення реальності збройної агресії. До таких форм належать виправдовування, визнання правомірною, заперечення

агресії, а також глорифікація осіб, які брали в ній участь, і виготовлення та поширення відповідних матеріалів [2; 4].

Для правильного розуміння змісту цієї норми важливим є тлумачення ключових понять. Зокрема, виправдовування розуміється як доведення нібито правомірності дій агресора, визнання правомірною – як обґрунтування їх відповідності праву, заперечення – як відмова визнати сам факт агресії чи окупації, а глорифікація – як схвалення або звеличення відповідних осіб.

Предметом виступають публічні висловлювання, матеріали та інша інформаційна продукція, які містять виправдовування, заперечення або глорифікацію агресії [2].

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують захист державного суверенітету, інформаційної безпеки та формування правдивого уявлення про збройну агресію Російської Федерації проти України [4].

Варто зазначити, що ще на стадії розробки законопроекту наголошувалося на необхідності кримінально-правової протидії ворожим інформаційним впливам в умовах триваючої гібридної війни [3]. Це підкреслює безпосередній зв'язок між інформаційною безпекою та криміналізацією відповідних діянь.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 436-2 КК України, реалізується через різні форми вираження протиправної поведінки. Серед них – представлення збройної агресії як внутрішнього конфлікту, її виправдовування або визнання правомірною, заперечення факту агресії чи окупації, глорифікація учасників агресії, а також виготовлення та поширення відповідних матеріалів [4].

Ці форми безпосередньо пов'язані з ключовими пропагандистськими наративами, які поширювалися в межах інформаційної війни, зокрема щодо трактування агресії як внутрішнього громадянського конфлікту [3].

Кримінальна відповідальність за вчинення цього злочину є диференційованою залежно від характеру діяння. За базові форми передбачено покарання у вигляді виправних робіт, пробачного нагляду або позбавлення волі (частина 1 статті 436-2 КК України). За виготовлення та поширення відповідних матеріалів встановлено більш суворі санкції у вигляді обмеження або позбавлення волі з можливістю конфіскації майна (частина 2). У разі вчинення діяння за обтяжуючих обставин, таких як повторність, організованість чи використання засобів масової інформації, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років (частина 3).

Разом із тим у науковій літературі звертається увага на певну неузгодженість санкцій, зокрема щодо можливості застосування конфіскації майна до нетяжкого злочину [2].

Однією з ключових проблем правозастосування є розмежування статті 436-2 КК України зі статтею 111-1 КК України [1], яка передбачає відповідальність за колабораційну діяльність. Зазначається, що окремі формулювання цих норм є ідентичними або дуже близькими за змістом [5].

Це пов'язано з тим, що одночасно із запровадженням статті 436-2 було доповнено КК України статтею 111-1, яка, серед іншого, також встановлює відповідальність за публічне заперечення збройної агресії проти України [3].

У науковій доктрині пропонується розмежовувати ці склади за наявністю ознаки співпраці з державою-агресором або окупаційною адміністрацією. За її наявності діяння слід кваліфікувати як колабораційну діяльність, а за відсутності – за статтею 436-2 КК України [5].

Водночас визнається можливість конкуренції норм, коли одні й ті самі дії формально підпадають під ознаки обох складів злочину. У таких випадках пропонується застосовувати темпоральний підхід і надавати перевагу новішому закону, якщо це не погіршує становище особи [5; 6].

У наукових колах триває дискусія щодо обґрунтованості криміналізації окремих форм поведінки, передбачених статтею 436-2 КК України. Зокрема, звертається увага на те, що кримінальна відповідальність встановлюється не лише за публічні, а й за непублічні дії, що викликає сумніви щодо достатнього рівня їх суспільної небезпечності.

Це породжує питання щодо узгодженості із загальними підходами кримінального права, адже в інших випадках, наприклад щодо закликів до тяжких злочинів, кримінальна відповідальність пов'язується саме з публічністю таких дій [3].

Водночас підкреслюється необхідність дотримання меж свободи слова, оскільки норма не повинна застосовуватися до висловлювань, які не мають кримінального змісту та залишаються в межах наукової чи публіцистичної дискусії [4]. Судова практика свідчить про суворий підхід до оцінки таких діянь, що обґрунтовується їх значною суспільною небезпечністю в умовах воєнного стану [6].

Отже, стаття 436-2 КК України виконує важливу функцію захисту інформаційного простору та національної безпеки України, будучи реакцією на інформаційну складову гібридної війни та пропаганду, що становила пряму загрозу державному суверенітету.

Водночас її застосування супроводжується низкою проблем, зокрема колізією зі статтею 111-1 КК України та наявністю схожих за змістом формулювань. Дискусійним залишається і питання меж криміналізації, а також необхідності забезпечення балансу між захистом держави та свободою слова [6].

Таким чином, подальше вдосконалення цієї норми має бути спрямоване на усунення законодавчих неузгодженостей і забезпечення ефективного та справедливого правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (редакція 15.04.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Виправдовування збройної агресії РФ проти України: кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/> (дата звернення: 23.04.2026).
3. Мовчан Р.О. Кримінально-правова новела про виправдовування збройної агресії російської федерації проти України (ст. 436-2 КК України): правозастосовні та правотворчі проблеми. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права. 2022. № 13 (25). С. 197-204. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/>.
4. Правовий аналіз статті 436-2 КК України. URL: <https://www.advokat-veritas.kh.ua/> (дата звернення: 25.04.2026).
5. Мазур М. Воєнні злочини РФ: аналіз резонансних складів кримінальних правопорушень. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1330973/> (дата звернення: 28.04.2026).
6. Науково-практичний коментар до статті 436-2 Кримінального кодексу України (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників) / Д. П. Євтєєва, А. В. Лапкін, К. А. Новікова; електрон. наук. вид. / передмова В. С. Батиргарєєвої; за наук. ред.: В. С. Батиргарєєвої. – Харків: Майдан, 2025. 82 с.

Грамчук Андрій Ігорович,

аспірант кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРОТИПРАВНИЙ ВПЛИВ НА РЕЗУЛЬТАТИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

В Кримінальному кодексі України у ст. 369-3 вже майже 10 років передбачена кримінальна відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань. Однією із кваліфікуючих ознак цього кримінального правопорушення є протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань неповнолітніх.

Слід зауважити, що чинне законодавство не містить визначення поняття офіційних спортивних змагань неповнолітніх. У розділі IV Закону України «Про фізичну культуру і

спорт» наведено лише визначення дитячого спорту, а також дитячо-юнацького спорту. Водночас безпосередньо про спортивні змагання неповнолітніх у цьому Законі не йдеться [1].

Загалом спортивне законодавство класифікує спортсменів за віковими категоріями. Наприклад, у футболі виділяють юнаків (15–18 років), дівчат (13–17 років), юніорів (19–21 рік), юніорок (18–19 років), а також дорослих спортсменів. Водночас у волейболі, тенісі та інших видах спорту вік спортсменів у таких категоріях може бути іншим, що зумовлено особливостями підготовки до зайняття певним видом спорту, а також фізіологічними можливостями спортсмена залежно від його віку [2].

Таким чином, у нормативній базі, яка регулює відносини у сфері спорту застосовуються поняття «юнаки», «дівчата», «юніори», «юніорки», «молодь» і «дорослі», тоді як категорія «неповнолітні» прямо не використовується. Хоча, зважаючи на вік, до неповнолітніх зазвичай належать юнаки та юніори. Відповідно, змагання організовуються не серед неповнолітніх як таких, а серед визначених вікових груп. Це можуть бути чемпіонати України, кубки та інші турніри під егідою Міністерства молоді та спорту України і профільних федерацій. Наприклад, у дитячо-юнацькій футбольній лізі беруть участь спортсмени категорій U14-U17, юнацькі команди охоплюють U18-U20, а молодіжні – U21. Саме ці команди формують резерв для основних складів клубів, а участь у таких змаганнях сприяє набуттю досвіду та професійному розвитку спортсменів.

Практика свідчить, що випадки маніпулювання результатами офіційних спортивних змагань мали місце і в змаганнях окремих вікових категорій, зокрема у футбольних чемпіонатах України, де беруть участь юнацькі та молодіжні команди U-19 і U-21. Зокрема були засуджені три футболісти-професіонали команди U-19 футбольного клубу «Металіст», а також гравці команди U-21 футбольного клубу «Зоря» за те, що вони забезпечували фіксований результат в офіційних спортивних змаганнях [3; 4; 5]. Це пов'язано з тим, що на таких спортсменів простіше вчинити вплив, зокрема вони можуть легше піддатися на вмовляння тренера щодо програшу у спортивному змаганні, на яке інші особи роблять ставки у букмекерських конторах. Їх також простіше підкупити, адже вони отримують значно меншу заробітну плату, ніж дорослі спортсмени і можуть погодитися на отримання умовного «додаткового доходу». А через свій молодий вік і недосвідченість вони можуть повністю не розуміти протиправність своїх дій.

Але сам факт неповнолітнього віку спортсмена переважно не впливає на умови його участі у змаганнях, оскільки він може виступати на рівних із повнолітніми в одній команді. Наприклад, неповнолітні можуть брати участь не лише у юніорських чи молодіжних турнірах, а й у змаганнях дорослих команд. Відомі випадки, коли молоді спортсмени одночасно виступають у юнацьких командах і залучаються до складу професійних дорослих колективів. Зокрема, футболіст Олег Дзюринець дебютував в Українській Прем'єр-лізі з футболу у віці 15 років і 17 днів [6]. Тобто він будучи неповнолітнім, брав участь у офіційних професійних спортивних змаганнях повнолітніх. І такі випадки є досить поширеними. Адже можливість брати участь у професійних спортивних змаганнях в першу чергу залежить від вмінь та навичок спортсменів, а не лише від їх віку. Мабуть одним із найбільш яскравих випадків в останні роки є футболіст іспанського футбольного клубу «Барселона» Ламін Ямаль, який ще до досягнення повноліття став основним футболістом цього клубу, а також збірної Іспанії з футболу.

Тому варто чітко розмежовувати маніпулювання результатами змагань саме неповнолітніх (що має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 369-3 КК України) та маніпулювання результатами офіційних спортивних змагань за участю неповнолітніх (що однозначно має бути кваліфіковано за ч. 1 цієї статті).

У зв'язку з цим можна дійти висновку, що формулювання ч. 2 ст. 369-3 КК України щодо змагань неповнолітніх не відповідає реальній організації спортивних змагань, де використовується поділ за віковими групами, а не на змагання повнолітніх і неповнолітніх. Оскільки саме виділення юнацьких, юніорських і молодіжних офіційних спортивних змагань поряд із спортивними змаганнями дорослих зумовлене необхідністю диференціації спортсменів

за віком, рівнем підготовки, досвідом і фізичними можливостями, доцільно передбачити у ч. 2 ст. 369-3 КК України відповідальність за незаконний вплив на результати офіційних або професійних юнацьких, юніорських і молодіжних змагань. Такий підхід, хоча й не збігається повністю з поділом на повнолітніх і неповнолітніх, водночас він відповідатиме реальній класифікації спортсменів залежно від віку.

Це також дозволить уникнути прив'язки до конкретного віку спортсмена, який визначається правилами певного виду спорту та забезпечить більш ефективний захист відносин у сфері підготовки молодих спортсменів. Крім того, це матиме профілактичний ефект, оскільки молоді спортсмени повинні усвідомлювати, що участь у договірних матчах може призвести не лише до кримінальної відповідальності, а й до серйозних негативних наслідків для їхньої кар'єри – від зниження трансферної вартості до втрати можливості професійного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>
2. Про затвердження Кваліфікаційних норм та вимог Єдиної спортивної класифікації України з олімпійських видів спорту: наказ Міністерства молоді та спорту України від 17 квітня 2014 року № 1258. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0488-14#n70>
3. Вирок Харківського районного суду Харківської області у справі 635/1383/17 від 28 квітня 2017 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66266438>
4. Вирок Харківського районного суду Харківської області у справі 635/2485/17 від 27 липня квітня 2017 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67943851>
5. Вирок Харківського районного суду Харківської області у справі 635/7207/16-к від 30 січня 2017 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64384912>
6. 15-річний нападник Руха побив віковий рекорд в УПЛ. Інтернет-видання «Чемпіон». URL: <https://champion.com.ua/ukr/football/gravec-2010-roku-narodzheniya-debyutuvav-u-matchi-mizh-ruhom-ta-dinamo-1046061>

Гриньов Владислав Сергійович,

здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПЕРЕМІЩЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЗА СТАТТЕЮ 114-2 КК УКРАЇНИ

В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України особливого значення набуває забезпечення інформаційної безпеки держави та недопущення поширення відомостей, які можуть завдати шкоди обороноздатності країни. Активний розвиток цифрових технологій, використання соціальних мереж, месенджерів та інших електронних платформ значно спростили процес обміну інформацією, однак одночасно створили додаткові ризики для національної безпеки. Однією з таких загроз стало оприлюднення відомостей про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України та інших військових формувань, що може бути використано державою-агресором для коригування вогню, планування атак або проведення розвідувальної діяльності.

У зв'язку з цим законодавець доповнив Кримінальний кодекс України статтею 114-2. Вперше вона з'явилася на підставі Закону № 2160-IX від 24 березня 2022 року, а вже невдовзі її положення були суттєво уточнені та розширені Законом № 2178-IX від 1 квітня 2022 року. Запровадження цієї норми було обумовлене необхідністю посилення захисту інформації, яка може становити інтерес для держави-агресора та створювати небезпеку для обороноздатності України.

Норма передбачає кримінальну відповідальність за поширення відомостей про постачання в Україну озброєння, боєприпасів і військової техніки, а також інформації щодо

переміщення чи розташування Збройних Сил України та інших військових формувань. При цьому ключовою умовою притягнення до відповідальності є те, що такі дані не були офіційно оприлюднені уповноваженими державними органами. Законодавець прямо визначив, що йдеться про інформацію, яка не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом ЗСУ, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки або Службою безпеки України[1].

Основне призначення цієї кримінально-правової норми полягає у забезпеченні інформаційної безпеки держави в умовах воєнного стану. Фактично законодавець визначив важливий критерій. Якщо певна інформація вже була офіційно оприлюднена компетентними органами влади, її подальше поширення саме по собі не утворює складу кримінального правопорушення. Наприклад, у випадку, коли відомості про місце перебування підрозділу або військової техніки були офіційно опубліковані державними структурами, повторне цитування таких даних не вважається кримінально караним діянням.

Об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 114-2 Кримінальний кодекс України, є суспільні відносини у сфері забезпечення національної безпеки та обороноздатності України. Безпосередньо охороняється інформаційна безпека держави щодо відомостей військового характеру. Предметом цього правопорушення виступає інформація про переміщення озброєння, бойових припасів, військової техніки, а також дані про рух чи місця розташування Збройних Сил України та інших військових формувань. Навіть часткове розкриття таких відомостей або підтвердження діяльності військових об'єктів може створювати небезпеку для оборони держави.

Об'єктивна сторона полягає у незаконному поширенні інформації військового характеру, яка не була офіційно оприлюднена уповноваженими державними органами. Таке поширення може здійснюватися у будь-якій формі (через повідомлення у месенджерах, публікації в соціальних мережах, фото, відео, передачу координат або усні повідомлення). Для наявності складу кримінального правопорушення достатньо доведення відповідної інформації хоча б до однієї особи. Обов'язковою умовою застосування статті є вчинення таких дій під час воєнного або надзвичайного стану.

Суб'єктом кримінального правопорушення є будь-яка осудна фізична особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Закон не встановлює спеціальних вимог до особи винного, тому відповідальність можуть нести як цивільні особи, так і військовослужбовці, посадові особи чи користувачі соціальних мереж. Якщо діяння вчинене організованою групою або за попередньою змовою, відповідальність посилюється відповідно до частини третьої статті.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини. Особа усвідомлює, що поширює інформацію, яка може бути використана на шкоду обороноздатності України, та свідомо допускає такі наслідки. При цьому мотиви дій можуть бути різними - необережність, бажання привернути увагу, отримати популярність у соціальних мережах. Однак сам по собі мотив не звільняє від кримінальної відповідальності, якщо поширені відомості могли становити інтерес для ворога. Наявність корисливого мотиву чи мети допомогти державі-агресору враховується судом як обставина, що підвищує ступінь суспільної небезпеки діяння.

У справах, пов'язаних із поширенням інформації про переміщення Збройних Сил України, умисел переважно встановлюється на підставі аналізу поведінки особи та фактичних обставин справи. Суд враховує зміст оприлюднених повідомлень, спосіб їх поширення та характер інформації. Наприклад, публікація фото чи відео з геолокацією військових об'єктів у соціальних мережах може свідчити про усвідомлення особою можливих наслідків своїх дій.

Особливу увагу правоохоронні органи приділяють випадкам співучасті. Якщо декілька осіб заздалегідь домовилися про збір або поширення військової інформації, їхні дії можуть кваліфікуватися як вчинені групою осіб. Обтяжуючою обставиною також є передача відомостей за винагороду або з використанням каналів зв'язку, пов'язаних із представниками держави-агресора. У таких випадках застосовується частина третя статті 114-2 Кримінальний кодекс України, яка передбачає більш суворе покарання. Разом із тим сама наявність зв'язку з

іншими особами або передача інформації не означає автоматичної кваліфікації дій як державної зради [1]. Судова практика виходить із того, що за відсутності ознак шпигунства чи умисної допомоги ворогу дії особи підлягають кваліфікації саме за статтею 114-2 КК України. У таких випадках змінюється лише ступінь відповідальності та суворість покарання залежно від конкретних обставин вчинення кримінального правопорушення.

У кримінальних провадженнях за статтею 114-2 Кримінальний кодекс України ключове значення мають електронні докази. Найчастіше під час слідчих дій вилучають мобільні телефони, ноутбуки, флеш-накопичувачі та інші цифрові пристрої, на яких можуть зберігатися фото, відео або листування щодо переміщення військової техніки чи підрозділів ЗСУ. Навіть видалені файли нерідко відновлюються за допомогою комп'ютерно-технічної експертизи, що дозволяє встановити зміст поширеної інформації та частоту таких дій

Важливу роль також відіграють офіційні документи військових органів. Так, у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 червня 2025 року у справі № 487/2802/22 суд визнав належним доказом повідомлення військового коменданта щодо місця дислокації підрозділів. Це рішення має практичне значення, оскільки підтверджує можливість використання офіційної інформації військових структур для встановлення факту поширення даних про розташування ЗСУ [2].

Крім того, під час розслідування активно застосовуються телекомунікаційні та комп'ютерні експертизи, за допомогою яких аналізуються історія браузера, мережевий трафік, листування у чатах та дані про місцеперебування користувача. У випадках, коли особа намагається видалити інформацію, суди допускають використання відновлених копій матеріалів або повторно зафіксованого контенту із соціальних мереж чи відеоплатформ.

Показовим прикладом застосування статті 114-2 Кримінальний кодекс України є справа, розглянута Чернівецьким апеляційним судом 26 вересня 2024 року у справі № 725/8737/24. У ході судового розгляду було встановлено, що громадянка опублікувала у соціальній мережі TikTok відеозапис із пересуванням військової колони Збройних Сил України. У дописі також містилася вказівка на місцевість, де перебувала техніка, що фактично дозволяло ідентифікувати маршрут її руху. Суд звернув увагу на те, що навіть короткий відеозапис, розміщений у відкритому доступі, може становити небезпеку для обороноздатності держави, оскільки подібна інформація здатна використовуватися для коригування ударів або збору розвідувальних даних. Важливим стало й те, що відповідні відомості не були офіційно оприлюднені уповноваженими органами державної влади, а отже їх поширення підпадало під ознаки кримінально караного діяння [3].

Ця справа демонструє, що кримінальна відповідальність може наставати навіть у випадках, коли особа не мала прямого наміру допомогти ворогу, а публікація здійснювалася з мотивів привернення уваги чи необережності. Сам факт відкритого поширення інформації про переміщення військових формувань у період воєнного стану суд визнав достатнім для кримінально-правової оцінки дій особи.

Отже, стаття 114-2 Кримінальний кодекс України стала важливим елементом кримінально-правового механізму захисту національної безпеки України в умовах воєнного стану. Її поява була обумовлена необхідністю оперативного реагування держави на нові загрози, пов'язані з масовим використанням цифрових технологій, соціальних мереж та месенджерів, через які інформація військового характеру може швидко поширюватися серед необмеженого кола осіб і потрапляти до представників держави-агресора. Судова практика демонструє, що навіть одноразове розміщення фото, відео або текстового повідомлення про переміщення військової техніки чи місце дислокації Збройних Сил України може створювати реальну загрозу обороноздатності держави. Тому ефективне застосування статті 114-2 КК України має важливе значення не лише для забезпечення інформаційної безпеки, а й для збереження життя військовослужбовців, захисту військових об'єктів та підтримання обороноздатності держави загалом. У сучасних умовах кожна особа повинна усвідомлювати, що необережне поширення інформації військового характеру може мати небезпечні наслідки для національної безпеки України, а тому потребує не лише правового контролю, а й високого рівня громадянської відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 15 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>(дата звернення: 10.05.2026).

2. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 червня 2025 року у справі № 487/2802/22, провадження № 51-609 км 25 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128488873>(дата звернення: 10.05.2026).

3. Постанова Чернівецького апеляційного суду від 26 вересня 2024 року у справі № 725/8737/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121890454>(дата звернення: 10.05.2026).

*Дяченко Сніжана Володимирівна,
здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПОНЯТТЯ «ПОТЕРПІЛОГО» У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Питання щодо визначення поняття потерпілого, у кримінально-правовому вимірі, залишається одним із дискусійним у правовій науці України. Особливої актуальності тематика цього питання набуває у сфері кримінальних правопорушень проти громадського порядку, що закріплені у Розділі XII КК України. [1] Специфіка роботи із правопорушеннями закріпленими у цьому розділі полягає у тому, що визначений об'єкт посягання, яким є суспільні інтереси, значно ускладнює встановлення кола осіб, яким було заподіяно шкоду. Опрацювання даної теми має не лише важливе значення у теорії кримінального права, а й відіграє важливу роль у практиці, адже від правильного встановлення потерпілого залежить кваліфікація діяння, визначення правового становища учасників кримінального провадження та обсягу їх прав.

КК України не містить чіткого законодавчого визначення поняття «потерпілого». Однак, у окремих статтях Особливої частини КК України містяться спеціальні ознаки потерпілого, які можуть означати певні обставини на боці потерпілого, що впливають на кваліфікацію протиправного діяння. Такі ознаки можуть характеризувати соціальний та правовий статус і можуть включати в себе такі ознаки потерпілого як громадянство (ст.ст. 111, 114 КК України); службове становище (ст.ст. 364, 365, 367 КК України); процесуальний статус (ст.ст. 371–375 КК України); належність до військового обов'язку (ст.ст. 402–414 КК України); професійну (ст.ст. 342–351 КК України) або суспільну діяльність (ст. 352 КК України); дієздатність (ч. 2 ст. 365-2 КК України) та інші. [2, с. 326–329]

Законодавчо поняття потерпілого визначено у ст. 55 КПК України. У ній зазначено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. [3] Однак таке поняття, за своєю природою, залишається процесуальним, а не кримінально-правовим, і не може повністю замінити відсутність визначення «потерпілого» на рівні Кримінального закону.

Це питання ґрунтовно досліджують у аспекті доктрини кримінального права. Вагомий внесок у розкриття поняття потерпілого вніс М.В. Сенаторов. У своїй науковій праці він висвітлює думку, що потерпілий від кримінального правопорушення - це соціальний суб'єкт: фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство в цілому, благу, праву чи інтересу якого, що перебуває під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої. [4, с. 208] Зазначене визначення значно розширює процесуальне ставлення до цього елементу об'єкту кримінального правопорушення, адже охоплює не лише окремих фізичних чи юридичних осіб, а й колективні та суспільні утворення.

Отримавши загальне розуміння про потерпілого у кримінальному праві слід переходити до визначення того, хто може бути потерпілим при вчиненні кримінальних правопорушень проти громадського порядку. Розділ XII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» охоплює, зокрема, ст. 293 КК України, якою передбачено відповідальність за груповідії, що порушують громадський порядок. Ця стаття має на меті захист інтересів та прав не конкретної особи чи групи осіб, а громадського порядку, нормального функціонування суспільства. Тож виникає питання: чи притаманний для кримінальних правопорушень такого роду потерпілий у кримінально-правовому розумінні?

Відповідь на це питання слід шукати звернувшись до судової практики. Розглянемо справу № 138/2357/14-квід 08 серпня 2014 року, де вироком Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області двох осіб було засуджено за ст. 293 КК України. Суть справи полягала у тому, що обвинувачені в стані алкогольного сп'яніння разом з іншими особами перекинули проїжджу частину автодороги за допомогою сміттєвих контейнерів, шин та уламків цегли, чим спричинили затор транспортних засобів та суттєво порушили роботу митного посту «Дністер». [5] Важливо зазначити, що у провадженні потерпілого визначено не було. Справу розглядали в порядку угоди про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченими. Цей приклад можна вважати наочним зображенням того, що у справах, що стосуються громадського порядку, безпосередня шкода завдається не конкретній особі, яку можна визначити, а суспільним інтересам і відносинам у сфері громадського порядку.

Відповідно до ст. 1 КК України завданням Кодексу є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінальних правопорушень.[1] Із цього твердження можемо зрозуміти, що громадський порядок визначається самостійною цінністю, що підлягає кримінально-правовій охороні. Саме ця цінність є безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених розділом XII Особливої частини КК України. Розглядаючи питання потерпілого у правопорушеннях із такими цінностями, слід вважати його суспільством в цілому як узагальнений соціальний суб'єкт, якому протиправними діями заподіюється шкода у вигляді порушення нормального функціонування публічних відносин.

Однак, бувають і випадки, коли особи при вчиненні правопорушень проти громадського порядку спричиняють шкоду і конкретним фізичним чи юридичним особам або державі. У таких ситуаціях ці особи набувають статусу потерпілого поряд із суспільством. У прикладі із судового рішення таким потерпілим слід вважати митний пост «Дністер» як державну установу, чий нормальній діяльності і функціонуванню було перешкоджено. Проте процесуально цей суб'єкт потерпілим визнаний не був, що свідчить про недостатню визначеність законодавчих підходів до встановлення потерпілого у кримінальних правопорушеннях зазначеної категорії.

Отже, поняття «потерпілого» у кримінальних правопорушеннях проти громадського порядку має розглядатися у кримінально-правовому, а не лише процесуальному вимірі. Таким потерпілим у широкому розумінні є суспільство як колективний соціальний суб'єкт, якому кримінальним правопорушенням заподіюється шкода у вигляді порушення громадського порядку. У конкретних провадженнях потерпілими можуть також виступати окремі фізичні особи, юридичні особи або органи державної влади, що зазнали реальної шкоди внаслідок вчинення таких правопорушень. Для усунення законодавчої невизначеності доцільним є формулювання у КК України чіткого механізму встановлення та визнання потерпілого у справах про кримінальні правопорушення з публічним об'єктом посягання.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 15 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.04.2026).

2. Плисюк Н. Поняття та видипотерпілої особи за кримінальним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Т. 3, № 87. С. 326–329. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/19061/13311> (дата звернення: 29.04.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 29.04.2026).
4. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : Монографія. Харків : «Право», 2006. 208 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/SenatorovMono.pdf (дата звернення: 29.04.2026).
5. Вирок Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області від 08.08.2014 у справі № 138/2357/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40070989> (дата звернення: 29.04.2026).

*Дудоров Олександр Олексійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ВИЗНАЧЕННЯ «АДРЕСАТА» ВПЛИВУ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ СТ. 369-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Поява заборони, присвяченої відповідальності за зловживання впливом (ст. 369-2 Кримінального кодексу України; далі – КК), стала наслідком виконання Україною її міжнародно-правових зобов'язань. Положення щодо криміналізації такої поведінки містяться у двох чинних для України міжнародних договорах – це ст. 18 Конвенції ООН проти корупції від 2003 року і ст. 12 Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією від 1999 року. Набрання чинності ст. 369-2 КК породило низку дискусій як у науці кримінального права, так і в судовій практиці стосовно тлумачення окремих законодавчих характеристик передбаченого цією статтею зловживання впливом. Ст. 369-2 КК не містить уточнень, за допомогою яких законодавець мав би недвозначно виразити свою волю, та, як наслідок, основну ідею криміналізації зловживання (торгівлі) впливом як специфічних тристоронніх відносин з ознаками корупції, відмінних від традиційного хабарництва за участю публічних службових осіб, чітко не відображає, хоч і не відкидає її. Розглядувана кримінально-правова заборона, з одного боку, активно затребувана на практиці; проте, з іншого, її поява на виконання вказаних міжнародно-правових документів посилює казуїстичність КК, частково створила як надмірність законодавчого описання поведінки, пов'язаної з корупцією, так і підґрунтя для правової невизначеності [1, с. 229].

У контексті з'ясування спірних аспектів кримінально-правової характеристики зловживання впливом і забезпечення Касаційним кримінальним судом Верховного Суду (далі – ККС ВС) однаковості та прогнозованості судової практики пропоную розглянути ті постанови суду касаційної інстанції, в яких вирішувалось питання про правильність інкримінування порушення ст. 369-2 КК у випадках, коли перспективними «адресатами» впливу (тобто особами, у зв'язку з очікуваним (бажаним) впливом на яких вчиняються дії, закріплені у цій кримінально-правовій забороні) ставали члени медико-соціальних експертних комісій (далі – МСЕК).

За чинною редакцією ст. 369-2 КК згаданими «адресатами» виступають особи, уповноважені на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. При цьому згідно з приміткою ст. 369-2 КК особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є саме і тільки особи, визначені у п. 1, пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3

Закону України «Про запобігання корупції», а також службові особи, визначені у ч. 4 ст. 18 цього КК.

В одному з кримінальних проваджень апеляційним судом за ч. 2 ст. 369-2 КК було засуджено Особу-8 за те, що він, обіймаючи посаду голови МСЕК у м. Хмельницькому, одержав від Особи-10 неправомірну вигоду у сумі 1100 доларів США за здійснення впливу на членів МСЕК з метою прийняття рішення про встановлення Особі-10 II групи інвалідності. У касаційній скарзі захисник Особи-8 з-поміж іншого стверджував, що голова і члени МСЕК, будучи працівниками (лікарями) комунальних закладів охорони здоров'я, не є особами, уповноваженими на виконання функцій держави, у розумінні примітки ст. 369-2 КК. ККС ВС, спростовуючи цей аргумент, зазначив, що останній був предметом ретельного дослідження суду апеляційної інстанції, який навів обґрунтовані мотиви своїх висновків шляхом аналізу низки нормативно-правових актів. Ними визначено статус і діяльність МСЕК, які здійснюють державну політику в сфері встановлення ступеня стійкого обмеження життєдіяльності, групи інвалідності, причини і часу їх настання, тощо. Апеляційним судом також було проаналізовано урядове Положення про медико-соціальну експертизу, відповідно до якого МСЕК перебувають у віданні МОЗ України, яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я. Це дало апеляційному суду змогу висновувати, що як голова, так і члени МСЕК є особами, уповноваженими на виконання функцій держави. ККС ВС також вирішив за необхідне підкреслити, що факт встановлення особі групи інвалідності є юридично значущим і тягне за собою багато правових наслідків як соціального характеру, так й іншого характеру. Органи, уповноважені на встановлення цього факту, вочевидь, діють від імені держави, оскільки реалізують її функцію в частині встановлення інвалідності певній особі. Держава реалізує свої функції через конкретні, створені нею органи чи уповноважених нею осіб. Залежно від сфери прийняття рішення відповідні функції держави здійснюють створені для цього інституції. У частині встановлення факту інвалідності таким органом, який покликаний здійснювати функції держави, є МСЕК. Їхні члени приймають рішення від імені таких комісій, а отже, у ході прийняття комісіями юридично значущих рішень вони є особами, уповноваженими на виконання функцій держави [2].

В іншій справі ККС ВС за ч. 2 ст. 369-2 засудив Особу-8, лікаря-рентгенолога рентгенологічного відділення комунального закладу «Львівський обласний госпіталь ветеранів війни та репресованих імені Ю. Липи», яка одержала неправомірну вигоду у вигляді 8 тис. доларів США за вплив на прийняття рішення особами, уповноваженими на виконання функцій держави, – посадовими особами Регіональної ВЛК і МСЕК № 1 комунального закладу «Львівський обласний центр медико-соціальної експертизи». Йшлося про скерування документів, які знаходились в особовій справі Особи-9, на розгляд відповідних комісій для оформлення постанови із встановлення причинного зв'язку захворювання, пов'язаного з захистом Батьківщини, і повторного встановлення III групи інвалідності у зв'язку з захворюванням, пов'язаним із захистом Батьківщини, для отримання Особою-9 одноразової грошової допомоги військовослужбовцям [3].

У цій постанові ККС ВС гарно аргументував висновок про відсутність у діях засудженої такої кваліфікуючої ознаки зловживання впливом, як вимагання, однак не визнав за потрібне обґрунтувати належність осіб, на яких за одержану неправомірну вигоду обіцяла вплинути Особа-8, до тих, хто уповноважений на виконання функцій держави, у розумінні примітки ст. 369-2 КК. Вимушений звертати на це увагу, оскільки така незадовільна ситуація є досить розповсюдженою у поточній судовій практиці, пов'язаній із застосуванням ст. 369-2 КК. Так, показовим у цьому сенсі є вирок одного з районних судів м. Києва, яким за ч. 2 ст. 269-2 КК було засуджено тимчасово в. о. завідувача консультативного поліклінічного відділення Державної установи «Інститут нейрохірургії імені академіка А.П. Ромоданова Національної академії медичних наук України», яка одержала неправомірну вигоду за вплив, зокрема, на посадових осіб Київського міського центру МСЕК [4].

Повертаючись до першої постанови ККС ВС, в якій як «адресати» впливу фігурували члени МСЕК, і при цьому не ставлячи під сумнів тезу ККС ВС про юридичну значущість

діяльності МСЕК, водночас зауважу, що поняття особи, уповноваженої на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, нині не є оцінним, адже воно визначається у спосіб відсилки до конкретних норм Закону України «Про запобігання корупції». Звідси випливає, що правозастосувач у порядку конкретизації обвинувачення зобов'язаний чітко вказати, під яку саме категорію «уповноважених» осіб підпадає той «адресат», за вплив на поведінку якого зловмисник одержав неправомірну вигоду (вчинив інші дії, карані за ст. 369-2), і (за потреби) аргументувати свій висновок. У випадках ж із торгівлею впливом на членів МСЕК (їхніх наступників) така потреба однозначно існує.

Справа в тому, що на підставі Закону від 20 вересня 2023 р. «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» голови та члени лікарсько-консультативних і медико-соціальних експертних комісій, а також голови, їх заступники, члени та секретарі позаштатних постійно діючих військово-лікарських і лікарсько-льотних комісій, які при цьому не є особами, зазначеними у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону «Про запобігання корупції», виділені як окрема категорія осіб, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. На сьогодні ця нова група потенційних порушників антикорупційного законодавства у зв'язку з реформуванням відповідної галузі [5] іменується інакше («голови та члени експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи, а також голови, їх заступники, члени та секретарі позаштатних постійно діючих військово-лікарських і лікарсько-льотних комісій, які при цьому не є особами, зазначеними у пункті 1 частини першої цієї статті»). Однак із погляду кваліфікації вчиненого за ст. 369-2 КК принципово важливою є інша обставина – те, що пп. «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України у примітці ст. 369-2 КК не згадується. Звідси випливає, що *de lege lata* торгівля впливом на згадану нову категорію «прирівняних» осіб, як не прикро про це писати, чинною редакцією ст. 369-2 КК, вочевидь, не охоплюється.

Водночас цей підпункт (пп. «г») фігурує у примітці ст. 368-5 КК «Незаконне збагачення», яка зазнала змін на підставі Закону України від 17 червня 2025 р. «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо підвищення відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення». Вказана обставина вчергове демонструє хаотичність діяльності вітчизняного парламенту, спрямованої на поліпшення антикорупційного законодавства.

Водночас, з огляду на (а) наведені вище висловлювання ККС ВС про МСЕК як державні інституції, уповноважені на юридичну значущу діяльність у вигляді встановлення інвалідності осіб (перша постанова ККС ВС) і (б) зворот «посадові особи ВЛК та МСЕК (друга постанова ККС ВС), не може не поставати питання про можливість визнання членів відповідних комісій (команд) із погляду кваліфікації за ст. 369-2 КК «посадовими та службовими особи інших державних органів». Адже такі особи прямо названі в охоплюваному приміткою ст. 369-2 КК пп. «и» п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції». Схильний, однак, давати на позначене питання негативну відповідь.

Передусім на це вказує позиція самого законодавця, який, як уже зазначалося, у 2023 р. серед «потенційних» корупціонерів та осіб, прирівняних до тих, хто уповноважений на виконання функцій держави та самоврядування, виокремив членів відповідних комісій (команд). Звідси, зокрема, слідує, що «посадові та службові особи інших державних органів» і «голови та члени експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи, а також голови, їх заступники, члени та секретарі позаштатних постійно діючих військово-лікарських і лікарсько-льотних комісій, які при цьому не є особами, зазначеними у пункті 1 частини першої цієї статті» – це поняття з різним юридичним змістом. Та обставина, що утворювані за територіальним принципом МСЕК відповідно до Положення про медико-соціальну експертизу, затвердженого постановою КМУ від 3 грудня 20009 р. № 1317 (втратила чинність наприкінці 2024 р.), перебували у віданні МОЗ України і належали до відповідних закладів охорони здоров'я, не давала достатніх підстав визнавати ці комісії

державними органами (поняття державного органу розкривається у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції»). Цей саме висновок, до речі, впливає із роз'яснень НАЗК щодо порядку декларування голів та членів експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи та ВЛК, а також голів та членів МСЕК [6, п. 39].

Ще більш проблемним (щоб не сказати – неприйнятним) є покликання у розглядуваній ситуації на пп. «и» п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» у світлі положень постанови Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1338 «Деякі питання запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи». Тут, зокрема, зазначається, що експертні команди формуються та функціонують у кластерних та/або надкластерних закладах охорони здоров'я, а також за потреби та/або в разі відсутності затвердженої спроможної мережі закладів охорони здоров'я на території регіону в закладах охорони здоров'я комунальної або державної форми власності. Оцінювання проводиться: Центром оцінювання функціонального стану особи; експертними командами, сформованими на базі закладів охорони здоров'я. Права та обов'язки Центру оцінювання функціонального стану особи за рішенням МОЗ покладаються на підприємство, установу або організацію, що належить до сфери управління МОЗ, та має ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики. Викладені та інші подібні положення згаданої урядової постанови [7] однозначно «підважують» тезу про належність експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи до державних органів у сенсі Закону України «Про запобігання корупції».

Резюмуючи, зазначу, що дві згадані постанови ККС ВС – від 21 травня 2024 р. і 9 липня 2024 р. (при тому, що вони обидві включені в «антикорупційний» огляд від ККС ВС за 2024 р. [8]), навряд чи можуть вважатися взірцевими у плані аргументованого застосування ст. 369-2 КК.

Принагідно зауважу, що на питання про належність членів МСЕК, ВЛК, експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи тощо до посадових осіб юридичних осіб публічного права (ця окрема категорія «прирівняних» особи названа у пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону «Про запобігання корупції», який (підпункт), своєю чергою, фігурує у примітці ст. 369-2 КК) нині слід давати негативну відповідь. Йдеться про здійснену на підставі Закону України від 20 вересня 2023 р. «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» зміну поняття посадової особи юридичної особи публічного права.

Отже, вдосконалену примітку ст. 369-2 КК доцільно сформулювати таким чином, щоб вона не поширювала свою дію на службових осіб юридичних осіб приватного права та осіб, які не є службовими особами і виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією. *De lege ferenda* (для узгодження положень КК та інших складників антикорупційного законодавства) у ст. 369-2 КК, включаючи її примітку, пропонується вказати на осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або осіб, прирівняних до них (пункти 1 і 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»). Такий варіант поліпшення ст. 369-2 КК, як видається, змістовно узгоджуватиметься з положеннями згаданих на початку цих тез міжнародно-правових документів.

Список використаних джерел:

1. Дудоров О.О., Коломоєць Т.О., Кушнір С.М., Макаренков О.Л. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні: колективна монографія. Запоріжжя, 2019. 476 с.

2. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 травня 2024 р. у справі № 686/8627/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119309289> (дата звернення: 23.04.2026).

3. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 9 липня 2024 р. у справі № 464/233/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120426246> (дата звернення: 23.04.2026).

4. Вирок Шевченківського районного суд м. Києва від 21 лютого 2025 р. у справі № 761/15918/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125471584> (дата звернення: 23.04.2026).

5. Закон України від 19 грудня 2024 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування медико-соціальної експертизи та впровадження оцінювання повсякденного функціонування особи». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4170-20#Text> (дата звернення: 23.04.2026).

6. Роз'яснення щодо фінансової доброчесності. Застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю (подання декларації, повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, повідомлення про відкриття валютного рахунку). Станом на 28.01.2025. НАЗК. URL: <https://www.pfu.gov.ua/dp/681047-roz-yasnennya-shhodo-finansovoyi-dobrochesnosti/> (дата звернення: 23.04.2026).

7. Заплавна Ю. Рік реформи МСЕК: що змінила нова цифрова система і чому це лише початок. *LB.ua*. 16 квітня 2026 р. URL: https://lb.ua/blog/yuliia_zaplavna/733074_rik_reformi_msek_scho_zminila.html (дата звернення: 23.04.2026).

8. Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2024 рік / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду департаменту аналітичної та правової роботи; заст. голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду д. ю. н. Антонюк Н.О. Київ, 2025. 72 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_VS_korupc_prapopor.pdf (дата звернення: 23.04.2026).

Захарчук Віктор Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

ПРАКТИКА ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА СУКУПНІСТЮ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У судовій практиці непоодинокі випадки, коли особа вчиняє не одне, а кілька кримінальних правопорушень. Досить часто це кримінальні правопорушення, передбачені однією і тією ж самою статтею чи частиною статті КК України, але також поширеними є і вчинення кількох кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями, що, за певними виключеннями, кваліфікуються як сукупність кримінальних правопорушень. В останні роки досить поширеним є поєднання кримінальних правопорушень, передбачених ст. 336 і ч. 4 ст. 358 КК України, ч. 4 ст. 185 і певною частиною ст. 209 КК України, а також поєднання кримінальних правопорушень, передбачених у розділі I КК України.

Загальні правила призначення покарань за сукупністю кримінальних правопорушень передбачені у ст. 70 КК України, де визначено три способи (принципи) призначення кінцевого покарання: поглинення менш суворого покарання більш суворим (1) або шляхом повного (2) чи часткового (3) складання призначених покарань. При вирішенні питання про те, який із цих принципів необхідно застосовувати при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, суд повинен враховувати крім даних про особу винного й обставин, що пом'якшують і обтяжують покарання, також кількість кримінальних правопорушень, що входять до сукупності, форму вини й мотиви вчинення кожного з них, тяжкість їх наслідків, вид сукупності (реальна чи ідеальна) тощо [1].

Серед цих трьох принципів найбільш логічним і справедливим видається принцип складання призначених покарань, адже це забезпечить відповідальність за кожне вчинене діяння. Звісно у разі, якщо особі призначене довічне позбавлення волі або позбавлення волі на строк 15 років, то логічним буде і поглинення менш суворого покарання більш суворим.

Однак у судовій практиці саме останній спосіб визначення кінцевого покарання є найбільш поширеним, при цьому і тоді, коли призначається покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Тобто виходить ситуація, що при поглиненні менш суворого покарання більш суворим особі ніби пробачаються менш суворі покарання. До прикладу, ОСОБА_8 вироком Київського Апеляційного суду призначене покарання за ч. 2 ст. 289 КК України у виді позбавлення волі на строк 5 років; за ч. 3 ст. 185 КК України у виді позбавлення волі на строк 4 роки; за ч. 2 ст. 186 КК України у виді позбавлення волі на строк 4 роки, а на підставі ч. 1 ст. 70 КК України призначене кінцеве покарання у виді позбавлення волі на строк 5 років. При цьому найбільш суворе покарання призначене в мінімально можливому розмірі. Оскільки усі вчинені особою кримінальні правопорушення є умисними тяжкими злочинами, суд цілком між призначити кінцеве покарання шляхом часткового складення покарань, адже верхня межа найбільш суворого виду покарання (до восьми років позбавлення волі) це дозволяє. Однак в дійсності говорити про певне пробачення особі менш суворих покарань можна умовно. Адже якщо б особа вчинила лише одне із вказаних кримінальних правопорушень, досить великою була б ймовірність звільнення її від відбування покарання з випробуванням відповідно до норм ст. 75 КК України. У разі ж признання покарання за сукупністю кримінальних правопорушень ст. 75 КК України застосовується досить рідко.

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду зробила багато змістовних висновків щодо призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70 КК України), але висновків щодо особливостей застосування певного принципу визначення кінцевого покарання чітко не наводить [2]. У теорії кримінального права науковці пропонують застосовувати принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим при вчиненні кількох необережних кримінальних правопорушень, а також при призначенні покарання за сукупністю умисних кримінальних правопорушень, якщо суд застосував правила призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом хоча б щодо одного із них. Принцип часткового поглинення варто застосовувати при сукупності нетяжких, тяжких або особливо тяжких кримінальних правопорушень, якщо є обставини, що пом'якшують покарання, при вчиненні кримінальних правопорушень неповнолітніми. В інших випадках доцільно застосувати принцип повного складення покарання [3].

Однак відповідно до судової практики у переважній більшості випадків суд застосовує принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим і лише у поодиноких випадках принцип часткового складення покарань (як правило при призначенні покарання на сукупністю вироків). Принцип повного складення покарань у судовій практиці застосовується переважно у разі складення покарань у виді штрафу або громадських робіт. Водночас аналіз рішень апеляційних судів свідчить, що інколи у випадках застосування судами принципу часткового складення покарань кінцеве покарання є таким самим, як і покарання за одне із кримінальних правопорушень, хоча при частковому складенні розмір остаточного покарання в усякому разі має бути більшим за розмір кожного з покарань, призначених за окремі з них. Переважно таке трапляється коли суд першої інстанції призначає однакові за видом та розміром покарання. Суди апеляційної інстанції такі скарги задовольняють, хоч і не суттєво збільшують розмір кінцевого покарання. Наприклад, призначають покарання у виді позбавлення волі не три роки, а три роки і шість місяців [4].

Отже, судам варто більш диференційовано підходити до визначення принципу призначення кінцевого покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, зокрема, на нашу думку, недоцільно застосовувати принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим у разі вчинення трьох і більше умисних кримінальних правопорушень, при реальній сукупності двох і більше тяжких та/або особливо тяжких кримінальних правопорушень, у разі наявності обставин, що обтяжують покарання.

Список використаних джерел:

1. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24 жовтня 2007 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>
2. Огляд судової практики Верховного Суду щодо призначення покарання та звільнення від його відбування (2018 рік – квітень 2024 року). Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_pry_znachennia_pokarannia_ta_zvlnennia_vid_ioho_vidbuvannia.pdf
3. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади: монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. 488 с.
4. Вирок Миколаївського апеляційного суду від 7 грудня 2021 року у справі № 477/1071/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101696163>

Коржінювська Маргарита Іванівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Питання розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності за порушення правил охорони праці набуває особливого значення у зв'язку з високим рівнем виробничого травматизму в Україні, потребою гарантування належних і безпечних умов праці, а також складністю правильної юридичної оцінки дій посадових осіб і працівників у сфері охорони праці. Практика застосування законодавства свідчить про наявність значних труднощів у визначенні меж між дисциплінарним проступком і кримінальним правопорушенням, особливо у випадках, коли порушення вимог охорони праці спричинило шкоду здоров'ю працівника або його загибель. Неправильне розмежування видів юридичної відповідальності може призвести як до безпідставної криміналізації діянь, так і до уникнення винними особами належної відповідальності, що негативно впливає на стан законності у сфері трудових правовідносин.

Складність проблеми зумовлена відсутністю чітких критеріїв розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності за порушення правил охорони праці, неоднозначністю тлумачення положень законодавства, конкуренцією кримінально-правових норм і неоднорідністю судової практики. Особливу увагу слід приділити визначенню ступеня суспільної небезпечності діяння, характеру наслідків, формі вини та суб'єкту правопорушення. Значна кількість науковців звертає увагу на те, що порушення законодавства про охорону праці часто має ознаки як дисциплінарного проступку, так і кримінального правопорушення, а тому вирішення питання про вид відповідальності потребує комплексного аналізу обставин справи.

Нормативно-правову основу регулювання відповідальності за порушення правил охорони праці становлять Конституція України, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про охорону праці», Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, а також підзаконні нормативно-правові акти у сфері охорони праці. Відповідно до ст. 43 Конституції України, має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується[1]. Закон України «Про охорону праці» визначає систему правових, соціально-економічних та організаційно-технічних заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності працівників у процесі трудової діяльності. Згідно з нормами ст. 44 зазначеного Закону, за порушення законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці, створення перешкод у діяльності посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці, а також представників профспілок, їх організацій та об'єднань винні особи

притягаються до дисциплінарної, адміністративної, матеріальної, кримінальної відповідальності згідно із законом[2].

Дисциплінарна відповідальність у сфері охорони праці є одним із видів юридичної відповідальності, що застосовується у межах трудових правовідносин. Вона полягає у застосуванні роботодавцем до працівника дисциплінарного стягнення за невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків, пов'язаних із дотриманням вимог охорони праці. Відповідно до ч. 1 ст. 147 КЗпП України, за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення: догана; звільнення[3]. Основною ознакою дисциплінарного проступку є відсутність високого ступеня суспільної небезпечності та тяжких наслідків. Дисциплінарна відповідальність настає у випадках порушення трудової дисципліни, невиконання інструкцій з охорони праці, недодержання правил техніки безпеки, якщо такі дії не спричинили наслідків, передбачених кримінальним законом.

Натомість кримінальна відповідальність за порушення правил охорони праці передбачена насамперед ст. 271 Кримінального кодексу України[4]. Дана норма встановлює відповідальність за порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, якщо таке порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки. Ключовою ознакою кримінального правопорушення є наявність суспільно небезпечних наслідків та причинного зв'язку між порушенням правил охорони праці і заподіяною шкодою.

Складність розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності полягає у тому, що в обох випадках підставою відповідальності виступає порушення правил охорони праці. Проте дисциплінарний проступок має локальний характер та посягає переважно на трудову дисципліну, тоді як кримінальне правопорушення створює або спричиняє реальну небезпеку життю та здоров'ю працівників. Важливим критерієм розмежування є ступінь суспільної небезпечності діяння. Якщо порушення правил охорони праці створило лише загрозу порушення трудової дисципліни без тяжких наслідків, до особи застосовується дисциплінарна відповідальність. Якщо ж діяння призвело до шкоди здоров'ю чи смерті працівника, виникають підстави для кримінальної відповідальності.

Однією з головних проблем правозастосування є визначення спеціального суб'єкта злочину, передбаченого ст. 271 КК України. Так, О. Бахуринська зазначає, що кримінальна відповідальність за порушення вимог охорони праці може покладатися лише на тих осіб, на яких безпосередньо покладено обов'язок забезпечення безпечних умов праці. При цьому автор наголошує на конкуренції між ст. 271 та ст. 367 КК України (службова недбалість), підкреслюючи, що норма про порушення правил охорони праці є спеціальною щодо службової недбалості[5, с. 22].

Важливе значення для розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності має судова практика Верховного Суду. Зокрема, у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 березня 2018 року у справі № 727/922/17[6]. Суд наголосив, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 271 КК України, є лише службова особа або інший спеціальний суб'єкт, на якого покладено обов'язки щодо забезпечення охорони праці. Верховний Суд підкреслив, що рядовий працівник, який не наділений відповідними організаційно-розпорядчими функціями, не може нести кримінальну відповідальність за ст. 271 КК України, навіть якщо він допустив порушення правил безпеки. Такий підхід має принципове значення для розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності, оскільки у багатьох випадках працівники можуть бути притягнуті лише до дисциплінарної відповідальності.

Крім того, у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 8 червня 2023 року у справі № 451/1511/13-кщодо застосування ч. 2 ст. 271 КК України, суд зазначив, що для настання кримінальної відповідальності вирішальне значення має фактичне виконання трудових функцій працівником, а не лише формальне оформлення трудових відносин[7]. Верховний Суд підкреслив, що керівник підприємства зобов'язаний

забезпечувати належний рівень охорони праці незалежно від наявності або відсутності письмового оформлення трудових відносин із працівником. Ця правова позиція свідчить про розширене тлумачення обов'язків роботодавця у сфері охорони праці та посилення підстав кримінальної відповідальності у випадках тяжких наслідків.

Подальший розвиток підходів до розмежування відповідальності простежується у постанові Верховного Суду від 6 липня 2021 року у справі № 137/1142/19, де суд акцентував увагу на необхідності встановлення причинного зв'язку між порушенням правил охорони праці та наслідками, що настали[8]. Суд зазначив, що кримінальна відповідальність за ст. 271 КК України можлива лише у випадку доведення того, що саме порушення правил охорони праці стало безпосередньою причиною загибелі або травмування працівника. За відсутності такого причинного зв'язку дії особи можуть утворювати лише дисциплінарний проступок.

У теорії трудового та кримінального права також звертається увага на проблему подвійної відповідальності. Працівник або службова особа можуть одночасно бути притягнуті до дисциплінарної та кримінальної відповідальності, оскільки ці види відповідальності мають різну правову природу та не виключають одна одну. Однак така практика повинна відповідати принципу пропорційності та не призводити до надмірного покарання особи. У зв'язку з цим особливого значення набуває необхідність чіткого визначення меж застосування кожного виду відповідальності.

Аналіз судової практики свідчить, що поширеними є випадки, коли роботодавці або посадові особи намагаються уникнути кримінальної відповідальності, посилаючись на те, що працівник самостійно порушив правила техніки безпеки. Однак суди переважно виходять із того, що саме роботодавець зобов'язаний організувати безпечні умови праці, провести інструктаж, забезпечити контроль за дотриманням вимог охорони праці та усунути небезпечні фактори виробництва. Невиконання цих обов'язків за наявності тяжких наслідків утворює склад кримінального правопорушення.

Окремою проблемою є нечіткість законодавчого визначення критеріїв тяжких наслідків у ст. 271 КК України – це призводить до неоднакового застосування кримінального закону судами та органами досудового розслідування. Зокрема існує необхідність законодавчого уточнення поняття «інші тяжкі наслідки», а також конкретизації кола осіб, які можуть бути суб'єктами відповідного кримінального правопорушення.

З метою усунення існуючих проблем доцільно запропонувати такі напрями вдосконалення правового регулювання:

- по-перше, необхідно законодавчо конкретизувати критерії розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності за порушення правил охорони праці;
- по-друге, слід чітко визначити перелік посадових осіб, які можуть бути суб'єктами кримінальної відповідальності за ст. 271 КК України;
- по-третє, доцільно закріпити у законодавстві критерії встановлення причинного зв'язку між порушенням правил охорони праці та шкідливими наслідками;
- по-четверте, необхідно уніфікувати судову практику Верховного Суду щодо застосування ст. 271 КК України;
- по-п'яте, доцільно посилити профілактичну функцію дисциплінарної відповідальності шляхом удосконалення системи внутрішнього контролю за дотриманням правил охорони праці;
- по-шосте, необхідно забезпечити проведення регулярного навчання працівників і роботодавців щодо вимог охорони праці та юридичних наслідків їх порушення.

Таким чином, проблема розмежування дисциплінарної та кримінальної відповідальності за порушення правил охорони праці є однією з найбільш актуальних у сучасному трудовому та кримінальному праві України. Основними критеріями такого розмежування виступають ступінь суспільної небезпечності діяння, характер наслідків, форма вини та коло суб'єктів відповідальності. Практика Верховного Суду та наукові дослідження свідчать про необхідність удосконалення законодавства у цій сфері, оскільки нечіткість правових норм та неоднозначність їх застосування створюють труднощі у правозастосовній діяльності. Забезпечення ефективного механізму юридичної

відповідальності за порушення правил охорони праці є важливою умовою гарантування конституційного права громадян на безпечні умови праці та належного захисту життя і здоров'я працівників.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>(дата звернення: 10.05.2026).
2. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-ХІІ : станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>(дата звернення: 10.05.2026).
3. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>(дата звернення: 10.05.2026).
4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 15 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>(дата звернення: 10.05.2026).
5. Бахуринська О. О. Розмежування складів порушення вимог законодавства про охорону праці та службової недбалості. Адвокат. 2013. № 4 (151). С. 20–25.
6. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.03.2018 у справі № 727/922/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72909503>
7. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 08.06.2023 у справі № 451/1511/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111554040>
8. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06.07.2021 у справі № 137/1142/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98220820>

Крушинський Сергій Антонович,

кандидат юридичних наук, професор

завідувач кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ І ЯКІСТЬ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1]. Європейська Комісія за демократію через право (Венеційська комісія) у Доповіді щодо верховенства права зазначила, що однією з складових верховенства права є правова (юридична) визначеність: вона вимагає, щоб закон був передбачуваним щодо його наслідків – сформульованим з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку. Юридичні норми повинні бути чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишались передбачуваними [2].

Щодо змісту принципу правової визначеності, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово вказував, що він виходить із наступних вимог до національних нормативно-правових актів, щоби вони вважалися законом для цілей Конвенції: 1) закон повинен бути в адекватній мірі доступним громадянинові як орієнтир правової поведінки і її наслідків у конкретній ситуації; 2) норма не може вважатися законом, якщо вона не сформульована з достатнім ступенем точності (справа «Sunday Times v. United Kingdom», п. 49) [3].

Вимоги до якості правового регулювання визначені й у рішеннях Конституційного Суду України (КСУ). Так, у рішенні від 11 червня 2020 року № 7-р/2020 КСУ відзначив, що в Україні як у демократичній державі основною вимогою до законодавства є його відповідність критеріям і принципам, встановленим у Конституції України, зокрема принципів верховенства права. Вимогою верховенства права є дотримання принципу юридичної визначеності, що обумовлює однакове застосування норми права, недопущення

можливостей для її довільного трактування (абз. 4 п. 2.2, абз. 1 п. 2.3 мотивувальної частини) [4].

У рішенні від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 КСУ зазначив, що верховенство права як нормативний ідеал, до якого має прагнути кожна система права, і як універсальний та інтегральний принцип права необхідно розглядати, зокрема, в контексті ... принципу юридичної визначеності (абз. 4 п. 4 мотивувальної частини). Юридичну визначеність необхідно розуміти через такі її складові: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (законні очікування) (абз. 5 п. 4.1 мотивувальної частини) [5].

У рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 КСУ зазначив, що із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі (абз. 2 п. 5.4 мотивувальної частини) [6].

У рішенні від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 КСУ наголосив, що дотримання вимоги ясності і недвозначності норм, які встановлюють кримінальну відповідальність, є особливо важливим з огляду на специфіку кримінального закону та наслідки притягнення до кримінальної відповідальності, адже притягнення до такого виду юридичної відповідальності пов'язане з можливими істотними обмеженнями прав і свобод людини (абз. 7 п. 3 мотивувальної частини) [7].

Ст. 7 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачає, що нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом [8].

У рішенні по справі «S.W. v. the United Kingdom» ЄСПЛ зазначив, що гарантія, закріплена у статті 7, яка є важливим елементом верховенства права, займає чільне місце в системі захисту Конвенції, що підкреслюється тим фактом, що жодне відступлення від неї не допускається згідно зі статтею 15 навіть під час війни чи іншої надзвичайної ситуації. Вона повинна тлумачитися та застосовуватися, як впливає з її предмета та мети, таким чином, щоб забезпечити ефективні гарантії від свавільного переслідування, засудження та покарання (п. 34) [9]. Стаття 7 втілює, у найбільш загальному сенсі, принцип, що лише закон може визначати злочин і призначати покарання (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), та принцип, що кримінальний закон не повинен бути розширено тлумачений на шкоду обвинуваченому, наприклад, за аналогією. З цього випливає, що будь-яке правопорушення має бути чітко визначене в законі. Ця умова виконується, коли особа може знати з формулювання відповідного припису та, за потреби, за допомогою його тлумачення судом, за які дії або бездіяльність її може бути притягнуто до кримінальної відповідальності (п. 35; також справа «Kokkinakis v. Greece», п. 52) [10].

Окрім того, ЄСПЛ у низці рішень звертає увагу, що коли йдеться про позбавлення волі, особливо важливо, щоб був дотриманий загальний принцип правової визначеності. Вимога «якості закону» стосовно статті 5 означає, що якщо національний закон дозволяє позбавлення волі, він повинен бути достатньо оцінюваним, точним та передбачуваним у застосуванні, щоб уникнути будь-якого ризику свавілля (справа «Novik v. Ukraine», п. 19 [11]). Тому вкрай важливо, щоб умови позбавлення волі відповідно до національного законодавства були чітко визначені, а сам закон був передбачуваним у своєму застосуванні, таким чином відповідаючи стандарту «законності», встановленому Конвенцією. Цей стандарт вимагає, щоб будь-який закон був достатньо точним для того, щоб особа могла – за необхідності, за допомогою відповідної правової консультації – передбачити у межах розумного за конкретних обставин наслідки, які може спричинити певна дія (справа «Baranowski v. Poland», п. 52 [12]; справа «Khudoyorov v. Russia», п. 125 [13]).

Таким чином, точність та визначеність закону про кримінальну відповідальність як складові принципу верховенства права вимагають: 1) формулювання однозначних та

зрозумілих положень закону про кримінальну відповідальність; 2) розвиток послідовної практики інтерпретації тих положень закону про кримінальну відповідальність, які не можуть бути сформульовані точно та визначено в силу об'єктивних факторів.

Враховуючи вимоги принципу правової (юридичної) визначеності (що є складовою більш широкого за змістом принципу верховенства права), до надміру невизначених, внутрішньо суперечливих положень слід застосовувати тлумачення, яке є найбільш сприятливим для особи. В іншому випадку мало б місце розширювальне тлумачення змісту відповідних кримінально-правових норм, що призвело б до погіршення юридичного становища особи. У цьому випадку людина притягувалася б до кримінальної відповідальності за дії, які прямо чітко не зазначені у диспозиції відповідної частини статті, що суперечить конвенційному принципу «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» (ніякого злочину, ніякого покарання без закону) та засаді верховенства права, що є неприпустимим.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр>.
2. Доповідь № 512/2009 Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційської Комісії) «Верховенство права», схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf.
3. Case of The Sunday Times v. The United Kingdom (Application № 6538/74): Judgment of 26 April 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57584>.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України від 11 червня 2020 року № 7-р/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text>.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20 червня 2019 № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19>.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19>.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
9. Case of S.W. v. The United Kingdom (Application № 20166/92): Judgment of 22 November 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57965>.
10. Case of Kokkinakis v. Greece (Application № 14307/88): Judgment of 25 May 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57827>.
11. Case of Novik v. Ukraine (Application № 48068/06): Judgment of 18 December 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-90332>.
12. Case of Baranowski v. Poland (Application № 28358/95): Judgment of 28 March 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58525>.
13. Case of Khudoyorov v. Russia (Application № 6847/02): Judgment of 8 November 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70865>.

Кунтій Андрій Ігорович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Смірнова Вікторія Володимирівна,
кандидатка юридичних наук,
в.о. доцента кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КОЛІЗІЇ ТА ПРОГАЛИНИ ЗАСТОСУВАННЯ Ч. 5 СТ. 401 КК УКРАЇНИ У ПРАКТИЦІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні особливої актуальності набуває питання забезпечення належного порядку проходження військової служби та ефективного реагування держави на його порушення. З огляду на це законодавець запроваджує нові кримінально-правові механізми, спрямовані не лише на притягнення винних осіб до відповідальності, а й на стимулювання їх повернення до виконання військового обов'язку. Одним із таких інструментів є положення частини 5 статті 401 Кримінальний кодекс України, яке передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності осіб, що вперше вчинили кримінальні правопорушення, передбачені статтями 407–408 цього Кодексу, за умови добровільного повернення до військової служби.

Запровадження відповідної норми, зокрема шляхом ухвалення Закону України № 3902-ІХ від 20 серпня 2024 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану, зумовлене необхідністю досягнення балансу між принципом невідворотності кримінальної відповідальності та потребами обороноздатності держави». Водночас практика застосування цього механізму виявила низку проблемних аспектів як нормативного, так і правозастосовного характеру, що зумовлює необхідність їх наукового осмислення.

Відповідно до частини 5 статті 401 КК України, особа, яка вперше в умовах воєнного стану вчинила кримінальні правопорушення, передбачені статтями 407 або 408 КК України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності за умови дотримання визначеної кримінальним процесуальним законодавством процедури. Обов'язковими передумовами такого звільнення є добровільне звернення особи до слідчого, прокурора чи суду з наміром повернутися до військової служби, а також наявність письмової згоди командира військової частини на її подальше проходження.

Вказана правова норма була запроваджена у зв'язку з ухваленням Закону України № 3902-ІХ від 20 серпня 2024 року, яким внесено зміни до кримінального та кримінального процесуального законодавства з метою вдосконалення відповідальності за правопорушення проти встановленого порядку проходження військової служби в умовах воєнного стану.

Практика застосування цієї норми є доволі активною: органами досудового розслідування, зокрема слідчими Державного бюро розслідувань, до суду вже скеровано тисячі клопотань про звільнення осіб від кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень, передбачених статтями 407–408 КК України. Водночас, значна кількість відповідних рішень ухвалюється судами також у межах розгляду обвинувальних актів[1], [2], [3].

Процедура реалізації зазначеного механізму передбачає декілька послідовних етапів. Спочатку військовослужбовець звертається до відповідної військової частини із заявою про намір продовжити службу, після чого командир надає письмову згоду. Далі особа подає клопотання до органу досудового розслідування або прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності. Після цього слідчий або прокурор організовує направлення військовослужбовця до визначеної військової частини або до батальйону резерву, де його

зараховують до списків особового складу та забезпечують усіма видами забезпечення. Отримавши відповідну письмову згоду, сторона обвинувачення повідомляє особі про підозру та звертається до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності.

За результатами розгляду такого клопотання суд може ухвалити рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, закриття кримінального провадження, скасування запобіжного заходу та покладення на військовослужбовця обов'язку прибути до визначеної військової частини у встановлений строк. Ухвала суду, винесена із застосуванням приписів ч. 5 ст. 401 КК України, може бути оскаржена протягом семи днів з дня її оголошення, водночас військовослужбовця зобов'язано з'явитися до військової частини, командиром якої надано письмову згоду протягом 72 год. з моменту набрання судового рішення законної сили. Одночасно на командира військового формування, який надав письмову згоду, покладається обов'язок поновити таку особу на військовій службі.

Водночас у процесі застосування зазначеного механізму виникає низка проблемних питань. Зокрема, практичні труднощі спостерігаються у випадках, коли особа перебуває під вартою, що ускладнює її своєчасне прибуття до військової частини та фактичне призначення на посаду. Додаткові складнощі виникають у ситуаціях, коли військовослужбовець після винесення судового рішення не з'являється до місця служби, що трапляється набагато частіше.

У такому випадку постає проблема правильної кримінально-правової кваліфікації відповідного діяння. Диспозиція статті 407 КК України містить вичерпний перелік підстав нез'явлення на службу, який не охоплює ситуацію невиконання обов'язку прибути до військової частини на підставі судового рішення. Це створює підстави для наукової дискусії щодо можливості кваліфікації таких дій за статтею 408 КК України.

З метою усунення зазначеної прогалини доцільним видається внесення змін до частини 1 статті 407 КК України та ч. 1 ст. 408 КК України, шляхом розширення її диспозиції, зокрема шляхом включення випадків нез'явлення військовослужбовця до місця служби після ухвалення судового рішення про продовження військової служби відповідно до частини 5 статті 401 КК України.

На відміну від ч. 4 ст. 408 КК України, ч. 5 ст. 407 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за вчинення вказаного злочину в умовах воєнного стану, не передбачає нез'явлення військовослужбовцем вчасно на службу без поважних причин. Практиці досудового розслідування та судовій практиці відомі такі випадки. До прикладу вироком суду засуджено військовослужбовця за ч. 5 ст. 407, ч. 1 ст. 382 КК України, який будучи звільненим від кримінальної відповідальності на підставі письмової згоди командира, не з'явився без поважних причин до військової частини, до якої з'явитися його зобов'язав Суд [4].

Отже, передбачений частиною 5 статті 401 КК України механізм звільнення від кримінальної відповідальності має важливе значення в умовах воєнного стану, оскільки сприяє поверненню військовослужбовців до виконання обов'язків військової служби. Водночас наявні проблеми його практичної реалізації свідчать про необхідність подальшого нормативного вдосконалення та формування єдиної правозастосовної практики.

Список використаних джерел:

1. Звіт про зареєстровані кримінальні провадження та наслідки їх досудового розслідування: статистичні дані Офісу Генерального прокурора за 2024–2026 рр. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення 05.05.2026).
2. Ухвала Кам'янець-Подільського міськрайонний суд Хмельницької області від 13.11.2024, справа № 676/7426/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 04.05.2026).
3. Ухвала Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 10.12.2024, справа № 688/5176/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 05.05.2026).
4. Вирок Ладижинського міського суду Вінницької області від 09.04.2026, справа № 135/270/26. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 04.05.2025).

СЛУЖБОВА НЕДБАЛІСТЬ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН: НАСЛІДКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Попри динамічні зміни у сфері праці, належне виконання посадових обов'язків службовими особами не втрачає своєї актуальності, залишаючись фундаментальною вимогою якісної професійної діяльності. Ефективність функціонування підприємств, установ та організацій значною мірою залежить від сумлінності та професійності керівників та інших службових осіб. Водночас на практиці нерідко мають місце випадки неналежного виконання таких обов'язків, що може призводити до порушення трудових прав працівників, а в окремих випадках – до настання юридичної відповідальності, зокрема кримінальної.

За таких обставин службова недбалість, тобто невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, як стаття Особливої частини Кримінального кодексу України, передусім має трудово-правову природу, оскільки виникає у межах виконання службовою особою своїх трудових функцій [2, с. 367]. Обсяг обов'язків такої особи визначається трудовим договором, посадовою інструкцією, локальними нормативними актами роботодавця, а також чинним законодавством. Відтак невиконання або неналежне виконання цих обов'язків внаслідок несумлінного ставлення до праці чи неухважності становить порушення трудової дисципліни.

У контексті трудового права службова недбалість може проявлятися у різних формах, зокрема у незабезпеченні належних і безпечних умов праці, відсутності контролю за дотриманням працівниками правил внутрішнього трудового розпорядку або вимог охорони праці, чи коли заходи щодо запобігання виробничому травматизму не були вжиті [5, с. 13]. Такі дії або бездіяльність безпосередньо впливають на реалізацію працівниками своїх трудових прав, зокрема права на безпечні умови праці, що є однією з ключових гарантій у сфері трудового права.

Першою ланкою реагування у такому випадку є застосування заходів дисциплінарної відповідальності. Відповідно до Кодексу законів про працю, до службових осіб можуть бути застосовані такі заходи, як догана та звільнення. У певних випадках також можливе покладання матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації [1, с. 147, с. 130]. Однак зазначені механізми не завжди є достатніми для належного захисту прав, особливо тоді, коли наслідки недбалості мають істотний або тяжкий характер.

Важливо розмежувати дисциплінарні стягнення та інші заходи впливу, що застосовуються у сфері трудових правовідносин. Законодавець чітко визначає вичерпний перелік дисциплінарних стягнень, тоді як позбавлення працівника премії або зниження її розміру, якщо премія є системою оплати праці, зменшення винагороди за загальні результати роботи підприємства за господарський рікабо зміна черговості надання соціальних благ не мають характеру юридичної відповідальності, а виступають додатковими засобами впливу на працівника [4, ст. 417]. Це свідчить про багаторівневий характер реагування у трудовому праві, де поряд із санкціями застосовуються також превентивні та стимулюючі механізми.

У разі, якщо службова недбалість спричиняє істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам працівника, зокрема їх життю та здоров'ю, виникають підстави для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. У такому випадку трудове правопорушення трансформується у кримінальне, що свідчить про тісний взаємозв'язок різних галузей права та, насамперед, межу, при перетині якої особу чекають різні правові наслідки. Водночас кримінальна відповідальність у даному контексті має похідний характер, оскільки настає як наслідок неналежного виконання трудових обов'язків.

З огляду на це, ми розуміємо, що для кваліфікації діяння саме як службової недбалості важливо встановити, що воно вчинене службовою особою під час виконання владних, організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій. Діяння, яке полягало у невиконанні чи неналежному виконанні професійних функцій, навіть якщо воно призвело до істотної шкоди, не завжди може розцінюватись як службова недбалість.

Для кваліфікації діяння як службової недбалості ключовим є встановлення факту наявності у суб'єкта реальної можливості належного виконання своєї професійної діяльності, адже відсутність цього виключає склад кримінального правопорушення. Оцінка цієї можливості потребує як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. До об'єктивної групи належать зовнішні умови діяльності, зокрема рівень забезпечення ресурсами, наявність необхідних засобів для охорони матеріальних цінностей чи технічна оснащеність, тоді як суб'єктивні фактори охоплюють внутрішні характеристики, тобто фізичний стан, рівень інтелектуального розвитку, фахові знання та накопичений професійний досвід [3]. Лише за умови гармонійного поєднання цих факторів можна зробити обґрунтований висновок про те, чи мала особа дійсну змогу запобігти негативним наслідкам, не виконавши чи неналежно виконавши покладені на неї завдання.

Разом із тим, відсутність уніфікованих критеріїв оцінки ступеня тяжкості наслідків та характеру порушення трудових обов'язків призводить до неоднакового підходу при кваліфікації діянь. У ряді випадків, що фактично мають ознаки кримінального правопорушення, обмежуються лише дисциплінарним реагуванням, що знижує ефективність механізмів захисту трудових прав працівників.

Крім того, значною проблемою залишається складність доведення факту службової недбалості, особливо у випадках, коли вона проявляється у формі бездіяльності або неналежної організації праці. Невиконання службових обов'язків є так званою «чистою» бездіяльністю», встановлення факту якої не мало б викликати труднощів, оскільки є чіткий документ, який передбачає, що особа зобов'язана була вчинити певні дії, проте в реальності вона їх не вчинила [6, ст. 59]. Однак, на жаль, досі існує недостатній рівень документування трудових процесів та формальний підхід до контролю за виконанням трудових обов'язків, що ускладнює встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями службової особи та негативними наслідками.

З огляду на вищезазначене, службова недбалість у сфері трудових правовідносин має комплексний характер і виникає насамперед як порушення трудових обов'язків службовою особою. Первинно такі дії тягнуть дисциплінарну відповідальність, однак у разі настання істотної шкоди можуть трансформуватися у кримінальне правопорушення, що свідчить про похідний характер кримінальної відповідальності у цій сфері. Важливим є чітке розмежування цих видів відповідальності з урахуванням як умов здійснення діяльності, так і особистих характеристик суб'єкта. Удосконалення трудово-правових механізмів контролю та належного виконання службових обов'язків виступають ключовими передумовами запобігання таким правопорушенням.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 23.04.2026).
2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 15 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 23.04.2026).
3. Прокопенко В. Науково-практичний коментар до ст. 367 Кримінального кодексу України URL: <https://www.jurists.org.ua/criminal-law/2021-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-367-kriminalnogo-kodeksu-ukrayini.html> (дата звернення: 22.04.2026).
4. Прокопенко В. І. Трудове право України: Підручник. — Х.: Фірма «Консум», 1998. - 480 с.

5. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII: станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 22.04.2026).

6. Tkachov I. V. Forensic characteristics of official negligence. *Herald of criminal justice*. 2024. No. 1-2. P. 51–61. URL: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/2024/51-61> (date of access: 23.04.2026).

Левчишин Вікторія Дмитрівна,

*здобувачка освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ГУМАНІЗМУ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Не викликає сумнівів те, що правові принципи є фундаментом кримінального права. Вони виступають найбільш загальними та стабільними засадами, котрі спрямовані на реалізацію захисту суспільних цінностей. В контексті цього варто згадати про чи не найважливіший принцип – гуманізму. Відповідний принцип ґрунтується на орієнтирах, центром яких є людина, як вища соціальна цінність, її честь, гідність, права і свободи, відповідні положення містяться в ст. 3 Конституції України. Закладення цієї визначальної ідеї в законодавчу систему є критерієм того, що держава є заснованою на принципах демократії та права.

Важливим є те, що питання значущості людини в системі світового устрою стояло перед мислителями ще з давніх часів, починаючи з моменту існування Давньої Греції і досягаючи свого апогею в епоху Відродження. Вперше термін “гуманізм” в інтерпретації філософського погляду на проблему буття був використаний в праці “Про гуманізм” датського філософа, Габрієля Сібберна. На теперішній час відповідна концепція розкриває зміст в таких ідеях: визнання гідності й незалежності особистості головною соціальною цінністю; посилення свободи окремого індивідуума, яке поширюється так далеко, аби не порушувати права та інтереси інших осіб окремо та суспільства загалом; дотримання положення, згідно з яким кожен заслуговує до себе людського ставлення [1, с. 279].

В аспекті кримінального права принцип гуманізму розглядається у двох площинах. Першою є забезпечення захисту прав і свобод особи від кримінально протиправних посягань. Відповідна ідея містить законодавче закріплення в ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України. Зазначена норма окреслює завдання, що реалізуються положеннями Кримінального кодексу. Однією із закріплених функцій є правове забезпечення охорони прав і свобод людини. Іншою ж площиною реалізації принципу гуманізму є те, що заходи кримінально-правового характеру не мають на меті заподіяння шкоди особі, котра вчинила кримінальне правопорушення. Відповідно до ч. 2 ст. 65 КК, особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Також зазначено, що більш суворе покарання може призначатися лише в випадку, якщо менш суворий захід кримінальної відповідальності є недостатнім для формування правослужняної поведінки в правопорушника, а також є необхідним для реалізації превентивної та виховної функції кримінального покарання. Важливим є те, що відповідні положення закріплені й в міжнародних законодавчих актах, які є прямим орієнтиром для модернізації вітчизняного законодавства. До прикладу, в ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод міститься положення, згідно з яким нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Не зважаючи на те, що в теорії існують два аспекти реалізації принципу гуманізму, на практиці, протягом тривалого часу, більша увага зосереджена саме на позиції, відповідно до якої, гуманізм розглядався в контексті ставлення до людської особистості як об’єкта кримінально-правової охорони. Дане положення трактується тим, що правоохоронні органи зосереджували більшу частину уваги на дотримання прав і свобод саме особи, яка вчинила кримінальне

правопорушення і водночас могли залишитися неврахованими інтереси потерпілих осіб [2, с. 286].

Аналізуючи норми кримінального законодавства, можна зробити висновок, що найбільше норм із проявом принципу гуманізму міститься в Загальній частині Кримінального кодексу України. Зокрема, мова йде про Розділ XII “Звільнення від покарання та його відбування”. В даному розділі містяться такі різні правові підстави для звільнення, до прикладу, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Кожна норма цього розділу спрямована на забезпечення можливості перевиховання особи, стимулювання її правослухняної поведінки та реалізацію гуманного підходу у сфері кримінальної відповідальності.

В контексті теми дослідження, пропоную розглянути ч. 1 ст. 81 Кримінального кодексу, а саме, втрату чинності цієї частини, як прояв принципу гуманізму. Відповідну частину визнано неконституційною згідно з Рішенням Конституційного Суду № 6-р(II)/2021 від 16.09.2021 через відсутність реального шансу на звільнення для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Суд дійшов висновку, що довічне ув'язнення без законодавчо закріпленого механізму перегляду вироку порушує конституційні гарантії поваги до людської гідності та заборону катування чи нелюдського поводження. Єдиний чинний на той момент інструмент у вигляді президентського помилювання визнано недостатнім та недемократичним, оскільки він не забезпечував прозорого судового контролю за виправленням засудженого. Цим рішенням суд зобов'язав Верховну Раду терміново змінити законодавство та впровадити дієву процедуру судового пом'якшення покарання. Відповідний прецедент є надзвичайно важливим, адже є прикладом того, як волевиявлення окремих осіб можуть рухати цілу правову систему та сприяти її наближенню до гуманістичних і демократичних цінностей [3].

Отже, принцип гуманізму є однією з ключових засад кримінального права, що визначає спрямованість кримінально-правового регулювання на забезпечення поваги до людської гідності, прав і свобод людини. Його реалізація проявляється як у захисті особи від кримінально протиправних посягань, так і у гуманному ставленні до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Сучасний розвиток кримінального законодавства України свідчить про поступове утвердження гуманістичних цінностей та орієнтацію на міжнародні стандарти у сфері прав людини. Водночас ефективне втілення принципу гуманізму потребує дотримання балансу між правами правопорушника, інтересами потерпілих осіб та інтересами суспільства загалом. Саме тому принцип гуманізму залишається важливим орієнтиром подальшого вдосконалення кримінального законодавства та розвитку демократичної правової держави.

Список використаних джерел:

1. Ющик О.І. Зміст принципу гуманізму в кримінально-правовому вимірі. міжнар. наук.-практ. конф. Гуманізація кримінальної відповідальності 2018р. С. 279-282. URL: <https://ukd.edu.ua/sites/default/files/2020-06/Zbirnyk-symposiumu-16-17.11.18.pdf#page=279>
2. Олійник О. Принцип гуманізму в кримінальному праві України. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 12. С. 286-289. URL: <https://www.pgpr-journal.kiev.ua/archive/2018/12/55.pdf>
3. Рішення Конституційного Суду України від 16.09.2021 у справі рішення Конституційного Суду України Другий Сенат у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої

Лошак Аліна Едуардівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

МЕТА ТА ФУНКЦІЇ ПОКАРАННЯ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Покарання є одним із ключових інститутів кримінального права, що відображає реакцію держави на вчинене кримінальне правопорушення. Його зміст полягає не лише у застосуванні примусових заходів до винної особи, а й у досягненні певних соціально значущих цілей. Саме через систему кримінальних покарань держава реалізує функцію охорони найважливіших суспільних відносин від кримінально-протиправних посягань.

Правове визначення покарання та його мета закріплені у статті 50 Кримінального кодексу України.

Метою покарання є досягнення кількох взаємопов'язаних результатів, чітко визначених законодавцем. Воно полягає не лише у карі, а й у виправленні засудженого та запобіганні вчиненню нових правопорушень. Сучасне кримінальне право поступово відходить від суто карального підходу, надаючи пріоритет превенції та ресоціалізації особи. Водночас визначальним принципом цієї системи є її гуманістичний характер: покарання не має на меті завдання фізичних страждань чи приниження людської гідності. Покарання повинно не лише реагувати на вже вчинене правопорушення, а й створювати умови для того, щоб особа надалі дотримувалася вимог закону та поважала права інших осіб.

Функції являють собою основні напрями впливу покарання, через які реалізується його мета. Однією з основних є каральна функція, яка полягає у застосуванні до винної особи певних позбавлень та обмежень. Вона виступає формою офіційного осуду державою протиправної поведінки особи. Кара має відповідати тяжкості кримінального правопорушення, що втілює принцип справедливості - правопорушник повинен нести відповідальність за завдану шкоду. Саме справедливість покарання значною мірою формує довіру суспільства до судової системи та держави загалом.

Охоронна (захисна) функція кримінального покарання впливає із завдань, закріплених в ч. 1 ст. 1 КК України, де прямо вказано на правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, і громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства [2, с. 192]. Завдяки застосуванню кримінальних покарань держава забезпечує стабільність правопорядку та захист суспільства від небезпечних діянь.

Важливе значення має превентивна функція покарання, яка спрямована на запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Прийнято виокремлювати два види превентивного впливу - загальну і спеціальну превенцію. Загальна превенція визначається здійсненням запобіжного впливу на поведінку осіб, які кримінальне правопорушення не вчиняли, однак є деліктоздатними особами і потенційно можуть бути суб'єктами відповідальності. Більшість науковців зазначають, що основним проявом загальної превенції слід вважати загрозу застосування кримінально-правової санкції, тобто у спрощеному вигляді - можливості призначення відповідальності покарання. Спеціальна превенція кримінальної полягає у запобіганні вчиненню нового кримінального правопорушення особою, яка притягується до відповідальності як у процесі відбування покарання, так і після його відбування [3, с. 18-19].

Виховна функція покарання полягає у формуванні у засудженого правосвідомості, поваги до закону та соціально прийнятної поведінки. Вона спрямована на внутрішні зміни особистості правопорушника, зокрема усвідомлення ним неправомірності своїх дій, переоцінку мотивів і вчинків, а також на розвиток готовності дотримуватися правових та

етичних норм у майбутньому. Крім того, виховний вплив покарання охоплює й інших членів суспільства, сприяючи зміцненню правопорядку та підвищенню рівня правової культури.

Реалізація виховної та превентивної функцій у сучасному праві стає неможливою без ефективного функціонування інституту пробації, правові засади якого визначені Законом України «Про пробацію». Цей інструмент дозволяє поєднати нагляд за поведінкою правопорушника з комплексними заходами соціально-виховного впливу, не вдаючись до ізоляції особи від суспільства.

Сучасні тенденції розвитку кримінального права України демонструють спрямованість на гуманізацію системи покарань, що відображає перехід від репресивної моделі до більш раціонального правосуддя. Ключовим елементом цього процесу є індивідуалізація відповідальності, яка вимагає від суду не лише оцінювати тяжкість вчиненого діяння, а й враховувати особу винного та наявність обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання. Така трансформація проявляється у зменшенні акценту на ізоляцію особи та розширенні застосування санкцій, не пов'язаних із позбавленням волі, таких як штрафи, громадські роботи та пробаційний нагляд.

Ефективне покарання не повинно остаточно ізолювати людину від соціального середовища, а навпаки - створювати умови для виправлення, відновлення соціальних зв'язків та формування законослухняної поведінки. Саме тому в багатьох державах, у тому числі й в Україні, спостерігається тенденція до розширення практики застосування альтернативних видів покарань та програм соціальної адаптації засуджених.

Таким чином, покарання в сучасному кримінальному праві виступає складним багатофункціональним механізмом, який об'єднує каральний, превентивний, виховний та охоронний аспекти. Його основна роль полягає не лише в засудженні кримінальнопротиправної поведінки, але також у забезпеченні захисту суспільства, відновленні соціальної справедливості та виправленні поведінки правопорушника. Поточна еволюція кримінального права України демонструє прагнення держави до гуманізації системи покарань та запровадження дієвих методів ресоціалізації, що відповідає європейським стандартам правосуддя та захисту основоположних прав людини.

Список використаних джерел:

1. Осауленко А. О. Функції кримінального покарання: загальнотеоретичний аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 4. 192 с.
2. Козаченко О. В. Зміст функцій покарання: традиції нормативного регулювання. Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра. 2017. № 2. 18-19 с.

Марценківська Катерина Тарасівна,

здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ВІД СУМІЖНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У контексті повномасштабної агресії РФ проти України та в умовах сучасної гібридної війни розголошення державної таємниці (діяння, передбачені ст. 328 Кримінального кодексу України) [1] становить безпосередню загрозу суверенітету та обороноздатності держави. Це кримінальне правопорушення характеризується високим ступенем суспільної небезпечності, оскільки відомості, що становлять державну таємницю відповідно до Закону України «Про державну таємницю» [2], можуть бути використані ворогом для завдання шкоди національній безпеці, зокрема для планування диверсій, розвідувально-підривної діяльності та інших дій, спрямованих проти держави.

Актуальність дослідження обумовлена труднощами правової кваліфікації складу кримінального правопорушення, що виникають через невизначеність об'єктивних та

суб'єктивних ознак, які спричиняють помилкове ототожнення з суміжними кримінальними правопорушеннями, зокрема державною зрадою (ст. 111 КК України), шпигунством (ст. 114 КК України), втратою документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК України) та розголошенням військової таємниці (ст. 422 КК України). Правильне відмежування зазначених складів кримінальних правопорушень має фундаментальне значення як для точної кваліфікації діянь, так і для гарантування справедливості кримінального покарання. Суміжні склади формують комплекс правових засобів охорони інформаційної безпеки держави, які взаємодіють між собою та доповнюють один одного.

Найближчим за своєю конструкцією до розголошення державної таємниці виступає склад державної зради (ст. 111 КК України) [1]. Обидва правопорушення спрямовані проти національної безпеки України, що є їх безпосереднім об'єктом, а також пов'язані з незаконним обігом інформації, що має обмежений доступ. Однак відмінною є конструкція суб'єктивної сторони саме у спрямованості умислу: державна зрада завжди характеризується прямим умислом і спеціальною метою – надання допомоги іноземній державі, організації або їх представникам, тоді як при розголошенні державної таємниці суб'єкт кримінального правопорушення не обов'язково має на меті завдання шкоди державі. На думку науковців, а саме В. І. Борисова, О. О. Пащенко та Д. П. Євтєєвої, наявність такого спрямованого умислу є ключовим критерієм відмежування зазначених складів [3, с. 289].

Якщо ж говорити про шпигунство (ст. 114 КК України), яке також пов'язане зі збиранням і передачею відомостей, що становлять державну таємницю, його основна відмінність полягає у суб'єкті: діяння, передбачене статтею 114 КК України, вчиняється іноземцями або особами без громадянства, тоді як розголошення державної таємниці – спеціальним суб'єктом, який має законний доступ до відповідної інформації. Щодо об'єктивної сторони, шпигунство характеризується активними діями щодо здобуття інформації, тоді як розголошення може мати як активний, так і пасивний характер.

Відмінність розголошення державної таємниці за ст. 328 КК України від втрати документів, що містять такі відомості (ст. 329 КК України) полягає насамперед в об'єктивній стороні кримінального правопорушення: діяння за ст. 328 КК України передбачає активні дії у вигляді передачі, публікації чи поширення грифованої інформації третім особам, які не мають до неї права доступу в усній, письмовій чи електронній формі, що вважається завершеним з моменту поширення незалежно від фактичного ознайомлення отримувача, тоді як втрата документів характеризується становить пасивною необережною поведінкою (наприклад, неналежне зберігання), що призводить до зникнення носіїв без їхнього передавання, а факт вчинення кримінального правопорушення фіксується лише виявленням їхньої відсутності. Щодо суб'єктивної сторони, при розголошенні особа діє з прямим умислом, тобто усвідомлює секретність інформації та бажає її поширення, при втраті документів форма вини особи характеризується необережністю у вигляді недбалості чи злочинної самовпевненості, коли особа передбачає можливість зникнення, але легковажно розраховує цього уникнути. Водночас наслідки таких дій створюють істотну загрозу державній безпеці, оскільки можуть призвести до витоку відомостей, використання яких здатне завдати шкоди обороноздатності, інформаційній безпеці та іншим національним інтересам держави.

Крім того, до суміжних складів належать кримінальні правопорушення у сфері використання комп'ютерних систем (ст. 361–363 КК України), оскільки вони хоч й мають різні безпосередні об'єкти кримінально-правової охорони, але перетинаються за способом вчинення, предметом посягання та характером наслідків, які можуть настати, наприклад, витік інформації, що може спричинити підрив обороноздатності чи інформаційної безпеки держави. У зв'язку із сучасним розвитком технологій значна частина відомостей, що становлять державну таємницю, зберігається та обробляється саме в інформаційно-телекомунікаційних системах, тому несанкціоноване втручання в такі системи часто виступає способом отримання доступу до секретної інформації та створює передумови для її подальшого розголошення. Саме тому у випадках, коли несанкціонований доступ або втручання в комп'ютерні системи призводить до фактичного доведення секретних

відомостей до сторонніх осіб, можлива кваліфікація за сукупністю кримінальних правопорушень, що додатково підтверджує їх суміжний характер.

Серед військових кримінальних правопорушень, суміжним до розголошення державної таємниці є зокрема ст. 422 КК України (розголошення військової таємниці). Загалом склад цього кримінального правопорушення є спеціальним щодо ст. 328 КК України і застосовується у випадках, коли розголошення здійснюється військовослужбовцями або стосується інформації військового характеру. Насамперед, ключова різниця полягає в об'єкті посягання: якщо ст. 328 КК України охороняє режим державної таємниці як систему захисту визначених законом секретних відомостей, то ст. 422 КК України спрямована на захист обороноздатності держави в умовах воєнного стану через охорону конкретних відомостей військового характеру, які не обов'язково мають формальний гриф секретності, але є критично важливими для здійснення військових операцій. Відмінною є й об'єктивна сторона: за ст. 422 КК України діяння полягає саме у розголошенні інформації про переміщення, розташування чи дії Збройних сил або ж інших військових формувань, незалежно від способу її отримання і передачі, тоді як для ст. 328 КК України обов'язковою є наявність відомостей, віднесених до державної таємниці. Щодо суб'єктивної сторони, за ст. 328 КК України можлива необережна форма вини, тоді як за ст. 422 КК України особа здебільшого діє з прямим умислом, чітко усвідомлюючи значення інформації для безпеки держави в умовах війни. Як зазначається у судовій практиці, застосування цієї норми залежить від статусу суб'єкта та характеру інформації [4].

До суміжних кримінальних також правопорушень доцільно віднести:

- передачу або збирання службової інформації (ст. 330 КК України);
- розголошення даних досудового розслідування (ст. 387 КК України);

Відмінність насамперед полягає у рівні охоронюваної інформації та її значенні для суспільних відносин. Ст. 328 КК України охоплює відомості, що становлять державну таємницю і безпосередньо пов'язані з національною безпекою та обороноздатністю держави, тоді як ст. 330 КК України стосується службової інформації з обмеженим доступом, яка не має статусу державної таємниці і охороняє переважно внутрішні інтереси функціонування державних органів чи установ. Натомість ст. 387 КК України спрямована на захист таємниці досудового розслідування та судового провадження як процесуальної інформації, розголошення якої може зашкодити правосуддю, але не пов'язане безпосередньо з державною безпекою.

Аналіз судової практики дає змогу точніше окреслити межі між відповідними складами кримінальних правопорушень. Зокрема, у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26.09.2023 у справі № 208/4254/19 зазначено, що доведення відомостей до відома сторонніх осіб, які не мають доступу до державної таємниці, є достатньою підставою для кваліфікації за ст. 328 КК України, навіть за наявності недоліків у внутрішньому регулюванні процедур доступу до інформації [5]. При цьому суд наголосив, що притягнення особи до дисциплінарної відповідальності не виключає кримінальної, що особливо важливо для розмежування цього правопорушення та службових порушень дисциплінарного характеру.

Аналіз наведених положень дозволяє дійти висновку, що розмежування даних суміжних кримінальних правопорушень здійснюється на основі сукупності взаємопов'язаних критеріїв, серед яких визначальними є правовий режим інформації, її суспільна значущість, суб'єктний склад, форма вини, спосіб вчинення діяння та характер можливих наслідків. Саме комплексне врахування цих ознак дає змогу відмежувати розголошення державної таємниці від суміжних складів, пов'язаних із обігом інформації з обмеженим доступом, та забезпечити правильну кримінально-правову кваліфікацію. Таким чином, зазначені правопорушення становлять взаємопов'язану, але структурно диференційовану систему норм, спрямованих на захист різних рівнів інформаційної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.05.2026).
2. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII:станом на 27 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 03.05.2026).
3. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні: монографія / В. І. Борисов, О. О. Пащенко, Д. П. Євтеєва та ін.; за заг. ред. В. І. Борисова, О. О. Паценка ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2024. 328 с.
4. Інфо щодо судової практики з розголошення державної таємниці - Turii & Partners. Юридична компанія Турій та Партнери. URL: <https://turii.com.ua/publikatsii/sudova-praktika-uk/sudova-praktika-shhodo-rozgoloshennya-derzhavnoi-taiemnici> (дата звернення: 03.05.2026).
5. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 208/4254/19 від 26.09.2023 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113794512>.

Мовчан Роман Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького
національного університету імені Василя Стуса

ПРОБЛЕМИ УНІФІКАЦІЇ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОКРЕМІ ПРОЯВИ ПОЛІТИЧНОГО КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ¹

У попередніх працях автора цих рядків вже підіймалась проблема надмірної структурованості ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК) «Колабораційна діяльність», яка, як було доведено, нерідко призводить до навряд чи виправданої диференціації кримінальної відповідальності за окремі прояви колабораціонізму [1, с. 58–61]. Принагідно на прикладі інформаційного колабораціонізму (ч. 1 та ч. 6) демонструвалося, що подібна негативна тенденція інколи виражається у встановленні істотно різних за ступенем своєї суворості покарань не лише за вчинення різних форм колабораційної діяльності, а й виявів колаборантства одного й того самого виду. На жаль, згаданих недоліків не вдалось уникнути і при конструюванні норм, присвячених так званому «політичному» колабораціонізму. Зокрема, у цьому світлі насамперед варто пригадати, що відповідальність за такі прояви політичного колабораціонізму, як організація та проведення виборів на тимчасово окупованій території (далі – ТОТ), передбачена ч. 5 ст. 111-1 КК (основне покарання – *позбавлення волі на строк від 5 до 10 років*), тоді як відповідальність за політичний колабораціонізм у формі організації (проведення) чи активної участі у заходах політичного характеру – вже у ч. 6 ст. 111-1 КК (основне покарання – *позбавлення волі на строк від 10 до 12 років*). Нелогічність та несправедливість існуючої ситуації можна наочно продемонструвати завдяки наступним прикладам із судової практики.

Перебуваючи на ТОТ – у м. Бердянськ Запорізької області, 22 серпня 2022 р. Особа-1 прийняла активну участь у проведенні заходу політичного характеру з нагоди «Дня державного прапора рф». Разом з іншими учасниками політичного заходу обвинувачена пройшла вулицями м. Бердянська, несучи прапор рф довжиною 77 м. Під час ходи Особа-1, як і інші учасники заходу, з метою висловлення підтримки держави-агресора була одягнена в

¹Ці тези підготовлено за підтримки Національного фонду досліджень України в межах реалізації проєкту з виконання наукових досліджень і розробок «Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: правотворчі та правозастосовні проблеми» (реєстраційний номер 2025.02/0038).

кепку та футболку з написом «мы вместе с Россией», а також, підкреслюючи особливу прихильність державі-агресору та її окупаційній адміністрації, голосно викрикувала слово «росія». Такі дії були кваліфіковані за ч. 6 ст. 111-1 КК, що потягнуло призначення засудженій основного покарання у виді позбавлення волі строком на 12 років[2].

Натомість в іншому випадку до кола зору правоохоронців потрапила Особа-2, яка, у період з 23 вересня 2022 р. по 27 вересня 2022 р., діючи за попередньою змовою з головою ДВК № 813, прийняла участь у проведенні незаконного референдуму, здійснивши з переносною урною для бюлетенів та наданими їй бюлетенями подвірний обхід жителів с. Шляхове Бериславської ТГ Бериславського району Херсонської області з метою їх залучення до голосування щодо виходу Херсонської області зі складу України, утворення самостійної держави та входження її до складу рф на правах суб'єкта рф. Під час проведення незаконного референдуму Особа-2 активно пропонувала мешканцям с. Шляхове проголосувати шляхом поставлення відповідних відміток у бюлетені, вела облік громадян по списку, які проголосували під час проведення незаконного референдуму. Така поведінка дістала оцінку з покликанням на ч. 5 ст. 111-1 КК із призначенням винній основного покарання у виді позбавлення волі строком на 6 років [3]. Майже ідентичне покарання (позбавлення волі строком на 7 років) було призначено і Особі-3, яка, перебуваючи на ТОТ (АРК), взяла участь в організації та проведенні незаконних виборів на ТОТ АРК очоливши відповідну ТВК[4].

Через призму цитованих вироків виникає питання: а чи справді є підстави вважати, що поведінка Особи-1, яка лише несла прапор рф на мітингу, є небезпечнішою за дії Особи-2, котра носила виборцям урну для голосування та вела облік громадян по списку, чи, тим паче, Особи-3, яка очолила ТВК? Абстрагуючись від описаних випадків, відповідне питання можна сформулювати дещо загальніше: невже типова небезпечність діянь (фактор, який передусім і має враховуватися при конструюванні санкцій кримінально-правових норм) у вигляді організації (проведення) або активної участі у круглому столі, конференції, публічному виступі тощо, спрямованих на підтримку держави-агресора, є бодай трохи вищою за небезпечність організації або проведення незаконних виборів? Видається, що жодних передумов для такого висновку немає.

Отже, втілена у межах ст. 111-1 КК диференціація кримінальної відповідальності за такі прояви політичного колабораціонізму, як, з одного боку, організація, проведення або активна участь у відповідних політичних заходах (ч. 6), та, з іншого, – організація та проведення на ТОТ незаконних виборів (референдумів) (ч. 5), є невиправданою. На мою думку, відповідальність за ці діяння мала б бути уніфікована, що цілком узгоджується із загальною наскрізною авторською ідеєю щодо уніфікації відповідальності за більшість різновидів колабораціонізму. До речі, додатково аргументуючи відповідну ініціативу, варто звернути увагу на те, що рекомендований підхід вже був утілений у проєкті КК, у якому здійснені на ТОТ як організація чи проведення незаконних виборів або референдумів, так і організація чи проведення заходів політичного характеру щодо реалізації або підтримки рішень чи дій держави-агресора були визнані злочинами одного 3-го ступеня тяжкості (п. 1 та п. 2 ст. 9.1.6, відповідно).

Нерідко критикуючи представників депутатського корпусу за надмірну структурованість норми про колабораційну діяльність, водночас маю зазначити, що паралельно у ст. 111-1 КК зустрічається і принаймні один приклад зворотної ситуації, коли законодавця, навпаки, варто докоряти за консолідацію у межах однієї норми (частини) діянь з очевидно різним ступенем суспільної небезпеки. Йдеться про ч. 5 розглядуваної статті, в якій одночасно було передбачено відповідальність за дві форми виборчого колабораціонізму (як складової політичного колаборантства):

1) як за участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на ТОТ;

2) так і за самі лише публічні заклики до таких дій.

Така законодавча модель зазнала жорсткої та, головне, аргументованої критики з боку українських науковців. Зокрема, називаючи продемонстрований нормативний підхід невиправданим, М. Рубашенко та С. Харитонов відмічають істотну різницю у характері

суспільної небезпеки двох зазначених діянь – якщо для участі він є безпосереднім, то для відповідних публічних закликів – лише опосередкованим [5, с. 342]. Натомість Є. Письменський робить наголос не на різному *характері*, а саме на відмінному *ступені* суспільної небезпечності закликів до проведення незаконних виборів (референдумів) та організації їхнього проведення. І хоча вчений визнає, що у чинному КК законодавець по-різному ставиться до розв'язання подібних питань, та водночас доводить, що правильним необхідно вважати саме той підхід, за яким вчинення певної незаконної дії та публічні заклики до неї утворюють самостійні склади кримінальних правопорушень, оскільки вони складають по суті різні форми поведінки. Наводячи в якості прикладу такого «правильного» підходу ст. 109 КК, криміналіст принагідно звертає увагу на те, що за передбачені ч. 2 цієї статті публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади встановлено основне покарання у виді позбавлення волі на строк від 1 до 3 років, тоді як за такі ж заклики до проведення незаконних виборів (референдумів) на ТОТ (ч. 5 ст. 111-1 КК) – позбавлення волі вже на строк від 5 до 10 років. Звісно, враховуючи засади системності, дослідник не підтримує таку диференціацію відповідальності двох відносно рівнозначних за своєю соціальною спрямованістю діянь. Зважаючи на викладені аргументи, Є. Письменський пропонує диференціювати відповідальність за організацію або проведення незаконних виборів (референдумів) на ТОТ та публічні заклики до таких дій у межах проєктованої ним новели про колабораційну діяльність у політичній та виборчій сферах [6, с. 211–213]. Подібним шляхом позначену проблему рекомендує вирішувати і К. Новікова, вважаючи доцільним виокремлення публічних закликів до проведення незаконних виборів та/або референдумів на ТОТ в окрему частину ст. 111-1 КК з передбаченням менш суворого покарання за вчинення таких дій [7, с. 154].

Концептуально розділяючи ініціативи науковців щодо диференціації кримінальної відповідальності за відповідні діяння, водночас хотілося б звернути увагу на три обставини, які можуть бути враховані при обранні конкретного способу вирішення досліджуваної проблеми.

По-перше, подібно до публічних заперечень, описаних у ч. 1 ст. 111-1 КК, і публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на ТОТ так само можуть бути наслідком не лише характерної для колабораціонізму співпраці з окупантами, а й, так би мовити, особистою ініціативою того чи іншого громадянина України, викликаного, наприклад, стійкою антиукраїнською позицією оточення, впливом відповідних пропагандистських джерел, тривалим проживанням на території держави-агресора тощо.

По-друге, знову-таки як і в аналогічній ситуації з поведінкою, згаданою у ч. 1 ст. 111-1 КК [8, с. 69], схилиюся до думки, що публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на ТОТ не є тим діянням, ступінь суспільної небезпечності якого істотно відрізняється залежно від того, вчинене воно в/поза умовах (-ми) окупації. Через це вважаю, що останній критерій (місце скоєння) не повинен визнаватися підставою для диференціації кримінальної відповідальності за відповідні посягання. До речі, у цьому контексті хотілося б нагадати, що навіть у чинній ч. 5 ст. 111-1 КК відповідальність за публічні заклики до відповідних незаконних виборів (референдумів), на відміну від організації та проведення останніх, не пов'язується з обов'язковим вчиненням таких дій в умовах окупації. Зважаючи на викладені аргументи, є підстави констатувати, що як з позиції *delegelata*, так і з позиції *delegeferenday* відповідних публічних закликів відсутні одразу дві такі конститутивні ознаки колабораційної діяльності, як: 1) по-перше, співпраця з окупантами; 2) по-друге, обов'язковість вчинення в умовах окупації. На мою думку, цей факт вказує на те, що відповідні публічні заклики не повинні визнаватися різновидом колабораційної діяльності, а відповідальність за їхнє вчинення має бути передбачена в окремій нормі КК. Подібну гіпотезу свого часу висунув і М. Рубашенко, зазначивши, що публічні заклики до певних дій є колабораціонізмом за суттю лише у випадку їх здійснення у співпраці або за замовленням окупанта та/або агресора; в інших випадках (а таких більшість) вони колабораціонізмом не є [9, с. 49].

По-третє (у продовження попереднього), розмірковуючи над перспективами регламентації відповідальності за публічні заклики до незаконних виборів (референдумів) на ТОТ, хотілося б розвинути думку Є. Письменського щодо характерної для чинного КК безсистемності у питанні караності публічних закликів до вчинення певних посягань на національну безпеку України загалом. Як ми пам'ятаємо, у своїй роботі вчений звернув увагу лише на диспропорційність між санкціями ч. 5 ст. 111-1 та ч. 2 ст. 109 КК. Водночас варто зазначити, що подібна диспропорційність спостерігається і в караності публічних закликів, які передбачені:

а) ч. 2 ст. 109 (основне покарання – позбавлення волі на строк *до 3 років*) та ч. 1 ст. 110 КК (основне покарання – позбавлення волі на строк *від 3 до 5 років*);

б) ч. 1 ст. 110 КК (основне покарання – позбавлення волі на строк *від 3 до 5 років*) та ч. 5 ст. 111-1 КК (основне покарання – позбавлення волі на строк *від 5 до 10 років*);

в) усіма цими нормами та ч. 1 ст. 111-1 КК, у якій, як відомо, передбачено лише одне безальтернативне покарання у виді *позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю* на строк від 10 до 15 років. До речі, у цьому контексті хотілося б нагадати, що свого часу і парламентські експерти задавалися питанням про те, а в чому саме полягає відмінність публічних закликів до дій, вказаних у ч. 1 ст. 111-1 КК, від публічних закликів до проведення незаконних виборів або референдумів на ТОТ (ч. 5 ст. 111-1 КК) (висновок ГНЕУ ВРУ на законопроект № 5144)?

Через призму наведеної інформації варто поставити питання: невже публічні заклики, наприклад, *до незаконних виборів на ТОТ* є наскільки небезпечнішими за публічні заклики *доневизнання поширення державного суверенітету України на ТОТ*, що перше діяння може каратися позбавленням волі на строк аж до 10 років, тоді як друге – лише символічним та в більшості (зважаючи на особу винного) суто номінальним покаранням у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю? На мою думку, як характер, так і ступінь суспільної небезпеки не лише цих, а й усіх інших публічних закликів, передбачених перерахованими вище нормами, є абсолютно співмірним, а тому вважаю, що відповідальність за скоєння відповідних діянь – зокрема, і за публічні заклики до проведення незаконних виборів/референдумів на ТОТ – цілком могла б бути уніфікована в межах єдиної норми з назвою на кшталт «Публічні заклики до вчинення посягань на основі національної безпеки України». Крім іншого, реалізація такої чи іншої подібної ініціативи допомогла б автоматично усунути і відмічену низкою українських фахівців проблему того, що в ч. 1 та ч. 5 ст. 111-1 КК поряд із публічними закликами відсутній традиційний їхній «супутник» (про який, зокрема, йдеться у статтях 109, 110 та деяких інших нормах КК) – розповсюдження матеріалів із закликами відповідного змісту, через що воно набуло іншого значення, є ширшим та включає в себе також і розповсюдження матеріалів із відповідними закликами [5, с. 343; 10, с. 80–81]. До речі, подібний підхід вже був утілений у проєкті КК, розробники якого взагалі пропонують у ст. 7.5.6 встановити відповідальність за публічні заклики до вчинення будь-якого тяжкого чи особливо тяжкого злочину, виправдовування такого злочину або поширення матеріалів з такими закликами чи виправдовуванням, крім випадків публічних закликів, пропаганди або виправдовування тероризму, тоталітаризму, жорстокого поводження з тваринами, геноциду та агресії (статті 7.2.5, 7.5.5, 7.6.18, 11.1.2 і 11.3.2, відповідно).

Список використаних джерел:

1. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 241 с.
2. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 8 березня 2024 р. у справі № 761/22214/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117883498>.
3. Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 11 вересня 2025 р. у справі № 650/1766/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130217151>.
4. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 4 квітня 2025 р. у справі № 760/20985/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126541793>.

5. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод та реінтеграції територій : монографія / М. А. Рубашенко, І. В. Яковюк, Н. В. Шульженко, О. В. Зайцев, С. О. Харитонов ; за наук. ред. М. А. Рубашенка ; Нац. фонд. дослідж. України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. 576 с.

6. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності : монографія. Київ : Алерта, 2024. 438 с.

7. Новікова К. А. Проблеми кримінальної відповідальності за «політичну» колабораційну діяльність та шляхи їх законодавчого розв'язання. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2025. Вип. 49. С. 150–160.

8. Мовчан Р. О., Душевська О. В. Кримінальна відповідальність за інформаційно-ідеологічний колабораціонізм: проблеми практики, перспективи вдосконалення законодавства. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 1. С. 64–75.

9. Рубашенко М. А. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність: окремі проблеми. Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка: 2. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 р.) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 46–50.

10. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки в Україні : монографія / В. І. Борисов, О. О. Пащенко, Д. П. Євтеєва та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисова, О. О. Паценка ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2024. 328 с.

Нікіфорова Тетяна Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

ОСОБЛИВОСТІ ПРОБАЦІЇ ЩОДО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВЕТЕРАНІВ

Російсько-українська війна кардинально змінила українське суспільство, в тому числі роботу органів пробації. Особливою категорією серед суб'єктів пробації стали засуджені військовослужбовці та ветерани. Їх кількість збільшується, а їх статус потребує особливого підходу в контексті реалізації завдань пробації.

22 жовтня 2025 року у Києві в медіацентрі «Укрінформ» відбувся круглий стіл на тему: «Запровадження програм ресоціалізації ветеранів російсько-української війни, які засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі». Подію організували Міністрство юстиції України та Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ». Підставою проведення круглого столу стали відсутність вітчизняної практики комплексної роботи з ветеранами війни, які вчинили кримінальні правопорушення та засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та складність комунікації із засудженими – колишніми військовослужбовцями через їхню конфліктність та замкнутість, агресивну чи тривожну симптоматику, що значно ускладнюють процес ресоціалізації на всіх етапах. Ця проблема потребує ретельного осмислення, вироблення нових механізмів та практик застосування, оскільки кількість ветеранів, які скоїли злочин, на жаль, має тенденцію до збільшення [1].

Пізніше представниками Державної установи «Центр пробації», Міністерства юстиції, Міністерства у справах ветеранів та експертного середовища було проведено стратегічну сесію з формування дорожньої карти реалізації ветеранської політики в системі пробації. Ключова мета сесії - не лише обговорення підходів, а й розробка чіткої дорожньої карти зі стратегічними та операційними цілями. Йдеться про посилення координації між Державною

установою, регіональними підрозділами і партнерами, а також - вищу спроможність пробації працювати з ветеранами комплексно [2].

Результатом проведення цих та інших подібних заходів стало створення Ради з питань ветеранської політики при Державній кримінально-виконавчій службі Міністерства юстиції України. Створення такого дорадчого координаційного органу при ДКВС є своєчасним і логічним кроком, який дозволить суттєво модернізувати роботу з ветеранським середовищем. Зокрема, планується формування у регіонах осередків підготовлених фахівців, які працюватимуть із ветеранами війни, а також підтримуватимуть зв'язок із родинами загиблих співробітників Міністерства юстиції та колегами з бойовим досвідом, які продовжують службу в системі кримінально-виконавчої служби [2].

Важливу роль в реалізації ветеранської політики відіграють громадські організації. Тому Державною установою «Центр пробації» та її філіями було укладено ряд меморандумів. Зокрема, Державна установа «Центр пробації» та Київ Мілітарі Хаб уклали Меморандум про співпрацю. Мета співпраці — супровід ветеранів – суб'єктів пробації міста Києва у наданні медичної, інформаційної та психологічної допомоги. Державна установа «Центр пробації» підписала Меморандум про співпрацю з громадською організацією «ФУНДАЦІЯ Л.І.І.Д.». Документ спрямований на підтримку ветеранів війни, які перебувають на пробації та засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. У межах співпраці передбачено розроблення та впровадження програм підтримки ветеранів у системі пробації; вивчення та застосування міжнародного досвіду ветеранських і пробаційних програм; запровадження системи підтримки за принципом «рівний — рівному»; індивідуальний супровід ветеранів під час проходження пробації; посилення взаємодії з державними органами та громадськими організаціями. Державна установа «Центр пробації» підписала Меморандум про співробітництво з громадською організацією «Платформа громадської підтримки». Документ спрямований на посилення підтримки ветеранів війни з числа працівників Центру пробації, філій, уповноважених органів з питань пробації, а також ветеранів війни – суб'єктів пробації. Меморандум передбачає комплексну взаємодію сторін – від виявлення потреб ветеранів війни до надання їм соціальних, психологічних, освітніх, оздоровчих, спортивних та інших послуг. Окремий акцент зроблено на залученні ветеранів до суспільно корисної діяльності та проведенні реабілітаційних заходів. Крім того, заплановано навчання для персоналу пробації щодо специфіки роботи з цією категорією осіб. Філією Центру пробації у Львівській області підписано спільний меморандум про співпрацю з громадськими організаціями «Моя Незалежна Країна», «Центр Ветеранів України» та Церквою «Нове Покоління», який передбачає координацію дій для підтримки наших захисників і учасників бойових дій у системі пробації - зокрема щодо надання психологічної, соціальної та правової допомоги. Меморандум передбачає організацію психологічного супроводу ветеранів, зокрема проведення індивідуальних консультацій та роботу груп підтримки, а також залучення фахівців до допомоги їхнім родинам. Окремий напрям - надання правової підтримки з питань соціальних гарантій, підтвердження статусу та реалізації передбачених пільг. Водночас документ спрямований на сприяння працевлаштуванню й професійній переорієнтації ветеранів, а також на проведення спільних просвітницьких заходів, покликаних формувати довіру в громадах і зменшувати стигматизацію осіб, які перебувають на пробації [2].

Поруч з підписанням меморандумів мають місце й інші регіональні ініціативи, які демонструють системний підхід до роботи з ветеранами у пробації – від базової допомоги до створення умов для їх повноцінного повернення до життя в суспільстві. Так, наприклад:

- у Кіровоградській області між філією Центру пробації та Товариством Червоного Хреста України було підписано меморандум. Співпраця спрямована на надання психологічної та гуманітарної допомоги, проведення інформаційних заходів і загальну соціальну підтримку суб'єктів пробації, зокрема ветеранів війни;

- в Івано-Франківській області налагоджено партнерство з управлінням з питань ветеранської політики ОДА. Йдеться про комплексну допомогу: від психологічної,

соціальної та юридичної підтримки до сприяння працевлаштуванню, проведення реабілітаційних заходів і соціальної інтеграції;

- у Волинській області (м. Володимир) підписано меморандум із місцевою владою та активізовано співпрацю з громадськими організаціями. Основна увага – індивідуальному супроводу ветеранів, покращенню умов роботи підрозділів пробації та реалізації місцевих програм підтримки;

- на Закарпатті започатковано співпрацю з ветеранським об'єднанням психосоціальної підтримки. Передбачено допомогу ветеранам і їхнім родинам, зокрема психологічний супровід, підтримку в поверненні до мирного життя, а також сприяння у працевлаштуванні та навчанні;

- в Харківській області запроваджено систему індивідуального соціального супроводу ветеранів на пробації через «Ветеранський центр Харкова», що забезпечує їм комплексну психологічну, правову та соціальну допомогу. Окрім цього, партнерство з ветеранським простором «Пліч-о-пліч» розширює ці можливості, фокусуючись на професійній орієнтації, освіті та працевлаштуванні колишніх військових і членів їхніх родин[2].

Крім того, Державною установою «Центр пробації» започатковано проєкт «Мобільний офіс пробації». Мета ініціативи — забезпечити доступ до заходів пробації для ветеранів війни — суб'єктів пробації, які через стан здоров'я, інвалідність або складні географічні умови не мають змоги відвідувати стаціонарні підрозділи. Проєкт спрямований на мінімізацію ризиків повторних правопорушень, підвищення ефективності ресоціалізації та зміцнення довіри до державних інституцій. «Мобільний офіс пробації» — це спеціально обладнаний мікроавтобус, що функціонує як повноцінне робоче місце фахівця. Це практичний інструмент підтримки, який дозволяє проводити роботу з людиною незалежно від обставин [2].

Таким чином, пробація системно посилює роботу з військовослужбовцями та ветеранами – суб'єктами пробації, фокусуючись не лише на контролі, а й на реальній підтримці, відновленні та поверненні до повноцінного життя в суспільстві. У регіонах ця робота вже дає конкретні результати — через партнерства, соціальні програми та індивідуальний супровід. Проте вказаний напрямок потребує й подальшого вдосконалення, в тому числі й через розроблення спеціальних пробаційних програм для військовослужбовців і ветеранів, проведення спеціального навчання для працівників органів пробації щодо роботи із відповідною категорією суб'єктів, запровадження інших комплексних заходів.

Список використаних джерел:

1. У Києві обговорили шляхи ресоціалізації ветеранів війни, які відбувають покарання без позбавлення волі. URL: <https://www.stopcor.org/ukr/section-uanews/news-u-kievi-obgovorili-shlyahi-resotsializatsii-veteraniv-vijni-yaki-vidbuvayut-pokarannya-bez-pozbavlennya-voli-22-10-2025.html>

2. Пробація України. URL: <https://www.probation.gov.ua>

*Охман Ольга Василівна,
доцент кафедри права
Хмельницького національного університету,
кандидат юридичних наук*

*Лебідь Христина Ігорівна,
здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності «Право» Хмельницького інституту ПраТ
«ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КІБЕРЗЛОЧИНИ: ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ

Кримінальна відповідальність за кіберзлочини в останні роки стала однією з найдинамічніших сфер кримінального права, що зумовлено стрімкою цифровізацією державного управління, банківської системи, освіти, медицини, торгівлі та приватного спілкування. Це істотно розширило коло суспільних відносин, які можуть бути об'єктом злочинного посягання в цифровому середовищі. У сучасних умовах кіберпростір перетворився на окрему сферу суспільної взаємодії, де злочини характеризуються високим рівнем анонімності, транскордонністю та складністю виявлення. Вони завдають шкоди не лише окремим особам, а й інформаційним ресурсам, державним реєстрам, критичній інфраструктурі, фінансовим системам та підривають довіру до електронних послуг [1, с. 209]. З огляду на це, дослідження кримінальної відповідальності за кіберзлочини є актуальним і необхідним для формування ефективних механізмів протидії сучасним формам злочинності та забезпечення належного рівня кібербезпеки.

За повідомленням Держспецзв'язку, CERT UA у 2024 році опрацювала 4315 кіберінцидентів, що наочно свідчить про високий рівень загрози для України та про те, що проблема давно вийшла за межі вузькоспеціальної сфери технічного захисту. У таких умовах кримінальне право має не лише карати за вже вчинене діяння, а й забезпечувати превентивний ефект, формуючи для потенційного правопорушника чітке розуміння неминучості викриття та покарання. Дані наукових досліджень показують, що держави з вищим рівнем кібербезпеки зазнають менших економічних втрат від кіберзлочинності [2, с. 73].

У науці кіберзлочини розглядають як кримінально протиправні діяння, пов'язані з використанням інформаційних технологій, комп'ютерних систем, мереж та електронних комунікацій. При цьому проблема полягає в тому, що законодавство не завжди встигає за технічною еволюцією способів вчинення таких діянь. Монографічні дослідження звертають увагу на те, що в межах Кримінального кодексу України навіть саме поняття «кіберзлочин» не є універсально закріпленим, а відповідні склади злочинів розосереджені навколо посягань у сфері використання електронно обчислювальних машин, систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Така конструкція має практичне значення, оскільки для правильної кваліфікації потрібно встановити не тільки спосіб діяння, а й безпосередній об'єкт посягання, характер втручання, наслідки, форму вини та статус суб'єкта. Кіберзлочин у цифрову епоху нерідко поєднує риси кількох правопорушень одночасно, наприклад несанкціоноване втручання, викрадення даних, шахрайство, вимагання, поширення шкідливого програмного забезпечення та легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом. Саме тому кримінально правова оцінка має бути комплексною, а не формально зведеною до однієї статті [3, с. 166]. Важливим аспектом є також транснаціональний характер кіберзлочинності, оскільки такі діяння часто виходять за межі однієї держави та вчиняються з використанням інфраструктури, розміщеної в різних юрисдикціях. Це ускладнює встановлення місця вчинення злочину, ідентифікацію правопорушника та забезпечення ефективного міжнародного співробітництва у сфері кримінального переслідування. У зв'язку з цим особливого значення набуває гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами кібербезпеки та розвиток механізмів

оперативного обміну інформацією між правоохоронними органами різних країн, що є ключовою умовою ефективної протидії кіберзлочинам.

Чинне кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно комунікаційних систем, за створення і поширення шкідливих програмних або технічних засобів, за несанкціоновані дії з інформацією, що обробляється в таких системах. Нормативною основою тут виступають насамперед статті 361, 361-1, 361-2, 362, 363, 363-1 Кримінального кодексу України [4]. Водночас для належного розуміння змісту охоронюваних відносин значення має і Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який визначає кібербезпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави під час використання кіберпростору [5]. Разом із тим, практична реалізація зазначених кримінально-правових норм стикається з низкою проблем, зокрема складністю доказування факту несанкціонованого доступу, встановленням технічних слідів втручання та ідентифікацією осіб, які вчиняють такі правопорушення з використанням анонімізованих мереж або VPN-сервісів. Це зумовлює необхідність удосконалення криміналістичного забезпечення розслідування кіберзлочинів, підвищення рівня технічної підготовки слідчих та експертів, а також впровадження сучасних цифрових інструментів фіксації та аналізу електронних доказів. Науковці підкреслюють, що шкідливі програмні засоби мають цільове призначення для несанкціонованого втручання та створюються спеціально для порушення функціонування інформаційних систем або заподіяння шкоди інформаційним відносинам. Йдеться, зокрема, про програмні продукти, які здатні модифікувати, блокувати, знищувати або копіювати дані без дозволу власника чи адміністратора системи, що істотно підвищує рівень суспільної небезпеки таких діянь. Отже, сучасне кримінальне право охоплює не лише вже завершені форми кібератак, а й попередні стадії злочинної діяльності, пов'язані з виготовленням, придбанням, зберіганням чи поширенням інструментарію, який об'єктивно призначений для вчинення відповідних посягань. Такий підхід дозволяє посилити превентивну функцію кримінального закону та забезпечити своєчасне реагування на потенційні загрози у сфері кібербезпеки.

Проблема ефективності кримінальної відповідальності за кіберзлочини не зводиться до питання суворості санкцій. Центральний виклик полягає у транскордонному характері цифрових посягань. Зловмисник може перебувати в іншій державі, використовувати сервери в третій юрисдикції, а шкоду спричиняти українським користувачам або органам влади. Дослідники слушно зауважують, що ізольовані національні системи є більш вразливими до кібератак, а порушення безпеки в одній державі здатне спричинити ланцюговий негативний вплив на інші системи [2, с. 230]. У цьому контексті особливого значення набуває міжнародне співробітництво у сфері протидії кіберзлочинності, яке включає обмін оперативною інформацією, спільні слідчі дії, екстрадицію правопорушників та гармонізацію національних кримінально-правових норм. Важливу роль відіграють також міжнародні конвенційні механізми, зокрема положення Конвенції про кіберзлочинність (Будапештської конвенції) [6], які формують мінімальні стандарти криміналізації діянь у кіберпросторі та сприяють уніфікації підходів до розслідування таких злочинів. Таким чином, ефективність кримінальної відповідальності за кіберзлочини значною мірою залежить не лише від національного законодавства, а й від рівня міжнародної координації та здатності держав діяти як єдина система кібербезпеки.

Складність посилюється анонімізацією трафіку, використанням бот-мереж, криптовалют, підставних акаунтів та спеціалізованих сервісів для приховування цифрового сліду, що істотно ускладнює встановлення фактичних обставин вчинення кіберзлочину та ідентифікацію його суб'єктів. Додатковим фактором є постійна еволюція технологій кіберзахисту і кібернападу, коли інструменти злочинців швидко адаптуються до нових засобів протидії. До цього додаються нові форми ризику, пов'язані з використанням віртуальних активів, децентралізованих фінансових систем та застосуванням штучного інтелекту, які вже прямо визначаються у сучасних наукових працях як перспективний

напрям кримінально-правового регулювання та потребують окремого нормативного осмислення [3, с. 167].

У таких умовах реальна дієвість кримінальної відповідальності за кіберзлочини значною мірою залежить від ефективності міжнародної співпраці, оперативності обміну цифровими даними між компетентними органами різних держав, узгодженості національного законодавства з міжнародними стандартами кібербезпеки, а також від високого рівня спеціалізації слідчих, прокурорів і суддів. Відсутність хоча б одного з цих елементів істотно знижує ефективність протидії кіберзлочинності та створює додаткові процесуальні ризики.

Процесуальний аспект розслідування кіберзлочинів є не менш складним, ніж матеріально-правовий, а в окремих випадках навіть визначальним для результату кримінального провадження. Для доведення вини у справах цієї категорії вирішальне значення мають електронні докази, зокрема журнали подій (log-файли), серверні логи, метадані, файли конфігурацій, вміст електронних носіїв, резервні копії інформації, електронне листування та інші цифрові сліди мережевої активності. Водночас такі дані є надзвичайно вразливими, швидко змінюються під впливом технічних процесів, можуть бути автоматично видалені системами безпеки або спотворені у разі неправильного вилучення чи зберігання. Навчальний посібник з кіберзлочинності та електронних доказів підкреслює, що для належного використання електронних доказів у кримінальному процесі обов'язковими є їхня зрозумілість, доступність, цілісність, автентичність і надійність, а також збереження разом зі стандартизованими метаданими, що забезпечують можливість подальшої перевірки походження та незмінності інформації [1, с. 210]. Окремо наголошується на необхідності суворого дотримання процедур фіксації «ланцюга збереження доказів» (chain of custody), який передбачає безперервне документування всіх дій з цифровими носіями від моменту їх вилучення до дослідження в суді. Під час транспортування та зберігання потенційних цифрових доказів необхідно безперервно фіксувати хронологію всіх процесуальних дій, забезпечуючи неможливість несанкціонованого доступу або втручання. Будь-яке порушення цих вимог може призвести до втрати доказової сили інформації або поставити під сумнів її допустимість у судовому розгляді. Саме тому для ефективної реалізації кримінальної відповідальності за кіберзлочини недостатньо лише наявності відповідних норм Кримінального кодексу України. Необхідною є наявність відпрацьованих методик огляду, вилучення, копіювання, зберігання та експертного аналізу цифрових даних із застосуванням сучасних технічних засобів, інакше навіть очевидні факти кіберпосягання можуть бути втрачені або визнані недопустимими доказами на стадії судового розгляду.

Отже, кримінальна відповідальність за кіберзлочини в умовах цифрової трансформації стикається з трьома взаємопов'язаними системними викликами: стрімкою зміною технологічних форм злочинної діяльності, складністю збирання, збереження та оцінки електронних доказів, а також транскордонним характером кіберзлочинності, що виходить за межі однієї юрисдикції. Відповідь на ці виклики має бути комплексною та багаторівневою [7, с. 78].

Йдеться про постійне оновлення кримінально-правових норм з урахуванням новітніх способів несанкціонованого втручання в інформаційні системи, розвиток міжнародної кооперації у сфері кібербезпеки, уніфікацію підходів до кваліфікації кіберзлочинів, а також стандартизацію процесуальної діяльності щодо роботи з електронними доказами. Лише поєднання чіткої правової регламентації, високої технологічної компетентності та належної процесуальної дисципліни здатне перетворити кримінальну відповідальність за кіберзлочини з формального інструменту реагування на ефективний механізм реального захисту людини, суспільства і держави в умовах цифрової епохи.

Список використаних джерел:

1. Головкін Б. М., Денькович О. І., Луцик В. В., Цехан Д. М. Кіберзлочинність та електронні докази : навч. посіб. / за ред. О. Денькович, Г. Шмельцер. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 298 с.

2. Протидія кіберзлочинності в європейській системі кібербезпеки: трансформація правового регулювання : монографія / за заг. ред. В. В. Євдокимова, Д. О. Грицишена. Житомир : Державний університет «Житомирська політехніка», 2024. 300 с.

3. Кримінально правова охорона інформаційної безпеки в Україні : монографія / [В. І. Борисов, О. О. Пащенко, Д. П. Євтеєва та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисова, О. О. Паценка. Харків : Право, 2024. 328 с.

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІ. Редакція від 26.12.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

5. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. Редакція від 19.10.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

6. Конвенція про кіберзлочинність: Міжнародний документ від 23.11.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text

7. Довгань О., Ткачук Н., Ткачук Т., Петров В. Правові засади забезпечення кібербезпеки в умовах цифрової трансформації : навч. посіб. Київ : АртЕк, 2022. 171 с.

Підлісна Олександра Олегівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Принципи кримінального права - це фундаментальні, провідні засади, закріплені в нормах права, що визначають побудову всієї галузі, її окремих інститутів, а також спрямовують правотворчу та правозастосовну діяльність. Вони є основою для здійснення кримінальної політики держави, забезпечуючи баланс між інтересами суспільства та правами особи.

Слід зауважити, що чинний Кримінальний кодекс України не містить закріпленого переліку принципів кримінального права. У наукових джерелах немає єдності щодо їх кількості: одні дослідники виокремлюють сім принципів, інші - дев'ять, хоча фактично їх значно більше [8, с.118]. Це свідчить про те, що система принципів кримінального права не є сталою і змінюється залежно від конкретного етапу розвитку суспільства, передусім під впливом економічних і пов'язаних із ними політичних процесів. Водночас спостерігається взаємне запозичення правових понять, категорій та інститутів між різними правовими системами. Під впливом глобалізації та розвитку міжнародного права формуються нові інститути національного законодавства, а також зазнають змін структура і співвідношення його галузей.

З огляду на значну роль принципів (загальних засад) кримінального права як у теоретичному, так і в практичному вимірах, актуальним є питання їх чіткого нормативного закріплення у новому кримінальному законодавстві України. У цьому контексті позитивно оцінюється те, що під час розроблення проєкту нового Кримінального кодексу України його автори передбачили включення ключових принципів, зокрема: законності, юридичної визначеності, рівності всіх перед законом, пропорційності, індивідуалізації покарання, гуманізму, однократності застосування кримінально-правових засобів, виконання міжнародних зобов'язань, тлумачення та застосування кодексу відповідно до його засад, а також забезпечення узгодженості будь-яких змін із фундаментальними принципами[3].

Система принципів в Україні поділяється на загально-правові та спеціальні.

До загально-правових принципів належать ідеї, що притаманні всій правовій системі, але набувають специфічного змісту в кримінально-правовій площині. До цієї групи відносяться такі принципи:

1. Принцип законності – є ключовим і ґрунтується на положеннях статті 3 Кримінального кодексу України, відповідно до яких кримінальна протиправність діяння,

його караність та інші кримінально-правові наслідки можуть визначатися виключно цим Кодексом. При цьому забороняється застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією. Крім того, кримінальне законодавство України має узгоджуватися з положеннями чинних міжнародних договорів, обов'язковість яких схвалена Верховною Радою України[5, с.66].

2. Принцип гуманізму - передбачає, що покарання не має на меті приниження людської гідності чи фізичні страждання.

3. Принцип демократизму - відображає участь суспільства у контролі за правосуддям та врахування інтересів громади.

4. Принцип справедливості - закріплений у статті 10 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої кожна особа має право на рівних засадах на відкритий і неупереджений розгляд її справи незалежним та безстороннім судом. Це стосується як визначення її прав і обов'язків, так і встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення з дотриманням усіх вимог справедливості[5, с. 66-67],[4].

5. Принцип рівності всіх перед законом – означає рівність прав і свобод громадян, однаковість їхніх обов'язків та рівне становище перед кримінальним законом. Водночас у Кримінальному кодексі України він прямо не закріплений, однак його загальноправове підґрунтя визначене у статті 24 Конституції України. У ній проголошено рівність конституційних прав і свобод громадян та їх рівність перед законом, а також заборону будь-яких привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного або соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовними чи іншими ознаками. Сутність принципу рівності у кримінальному праві полягає у встановленні однакових підстав для притягнення до кримінальної відповідальності, а також єдиних критеріїв визначення видів і меж кримінального покарання[7, с.14],[1].

Окрім загальних, виділяють специфічні засади, які безпосередньо регулюють механізм кримінальної відповідальності. До них належать: відповідальність тільки за вчинення суспільно небезпечного діяння, що передбачене законом як кримінальне правопорушення; відповідальність тільки за наявності вини; особистий характер відповідальності; та індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання.

Принцип відповідальності за суспільно небезпечне діяння - основний зміст принципу відповідальності лише за вчинене суспільно-небезпечне діяння, передбачене чинним КК України, відображений у кількох ключових нормах. По-перше, згідно з ч. 1 ст. 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом. По-друге, ч. 3 ст. 3 КК України чітко встановлює, що кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Це виключає можливість засудження за думки, переконання чи спосіб життя, якщо вони не виражені в конкретному діянні. Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України, кримінальним правопорушенням визнається лише передбачене законом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом[2].

Принцип індивідуалізації застосування заходів кримінально-правового характеру означає, що такі заходи мають застосовуватись лише з урахуванням індивідуальних, конкретно визначених ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння особи, яка його вчинила, та обставин, що «супроводжують» вчинення такого діяння. Здійснюється така індивідуалізація на нормативному і правозастосовному рівнях, вона «пронизує» всі елементи механізму кримінально-правового регулювання, що працюють у відповідному режимі[7, с. 15]. Основний зміст принципу індивідуалізації покарання відображений у ст. 65 КК України. Суд призначає покарання, враховуючи три обов'язкові компоненти: ступінь тяжкості вчиненого правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Закон вимагає, щоб покарання було необхідним і достатнім для виправлення особи та попередження нових правопорушень (ч. 2 ст. 65 КК). Більш суворий

вид покарання з числа передбачених санкцією статті призначається лише у разі, якщо менш суворий вид буде визнаний недостатнім. Така побудова норм дозволяє забезпечити справедливий підхід до кожного конкретного випадку, уникаючи шаблонів та надмірної жорстокості [2].

Принцип винної відповідальності. У сучасному праві реалізований принцип «*nullum crimen sine culpa*» - немає кримінального правопорушення без вини. Це означає неможливість об'єктивного ставлення у вини. Основний зміст принципу винної відповідальності відображений передусім у ст. 62 Конституції України, де вказано, що особа вважається невинуватою, доки її вини не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а всі сумніви тлумачаться на користь особи. У КК України вина визначається як психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (статті 23, 24, 25 КК). Відсутність вини виключає склад правопорушення, а отже, і саму підставу відповідальності[1],[2].

Особистий характер відповідальності – значення цього принципуюполягає в тому, що лише та особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинна нести за нього кримінальну відповідальність і покарання. А тому інші особи, наприклад близькі родичі обвинуваченого, не можуть за нього нести кримінальну відповідальність[5, с. 67]. Цей принцип виключає колективну відповідальність або відповідальність за чужі дії. Основний зміст принципу особистої відповідальності відображений у визначенні суб'єкта правопорушення. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом є фізична осудна особа, яка вчинила правопорушення у віці, з якого може наставати відповідальність. Закон також виділяє спеціального суб'єкта (ч. 2 ст. 18 КК) - особу, яка, окрім загальних ознак, володіє додатковими властивостями, необхідними для конкретного складу кримінального правопорушення. Важливою умовою є осудність (ч. 1 ст. 19 КК) - здатність особи під час вчинення діяння усвідомлювати свої дії та керувати ними. Крім того, встановлено чіткий віковий ценз: за загальним правилом відповідальність настає з шістнадцяти років (ч. 1 ст. 22 КК)[2].

З урахуванням наведеного можна зробити висновок про важливу роль принципів кримінального права України. Їх чітке визначення та всебічна розробка становлять основу для формування ефективного й демократичного кримінального законодавства. Принципи кримінального права виконують низку ключових функцій:

1. забезпечувальну – сприяють результативності кримінального законодавства та практики його застосування, забезпечують досягнення його цілей;
2. інтегративну – впливають на зміст норм і забезпечують узгодженість та цілісність законодавства;
3. генеративну – визначають основні напрями подальшого розвитку кримінального права[6].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що принципи кримінального права є основоположним фундаментом, на якому будується вся система законодавства України про кримінальну відповідальність. Загально-правові засади законності, гуманізму та справедливості забезпечують відповідність національних норм міжнародним стандартам захисту прав людини. Реалізація спеціальних принципів у Кримінальному кодексі, зокрема відповідальності лише за суспільно небезпечне винне діяння, особистого характеру відповідальності та індивідуалізації покарання виключає можливість свавілля та гарантує, що кожен захід примусу є персоніфікованим і обґрунтованим. Таким чином, чітке дотримання цих принципів у правотворчій та правозастосовній діяльності є запорукою правопорядку, легітимності судової влади та утвердження верховенства права в державі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>(дата звернення: 27.04.2026).

2. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>(дата звернення: 27.04.2026).
3. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 22.02.2026 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf>(дата звернення: 27.04.2026).
4. Загальна декларація прав людини: Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text(дата звернення: 27.04.2026).
5. Таран І.О., Сирота Д.І. Принципи кримінального права України: система та характеристика. Публічне право № 4 (44) (2021). URL: <https://www.publichnepravo.com.ua/files/44/pdf/7.pdf>(дата звернення: 27.04.2026).
6. Олійник О.С. Принципи кримінального права: поняття, система та значення: монографія. Харків: Право, 2021. 544 с.
7. Олійник О.С. Принципи кримінального права. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Дніпро, 2020, 36 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/k2/auto/10/a3n.pdf>(дата звернення: 27.04.2026).
8. Поліювська М.Т. Принципи кримінального права Українцят принципи кримінально-правової охорони професійної діяльності працівників правоохоронних органів. Том 3 № 83 (2024): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право /Розділ 8. Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. С. 116-121. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/20-2.pdf>(дата звернення: 27.04.2026).

*Письменський Євген Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи ЗВО «Університет Короля Данила»*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ З ПРОТИДІЇ ПЕРЕШКОДЖАННЮ ЗАКОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ: ЗАКОНОДАВЧІ ПРОРАХУНКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України, що розпочалося 24 лютого 2022 р., зумовило якісно нові виклики для кримінально-правової системи держави. Одним із найгостріших є проблема ефективного кримінально-правового забезпечення оборони держави, зокрема в частині мобілізаційних відносин – без чого неможливе успішне ведення бойових дій проти значно численнішого противника.

Дотепер протидія поведінці осіб, які здійснюють перешкоджання мобілізаційним заходам, відбувається з використанням ст. 114-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України, яка передбачає відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період. Цю норму законодавець відніс до Розділу I Особливої частини КК України, що охоплює злочини проти основ національної безпеки. Характер правозастосовної діяльності виявляє серйозні суперечності між буквальною текстом закону та сутнісним призначенням кримінально-правової заборони, що зумовлює поширювальне тлумачення ст. 114-1 КК України й очевидну невідповідність між сконструйованою суворою санкцією та практикою її реального застосування [1, с. 173]. На цій основі передбачається розкрити системні законодавчі недоліки зазначеної норми та продемонструвати ключові тенденції її застосування в судовій практиці.

Історія питання. У КК України ст. 114-1 з'явилася у результаті ухвалення Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу» від 8 квітня 2014 р. – на початковому етапі першої фази російсько-української війни. Безпосереднім поштовхом до її запровадження стали випадки фізичного блокування пересування військової техніки

цивільними особами на сході України². Подібна поведінка й спонукала законодавця до криміналізації перешкоджання бойовій діяльності.

Розділ XIV Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» (ст.ст. 335–337) містить положення, орієнтовані на осіб, які безпосередньо ухиляються від військової служби тощо. Натомість дії осіб, спрямовані на перешкоджання мобілізаційному процесу загалом або сприяння ухиленню від нього іншим громадянам, у зазначених нормах не охоплені[3, с. 65 – 66]. Таким чином у кримінальному законодавстві України утворилася законодавча прогалина, яка й досі не усунута.

Кількісна динаміка та характер сучасного правозастосування. Згідно з даними офіційної статистики[4] застосування ст. 114-1 КК України стрімко та істотно інтенсифікувалося після 2022 р.³. На рівні первинного облікування зафіксовано зростання кількості відповідних фактів: якщо у 2022 р. було виявлено 76 таких випадків, то протягом 2023 р. їх кількість зросла до 159, у 2024 р. сягнула позначки у 840, а у 2025 р. досягла свого максимуму, коли було зареєстровано 1144 фактивчинення перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. Паралельно відбувається поступова, але відчутна активізація судової практики: лише за 2023 – 2025 рр. кількість засуджених осіб зросла в понад двадцять (!) разів порівняно з попереднім дев'ятирічним періодом, на який припали роки першої фази російсько-української війни.

Сфера застосування ст. 114-1 КК України як індикатор наявності проблеми. Вивчення усіх обвинувальних вироків, постановлених і набраних законної сили у 2023 р. за ст. 114-1 КК України, дало змогу констатувати домінуючу тенденцію: одинадцять з дванадцяти вироків були пов'язані не стільки з перешкоджанням бойовій діяльності військових формувань, скільки з протидією мобілізаційним заходам – у виді створення та/або адміністрування каналів (чатів) в інтернет-месенджерах для поширення інформації про місця й час вручення повісток.

У подальші роки ця тенденція зміцнилася (пройшла успішну апробацію) та навіть розширилася. Зокрема, за ст. 114-1 КК України кваліфікують поведінку, пов'язану також з блокуванням, опором або насильством щодо військовослужбовців; сприянням незаконному виїзду за межі України; підпалами транспортних засобів; організацією незаконних схем відстрочок від військової служби тощо[5].

Ключове питання полягає в тому: чи відповідає подібна поведінка всім необхідним ознакам складу злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України?

На мій погляд, відповідь є негативною. Насамперед, але не лише, треба враховувати безпосередній об'єктскладу злочину перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, який у літературі слушно визначають як «нормальна діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань в частині забезпечення ними національної безпеки України»[6, с. 236]. Мобілізаційні відносини, попри їх важливість для обороноздатності держави, охороняються нормами Розділу XIV Особливої частини КК, а не Розділу I. Дії осіб, які поширюють відомості про мобілізаційні заходи, спричиняють шкоду встановленому порядку проведення мобілізації, але не безпосередньо основам національної безпеки, що є обов'язковим об'єктом для складів злочинів Розділу I.

З огляду на викладене, сутнісна специфіка ст. 114-1 КК України як норми, що охороняє основи національної безпеки, об'єктивно зумовлює потребу її обмежувального тлумачення. Телеологічний аналіз цієї заборони переконливо свідчить: її правоохоронний ресурс призначений для протидії безпосередньому воєнному зриву бойової роботи або підготовки до її здійснення – тобто діям, що реально загрожують обороноздатності держави. Натомість охорона порядку мобілізаційного обліку, забезпечення безперешкодного вручення

²Характерним є свідчення бійців 2-го батальйону 72-ї механізованої бригади: цивільні мешканці «підрізали» бойові машини власними автівками та всіляко перешкоджали руху військової колони, тоді як батальйон отримав наказ не застосовувати силу й повернутися на місце дислокації [2]

³За весь період 2014 – 2021 рр. було обліковано 118 фактів вчинення правопорушення за ст. 114-1 КК України.

повісток чи фіксація переміщень патрулів у тилу відображають цінності іншого рівня та характеру, які мали б перебувати поза сферою дії зазначеної норми. Підхід до тлумачення ст. 114-1 КК України, за якого під її дію підводиться будь-яка поведінка, що лише опосередковано ускладнює законну діяльність військових формувань, є як теоретично хибним, так і практично деструктивним.

У такий спосіб відбувається розмиття справжнього змісту норми, девальвується її захисна функція та породжуються системні помилки кваліфікації. Прикладом епоширювальне тлумачення поняття «законна діяльність» військових формувань для охоплення дій, що опосередковано ускладнюють їх функціонування: оформлення фіктивних документів про непридатність до служби, господарські зловживання посадових осіб тощо. Така логіка породжує абсурдні наслідки: за нею навіть вбивство військовослужбовця теоретично могло б кваліфікуватися за ст. 114-1 КК як «зменшення людського ресурсу військового формування».

Неузгодженість між законодавчо визначеною санкцією та результатами її реалізації. Окремої уваги заслуговує різкий розрив між конструкцією санкції ст. 114-1 КК України та її фактичним застосуванням. Наприклад, за 2023 р. було зафіксовано, що абсолютна більшість вироків ухвалена на підставі угод про визнання винуватості. У восьми випадках призначено мінімальне передбачене санкцією покарання у виді позбавлення волі строком п'ять років – із одночасним звільненням від відбування покарання з випробуванням. Ще в кількох справах застосовувалося більш м'яке покарання на підставі ст. 69 КК аж до штрафу.

Загалом за період 2023 – 2025 рр. з 447 засуджених за ст. 114-1 КК України було звільнено від відбування покарання з випробуванням 358 осіб або 80 %. Отже, санкція ст. 114-1 КК фактично не «працює» стосовно осіб, які вчиняють перешкоджання мобілізації. Не виключено, що судді оцінюють відповідні діяння як такі, що мають нижчий ступінь суспільної небезпечності, ніж той, який закладено у санкційному підході, характерному для злочинів проти основ національної безпеки. Виявлена ситуація додатково «заморожує» практику, позбавляючи її ефективного судового контролю (за даними Єдиного державного реєстру судових рішень досі не зафіксовано жодного випадку касаційного оскарження) й уможливорюючи відтворення помилкових підходів у майбутньому.

Проведений аналіз дає змогу сформулювати такі концептуальні **висновки**.

По-перше, кримінально-правова норма, передбачена ст. 114-1 КК України, у тому вигляді, у якому вона існує від 2014 р. без жодних змін, не пристосована для реагування на дії з перешкоджання мобілізації. Її справжній зміст визначається призначенням заборони як норми Розділу I Особливої частини КК – охороняти основи національної безпеки в частині ведення воєнних (бойових) дій. Натомість мобілізаційні відносини є самостійним об'єктом охорони, що належить до сфери Розділу XIV.

По-друге, практика, що склалася, є класичним проявом формального застосування кримінального закону: підміна справжнього змісту норми її буквальним (і водночас поверховим) тлумаченням із підгонкою фактичних обставин під юридичні ознаки наявного складу злочину. Наявна ситуація створює прояви надмірності кримінально-правового впливу та призводить до ризиків системного порушення прав людини через некоректний вибір правової норми. І тільки зміни у КК України здатні розв'язати цю проблему – пропонується доповнити Розділ XIV Особливої частини КК України окремою самостійною нормою про відповідальність за перешкоджання законній діяльності щодо забезпечення призову та мобілізації.

По-третє, сукупна картина (поширена практика укладання угод, призначення мінімальних покарань або звільнення від їх відбування, відсутність реального судового контролю) сигналізує про системну дисфункцію відповідної кримінально-правової норми на її поточному етапі застосування.

Список використаних джерел:

1. Письменський Є. О. Кримінально-правова протидія перешкодженню законній діяльності військових формувань: аналіз поточних тенденцій практики правозастосування. *Українська кримінальна юстиція у пост/воєнній парадигмі* : матеріали Х (XXIII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 19 – 20 вересня 2024 р.) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2024. С. 168 – 175.
2. Жирохов М. Від Мелітопольщини до кордону: бойовий шлях 2-го батальйону 72-ї механізованої бригади. *ЧЕline*. 05 грудня 2016 р. URL: <https://cheline.com.ua/news/mens-club/vid-melitolshhini-do-kordonu-bojovij-shlyah-2-go-batalonu-72-yi-mehanizovanoyi-brigadi-44515> (дата звернення: 23.05.2026).
3. Письменський Є. О. Кримінально-правова кваліфікація перешкодження мобілізації (поточна практика правозастосування та перспективи вдосконалення законодавства). *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1 (86). С. 65 – 71. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-65-71>
4. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні : інфографіка (2013–2025) : інтерактивний довідник. *CrimeDataLab*. URL: <https://crimedatalab.shinyapps.io/platform/> (дата звернення: 23.05.2026).
5. Мовчан Р. Проблеми кримінальної відповідальності за перешкодження законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань за ст. 114-1 КК. *Адвокат Post*. URL: <https://advokatpost.com/problems-kryminalnoi-vidpovidalnosti-za-pereshkodzhannia-zakonnij-diialnosti-zsu-ta-inshykh-vijskovykh-formuvan-za-st-114-1-kk-roman-movchan/> (дата звернення: 23.05.2026).
6. Людвік В. Д. Кримінально-правова характеристика перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 234 – 238.

Плисюк Наталія Миколаївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ДО ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА В УКРАЇНІ

Згідно положень Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю і ніхто не вправі свавільно позбавити життя іншу людину [1]. Проте, дедалі частіше відстежується тенденція до збільшення випадків різних конфліктів, соціальних, психологічних проблем, які, власне, стають причинами у доведенні однією людиною іншої до вчинення самогубства.

Під самогубством слід розуміти умисне позбавлення особою власного життя, яке може вчинятися через відчай, який виникає, як правило, через такі психічні розлади як депресія, біполярний розлад, шизофренія, алкоголізм або наркотична залежність. Часто на практиці фіксуються випадки самогубства, яке вчиняється через насильство або його загрозу. Кримінальну відповідальність за доведення до самогубства закріплено в ст. 120 чинного КК України [2].

Об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 120 КК України виступають охоронювані кримінальним законодавством України суспільні відносини, що забезпечують безперешкодну реалізацію права на життя людини та її захист від протиправних посягань. Безпосереднім об'єктом виступає життя людини незалежно від її соціальної значущості й корисності [3, с.172].

При встановленні ознак об'єктивної сторони складу доведення до самогубства важливою є оцінка суспільно небезпечного діяння, яке може бути вчиненим у будь якій з таких форм: 1) жорстоке поводження з особою; 2) шантаж; 3) примус до протиправних дій; 4) систематичне приниження людської гідності потерпілої особи, що призводить до настання

такого суспільно небезпечного наслідку, як самогубство або замах на нього; 5) схиляння до самогубства; 6) інші дії, що сприяють вчиненню самогубства.

Згідно п. 28 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» жорстоким поведінням варто розуміти безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо) [4].

В теорії кримінального права під жорстоким поведінням розуміють певну тяжкість фізичного болю або душевних страждань. У практиці ЄСПЛ використовується таке поняття як «мінімальний рівень жорстокості» заподіяваних страждань. З'ясування даного рівня жорстокості дуже часто є відносною та залежить від індивідуальних обставин у конкретній справі. Такими обставинами можуть виступати: характер, контекст жорстокого поведіння, способи дій та методи, тривалість та вплив на фізичний або психічний стан потерпілої особи, а в окремих випадках і стать, вік та стан здоров'я потерпілого від такого поведіння [5, с.863].

У наукових дослідженнях окремо приділяється чимало уваги поняттю «шантаж» при доведенні до самогубства. Дане поняття є спірним серед науковців. Відповідно, одна група вчених, зокрема О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, у своїх науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу України та навчальних посібників з кримінального права вважають, що шантаж є погрозою через наклеп або викриття відомостей, які особа вважає необхідним залишити в таємниці та які її можуть компрометувати, а також залякування з метою створити вигідну для себе обстановку, поставити іншу особу в залежне становище. Інша група вчених (більшість науковців у галузі кримінального права), дотримуються думки, що шантаж є погрозою розголосити відомості, які потерпіла особа бажає зберегти в таємниці (про хворобу, особисте життя тощо), незалежно від того, правдива вона чи ні.

Згідно словника юридичних термінів шантаж тлумачиться як погроза викриття, розголошення відомостей, що ганьблять людину з метою домогтися певних результатів [6, с.299].

До суспільно небезпечного діяння, в ході якого вчиняється доведення до самогубства відноситься і примус до вчинення протиправних дій, яким слід вважати фізичний або психічний вплив на особу з метою спонукання її до дій, вчинення яких заборонено законом [7, с.55]. На нашу думку, таке визначення є спірним, оскільки часто виникають ситуації коли примус до вчинення навіть законних дій є небажаним для потерпілої особи.

При аналізі поняття систематичного приниження людської гідності, відповідно до п. 28 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», є тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глузління над ним тощо) [4]. Систематичність, у такому випадку, характеризується не лише кількісним критерієм, тобто багаторазовістю здійснюваних дій, а й їх взаємозв'язком та внутрішньою єдністю, що утворює якісний критерій систематичності. Лише при наявності такого кількісного та якісного критеріїв можна стверджувати про систематичність приниження людської гідності.

У диспозиції ст. 120 КК України визначається і така форма вчинення самогубства як схиляння до самогубства. Дане поняття не розкрито на законодавчому рівні, однак під ним слід розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії (переконування, порада, пропозиція, умовляння тощо), спрямовані на виникнення в іншій особі бажання вчинити самогубство.

Під іншими діями, що сприяють вчиненню самогубства слід розуміти такі як надання порад, інструкцій, підготовка засобів чи місця, якщо це відіграло вирішальну роль у реалізації намірів по вчиненню самогубства.

Для кваліфікації за ст. 120 КК України необхідним є настання одного з двох наслідків – або самогубство потерпілої особи (тобто доведення до кінця), або замах на самогубство (якщо самогубство не було реалізованим, особу вдалося врятувати).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу доведення до самогубства є причинно-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечним

наслідком. Для визначення чи було самогубство результатом жорстокого поводження, шантажу, примусу до протиправних дій чи систематичного приниження людської гідності потерпілого з боку іншої особи, схиляння до самогубства або інших дій, що сприяють вчиненню самогубства часто призначається експертиза. В такому випадку експерт має зібрати та ретельно вивчити усі необхідні матеріали і після цього визначити чи справді діяння обвинуваченого призвели до самогубства (замаху на самогубство) потерпілої особи.

Суб'єкт кримінального правопорушення, що розглядається, є загальним, тобто фізична осудна особа, яка досягла 16-ти річного віку. При цьому, варто враховувати, що суб'єктом може бути будь-яка особа, у тому числі службова або та, від якої потерпілий перебуває в матеріальній чи іншій залежності.

Суб'єктивна сторона складу доведення до самогубства характеризується виною у формі умислу або необережності. Умисел може бути прямим або непрямым, має місце у випадках коли винний усвідомлює, що своїми діями (жорстоке поводження, шантаж, примус, систематичне приниження) ставить особу у безвихідне становище. Він передбачає можливість настання наслідків у вигляді самогубства або замаху на нього і свідомо їх припускає або бажає їх настання. Необережність у формі кримінальної протиправної самовпевненості або кримінальної протиправної недбалості може мати місце у випадках, коли особа не бажає настання смерті потерпілого, але передбачає можливість таких наслідків, легковажно розраховуючи на їх відвернення (самовпевненість), або взагалі не передбачає можливості таких наслідків, хоча за обставинами справи повинна була і могла їх передбачити (недбалість).

Важливо також враховувати при кваліфікації вчиненого як доведення до самогубства, що склад даного кримінального правопорушення буде відсутній у випадках якщо особа не передбачала і не могла передбачити самогубства (наприклад, через приховані індивідуальні психологічні особливості потерпілого).

Отже, в результаті проведення аналізу диспозиції ст. 120 КК України та діянь, які в ній викладені, можна зробити висновки про їх недосконалість, адже вони мають загальний характер, часто їх зміст дублюється, окремі ознаки необґрунтовано важко встановити і особливо важливим є виникнення нових способів доведення до самогубства. Також важливими є певні роз'яснення законодавця до даної статті КК України про те що слід розуміти під схилянням до самогубства та іншими діями, які сприяють його вчиненню, аби уникнути подальших колізій при кваліфікації кримінального правопорушення.

Таким чином, доведення до самогубства є специфічним кримінальним правопорушенням проти життя, оскільки воно передбачає посягання на життя особи, але не охоплюється поняттям «вбивство», воно вчиняється опосередковано, не безпосередньо винною особою, а самою потерпілою особою і таким потерпілим виступає виключно жива фізична особа, що викликає певні труднощі в процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2314-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Гусак О. А. Об'єкт доведення до самогубства: сучасний погляд. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2012 р. Т. 17. Випуск 1/2 (16/17). С. 171-175.
4. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. №2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>
5. Буткевич В.Г. Європейський суд з прав людини. Судова практика. *«Право України»*, Київ: Ред. журн. 2011 р. 867 с.

6. Андрушко П.П., Гончаренко В.Г., Фесенко Є.В. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-ге вид., перероб. та доп.) Київ: Дакор, 2008 р. 1428 с.
7. Баулін Ю.В., Борисов В.І., Тютюгін В.І. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник. Харків: Право, 2015 р. 680 с.

Погорільська Дар'я Віталіївна,
здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЮРИДИЧНА ПОМИЛКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВИДИ

Питання помилки у кримінальному праві неодноразово досліджувалось вітчизняними науковцями. Необхідність вивчення цієї тематики впливає із відсутності закріплення у кримінальному законодавстві України основних положення щодо цього правового явища. Відтак, саме теоретичні напрацювання багатьох науковців-теоретиків та практиків стало тим базисом вивчення помилки, яку можна вважати цілком недооціненим явищем (першочергово чинним Кримінальним кодексом України) у кримінальному праві. Саме тому ступінь вивчення явища юридичної помилки у кримінальному праві є нижчим, аніж відповідне вивчення явища «фактичної помилки». Тому, не заперечуючи позитивну тенденцію вивчення фактичної помилки у кримінальному праві, все ж постає необхідність дедалі активніших подальших наукових досліджень саме щодо юридичної помилки у кримінальному праві.

Будучи загальним терміном, помилка використовується не лише в контексті кримінального права. Під помилкою в загальному розуміють певну неточність, неправильність, збій чи відхилення від істини. Тому зі змісту значення помилки як загально використовуваного поняття Дмитришин О. виділяє такі дві її ознаки: «1) помилка полягає у неправильності, неточності, спотворенні істини; 2) це така неправильність, що допущена ненавмисно, без певної мети, незалежно або всупереч волі особи, яка її допустила» [1, с. 37]. Отже, важливою рисою помилки виступає не лише саме хибність у певному явищі, а й ненавмисність існування такої помилки.

Існування правового явища помилки у кримінальному праві є не випадковим. Досить часто, вчиняючи ту чи іншу дію (чи, навпаки, не вчиняючи її), особа здатна в силу різних причин (недостатньої правової обізнаності, її правових знань та правової культури тощо) хибно сприймати зміст та значення своїх діянь (а в контексті цієї теми – кримінально протиправних діянь). Саме тому в теорії кримінального права сформувався поняття помилки. Попри доволі неоднорідне трактування та ставлення до змісту помилки у кримінальній галузі права, все ж більшість науковців сходяться на однаковому її визначенні. Так, Авдєєв О. та Фоменко М. зазначають, що помилкою у кримінальному праві є «неправильне уявлення винного щодо юридичних і фактичних ознак діяння та його наслідків (або неправильне уявлення винного щодо приписів закону й фактичних ознак діяння та його наслідків)» [2, с. 152]. Отже, помилкою у кримінальному праві вважаємо хибне, те, яке не відповідає дійсності, уявлення особи, винної у вчиненні діяння, про характер, ступінь та кримінально-правове значення вчиненого нею діяння. Важливо зазначити, що, як влучно згадує Дмитришин О., «помилка (в кримінальному праві) можлива тільки в умисних злочинах, адже необережний злочин сам по своїй суті є результатом помилки» [1, с. 37].

Відтак постає питання, у чому саме особа може «помилятися» при вчиненні того чи іншого діяння. Так, у кримінально-правовій теорії існує класифікація видів помилок. Зокрема Авдєєв О. та Фоменко М. згадують про такі критерії класифікації помилки як: за причинами й умовами виникнення (за яким помилки є пробачні та непробачні); за характером (тобто хибне уявлення про наявність ознак, що фактично відсутні, або про відсутність ознак, що фактично є в наявності) [2, с. 152]. Проте найбільш поширеною є класифікація помилок саме за критерієм предмета помилки, за яким усі помилки ділять на фактичні та юридичні, останнім з яких присвячене це дослідження.

Суть юридичних помилок зводиться до неправильного уявлення особи щодо вчиненого діяння з позиції норм закону. З цього приводу слушно зазначають Мірошніченко В., Петрова В. та Корогод С., що суть юридичної помилки - омана особи щодо правових показників вчиненого ним діяння[3, с. 75]. При юридичній помилці особа фактично неправильно розуміє зміст закону та, відповідно, характер свого діяння (є воно законним чи ні), а отже вона не здатна до кінця усвідомлювати і значення такого діяння. Певною мірою причиною такого спотвореного «знання» чи розуміння характеру вчинених діянь можна пов'язати із формулюванням самих законодавчих норм, зокрема і кримінально-правових: їхня неоднозначність, незрозумілість для громадян, що зобов'язані дотримуватися приписів закону, або ж недостовірність знань про правові приписи, раніше існуючі, але які в силу законодавчих змін постійно змінюються тощо. Так чи інакше, існування феномену юридичної помилки в кримінальному праві дає змогу виділити такі її види, як помилка у кримінальній протиправності чи непротиправності вчиненого діяння, помилка у виді й розмірі покарання та помилка у кваліфікації діяння [2, с. 153].

Щодо помилки у кримінальній протиправності вчиненого діяння, то під нею розуміють ситуацію, коли особа хибно вважала, що вчинене нею діяння є кримінально протиправним і передбачається кримінальним законом як кримінальне правопорушення. В цьому і проявляється помилковість її уявлення: з тих чи інших причин (зокрема самого характеру, способу вчинення цього діяння тощо) таке діяння вона вважає кримінально караним лише у власній свідомості, тоді як кримінальний закон не закріплює за таким діянням статус суспільно небезпечного, а отже кримінально караного. Дмитришин О. зазначає, що «обов'язковою ознакою злочину є його кримінальна протиправність, а помилкове уявлення про злочинність діяння виключає вину і кримінальну відповідальність»[1, с. 38]. На підтвердження цього є один із основних принципів кримінального права, що закріплений у ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України: «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом» [4]. Отже, навіть якщо особа помилково вважала вчинене нею діяння протиправним і таким, що порушує кримінальний закон, вона не може підлягати кримінальній відповідальності за діяння, не передбачене законом як кримінальне правопорушення.

Помилка у кримінальній непротиправності вчиненого діяння діє протилежним чином: вчинене винною особою діяння, будучи протиправним, кримінально караним, особа хибно розцінює цілком законним, тобто таким, що не порушує норм закону. В цьому випадку Дмитришин О. вказує, що помилкове уявлення про злочинність діяння виключає вину і кримінальну відповідальність, але коли діяння навпаки визнається злочином, а особа вважає його незлочинним, вина і кримінальна відповідальність не виключається [1, с. 38]. Водночас Мірошніченко В., Петрова В. та Корогод С. зауважують, що може виникнути ситуація, «коли особа реально не усвідомлювала, що порушує кримінально-правову норму. У такому разі є підстави стверджувати, що...правило "незнання закону не звільняє від відповідальності" не може застосовуватися» [3, с. 75]. Проте станом на сьогодні, коли законодавство перебуває у відкритому доступі для населення (більшою мірою у цифровізованому форматі), а будь-які суттєві зміни правових норм більшою мірою законодавець намагається доносити до населення, особа не може поспиратися лише на незнання закону, адже конституційний принцип «незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності» (ст. 68 Конституції України)[5] встановлює необхідність понести необхідні міру та вид відповідальності за порушення приписів закону навіть за браком знань щодо протиправності вчиненого діяння. Як зазначають Авдєєв О. та Фоменко М., «на боці особи повинні бути виняткові обставини об'єктивного характеру, що унеможливили ознайомлення людини із законом (перебування в лікарні у тяжкому стані, перебування в місцях, у яких немає доступу до засобів масової інформації, фізіологічні особливості стану людини)» [2, с. 153], за яких ймовірно особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності. Проте така ситуація є винятком із загального правила, і має бути доведено, що такі об'єктивні обставини посприяли відповідній поведінці особи. Отже, на відміну від помилки у кримінальній

протиправності вчиненого діяння, помилка у кримінальній неспроможності вчиненого діяння передбачає застосування до особи, винної у вчиненні діяння, яке вона не сприймала як кримінально протиправне (через брак відповідних знань зокрема), необхідних міри та виду кримінальної відповідальності.

Окремим видом юридичної помилки визнається помилка у кваліфікації діяння, яка зовсім відрізняється від попередніх видів юридичних помилок. Особливість цієї помилки полягає в тому, що особа, вчиняючи діяння, усвідомлює його суспільно-небезпечний характер та розуміє, що вчиняє кримінальне правопорушення. Проте особа помиляється у його кримінально-правовій кваліфікації, тобто підміняє одну кримінальну норму іншою, вважаючи, що її діяння має склад одного кримінального правопорушення, тоді як насправді - іншого. Таким чином, в цьому випадку помилки також йде мова про незнання чи недостатню поінформованість особи про чинний кримінальний закон [1, с. 38]. Видається очевидним, що особа в цьому випадку підлягає кримінальній відповідальності, а саме діяння кваліфікується відповідно до кримінального закону. Тобто в цьому випадку змінюється лише кваліфікація діяння з уявленої винною особою на кваліфікацію реально скоєного діяння.

Окрім вищенаведених, ще одним видом юридичної помилки виділяють помилку щодо виду й розміру покарання. В цьому випадку особа неправильно розуміє той вид та розмір покарання, що загрожує їй законом за вчинене кримінальне правопорушення [1, с. 38]. Тобто, як і при помилці у кваліфікації діяння, особа усвідомлює, що вчиняє суспільно-небезпечне діяння, за яке вона підлягатиме кримінальній відповідальності, але вона уявляє хибний характер та міру покарання за вчинене діяння. Окрім цього, відповідне покарання за вчинене особою діяння визначається відповідно до санкції відповідної статті Кримінального кодексу України та призначається на підставі загальних принципів призначення покарання, визначених Кодексом, адже помилка стосується лише хибного суб'єктивного уявлення та ставлення особи до вчиненого нею діяння і не впливає ніяким чином на фактичну, реальну його кваліфікацію та на її підставі призначене подальше покарання. Покарання в свою чергу залежатиме від ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 Кримінального кодексу України).

Отже, помилка в кримінальному праві займає важливе місце при вивченні загальної теорії галузі кримінального права. Будучи хибним суб'єктивним уявленням та ставленням особи до вчиненого нею діяння, помилка дає змогу виявити таке ставлення особи, а також на підставі чого таке хибне уявлення в особи щодо характеру та значення вчиненого у неї сформувалось. Юридична помилка як вид помилки у кримінальному праві пов'язана першочергово із браком достовірних знань кримінального законодавства, який в майбутньому може призвести до неспроможності особи до кримінальної відповідальності через відсутність відповідного складу кримінального правопорушення в кримінальному законі (у випадку помилки у кримінальній протиправності вчиненого діяння), притягнення її до кримінальної відповідальності (у випадку помилки у кримінальній неспроможності вчиненого діяння), або реальної кваліфікації вчиненого діяння та призначення реального покарання на підставі Кримінального кодексу України у випадку помилки у кваліфікації діяння та помилки щодо виду й розміру покарання відповідно.

Список використаних джерел:

1. Дмитришин О. О. Актуальні питання юридичної та фактичної помилки в кримінальному праві. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 1)*: матеріали міжнар. науково-практ. інтернет-конф., м.Тернопіль, 15берез. 2018р. 2018. С.36–41. URL: https://www.lex-line.com.ua/data/downloads/file_1547379214.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

2. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник/ ред. О.М.Литвинов. Харків: МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 428с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052020.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

3. Мірошніченко В.С., Петрова В.І., Корогод С.В. Особливості юридичної помилки в кримінально-правовій доктрині. *Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти*: матеріали VIII Міжнар. науково-практ. конф., м. Львів, 19–20 черв. 2023 р. Львів, 2023. С. 75–76. URL: <http://www.lviv-forum.inf.ua/save/2023/19-20.06/3бїрник.pdf> (дата звернення: 11.05.2026).

4. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.05.2026).

5. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 11.05.2026).

Політова Анна Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри права економіко-правового факультету
Маріупольського державного університету

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКСПЛУАТАЦІЮ ДІТЕЙ: ЧИ ПОТРЕБУЄ СТАТТЯ УДОСКОНАЛЕННЯ

Відзначимо, що в сучасних умовах соціально-економічних трансформацій, збройної агресії Російської Федерації, вимушеної міграції населення України як всередині держави, так і до зарубіжних країн, діти все частіше стають тією вразливою категорією, яка потребує надійного захисту. Законодавство України відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав дитини, зокрема, положенням Конвенції ООН про права дитини, Конвенції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182. Але не дивлячись на вжиті заходи, діти дедалі більше стають об'єктами трудової, сексуальної, економічної та інших форм експлуатації, що створює реальну загрозу їх нормальному розвитку.

У чинному Кримінальному кодексі України 2001 р. ст. 150 встановлює відповідальність за експлуатацію дітей, а саме:

Ч. 1 – Експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці;

Ч. 2. – Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей або якщо вони спричинили істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві;

Ч. 3. – Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою [1].

Відзначимо, що до редакції статті 150 КК України двічі вносилися зміни та доповнення:

- Законом України від 5 липня 2011 р. № 3571-VI «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо злочинів проти волі, честі та гідності особи» було запропоновано викласти у новій редакції ч. 1 ст. 150 та доповнити статтю 150 КК України ч. 3;

- Законом України від 23 серпня 2023 р. № 3342-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» внесено зміни до диспозиції ч. 1 ст. 150 КК України (зокрема, карасться пробаційним наглядом на строк до трьох років або обмеженням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років).

Цікавим, на нашу думку, є дослідження щодо кримінологічних засад науково-методичного забезпечення протидії експлуатації дітей. Відзначимо, що наукова розробка проблеми кримінальної відповідальності за експлуатацію дитини стала предметом дослідження Д. Калмикова («Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей», 2011 р.), О. Паньчук («Кримінологічна характеристика експлуатації дітей», 2008 р.) та І. Доляновської

(«Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину)», 2008 р.). З одного боку, це свідчить про недостатню увагу науковців до досліджуваного нами питання, а з іншого – про відсутність проблем у правозастосовчій практиці. Але чи насправді це так?

Так, наприклад, О. Доляновська відзначає, що існування ч. 1 у ст. 150 КК є зайвим, суперечить міжнародно-правовим положенням щодо визначення поняття експлуатації дітей та сприяє надмірній криміналізації діяння. Саме тому вчена пропонує «виключити з редакції ст. 150 КК ч. 1, а ч. 2 доповнити словами, які містилися у попередній частині, причому покарання у ч. 2 залишити без змін:

Стаття 150. Економічна експлуатація дітей. Економічна експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку, якщо такі дії вчинені щодо кількох дітей або якщо вони спричинили істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві,

- карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років» [2, с. 192-193].

Натомість О. Панчук вважає, що «до кримінальної експлуатації дітей віднесено такі прояви злочинної поведінки:

- дії, пов'язані із трудовою експлуатацією дітей, яка проявляється у: використанні неповнолітніх на роботах із шкідливими умовами, підземних роботах; залученні зазначеної категорії осіб до нічних, надурочних робіт та робіт у вихідні дні; дискримінація неповнолітніх в оплаті праці тощо;

- дії, пов'язані із сексуальною експлуатацією дітей, під якою розуміється: залучення дітей до участі у створенні порнографічних творів; втягнення дітей у проституцію;

- дії, пов'язані із «іншими видами» експлуатації дітей, які проявляються у втягуванні неповнолітніх у злочинну діяльність» [3, с. 172-173].

Окрім того, Д. Калмиков обґрунтовує:

– диспозиція чинної редакції ст. 150 КК України не повною мірою відображає антисоціальний зміст експлуатації дітей, зокрема, не містить вказівки на примусовість використовуваної праці дитини. У зв'язку з цим запропоновано в ст. 150 КК України передбачити кримінальну відповідальність за злочин «Використання примусової праці дитини»;

– використання хоч і добровільної праці дитини, однак на небезпечній для її здоров'я роботі, характеризується суспільною небезпекою і також потребує кримінально-правової заборони. Тому запропоновано доповнити розділ II Особливої частини КК України статтею 137-1, що передбачала б кримінальну відповідальність за «Використання добровільної праці дитини на небезпечній для її здоров'я роботі»;

– законодавча конструкція «діти, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування», що використовується в диспозиції ст. 150 КК України, є спірною з теоретичної точки зору та важко застосовною – з практичної. Тому більш логічним є використання в цій статті чітко визначених сімейним законодавством термінів «дитина» та «малолітній»;

– чим менший вік дитини, праця якої використовується, тим більшої шкоди вона (праця) їй завдає. Тому висловлена пропозиція щодо диференціації кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей шляхом введення кваліфікуючої ознаки «вчинені щодо малолітнього»;

– словосполучення «експлуатація дітей», уживане в назві та диспозиції ст. 150 КК України, є складним і багатозначним поняттям, якому в загальнотеоретичних, кримінологічних та нормативних джерелах надаються різні за змістом і обсягом визначення. Така ситуація створила проблеми під час тлумачення змісту діяння, передбаченого ст. 150 КК України, та в ході застосування приписів цієї статті. У зв'язку з цим запропоновано відмовитися від вживання поняття «експлуатація дітей» у назві та диспозиції ст. 150 КК України [4, с. 192-193].

Цікавою є позиція О. Гуміна, який вважає, що «щоб підвищити ефективність боротьби з експлуатацією дітей в Україні, потрібно внести низку змін до законодавства: 1. Запровадити жорсткіші санкції за повторні випадки експлуатації дітей, зокрема у разі участі організованих злочинних груп. 2. Посилити контроль за дотриманням трудового законодавства та збільшити кількість інспекційних перевірок на підприємствах. 3. Розширити програми соціального захисту дітей з уразливих категорій, щоб запобігти їхньому залученню до експлуатації. 4. Зміцнити міжнародну співпрацю, особливо у сфері боротьби з торгівлею дітьми та розповсюдженням дитячої порнографії» [5, с. 84].

Проте, теоретичні розробки проблем кримінальної відповідальності за експлуатацію дитини не матимуть належної аргументації без судової практики. Проведений нами аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень показав про лише два вирокі суду, зокрема, вирок Балтського районного суду Одеської області від 27 лютого 2019 р. (Справа № 493/82/19, Провадження № 1-кп/493/74/19) та вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 07 червня 2022 р. (Справа № 504/2986/19, 1-кп/504/293/22).

Так, наприклад, у вирокі Балтського районного суду Одеської області від 27 лютого 2019 р. (Справа № 493/82/19, Провадження № 1-кп/493/74/19) судом встановлено: «ОСОБА_4 починаючи з 22.06.2018 року по 20.11.2018 року, у визначені дні, в середньому 3-4 рази на тиждень, а також у визначені ним же проміжки часу, в середньому 2-3 години на день, з метою отримання прибутку, як результату господарської діяльності, достовірно знаючи про вік малолітнього ОСОБА_6, без відома його батьків, нехтуючи особистою свободою, вільним розвитком, фізичним, психічним здоров'ям дитини, залучив вищезазначеного малолітнього до праці, яка полягала у виконанні різного роду фізичної роботи по господарству, яка по своєму об'єму та змісту відповідно до Класифікатора професій ДК 003:2010 відповідає коду КП «підсобний працівник», чим фактично експлуатував останнього, виплачуючи йому грошову винагороду у розмірі 20-30 гривень за один робочий день, якою ОСОБА_6 розпоряджався на свій розсуд.

Своїми діями ОСОБА_4 вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 150 КК України, що кваліфікується як експлуатація дитини, яка не досягла віку з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці» [6].

Що ж стосується вироку Комінтернівського районного суду Одеської області від 07 червня 2022 р. (Справа № 504/2986/19, 1-кп/504/293/22), то: «На початку серпня 2019 року, більш точна дата досудовим розслідуванням не встановлена, у ОСОБА_4 виник умисел на експлуатацію дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці.

На виконання свого злочинного умислу, приблизно 05.08.2019 ОСОБА_4 прибув до раніше йому знайомої малолітньої ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_2, по АДРЕСА_3 та запропонував їй здійснювати продаж кавунів та динь, обумовивши час роботи та її оплату, яка складала 10 % від кількості проданого товару, на що остання погодилась.

Усвідомлюючи, що ОСОБА_6 виповнилось 12 років і вона не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, 06.08.2019, приблизно о 08:00 год., ОСОБА_4 привіз та залишив ОСОБА_6 на узбіччі автодороги «Одеса-Новий Буг» 46 км., яка до 19:00 год. за вказаним місцем здійснювала продаж кавунів та динь.

У продовження своїх протиправних дій, 07.08.2019, приблизно о 09:00 год., ОСОБА_4 в черговий раз привіз та залишив ОСОБА_6 на узбіччі автодороги «Одеса-Новий Буг» 46 км., де органами внутрішніх справ о 11:00 год. експлуатація дитини, шляхом використання її праці, пов'язаної з продажем кавунів та динь була припинена» [7].

Разом з тим, наведена нами судова практика щодо практики притягнення до кримінальної відповідальності за експлуатацію дитини вказує на існування низки проблем, адже встановлені судом обставини просто вказують на місце події, без правової аргументації протиправності діяння.

Таким чином, на підставі проведеного нами дослідження, вважаємо, що стаття 150 КК України потребує удосконалення як з точки зору нормативної визначеності, так і з позицій її узгодження з міжнародними документами, що регламентують заборону дитячої праці.

Особливої уваги, на нашу думку, потребує уточнення понятійного апарату, диференціація форм експлуатації дітей, а також підвищення ефективності механізмів виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 15 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.05.2026).
2. Доляновська І.М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): дис. ...к. юр. н. : 12.00.08 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2008. 228 с.
3. Паньчук О.В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей: дис. ...к. юр. н. : 12.00.08 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2008. 207 с.
4. Калмиков Д.О. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей: дис. ...к. юр. н. : 12.00.08 / Академія адвокатури України. Київ, 2011. 309 с.
5. Гумін О. Особливості правового статусу потерпілого від кримінального правопорушення по ст. 150 експлуатація дітей. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*. 2025. Том 12, № 3 (47), С. 82–89. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2025.47.082>
6. Вирок Балтського районного суду Одеської області від 27 лютого 2019 р. (Справа № 493/82/19, Провадження № 1-кп/493/74/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80153766> (дата звернення: 25.05.2026).
7. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 07 червня 2022 р. (Справа № 504/2986/19, 1-кп/504/293/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104936881> (дата звернення: 25.05.2026).

Семенюк-Прибать Анна Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

БАЛАНС МІЖ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовила необхідність запровадження воєнного стану та перегляду механізмів забезпечення національної безпеки. Водночас навіть в умовах війни держава зобов'язана гарантувати дотримання основоположних прав і свобод людини. Саме тому проблема співвідношення безпеки держави та прав людини набуває особливої актуальності в сучасних умовах розвитку української державності, особливо у сфері кримінального права та кримінального процесу.

Воєнний стан є особливим правовим режимом, що передбачає тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод громадян з метою забезпечення оборони держави, громадської безпеки та територіальної цілісності України. Відповідно до ст. 64 Конституція України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії таких обмежень [1]. Разом із тим Конституція визначає перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть за умов воєнного стану, зокрема право на життя, повагу до гідності людини, свободу від катувань, право на правову допомогу та презумпцію невинуватості.

У контексті забезпечення балансу між безпекою держави та правами людини особливого значення набуває практика застосування так званого «трискладового тесту», сформованого у рішеннях Європейського суду з прав людини. Правомірність будь-якого обмеження прав людини повинна оцінюватися через критерії законності, легітимної мети та

пропорційності. Першим критерієм є законність, тобто обмеження повинні бути чітко визначені законом, бути доступними для розуміння та виключати можливість свавільного застосування. Другим елементом виступає наявність легітимної мети, зокрема забезпечення національної безпеки, оборони держави та захисту територіальної цілісності. Водночас навіть суспільно важлива мета не може автоматично виправдовувати будь-які обмежувальні заходи. Найважливішим елементом є принцип пропорційності, який передбачає, що держава повинна застосовувати саме ті заходи, які є необхідними та найменш обтяжливими для особи за конкретних обставин. Введення воєнного стану не скасовує принцип верховенства права, а лише змінює особливості його реалізації. Саме тому обмеження окремих конституційних прав, зокрема свободи пересування чи права на мирні зібрання, повинні мати тимчасовий характер і підлягати перегляду залежно від рівня безпекових ризиків у конкретному регіоні [5].

Одним із найбільш дискусійних та суспільно чутливих питань у сучасному кримінальному праві України стало кримінально-правове регулювання колабораційної діяльності. У зв'язку з повномасштабною агресією РФ законодавець доповнив Кримінальний кодекс України ст. 111-1, яка встановлює відповідальність за різні форми співпраці з державою-агресором та окупаційною владою [2]. До таких дій належать публічне заперечення збройної агресії проти України, добровільне зайняття посад в окупаційних адміністраціях, організація політичних заходів на підтримку держави-агресора, передача матеріальних ресурсів незаконним формуванням, а також інформаційна підтримка окупаційного режиму.

Разом із тим практика застосування цієї норми виявила низку складних правових і моральних проблем. Насамперед виникають труднощі у розмежуванні добровільної співпраці з окупаційною владою та дій, вчинених під примусом, загрозою насильства або в умовах фактичного виживання населення на тимчасово окупованих територіях. Значна частина громадян України залишалася в окупації без можливості евакуації, що об'єктивно створювало ризики для життя, здоров'я та існування їхніх сімей. У таких умовах виконання окремих функцій, пов'язаних із забезпеченням життєдіяльності населення, не завжди може свідчити про наявність умислу на співпрацю з ворогом.

Особливо дискусійним є питання притягнення до відповідальності працівників освіти, медицини, комунальної сфери та інших осіб, які продовжували виконувати професійні обов'язки на окупованих територіях. З одного боку, держава повинна реагувати на факти сприяння окупаційним адміністраціям, а з іншого — необхідно враховувати гуманітарний аспект та відсутність реальної альтернативи для окремих категорій населення. Саме тому у правозастосовній практиці важливого значення набуває принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності, який передбачає всебічне дослідження мотивів, умов та характеру дій конкретної особи.

Крім того, проблема колабораційної діяльності тісно пов'язана з питанням дотримання стандартів справедливого судочинства та презумпції невинуватості. В умовах високої суспільної напруги існує ризик надмірної криміналізації або формального підходу до оцінки поведінки осіб, які перебували під окупацією. У зв'язку з цим особливої ваги набуває забезпечення об'єктивного та неупередженого розслідування, належного доказування умислу та врахування міжнародних стандартів захисту прав людини.

Водночас криміналізація колабораційної діяльності має важливе значення для захисту національної безпеки та державного суверенітету України. Вона виконує не лише каральну, але й превентивну функцію, спрямовану на недопущення співпраці з окупаційними структурами та зміцнення правового режиму захисту державності в умовах війни.

Зміни торкнулися й сфери кримінального процесу. У період воєнного стану окремі процесуальні механізми були адаптовані до умов війни. Зокрема, Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає можливість проведення дистанційного судового провадження, спрощення окремих процесуальних процедур, а також особливості здійснення досудового розслідування в районах ведення бойових дій [3]. Такі зміни спрямовані на

забезпечення безперервності здійснення правосуддя навіть за умов загрози життю та безпеці учасників кримінального провадження.

Разом із тим виникає проблема забезпечення процесуальних гарантій особи під час кримінального провадження. Навіть за умов війни повинні дотримуватися принципи верховенства права, законності, презумпції невинуватості та права на захист. Особливо актуальним є питання допустимості обмеження права на свободу та особисту недоторканність, проведення обшуків, затримань і застосування запобіжних заходів. Практика свідчить, що в окремих випадках існує ризик надмірного втручання держави у права людини під приводом забезпечення національної безпеки.

Важливу роль у забезпеченні балансу між безпекою держави та правами людини відіграють судові органи. Суди повинні оцінювати пропорційність обмеження прав особи та перевіряти обґрунтованість рішень правоохоронних органів. Особливе значення мають стандарти Європейський суд з прав людини, практика якого наголошує, що навіть у період надзвичайних ситуацій держава не може діяти свавільно та зобов'язана забезпечувати ефективний судовий контроль [4].

Крім того, російська агресія спричинила необхідність документування та розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Україна активно співпрацює з Міжнародний кримінальний суд щодо фіксації та розслідування міжнародних злочинів, вчинених на території України. Це свідчить про важливість міжнародно-правового механізму захисту прав людини навіть в умовах війни.

Отже, забезпечення балансу між безпекою держави та правами людини в умовах воєнного стану є одним із ключових викликів сучасної правової системи України. В умовах збройної агресії держава має право застосовувати спеціальні механізми захисту національної безпеки, однак такі заходи повинні відповідати принципам законності, пропорційності та правової визначеності. Особливого значення набуває дотримання гарантій кримінального процесу, забезпечення права на справедливий суд та недопущення свавільного обмеження прав людини навіть за умов воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>(дата звернення: 18.05.2026).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>(дата звернення: 18.05.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>(дата звернення: 18.05.2026).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. :Конвенцію ратифіковано Постановою ВР від 17.07.1997 р. № 995_004. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.05.2026).
5. Дідух Х.В. Баланс між безпекою та свободою: межі обмеження конституційних прав в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. Вип. 2, 2026, ч. 1.с. 107-111.URL:<https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.1.15>

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Коржинський Роман Вадимович,

*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СПІВВІДНОШЕННЯ ОБОВ'ЯЗКУ БОРЖНИКА ТА ОБОВ'ЯЗКУ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ У ВИКОНАННІ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТ. 382 КК УКРАЇНИ

Невиконання судових рішень залишається однією з ключових проблем ефективності правосуддя в Україні, що ставить під сумнів реальність гарантій судового захисту. Одним із правових механізмів реагування на умисне ігнорування обов'язковості судового рішення є кримінальна відповідальність, передбачена ст. 382 Кримінального кодексу України (КК України), однак межі її застосування потребують чіткого доктринального та практичного осмислення.

Особливу увагу привернула позиція Верховного Суду, викладена колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у постанові від 26 березня 2025 р. у справі № 746/448/21 і стосується питання кримінальної відповідальності керівника юридичної особи за ч. 3 ст. 382 КК України у зв'язку з невиконанням судового рішення про надання дозволу на примусове виконання арбітражного рішення ГАФТА щодо стягнення коштів з товариства. У цій справі йшлося про ухвалу суду, якою було надано дозвіл на примусове виконання рішення арбітражу ГАФТА про стягнення грошових коштів. На підставі цієї ухвали було видано виконавчий лист і відкрито виконавче провадження. Тому Верховний Суд погодився з апеляційним судом, що спосіб виконання такого рішення був саме примусовим, а отже, обов'язок реалізувати це виконання покладался на органи державної виконавчої служби та/або приватних виконавців, а не персонально на директора боржника. Найважливіший фрагмент постанови полягає в тому, що Суд зазначив: якщо обов'язок виконання рішення, відповідно до визначеного способу виконання і законодавства про виконавче провадження, покладено на спеціально уповноважені органи примусового виконання, то притягнення директора боржника за невиконання обов'язку, покладеного на інших осіб, є безпідставним [1]. Отже, для кваліфікації за ст. 382 КК України у цій постанові сформульовано такий підхід, за яким невиконання грошового рішення боржником саме по собі не дорівнює складу злочину за ст. 382 КК України, якщо рішення підлягає примусовому виконанню у порядку виконавчого провадження і не містить адресованої конкретній особі вимоги самостійно вчинити певні дії або утриматися від них.

У цьому контексті постає проблема визначення меж кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення у випадках, коли боржником є юридична особа, а виконання рішення здійснюється в порядку виконавчого провадження. Правова позиція Верховного Суду фактично пов'язує можливість притягнення до відповідальності за ст. 382 КК України з наявністю у конкретної особи безпосереднього юридичного обов'язку виконати судові рішення. Водночас такий підхід ставить питання про те, чи не призводить покладення примусового виконання на органи державної виконавчої служби або приватних виконавців до фактичного виключення кримінальної відповідальності керівника боржника за умисне невиконання судового рішення. З огляду на це особливої актуальності набуває дослідження співвідношення обов'язку боржника та повноважень органів примусового виконання, а також визначення того, чи зберігається у керівника юридичної особи самостійний обов'язок забезпечити виконання судового рішення після відкриття виконавчого провадження.

Визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК України, безпосередньо пов'язане з розмежуванням обов'язку боржника та обов'язку органів примусового виконання у процесі реалізації судового рішення. Як впливає з положень

кримінального законодавства, суб'єктом такого правопорушення може бути виключно фізична особа, яка є осудною та досягла віку кримінальної відповідальності. Водночас у випадках, коли боржником виступає юридична особа, виникає проблема визначення особи, яка може нести кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення, оскільки фактичне здійснення її прав та обов'язків відбувається через відповідних посадових осіб. У цьому контексті С. А. Крушинський зазначає, що попри існування в науці підходів щодо визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК України, такий підхід є необґрунтованим, оскільки невиконання судового рішення службовою особою повинно кваліфікуватися як діяння саме цієї службової особи, а не юридичної особи, яку вона представляє; отже, суб'єктом такого правопорушення може бути лише фізична особа [2, с. 294]. За таких умов у разі, коли боржником є юридична особа, визначальним стає встановлення посадової особи, через яку реалізується її воля та яка фактично забезпечує виконання судового рішення.

Разом із тим для кваліфікації діяння за ст. 382 КК України недостатньо лише встановлення формального статусу особи як керівника чи представника юридичної особи. Вирішальне значення має наявність у такої особи конкретного юридичного обов'язку виконати судові рішення, а також реальної можливості забезпечити його виконання. Як зазначає С. А. Крушинський, спеціальним суб'єктом невиконання судового рішення є особа, на яку законом чи судовим рішенням покладено обов'язок його виконати та яка мала реальну можливість виконати відповідне рішення [2, с. 295]. Такий підхід пов'язаний з тим, що невиконання судового рішення є формою бездіяльності, а тому кримінальна відповідальність можлива лише за наявності обов'язку діяти. У випадках примусового виконання це потребує окремого розмежування між обов'язком боржника виконати рішення та повноваженнями органів Державної виконавчої служби України, які забезпечують його примусову реалізацію. За таких умов вирішальним для застосування ст. 382 КК України є визначення особи, яка фактично була зобов'язана забезпечити виконання судового рішення.

Важливе значення для застосування ст. 382 КК України має встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, оскільки саме вона дозволяє відмежувати злочинне невиконання судового рішення від випадків, у яких склад кримінального правопорушення відсутній. У науковій літературі підкреслюється, що суб'єктивна сторона злочину є його внутрішньою стороною та відображає психічне ставлення особи до вчинюваного діяння і його наслідків. Її зміст характеризується такими юридичними ознаками, як вина, мотив та мета, серед яких вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину [3, с. 124–125]. У зв'язку з цим кримінальна відповідальність за ст. 382 КК України можлива лише за умови встановлення умисного характеру невиконання судового рішення. Практика Верховного Суду, зокрема Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26 березня 2025 р. у справі № 746/448/21, свідчить про те, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 382 КК України необхідним є встановлення покладеного на неї обов'язку виконати судові рішення. Верховний Суд зазначив, що обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення є наявність у ньому вимоги зобов'язального чи забороняючого характеру, адресованої конкретному суб'єкту, до відома якого своєчасно було доведено відповідний обов'язок [1]. У зв'язку з цим у випадках, коли боржником є юридична особа, виникає проблема визначення конкретної фізичної особи, на яку був покладений обов'язок забезпечити виконання судового рішення та яка може визнаватися суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК України.

Водночас положення законодавства про виконавче провадження підтверджують, що здійснення примусового виконання не змінює суб'єкта обов'язку виконати судові рішення. Так, відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження», примусове виконання рішень покладається на виконавців. Однак це означає покладення на них функції застосування передбачених законом заходів державного примусу, а не виконання судового рішення замість боржника. Аналогічно ч. 1 ст. 18 цього Закону визначає обов'язок виконавця вживати заходів примусового виконання рішень, діяти ефективно, своєчасно та в повному

обсязі, що свідчить про процесуальний характер його повноважень. Отже, відкриття виконавчого провадження не припиняє обов'язку боржника виконати рішення суду, а лише запускає механізм державного примусу, спрямований на забезпечення його реалізації [4].

Подібний підхід закріплено і в Законі України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів». Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього Закону примусове виконання рішень покладається на органи державної виконавчої служби та у визначених законом випадках — на приватних виконавців. Згідно з ч. 1 ст. 3 завданням цих органів є своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом. Це свідчить про те, що виконавець не стає носієм матеріального обов'язку, встановленого судовим рішенням, а лише забезпечує його реалізацію шляхом застосування примусових заходів. У зв'язку з цим виконавець не може розглядатися як суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК України, лише з підстав відкриття виконавчого провадження, оскільки на нього не покладається обов'язок виконати рішення як боржника. Водночас у разі неналежного здійснення виконавчих дій, бездіяльності або зловживання повноваженнями виконавець може нести відповідальність за відповідні службові кримінальні правопорушення. Таким чином, проблема застосування ст. 382 КК України у випадку боржника-юридичної особи полягає не в діяльності виконавця, а у встановленні конкретної фізичної особи, яка від імені боржника була зобов'язана забезпечити виконання судового рішення [5].

У дослідженні В. В. Налуцишина обґрунтовується, що основним безпосереднім об'єктом невиконання судового рішення є суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням належного та своєчасного виконання судових рішень органами примусового виконання, зокрема органами Державної виконавчої служби України та приватними виконавцями. У зв'язку з цим невиконання судового рішення розглядається не лише як посягання на авторитет правосуддя, а й як порушення встановленого законом механізму забезпечення обов'язковості судових рішень. Таким чином, невиконання судового рішення пов'язується не лише з порушенням авторитету правосуддя, а й із порушенням установленого порядку примусового виконання судових рішень загалом [6, с. 55–56].

Крім того, В. В. Налуцишин звертає увагу на наявність додаткового безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 382 КК України, яким можуть виступати права та законні інтереси особи, на користь якої ухвалено судове рішення, а також порядок службової діяльності посадових осіб. Такий підхід має практичне значення для визначення меж кримінальної відповідальності, оскільки невиконання судового рішення фактично завдає шкоди не лише інтересам правосуддя, а й правам конкретного стягувача. Водночас це додатково підтверджує складність розмежування обов'язку боржника та функцій органів Державної виконавчої служби України, адже саме від належної взаємодії цих елементів залежить реальність виконання судового рішення та ефективність кримінально-правового механізму його забезпечення [6, с. 57–58].

Важливе значення у контексті застосування ст. 382 КК України має встановлення змісту самого невиконання судового рішення та меж обов'язку особи щодо його реалізації. У науковій літературі невиконання судового акта визначається як бездіяльність, що полягає у незастосуванні передбачених законом і судовим рішенням заходів, необхідних для його виконання, за умови, що особа була зобов'язана та мала реальну можливість виконати відповідний акт. При цьому невиконання може проявлятися як у формі прямої відмови від виконання рішення, так і у вигляді створення штучних перешкод для його реалізації. Такий підхід безпосередньо пов'язує можливість кримінальної відповідальності із наявністю персоніфікованого обов'язку діяти, що має принципове значення для визначення суб'єкта кримінального правопорушення у випадках, коли боржником виступає юридична особа. При цьому здійснення примусового виконання органами виконавчої служби не звільняє боржника від обов'язку виконати судові рішення, але у випадку юридичної особи ускладнює визначення конкретної особи, яка може нести кримінальну відповідальність за його невиконання. У зв'язку з цим ключового значення набуває встановлення того, хто саме був зобов'язаний забезпечити виконання рішення суду [7, с. 30].

Важливе значення для правильної кваліфікації діяння за ст. 382 КК України має встановлення того, чи була особа зобов'язана виконати судове рішення та чи мала реальну можливість його виконати. У науковій літературі невиконання судового акта визначається як бездіяльність, що полягає у незастосуванні передбачених законом і судовим актом заходів, необхідних для його виконання, за умови наявності у суб'єкта відповідного обов'язку та можливості виконання рішення. При цьому невиконання може проявлятися як у формі відкритої відмови від виконання судового акта, так і у формі створення умов, що фактично унеможливають його реалізацію, зокрема шляхом ухилення від взаємодії з державним виконавцем чи вчинення інших дій, спрямованих на перешкоджання виконанню рішення [7, с. 30]. Такий підхід свідчить про те, що кримінальна відповідальність за ст. 382 КК України безпосередньо пов'язується з наявністю персоніфікованого обов'язку діяти. Водночас у випадках, коли боржником є юридична особа, питання визначення конкретного суб'єкта кримінальної відповідальності ускладнюється, оскільки виконання рішення здійснюється в межах діяльності юридичної особи та може супроводжуватись заходами примусового виконання з боку державних чи приватних виконавців.

Проведений аналіз свідчить, що застосування ст. 382 КК України безпосередньо пов'язане із встановленням конкретної особи, на яку покладено обов'язок виконати судове рішення та яка мала реальну можливість його виконати. Відкриття виконавчого провадження та здійснення примусового виконання органами Державної виконавчої служби України не припиняють обов'язку боржника виконати рішення суду, а лише забезпечують його примусове виконання у передбаченому законом порядку. Більше того, якщо буквально прийняти тезу Верховного Суду, що обов'язок виконання судового рішення покладається на органи ДВС та/або приватних виконавців, то логічно виникає небезпечний зсув, що суб'єктом невиконання судового рішення за ст. 382 КК починає виглядати не боржник або його посадова особа, а сам виконавець. Але це концептуально неправильно. Виконавець не є боржником за судовим рішенням. Він не виконує рішення у матеріальному сенсі. Він здійснює примусове виконання, тобто застосовує передбачені законом заходи для реалізації рішення. Це інший обов'язок — службово-процедурний, а не той обов'язок, який встановлено самим судовим рішенням.

Водночас у випадках, коли боржником є юридична особа, виникає проблема визначення конкретної фізичної особи, яка може бути суб'єктом кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення. Таким чином, основна проблема застосування ст. 382 КК України полягає не у діяльності органів виконавчої служби або приватного виконавця, а у складності визначення особи, яка була зобов'язана забезпечити виконання судового рішення від імені юридичної особи. При цьому виконавець не може розглядатися як суб'єкт кримінальної відповідальності за ст. 382 КК України лише у зв'язку зі здійсненням виконавчого провадження, оскільки примусове виконання судового рішення не означає переходу обов'язку його виконання від боржника до органів виконавчої служби. Отже, правильне застосування ст. 382 КК України у таких випадках безпосередньо залежить від належної персоніфікації обов'язку виконання судового рішення.

Список використаних джерел:

1. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.03.2025 р. у справі № 746/448/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126211665> (дата звернення: 10.05.2026).
2. Крушинський С. А. Проблеми визначення суб'єкта невиконання вироку суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 86, Ч. 4. С. 292–298. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.44>.
3. Шаблистий В. В., Чорна О. В. Кримінальна відповідальність за невиконання рішення суду у кримінальному провадженні. Дніпро : Біла К. О., 2020. 164 с.
4. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 10.05.2026).

5. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19> (дата звернення: 10.05.2026).

6. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за невиконання судового рішення за законодавством України та держав Європейського Союзу. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2019. 219 арк.

7. Карпюк С. В. Аналіз заходів кримінально-правового реагування за невиконання судових рішень в Україні: юридична оцінка та удосконалення. *Актуальні проблеми криміналістичного та експертного забезпечення діяльності правоохоронних органів та суду в Україні*. Харків, 2021. С. 28–35.

Тернопольська Богдана Олександрівна,

здобувачка вищої освіти вищої освіти юридичного факультету

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Трансформація кримінальної юстиції в Україні зумовлює поступовий відхід від радянської системи методів виправно-трудоного впливу на користь концепції праці як суб'єктивного права засудженого. Згідно зі ст. 118 Кримінально-виконавчого кодексу України, «засуджені до позбавлення волі мають право працювати», що здійснюється на добровільних і договірних засадах [1, ст. 118]. Концептуальна зміна ролі праці полягає у зміщенні акцентів на виправлення та соціальну ресоціалізацію, що відповідає міжнародним стандартам. Як зазначає Н.І. Бурятинська, у пенітенціарній теорії праця засуджених «розглядається як ефективний інструмент виправлення, засіб розвитку особистості, сприяння ресоціалізації та управління поведінкою осіб, які відбувають покарання» [2, с. 249]. У цьому контексті законодавець у ст. 6 КВК України визначає ресоціалізацію як «свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства» [1, ст. 6]. Попри ці зміни, у практиці залишається проблема визначення правової природи такої праці та поєднання в ній трудових та каральних елементів. Наукова проблема полягає у визначенні балансу між суб'єктивним правом засудженого та специфічними режимними обмеженнями. Теоретичне вирішення цієї проблеми є необхідною умовою належної організації праці засуджених, що, на думку Н. І. Бурятинської, «сприяє формуванню у засуджених позитивних змін, необхідних для повернення до суспільства» [2, с. 249].

Фундаментом сучасного розуміння трудової діяльності засуджених є міжнародний принцип нормалізації. Згідно з Мінімальними стандартними правилами поведінки з в'язнями (Правилами Нельсона Мандели) від 30 серпня 1955 року, «організація і методи роботи в закладах повинні максимально наближатися до тих, що прийняті за стінами закладів, щоб в'язні привчилися таким чином до умов праці на волі» [3, правило 72]. У контексті трудових відносин це означає, що умови праці в місцях несвободи повинні відповідати стандартам вільної праці. Зокрема, міжнародний стандарт встановлює, що «за свою працю в'язні повинні отримувати справедливую винагороду в рамках певної системи», а також мати можливість «витрачати в крайньому разі частину зароблених ними коштів на придбання дозволених предметів особистого вжитку і посилати частину свого заробітку сім'ї» [3, правило 76].

Правове регулювання праці засуджених ґрунтується на поєднанні загального права на працю та обмежень, що випливають із факту відбування покарання. У статті 43 Конституції України зазначено, що «використання примусової праці забороняється», проте водночас встановлено вичерпний перелік винятків. Зокрема, не вважається примусовою працею робота, яка «виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду» [4, ст. 43]. Ця норма гармонізована з Конвенцією про примусову чи обов'язкову працю № 29 від 28 червня 1930 року. Хоча в розумінні Конвенції примусова праця – це робота під загрозою покарання, для якої особа не запропонувала добровільно своїх послуг [5, ст. 2, п. 1], міжнародний акт прямо

виключає з цього терміна роботу, яку вимагають «внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу». Ключовою умовою такої легітимності є виконання роботи «під наглядом і контролем державних властей» та неможливість примусового залучення засудженого до праці в інтересах приватних осіб чи компаній [5, ст. 2, п. 2, пп. «с», ст. 4]. Водночас реалізація трудових прав у місцях несвободи здійснюється з урахуванням спеціальних правових режимів. Стаття 64 Конституції України визначає межі можливих обмежень. Зокрема, будь-яке звуження обсягу прав і свобод можливе лише у випадках, прямо передбачених Конституцією. Зокрема, правовий режим воєнного або надзвичайного стану дозволяє державі запроваджувати тимчасові обмеження окремих прав із обов'язковим встановленням строку їх дії [4, ст. 64]. Таким чином, міжнародні та конституційні стандарти визначають, що праця засуджених повинна мати реабілітаційний характер і здійснюватися з дотриманням основних трудових гарантій.

Еволюція пенітенціарної системи України позначена переходом від загального обов'язку праці до сучасної гуманістичної концепції праці як права. Ключовим етапом цієї трансформації стало прийняття Закону України № 2475-VIII від 3 липня 2018 року, який закріпив у ст. 118 Кримінально-виконавчого кодексу України положення про те, що «засуджені до позбавлення волі мають право працювати», а сама діяльність базується на добровільній згоді [1, ст. 118]. За такою моделлю обов'язок працювати зберігається лише для осіб, які мають заборгованість за виконавчими документами, тоді як для решти засуджених праця є засобом ресоціалізації, що реалізується за власним бажанням [1, ч. 2 ст. 118]. Однак запровадження правового режиму воєнного стану зумовило потребу в перегляді цих норм права. Як зазначають В. Я. Конопельський та Н. І. Білак, у мирний час необов'язковість праці призвела до значного зниження рівня зайнятості засуджених, що негативно вплинуло на фінансовий стан установ та ефективність ресоціалізації [6, с. 49]. Саме тому на сьогодні виникає державна необхідність об'єднання ресурсів, де виробничий потенціал колоній має бути використаний для виконання завдань оборонного характеру, «наприклад, пошиття військової форми, виготовлення будівельних матеріалів для укріплень, ремонт техніки» [6, с. 50].

У зв'язку з цим, дослідники обґрунтовують необхідність тимчасового посилення обов'язку праці для працездатних осіб як конституційно легітимний крок, оскільки трудові права не мають абсолютного характеру. Стаття 64 Конституції України встановлює вичерпний перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану. Оскільки стаття 43, що гарантує право на працю та вільний вибір професії, відсутня у цьому переліку, держава має право на тимчасове звуження обсягу цих прав задля забезпечення національної безпеки [4, ст. 64]. Науковці підкреслюють: «тимчасове посилення обов'язку праці для працездатних засуджених є вимушеною та конституційно легітимною мірою ... на користь національної безпеки та оборони» [6, с. 48]. На думку дослідників, таке залучення «дозволить збільшити надходження для підтримки самих установ ... та може частково компенсувати дефіцит робочої сили на ринку праці» [6, с. 51]. Водночас критичне осмислення пропонованої трансформації виявляє ризик певної суперечності з фундаментальним принципом добровільності, закладеним у чинний КВК України. Хоча Конвенція МОП № 29 не вважає роботу за вироком суду примусовою, виникає питання щодо сутності самого вироку. При позбавленні волі змістом покарання є ізоляція, а не трудова діяльність (на відміну, наприклад, від громадських чи виправних робіт). Відтак, автоматичне перетворення праці на обов'язок для осіб, засуджених безпосередньо до позбавлення волі, може розглядатися як вихід за межі вироку суду та відступлення від міжнародного принципу «нормалізації», який вимагає, щоб праця максимально нагадувала вільні трудові відносини.

Зокрема дискусійним залишається питання реалістичності впровадження такої практики сьогодні, зважаючи на відсутність налагоджених механізмів управління виробничими потужностями. Постає дилема: чи не перетвориться такий обов'язок на суто репресивний примус, чи можливо запровадити дієву систему стимулів (наприклад, надання додаткових тривалих побачень). Проте використання подібних заохочень несе значні ризики маніпуляцій та зловживань з боку адміністрації установ. Тому така ініціатива потребує

надзвичайно чітких запобіжників, аби державна необхідність не нівелювала суб'єктивне право особи на вільний вибір діяльності, не суперечила нормам міжнародного права та не порушувала баланс між державними інтересами та правами людини. При цьому пропонується науковцями трансформація праці від права до обов'язку повинна супроводжуватися чіткими гарантіями. Зокрема, такий обов'язок має бути «строковим (на період воєнного стану та шість місяців після його закінчення), цільовим та супроводжуватися гарантіями оплати та безпечних умов праці, що відмежовує цей обов'язок від примусової праці» [6, с. 49]. Отже, розширення обов'язку праці має розглядатися не як постійна зміна правового статусу засуджених, а як тимчасовий збалансований захід, що поєднує потреби фронту з процесом ресоціалізації, за умови, що це не призведе до відновлення репресивних радянських методів управління трудовим ресурсом.

Сучасне кримінально-виконавче законодавство України передбачає дуалістичний підхід до оформлення трудових відносин із засудженими. Відповідно до ст. 118 Кримінально-виконавчого кодексу України, праця засуджених здійснюється «на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою-підприємцем або юридичною особою» [1, ст. 118]. Вибір правової форми договору має принципове значення, оскільки він визначає обсяг соціальних гарантій та правовий статус засудженого як працівника. Згідно зі ст. 21 Кодексу законів про працю (КЗпП) України, трудовий договір є угодою, за якою роботодавець зобов'язується не лише виплачувати заробітну плату, а й забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю [7, ст. 21]. Саме строковий трудовий договір забезпечує засудженому повний соціальний пакет, наприклад право на щорічну оплачувану відпустку, обмеження тривалості робочого часу та захист від незаконного звільнення. Як зазначає Н. І. Бурятинська, належна організація праці на таких засадах є «важливим компонентом системи ресоціалізації», що дозволяє засудженому відчувати себе повноправним суб'єктом правовідносин [2, с. 250].

Водночас аналіз ст. 118 КВК України потребує зіставлення з міжнародними стандартами. Стаття 4 Конвенції МОП № 29 прямо забороняє компетентній владі (в Україні це Міністерство юстиції України та Державна кримінально-виконавча служба) дозволяти примушування до праці на користь приватних осіб чи компаній [5, ст. 4]. Положення мінімальних стандартних правил поведінки з в'язнями уточнюють, що керівництвом виробництвом «найкраще покласти на саме тюремне управління, а не на приватних підрядників» [3, правило 73]. Ці норми є важливими запобіжниками захисту прав людини, адже приватні підприємства орієнтовані на отримання максимального прибутку, що створює ризик перетворення праці засудженого на об'єкт експлуатації. Якщо контроль над процесом перейде до приватного сектору, реабілітаційна мета покарання може бути нівельована фінансовою вигодою. Слід зауважити, що колізії між КВК України та Конвенцією № 29 немає, оскільки міжнародний акт забороняє примусову працю на приватних осіб, тоді як ст. 118 КВК закріплює право засудженого на таку працю за добровільною згодою.

Через підміну правової природи відносин (ЦПД замість трудового договору) часто порушується принцип «справедливої винагороди в рамках певної системи» [3, правило 76]. ЦПД у відносинах із приватними структурами несе ризик значного нівелювання трудових прав засудженого, оскільки замовник не несе обов'язків, передбачених трудовим законодавством, щодо соціальних виплат. Н. І. Бурятинська слушно виокремлює серед ключових проблем «низький рівень оплати праці» та «недосконалість механізмів соціального страхування» [2, с. 249]. Отже, пріоритетом реформування має стати обмеження застосування ЦПД на користь трудового договору як гарантії дотримання міжнародних стандартів щодо охорони праці та збереження людської гідності засудженого.

Специфіка трудового статусу засуджених найповніше виявляється у поєднанні їхньої участі у суспільно корисних роботах та забезпеченні права на подальший соціальний захист. Згідно зі ст. 60 та ст. 118 КВК України, суспільно корисна праця є не лише засобом ресоціалізації, а й, за умови виконання роботи на підставі трудового договору, виступає правовою підставою для виникнення страхових відносин. Важливо розрізняти оплачувану

працю за договором та залучення до робіт без оплати (благоустрій колонії, поліпшення побутових умов), тривалість яких обмежена двома годинами на день у неробочий час [1, ст. 60, ст. 118].

Особливого значення набуває правовий статус засуджених до обмеження волі, праця яких регулюється законодавством про працю з певними винятками. Частина 4 статті 60 КВК України встановлює чіткі гарантії виплат, засудженим незалежно від усіх відрахувань належить виплачувати не менш як 75 % загальної суми заробітку, а за наявності заборгованості за виконавчими документами – не менш як 50 % [1, ст. 60]. В умовах воєнного стану посилення ролі праці засуджених у забезпеченні потреб держави супроводжується збереженням цих економічних гарантій, що відмежовує таку діяльність від незаконного примусу до праці. Ключовим доказом визнання засудженого найманим працівником з особливим статусом є механізм загальнообов'язкового державного соціального страхування. Статті 60-1 та 122 КВК України встановлюють, що особи, залучені до суспільно корисної оплачуваної праці за строковим трудовим договором, підлягають страхуванню на загальних підставах [1]. Це корелює зі ст. 48-1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», згідно з якою виплата пенсій здійснюється на рахунок установи за місцем відбування покарання з обов'язковим зарахуванням не менш як 50 % суми на особовий рахунок засудженого [8, ст. 48-1]. Таким чином, сплата єдиного соціального внеску (ЄСВ) та накопичення страхового стажу інтегрують засуджених у загальнодержавну систему соціального захисту. Визнання засудженого суб'єктом пенсійного страхування є критично важливим для його подальшої адаптації. Це створює економічний фундамент для життя після звільнення та мінімізує ризики рецидиву.

Підсумовуючи дослідження правової природи праці засуджених, слід зазначити, що сучасне пенітенціарне законодавство України поступово інтегрує міжнародні стандарти, здійснивши перехід від репресивної моделі обов'язку до розуміння праці як засобу ресоціалізації та суб'єктивного права особи. Встановлено, що в умовах воєнного стану посилення ролі трудового потенціалу установ виконання покарань для потреб оборони є конституційно легітимним заходом (ст. 64 КУ), проте воно вимагає чітких законодавчих запобіжників для дотримання балансу між державними інтересами та правами людини. Ключовим фактором забезпечення людської гідності засудженого є його визнання «найманим працівником з особливим статусом», що реалізується через пріоритетне використання трудових договорів над цивільно-правовими формами. Саме такий підхід гарантує нарахування страхового стажу та пенсійне забезпечення, що перетворює працю в місцях несвободи на дієвий економічний фундамент для успішної інтеграції особи в суспільство після звільнення.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 26.04.2026).
2. Бурятинська Н. І. Проблеми та перспективи правового регулювання праці засуджених. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2025. Вип. 87 (3). С. 249–253. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/39-2.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).
3. Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями: ООН від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 26.04.2026).
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР> (дата звернення: 26.04.2026).
5. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29: Міжнародний документ МОП від 28.06.1930. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136 (дата звернення: 26.04.2026).

6. Конопельський В. Я., Білак Н. І. Трансформація праці засуджених: від права до обов'язку в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6 (3). С. 48–52. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.6> (дата звернення: 26.04.2026).
7. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 26.04.2026).
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 26.04.2026).

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КРИМІНОЛОГІЇ

Белякова Анна Володимирівна,

аспірантка кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ ТА НЕДЕРЖАВНИХ СУБ'ЄКТІВ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Одним із першочергових питань, що виникають у процесі дослідження ролі недержавних суб'єктів у запобігання злочинності є оцінка ефективності їх діяльності через призму взаємодії із державними суб'єктами. Визначення оптимальних форм такої взаємодії дає змогу підвищити результативність запобігання злочинності та зафіксувати прозорість співпраці держави із громадськими недержавними суб'єктами.

Діяльність із запобігання злочинності охоплює різноманітні сфери суспільного життя, що у свою чергу передбачає цілеспрямовані заходи як державних так і недержавних суб'єктів, громадськості. Комплексна взаємодія всіх учасників системи суб'єктів запобігання злочинності у їх різноманітності є ключовим фактором у підвищенні ефективності такої діяльності.

Питання ефективності запобігання злочинності однаково важливе як для державних, так і для недержавних суб'єктів запобігання злочинності. Вимір та оцінка ефективності запобігання злочинності здійснюється на усіх рівнях запобіжної діяльності, враховуючи співвідношення між поставленою метою та досягнутим результатом, а також умов і стану середовища у якому проводилися заходи запобігання злочинності.

У кримінологічній літературі визначення ефективності подають як комплекс параметрів запобіжної системи, що забезпечують усвідомлення соціальних потреб у запобіжній діяльності, переведення їх у систему очікуваних цілей та отримання відповідних до них результатів [1, с.119]. З наведеного визначення можна зробити висновок про те, що будь яка діяльність має свій очікуваний результат, а відповідність запобіжних заходів поставленим цілям має узгоджуватися з критеріями їх ефективності, результативності. В цьому контексті взаємодія суб'єктів запобігання злочинності має відповідати загальній цілі запобігання злочинності певного виду або ж у певному регіоні.

Також у науковій літературі пропонують розробити показники з вимірювання ефективності, що будуть представлені конкретними цифрами, з поділом на кількісні, якісні та показники результативності. Вибір показників пропонується здійснювати відповідно змісту поставлених цілей, що і вважають ідеальним критерієм ефективності [1, с. 120]. Проте, на нашу думку, окреслення критеріїв оцінки ефективності запобіжної діяльності саме по собі не може бути достатнім, оскільки крім кількісних та якісних показників необхідно застосовувати ще й порівняльно-правовий метод для визначення результативності конкретної запобіжної діяльності. До прикладу порівняти показники здійснення запобіжної діяльності лише державними суб'єктами та здійснення запобіжної діяльності у синергії з недержавними суб'єктами.

С. С. Шрамко у своїх наукових розробках виділяє окремі критерії щодо оцінки ефективності діяльності громадськості із запобігання злочинності:

- 1) поширеність участі та якісний склад залучених осіб;
- 2) мета запобіжного впливу;
- 3) організаційно-управлінське забезпечення запобіжної діяльності;
- 4) відповідність установленим вимогам (законності) при використанні певних засобів і методів;
- 5) ступінь досягнення поставлених завдань;
- 6) стійкість отриманого запланованого результату та ставлення суспільства до результатів запобіжної діяльності [1, с. 129].

Вищевикладені критерії можна застосувати також для оцінки ефективності запобіжної діяльності у взаємодії державних та недержавних суб'єктів запобігання злочинності. Власне взаємодія виступає одним із чинників підвищення результативності запобіжної діяльності.

Поняття взаємодії доцільно визначати як проведення узгодженої за метою, часом та місцем, в певних організаційних формах спільної діяльності недержавних суб'єктів, громадянського суспільства та державних суб'єктів запобігання злочинності, правоохоронних органів та інших державних структур щодо досягнення спільних цілей із запобігання злочинності.

В. Г. Фатхутдінов конкретизує мету взаємодії державних та недержавних суб'єктів, визначає її як зниження рівня криміногенної напруженості в суспільстві в результаті найбільш оптимального використання потенціалу недержавних суб'єктів для забезпечення правопорядку та запобігання злочинності [2, с. 176]. До видів взаємодії науковець відносить кадрову взаємодію, інформаційну взаємодію (обмін інформацією щодо потенційно небезпечних ситуацій та осіб), організаційну взаємодію (створення системи суб'єктів запобігання злочинності), технічну взаємодію (надання технічної підтримки для досягнення конкретних завдань із запобігання злочинності) [2, с. 176].

Слушною є думка щодо того, що функціонування недержавних суб'єктів у системі запобігання злочинності є індикатором розвитку інститутів громадянського суспільства. А також, на нашу думку, організаційно налагоджена взаємодія між державними та громадськими суб'єктами є найвищим показником розвитку правової держави. Для ефективної взаємодії суб'єктів їх співпраця повинна відповідати принципам законності, добровільності, взаємовигоди, самостійності у здійсненні діяльності, невтручання та безпосередності виконання завдань і досягнення цілей запобігання злочинності.

Перевагою налагодження взаємодії правоохоронних державних органів та громадських недержавних суб'єктів є підвищення рівня обізнаності громадськості щодо стану запобігання злочинності в державі, а також розділення відповідальності за ефективність її здійснення.

В. В. Бондар серед переваг залучення недержавних суб'єктів, громадськості до запобігання злочинності під час воєнного стану в Україні називає: покращення безпеки; підвищення рівня довіри населення до поліції; підвищення рівня виявлення загроз та їх нейтралізації тощо [3, с. 67]. Попри усі виклики воєнного стану у нашій державі, розвиток взаємодії із недержавними суб'єктами не тільки підвищить ефективність запобігання злочинності, а й допоможе краще адаптувати національну систему запобігання злочинності враховуючи світовий досвід залучення громадськості.

Співпраця держави із громадськими недержавними суб'єктами виступає основним ключем для виявлення й усунення проблем, що виникають у запобіганні злочинності лише державними суб'єктами, а також основною рушійною силою для застосування сучасних методів для підвищення ефективності запобігання злочинності.

Діяльність державних правоохоронних органів на основі взаємодії з громадськістю передбачає реалізацію спільно орієнтованих принципів, співпрацю з органами влади та громадянами для забезпечення безпеки, солідарну відповідальність за безпеку, наявність системи громадського контролю та сприяє взаємній довірі та співпраці між поліцією та суспільством [4, с. 86].

Форми взаємодії суб'єктів заради досягнення спільної мети запобігання злочинності включають інформаційний обмін, спільний моніторинг ризиків та розробку нестандартних шляхів їх подолання, практичну взаємодію (спільне патрулювання, встановлення інтерактивних засобів зовнішнього спостереження тощо), просвітницько-профілактичну діяльність, а також правове виховання (розробка проектів для залучення молоді, виховні заходи із особами з груп ризику тощо).

Попри існуючу тенденцію розширення впливу недержавних суб'єктів запобігання злочинності, залучення широкого кола громадських інституцій до запобіжної діяльності на сьогоднішній день в Україні правове забезпечення такої діяльності не достатньо врегульоване з правового погляду. Зокрема у науковій літературі мова йдеться про систему

недержавної безпеки підприємництва, яка набуває актуальності у сучасних умовах. Вирішення проблеми правового регулювання залучення недержавного сектору і взаємодії із державними суб'єктами полягає у вдосконаленні законодавчої бази, підвищення ефективності роботи правоохоронних органів, більш активного залучення громадських організацій, приватного сектору до розробки програм взаємодії на національному та регіональному рівнях. Для побудови системи запобігання злочинності, де є місце взаємодії із недержавними суб'єктами органам державної влади необхідно спільно з громадськими організаціями вжити відповідних заходів організаційного, правового та адміністративного характеру. Передусім необхідно визнати фактичне існування недержавних суб'єктів сектору безпеки України, окреслити їх місце у системі суб'єктів запобігання злочинності, визначити організаційно-правові основи їхньої діяльності, механізми взаємодії з державними інституціями та правоохоронними органами [5, с. 22]. Забезпечення правового регулювання взаємодії суб'єктів запобігання злочинності має бути послідовним та детальним, враховувати динамічність у відносинах між громадянським суспільством та державними інститутами.

Щодо збереження ефективності взаємодії суб'єктів запобігання злочинності можна виокремити певні визначальні чинники: досягнення синергетичного ефекту кооперативної моделі співробітництва державних і недержавних суб'єктів; успішне завершення реформування сектору безпеки держави; становлення та формування повноцінної системи недержавних суб'єктів; широке публічне обговорення з представниками профільних недержавних суб'єктів пропозицій щодо підвищення ефективності запобігання певних видів злочинності; системне законодавче закріплення прав, обов'язків, функцій і повноважень недержавних суб'єктів, принципів та характеру їх відносин із державними суб'єктами в межах запобіжної діяльності [5, с. 120].

Головною цінністю розвитку взаємодії державних та недержавних суб'єктів запобігання злочинності є створення загальної системи суб'єктів запобігання та надання особливої ролі недержавній системі безпеки, що полягає у надійному захисті особи, суспільства та держави від можливих небезпек і загроз, сприянні формуванню й утвердженню національної самоідентичності на основі національних цінностей, національної ідеї та національних інтересів й на основі національної ідеології; гармонізації інтересів людини, суспільства й держави [2, с. 177]. Створення єдиної системи суб'єктів запобігання злочинності також стане одним із способів підвищення ефективності запобіжної діяльності, зокрема через налагодження та координацію спільної діяльності суб'єктів.

Попри розвиток партнерських відносин між державою та громадянським суспільством, запровадження нових механізмів взаємодії між державними та недержавними суб'єктами запобігання злочинності, існують певні деструктивні фактори. Серед можливих проблем, що виникають на шляху посилення взаємодії суб'єктів запобіжної діяльності можна виділити недосконалість нормативно-правового регулювання діяльності недержавних суб'єктів; брак комунікаційної складової у взаємодії між державними та громадськими інститутами; брак довіри громадськості до державних суб'єктів, правоохоронних органів; недостатність технічного фінансового забезпечення запобіжної діяльності недержавних суб'єктів та підтримки спільних заходів запобігання злочинності тощо.

Перспективними шляхами подолання проблем взаємодії між суб'єктами запобігання злочинності є вдосконалення законодавчої бази, чітке нормативне регулювання прав, обов'язків та меж відповідальності суб'єктів; створення та забезпечення координаційних платформ між державними та недержавними суб'єктами для оперативного обміну інформацією та пропозиціями, спільного планування діяльності; впровадження механізмів ресурсної підтримки взаємодії суб'єктів запобіжної діяльності, прозорого фінансування ініціатив та матеріально-технічного забезпечення діяльності на державному та регіональному рівнях.

Таким чином, комплексна взаємодія державних та недержавних суб'єктів запобігання злочинності є базовою умовою побудови ефективної системи запобігання злочинності. Оцінка ефективності такої діяльності не може обмежуватися лише кількісними показниками,

а має враховувати співвідношення між поставленою ціллю запобігання злочинності, досягнутим результатом та рівнем безпеки в конкретному середовищі.

Для використання взаємодії між суб'єктами запобігання злочинності як чинника підвищення її ефективності в Україні доцільно: нормативно закріпити форми та межі участі громадського сектору у запобіжній діяльності через вдосконалення профільного законодавства; забезпечити прозорість співпраці між суб'єктами, створивши координаційні платформи на державному та регіональному рівнях; розробити єдину методику оцінки ефективності діяльності із запобігання злочинності, яка передбачатиме внесок недержавних суб'єктів запобігання злочинності.

Список використаних джерел:

1. Голіна В. В., Колодяжний М. Г., Шрамко С. С. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія. Харків : Право, 2017. 284 с.
2. Фатхутдінов В. Г. Взаємодія Національної поліції з недержавними суб'єктами щодо забезпечення громадської безпеки. *Збірник наукових праць «Актуальні проблеми держави і права»*. 2018. №80. С. 174-179.
3. Бондар В. В. Співпраця Національної поліції України з громадянським суспільством на засадах партнерства в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. №81 ч.2. С. 63-68.
4. Кубаєнко А. В. Взаємодії поліції та суспільства в сфері реалізації правоохоронної функції. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 81–87.
5. Крутов В. В., Пилипчук В. Г. Становлення і розвиток недержавних суб'єктів сектору безпеки України (система безпеки підприємництва) : аналітична доповідь. / за ред. О. О. Котелянець. Київ : НІСД. 2011. 136 с.

Бондар Вікторія Володимирівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ВІКТИМНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Під час аналізу кримінальних посягань важливо враховувати не лише мотиви та поведінку злочинця, а й індивідуальні особливості потерпілого, які можуть впливати на його прояв віктимності – схильність особи стати жертвою кримінальних правопорушень через особистісні риси, поведінку або зовнішні обставини. Віктимність людини визначається низкою факторів, домінуючими серед яких є індивідуальні риси особистості та її свідомості, а її рівень і форма віктимності залежить від віку, соціального середовища та психологічної зрілості, тому на різних етапах життя прояви віктимності змінюються, а значення окремих чинників може зростати або зменшуватися, формуючи специфічні схильності до віктимної поведінки.

Відповідно значний вплив на віктимізацію дітей в сімейному середовищі мають психологічні проблеми батьків, зокрема гіперопіка, що заснована на тривожності, нервові зриви, крики, фізичні покарання, постійна критика, а також особистісні риси батьків (депресія, низька самооцінка, імпульсивність, нестабільність), які можуть формувати у дитини невпевненість, тривожність та викривлене сприйняття міжособистісних відносин. Не менш важливими є соціально-економічні чинники, такі як низький матеріальний рівень сім'ї, економічна нестабільність, неповна сім'я або надто молодий вік батьків, що нерідко супроводжується недостатнім рівнем освіти, браком життєвого досвіду та ігноруванням потреб дитини. Окрему роль відіграє стиль сімейного виховання: авторитарність може формувати у дитини почуття меншовартості та протестну поведінку, тоді як гіперопіка сприяє безпорадності. Додатковими факторами віктимізації дітей також виступають

конфлікти в сім'ї, розбіжності у цінностях, алкоголізм батьків, що часто призводить до жорстокого поводження, співзалежних відносин та занедбаності дітей [1, с. 172-173].

У підлітковому та юнацькому віці спостерігається подальший розвиток і трансформація віктимних проявів особистості, що значною мірою пов'язано з психологічними особливостями віку, рівнем емоційної зрілості та соціальної взаємодії молодшої людини. У цей період важливу роль відіграють індивідуально-психологічні характеристики особистості, зокрема рівень самооцінки, тривожності, здатність до саморегуляції та відповідальності за власні дії. Недостатня сформованість емоційного інтелекту, що проявляється у складнощах розпізнавання власних і чужих емоцій, а також у невмінні керувати ними, може підвищувати ймовірність потрапляння у небезпечні або конфліктні ситуації. Водночас на рівень віктимності молоді продовжують впливати і сімейні чинники, сформовані на попередніх етапах соціалізації.

У молодіжному середовищі віктимність також пов'язана з особливостями соціальної поведінки. Зокрема, деякі молоді люди демонструють гіперсоціальну поведінку – принциповість, готовність до ризику та надмірну самовпевненість, що інколи може провокувати агресивні реакції з боку інших. Водночас підвищену небезпеку становить аморальна або ризикована поведінка, перебування у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, участь у конфліктах або відвідування сумнівних місць дозвілля. У деяких випадках навіть соціально схвальна поведінка може мати віктимний характер, наприклад, коли молода людина намагається втрутитися у конфлікт, зробити зауваження особам з аморальною поведінкою або захистити інших, наражаючи себе на небезпеку [2, с.163-164].

Крім того, дослідження свідчать, що значна частина молоді не усвідомлює механізмів власної віктимізації та недооцінює вплив власних індивідуально-психологічних якостей і поведінкових реакцій на виникнення небезпечних ситуацій. У складних обставинах деякі молоді люди можуть свідомо або несвідомо приймати роль жертви, що часто пов'язано з інфантильністю, невпевненістю у собі або недостатнім розумінням емоцій інших людей. Брак життєвого досвіду, схильність до ризикованої поведінки, протестних дій також підвищують імовірність віктимізації у молодіжному середовищі [2, с.164].

Варто зазначити, що певні гендерно зумовлені особливості також можуть впливати на формування схильності особи до віктимної поведінки. Відповідно, андрогінні особи (ті, котрі поєднують у собі водночас маскулінні та фемінні якості), які характеризуються розвинутим самоконтролем, стійкістю та високими адаптаційними властивостями, є найменш схильними до віктимної поведінки. Водночас високо маскулінні та високо фемінні особи часто сприймаються суспільством через призму віктимності. Таке ж сприйняття суспільства і щодо тих осіб, чия гендерна ідентичність не відповідає загальноприйнятим гендерним стандартам [3, с. 46].

Продовжуючи аналіз гендерних особливостей, варто також звернути увагу на сукупність внутрішніх рис та якостей, які формують підґрунтя для вразливості особи залежно від її статі. Так, для юнаків, які більше схильні до віктимної поведінки, характерні прямолінійність, нонконформізм, самоконтроль, критичність мислення тощо. Вважається, що такі риси створюють сприятливе становище саме для активної форми віктимної поведінки (особа сама провокує злочин), але це відбувається не завжди, а за певних обставин. Водночас у дівчат набір особистісних рис дещо інший: низька толерантність до фрустрації, безпосередність у поведінці, схильність потрапляти під вплив інших, товариськість, довірливість, недостатній самоконтроль тощо. У цьому випадку віктимна поведінка має нерідко пасивний характер (особа не чинить спротиву), хоча певні ситуативні чинники також відіграють свою роль [3, с. 49-50].

Детермінантами індивідуальної віктимності також можуть бути віктимогенні деформації особистості – сукупність соціально-психологічних рис, що формуються під впливом несприятливих умов соціалізації. До них належать емоційна нестійкість, низька культура спілкування, слабка здатність критично оцінювати ситуації та передбачати їх наслідки, пригнічена воля до опору, а також схильність до асоціального способу життя чи неадекватної поведінки у складних обставинах. Наявність віктимогенних деформацій може

проявлятися у передкриміногенній ситуації через віктимну поведінку, яка привертає увагу правопорушника та полегшує вибір жертви. Дослідження показують, що у випадках умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень понад 60% жертв перед злочином демонстрували конфліктну або негативну поведінку, наприклад образи, приниження чи погрози, що іноді ставало приводом для вчинення злочину [4, с. 8-9].

Підвищує ризик індивідуальної віктимізації і стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, що блокує контрольну і регулятивну функцію свідомості, пригнічує волю, стимулює агресію. Щодо статистичних даних, то у стані алкогольного сп'яніння перебувало 41% жертв умисних вбивств і 52% жертв заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, причому у більшості випадків вони спільно розпивали спиртні напої перед злочинним посяганням [4, с. 9].

Таким чином, соціально-психологічні детермінанти індивідуальної віктимності охоплюють широкий спектр чинників, що змінюються протягом життя особистості. У дитячому віці (до 10-12 років) ключову роль відіграє сімейне середовище та стиль виховання, тоді як у підлітків та молоді (від 10-12 до 18-20 років) – психологічна зрілість, соціальна активність і ризиковані поведінкові прояви. Гендерні особливості та віктимогенні деформації особистості також формують специфічні схильності до віктимної поведінки. Це підкреслює необхідність врахування індивідуальних та соціальних чинників у профілактиці віктимізації та формуванні безпечного середовища для розвитку особистості.

Список використаних джерел:

1. Левицька Т. Л. Віктимологічна профілактика дітей у сімейному вихованні *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2014. Вип. 1. С. 171-176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2014_1_28
2. Петрунько, О., Паціора, Г. Особливості віктимної поведінки молоді. *Вчені записки Університету «КРОК»*, (2(70)), 2023. С. 159–165. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-70-159-165>
3. Куравська, Н. В., Лукеча, І. М., Гошків, В. В. Гендерні особливості схильності до віктимної поведінки студентів закладів вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, (4). 2021. С. 45-50. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.9>
4. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання *Теорія і практика правознавства : електрон. наук. фах. вид.* 2014. Вип. 2. С. 1-11 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33

Виговський Дмитро Леонідович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ФОРМУВАННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В ПОГЛЯДАХ ФАЛЕСА МІЛЕТСЬКОГО ТА СОЛОНА АФІНСЬКОГО: РАЦІОНАЛЬНИЙ МЕТОД ТА СОЦІАЛЬНИЙ ДЕТЕРМІНІЗМ

У дослідників історії виникнення та становлення науки кримінології не викликає принципових заперечень той факт, що як самостійна наука кримінологія формувалася з другої половини XVIII ст. по останню чверть XIX ст. Саме в 1885 році цей термін був використаний італійським юристом Рафаеле Гарофало, який опублікував працю з назвою «Кримінологія» [1, с. 10]. Разом з цим нам видається недостатньо обґрунтованим той факт, що більшість науковців-кримінологів вважають найпершим етапом формування протокримінологічних ідей поширення поглядів таких давньогрецьких філософів, як Сократа, Платона, Аристотеля. Не заперечуючи їх заслуг у побудові логічного інструментарію багатьох наук (в тому числі – й

кримінології), вважаємо, однак, звернути свою увагу на ідеї їх попередників, в даному випадку – окремих представників з так званих «Семи мудреців».

Епоха «Семи мудреців» (архаїчна Греція, VII–VI ст. до н. е.) стала визначальним етапом розвитку європейської цивілізації, ознаменувавши інтелектуальний транзит від міфологічного світосприйняття до Логосу (тут – «раціональне, логічне знання»). У цей період фокус суспільної уваги зміщується з божественного провидіння на людський розум, практичну етику та пошук соціальних заходів впливу на людину. Водночас у науковій думці немає єдиного підходу до визначення цього феномену. Дослідники, зокрема Р.В. Ванджурак, наголошують на дефіциті верифікованих першоджерел, що зумовлює розбіжності щодо персонального складу групи «7 мудреців», який у деяких працях розширюється до 17 осіб [2, с. 39]. Протилежними є й погляди на їхній рід занять: античні автори вважали їх то поетами (за Анаксіменом), то законотворцями, позбавленими філософського статусу (за Дикеархом). Проте постаті Фалеса як фундатора науки й Солона як архітектора демократії демонструють багатогранність цього явища. Для правознавства ключовими є їхні погляди на справедливість та правопорядок. Оскільки ідеї цієї групи безпосередньо стосуються генезису філософії права, вивчення їхньої спадщини є фундаментальним для розуміння витоків вчення про злочин і покарання, дозволяючи простежити еволюцію методу від перших космологічних теорій до практичної соціології і пов'язаних з нею спеціалізованих наук.

В науковій літературі хронологічний перелік мислителів традиційно відкриває Фалес Мілетський, чий методологічний прорив полягав у відмові від сакральної-міфологічної трактування дійсності на користь раціонального обґрунтування природних процесів. До появи мілетської школи девіантна поведінка чи суспільні аномалії інтерпретувалися крізь призму теоцентризму (як кара «вищих сил»). Запропонована Фалесом концепція підпорядкованості всесвіту об'єктивним законам природи («фізису»), які людський розум пізнає через спостереження, здійснила ґносеологічний переворот. Ця світоглядна революція створила передумови для поступового позиціонування кримінологічної науки як такої, що критично сприймає трансцендентні ідеї та псевдонауки, зокрема – демонологію. Застосований філософом каузальний детермінізм, заснований на пошуку матеріальних причин явищ, згодом ліг в основу позитивістського напрямку в кримінології, що шукає витоки злочинності у біологічних, психологічних та соціальних факторах, відкидаючи теорії вродженої гріховності. Прагнення Фалеса звести складне розмаїття буття до єдиної першооснови («архе» — води) у кримінальних дослідженнях трансформувалося у намагання виокремити базові чинники, що запускають причинний механізм злочинного діяння.

Поряд із цим, Фалес сформував засади правосвідомості через обґрунтування внутрішніх механізмів психологічного стримування. Його максима «Не чини того, за що засуджуєш інших» стала прообразом «золотого правила» моралі й фундаментом превенції правопорушень [3, с. 17]. З позиції кримінології, де злочин розглядається як дефект правової культури чи егоцентризм, Фалес запропонував раціональний фільтр, що вимагає оцінювати власні пориви і бажання крізь призму загального блага. Ефективність підходу мислителя підтвердив силою наукового прогнозування, коли на основі аналізу природних циклів передбачив сонячне затемнення та врожай оливок [4, с. 483]. Для кримінологічних досліджень концепт передбачуваності суспільних процесів є центральним, оскільки моделювання, оцінювання ризиків рецидиву та картографування криміногенних зон базуються на постулаті, що людські вчинки піддаються логічному прорахунку. Епізод із монополізацією Фалесом олійниць засвідчив його розуміння психології раціонального вибору в умовах дефіциту ресурсів. Це корелює із модерною теорією раціонального вибору в кримінології, де делінквент інтерпретується як прагматичний суб'єкт, який оцінює свою потенційну вигоду та порівнює її з ризиками настання відповідальності.

Подальша еволюція античної думки забезпечила закономірний перехід від вивчення космологічних законів до аналізу правил людського співжиття. Якщо мілетська школа локалізувала антикриміногенні бар'єри всередині людини через індивідуальну етику, то афінський реформатор Солон переніс раціональний метод у площину практичної соціоінженерії. Він усвідомив, що імперативи внутрішньої моралі втрачають дієвість, коли

соціальна система дестабілізована майновою поляризацією, яка штовхає збіднілі верстви на шлях протиправної поведінки. Розвиваючи ідею детермінізму, Солон сфокусував аналіз на зовнішніх, структурних та економічних передумовах криміналізації суспільства. Його наукова цінність для кримінології полягає у формулюванні теорії соціального детермінізму, яка стверджує, що злочинність є наслідком внутрішніх дисфункцій полісу, а не гніву божеств. Провівши соціоструктурне дослідження, він виявив каузальну залежність між економічним розшаруванням, борговою кабалою та зростанням кількості правопорушень. Інтерпретуючи суспільство як систему, Солон випередив теорії соціальної напруги та аномії, резюмуючи, що обмеження у доступі до благ легітимними шляхами змушує маргіналізовані верстви обирати делінквентні практики.

У цьому контексті його реформа сейсахфія (скасування боргів та заборона особистого поневолення[5, с. 12]) постає не політичним компромісом, а науково вивіреним актом превенції, спрямованим на ліквідацію джерела злочинності, відтак – усунення детермінант. Мислитель оперував логікою причинно-наслідкових зв'язків, де кримінальна репресія є лише вторинним реагуванням, тоді як першочерговим завданням є усунення умов, що породжують девіацію. Цей перехід від метафізичного до соціологічного розуміння довів, що кримінальна динаміка підпорядкована об'єктивним законам, які піддаються вивченню та державному коригуванню. Його теза про те, що несправедливість щодо одного громадянина є загрозою безпеці спільноти, сформувала модель суспільної небезпеки злочину. Впровадивши право народного позову, Солон трансформував злочин із приватного делікту у сферу публічного інтересу, що стало базовим положенням сучасної соціології злочинності та віктимології.

Солон, як особа, наділена державницькими повноваженнями («архонт»), підійшов до проблеми як науковець-експериментатор, який через масштабну реорганізацію судочинства та створення суду присяжних («гелієй») підтвердив гіпотезу про те, що інституційна справедливість знижує рівень насильства в громаді. Його відмова від драконівського законодавства на користь пропорційних стягнень ґрунтувалася на аналізі ефективності санкцій. Це робить мислителя раннім попередником класичної школи кримінології з її концепцією раціонального стримування. Солон теоретично обґрунтував і підтвердив практикою, що ескалація державної жорстокості неспроможна зупинити правопорушення, якщо сама побудова системи залишається соціально несправедливою.

Науковий характер мислення «семи мудреців» (на прикладі згаданих Фалеса та Солона) полягав у здатності абстрагуватися від релігійних догм і перейти до системного аналізу емпіричних даних, фіксації причинно-наслідкових зв'язків та розробки раціональних інструментів контролю суспільства. Концептуальний перехід від Міфосу до Логосу став ґносеологічною революцією, яка вивела дослідження девіантної поведінки з площини містики, заклавши підвалини для каузального детермінізму, майбутнього позитивізму та теорії раціонального вибору. Еволюція від індивідуального самоконтролю до макросоціальної інженерії дозволила концептуально передбачити сучасні теорії соціальної напруги й аномії, а перетворення злочину на об'єкт публічного інтересу та створення диференційованої системи санкцій сформували теоретичний фундамент для сучасної соціології права, кримінального процесу та віктимології, залишаючи раціональні методи архаїчної епохи актуальними для сучасного правознавства.

Список використаних джерел:

1. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
2. Ванджурак Р.В. Філософсько-правові погляди давньогрецьких «семи мудреців» та їх вплив на сучасну українську юриспруденцію. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. №2 (24). С. 38-44.
3. Меленко С. Г. Фалес Мілетський: раціоналізація морально-правових уявлень про суспільні відносини. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2010. Вип. 550. С. 15–19.

4. Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. Антична Греція : навч. посібник / укл.: А. О. Карасевич, К. М. Левківський, Л. С. Шачковська. Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. 636 с.

5. Меленко С. Г. Філософські та державно-правові погляди Солона афінського. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство : зб. наук. праць*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. Вип. 578. С. 12–15.

Івахова Уляна Русланівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СЕРІЙНОГО ВБИВЦІ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФІЛЮВАННЯ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ В УКРАЇНІ

Проблематика протидії серійним убивствам у сучасній кримінології України характеризується високим рівнем суспільної небезпеки, значною латентністю, складністю своєчасного виявлення закономірностей злочинної поведінки та недостатньою уніфікацією підходів до аналітичного узагальнення емпіричних даних. Її дослідження потребує комплексного, міждисциплінарного підходу, що інтегрує кримінологічні, криміналістичні, психологічні та соціологічні методи аналізу, а також враховує сучасні можливості інформаційно-аналітичних технологій.

Серійні вбивства як форма насильницької злочинності відзначаються багатоепізодністю, часовою протяжністю, повторюваністю поведінкових сценаріїв та наявністю відносно стійкої внутрішньої логіки дій злочинця. Важливе значення для кримінологічного аналізу мають спосіб, місце, час, обстановка вчинення злочинів, а також характер взаємодії злочинця з жертвою. Сукупність цих елементів дозволяє виявляти стійкі поведінкові патерни, що є базою для побудови кримінологічного профілю та формування припущень щодо типу особистості правопорушника.

Кримінологічний портрет серійного вбивці формується на основі системного аналізу соціально-демографічних, психологічних, психіатричних (за наявності відповідних даних у межах процесуальної форми) та поведінкових характеристик особи. У наукових узагальненнях зазначається, що такі злочинці нерідко мають нестабільний соціальний статус, проблеми з соціальною адаптацією, обмежені або деструктивні соціальні зв'язки, а також схильність до соціальної ізоляції. Водночас слід враховувати, що ці ознаки не є універсальними та не можуть розглядатися як обов'язкові детермінанти злочинної поведінки, а лише як статистично ймовірні індикатори.

Окреме значення у формуванні профілю має аналіз девіантного досвіду, зокрема проявів агресивної поведінки у підлітковому віці, фактів жорстокого поводження з тваринами, порушень соціальних норм, а також історії міжособистісних конфліктів із застосуванням насильства. Такі характеристики розглядаються як потенційні маркери формування антисоціальної спрямованості особистості, однак їх інтерпретація повинна здійснюватися виключно у комплексі з іншими даними досудового розслідування.

Психологічні особливості серійних убивць зазвичай включають емоційну холодність, знижену емпатію, схильність до маніпулятивної поведінки, прагнення до домінування, підвищену агресивність та виражену антисоціальну спрямованість. Для таких осіб характерна деформація системи моральних і соціальних цінностей, а також раціоналізація насильницької поведінки. У частини випадків можуть фіксуватися психопатологічні або розлади особистості, які впливають на поведінкову регуляцію, однак наявність таких особливостей не завжди виключає здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними у юридичному значенні [2, с.202].

Сучасні підходи до кримінологічного профілювання базуються на поведінковому аналізі та включають декілька взаємопов'язаних напрямів: поведінковий (crime scene analysis), віктимологічний, географічний та профілактичний. Поведінковий аналіз передбачає

дослідження способу вчинення злочину, рівня організованості дій, ступеня контролю над ситуацією, а також характеру взаємодії зі слідами злочину, що дозволяє реконструювати певні риси особистості злочинця (наприклад, імпульсивність або, навпаки, планування).

Віктимологічний підхід спрямований на аналіз характеристик жертв, механізмів їх вибору та можливих закономірностей між жертвою і злочинцем. Такий аналіз дозволяє встановити, чи є вибір жертв випадковим, ситуативним або ж детермінованим певними уподобаннями злочинця, що має ключове значення для прогнозування подальших епізодів.

Особливого значення набуває географічне профілювання, яке ґрунтується на аналізі просторового розподілу злочинів, визначенні «зон активності» та потенційного «ядра» пересування злочинця. Використання геоаналітичних моделей дозволяє формувати припущення щодо місця проживання, роботи або регулярного перебування правопорушника, що суттєво звужує коло підозрюваних та підвищує ефективність розшукових заходів.

Окремим сучасним напрямом є цифрове профілювання (digital profiling), яке передбачає аналіз цифрових слідів особи, її активності в інформаційному середовищі, соціальних мережах, месенджерах, а також характеру онлайн-комунікації. Такий підхід дозволяє отримати додаткові дані про інтереси, мотиваційні установки, рівень соціальної інтеграції та потенційні девіантні схильності особи, що може бути корисним для формування більш точного кримінологічного портрета [3].

Серед основних проблем розвитку кримінологічного профілювання в Україні слід виокремити недостатній рівень інституційної інтеграції аналітичних методик у практику правоохоронних органів, обмежене використання сучасних статистичних та алгоритмічних інструментів аналізу даних, а також потребу у системній підготовці фахівців міждисциплінарного профілю. Додатковою проблемою є фрагментарність емпіричної бази, що ускладнює формування валідних моделей поведінки серійних злочинців. Водночас потенціал цього напрямку є значним у контексті прогнозування злочинної поведінки, раннього виявлення серійних епізодів та підвищення ефективності запобігання насильницьким злочинам [3].

Отже, кримінологічний портрет серійного вбивці є важливим аналітичним інструментом у системі протидії насильницькій злочинності. Його формування ґрунтується на комплексному поєднанні соціальних, психологічних, поведінкових і просторових чинників, а також на використанні сучасних методів профілювання. Подальший розвиток цього напрямку в Україні потребує вдосконалення методологічної бази, розширення міждисциплінарної взаємодії та впровадження сучасних технологій кримінологічного аналізу.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III.
2. Кримінологія : підручник. О. М. Джу́жа та інші . Київ : Атіка, 2014. 264 с.
3. Кримінальний профайлінг в Україні: тренди, виклики й перспективи. JustTalk : вебсайт. URL: <https://justtalk.com.ua/post/kriminalnij-profajling-v-ukraini-trendi-vikliki-i-perspektivi> (дата звернення: 22.04.2026).

Когут Дарина Володимирівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ КРИМІНОГЕННОЇ СПРЯМОВАНOSTІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Протягом життя людина зазнає впливів різних факторів, які формують її характер, світогляд та поведінку в соціумі. Найбільш вразливою когортою до зовнішнього впливу є діти та підлітки. Їхня психіка ще не сформована, а система моральних цінностей і соціальних орієнтирів перебуває у процесі становлення, що зумовлює підвищену чутливість до як

позитивних, так і негативних впливів соціального середовища. Саме в цей період відбувається формування основ особистості, у тому числі й тих рис, які можуть набути криміногенного характеру за несприятливих умов.

Ключову роль серед соціальних факторів відіграє мікросередовище, а особливо негативний вплив сім'ї. Сім'я – це перша соціальна структура, в якій опиняється людина, і вона може як сприяти соціалізації дитини, так і стримувати її. Сімейне неблагополуччя, що включає тяжкі матеріально-побутові умови, алкоголізм чи наркоманію батьків, низький освітньо-культурний рівень, аморальну чи протиправну поведінку дорослих, порушення структури сім'ї (неповні сім'ї) або тривалу бездоглядність, створює комплекс негативних факторів, які сприяють обранню протиправного шляху, залучення до кримінальної діяльності та загалом ведення аморальної і девіантної способу поведінки. У таких умовах підліток часто обирає протиправну поведінку під безпосереднім впливом або за участю батьків, що значно підвищує кримінальний ризик порівняно з однолітками з благополучних сімей [1, с. 129-130]. Криміногенний вплив сім'ї може проявлятися у трьох основних формах: активному залученні підлітка до антисоціальних дій (вживання алкоголю, наркотиків, участь у правопорушеннях), пасивному засвоєнні ним прикладів безкарної протиправної поведінки як норми повсякденного життя, а також у фактичному відчуженні дитини від родини, що виявляється у «виштовхуванні» її на вулицю, формуванні почуття розчарування, невпевненості та соціальної ізольованості [2, с. 161-162].

Значними соціальними фактором формування криміногенної спрямованості неповнолітніх є недоліки в шкільному вихованні та організації дозвілля. Сучасні заклади освіти часто не виконують виховної функції через низький рівень професійної підготовки педагогів, відсутність авторитету вчителів та відчуження дітей від школи. Це призводить до втрати інтересу до навчання, формування утилітарного ставлення до освіти та пошуку альтернативних моделей поведінки в неформальних групах. Не менш руйнівним є й стан організації дозвілля. Сфера вільного часу для підлітків повинна сприяти фізичному розвитку, розширенню кругозору та формуванню позитивних цінностей, проте за відсутності якісних секцій, гуртків і культурно-масових заходів неповнолітні проводять дозвілля на вулиці або в інтернеті, де легко потрапляють під вплив девіантних компаній [1, с. 130-132]. Особливо небезпечними вони є в поєднанні з сімейним неблагополуччям і бездоглядністю, оскільки посилюють відчуття самотності та бажання самоствердження у будь-який спосіб, включно з кримінальним. Для таких груп характерними є участь у бійках і з'ясуванні стосунків між групами, схильність до статевої розпусти, використання блатного жаргону і мату, вживання спиртних напоїв чи наркотиків, носіння холодної зброї та скуповування і перепродаж різних речей [2, с. 165].

Великий вплив на підлітків має також романтизація кримінального способу життя в медіа та соцмережах. У сучасних умовах цифровізації у відкритому доступі опинилося багато різноманітного контенту й стало важче прослідкувати, що саме дитина дивиться, а особливо якщо це підліток. Початок романтизації бандитського життя прослідковується ще до 90-х і 2000-х років, коли по українському телебаченню показували фільми, серіали про «злочинців у законі», особливо російські такі як «Бригада», котрі подавали кримінальний світ як світ сильних, незалежних і справедливих героїв, що протистоять системі. На сьогодні ця тенденція лише посилилася та набула нових форм. Сучасні соціальні мережі, серіали та фільми часто представляють кримінальну субкультуру через яскраві образи, емоційні сюжети та «крутих» персонажів, які легко заробляють гроші, користуються авторитетом і живуть як їм заманеться. Такий контент формує в неповнолітніх ілюзію, що злочинний шлях – це шлях успіху, самоствердження та свободи, а не реальної небезпеки, насильства й зруйнованих життів. Підлітки починають сприймати кримінальні норми та цінності як привабливий стиль життя, що сприяє формуванню правового нігілізму, агресивності та бажанню бути подібними до улюблених персонажів.

Поряд із соціальними факторами значну роль у формуванні криміногенної спрямованості неповнолітніх відіграють психологічні фактори. Підлітковий вік характеризується яскраво вираженими віковими особливостями психіки, які суттєво

підвищують вразливість до криміногенних впливів. Насамперед це стійке прагнення до самоствердження і визнання в соціумі, емоційна нестабільність, підвищена імпульсивність, нерозвинутість критичного мислення, схильність до ризикованої поведінки, сильна орієнтація на думку групи та цікавість до забороненого «плоду» [3, с. 265]. Підлітки часто прагнуть швидко отримати статус, матеріальні блага чи яскраві емоції, нерідко не усвідомлюючи реальних наслідків своїх дій.

Важливим психологічним чинником є також голод до базових потреб підлітка – потреби у визнанні, безпеці, любові та самореалізації. За відсутності можливості задовольнити їх законним шляхом у межах сім'ї чи школі, гуртках, неповнолітній починає шукати альтернативні способи, які нерідко пов'язані з девіантною або протиправною поведінкою. Виникає внутрішній конфлікт між сильним бажанням бути прийнятим і неможливістю реалізувати це соціально схваленими методами, що сприяє накопиченню агресії, тривожності, відчуженості та ворожості до суспільства. Окрему роль відіграють процеси наслідування та ідентифікації. Підлітки схильні копіювати поведінку значущих осіб або авторитетних фігур (батьків, старших товаришів чи медійних персонажів), і якщо такі зразки демонструють асоціальну або кримінальну поведінку, вона сприймається як допустима і навіть приваблива, особливо на тлі низького рівня правової свідомості та моральної відповідальності. Не менш значущим є вплив групи – перебування у неформальних підліткових компаніях часто супроводжується тиском однолітків, прагненням відповідати груповим нормам і страхом відторгнення. Як наслідок підліток може вчиняти правопорушення не через власні переконання, а задля збереження статусу або доведення своєї сміливості, що суттєво послаблює індивідуальний самоконтроль і почуття особистої відповідальності.

Таким чином, формування криміногенної спрямованості неповнолітніх є результатом складної взаємодії соціальних і психологічних факторів. Негативний вплив сім'ї, недоліки шкільного виховання, деструктивне середовище однолітків і медійний контент поєднуються з віковими особливостями психіки підлітка, створюючи підґрунтя для девіантної та кримінально протиправної поведінки.

Список використаних джерел:

1. О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. Кримінологія : підручник / за заг. наук ред. В. В. Чернея, О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
2. Сизоненко А. С. Детермінанти злочинної поведінки неповнолітніх. *Юридичний вісник. Проблеми та судження*. 2021. № 6. С. 127-135. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v6_2021/15.pdf (дата звернення 14.04.2026)
3. Воднік В. Д. Злочинність неповнолітніх: причини та шляхи запобігання (за даними дослідження у м. Харкові). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 3 (26). С. 155-178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2015_3_16 (дата звернення 14.04.2026)

Коваленко Марина Андріївна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ УМИСНИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Кримінологічне дослідження умисного тілесного ушкодження потребує комплексного підходу, який охоплює не лише характеристики особи правопорушника, але й роль потерпілого у формуванні криміногенної ситуації. У цьому контексті особливого значення набуває поняття віктимності, що відображає потенційну схильність особи стати жертвою злочинного посягання під впливом її індивідуальних рис, поведінкових моделей та зовнішніх

соціальних умов. Формування рівня віктимності залежить від низки чинників, серед яких важливе місце посідають вікові особливості, психологічні характеристики та соціальне оточення. Сукупність цих елементів може впливати на характер поведінки особи в конфліктних ситуаціях і, відповідно, на ризик настання тяжких наслідків.

У кримінологічних дослідженнях насильницьких злочинів значна увага приділяється аналізу поведінки потерпілого як одного з елементів механізму вчинення злочину. Зазначається, що дії злочинця часто залежать не лише від його індивідуально-психологічних характеристик, а й від поведінки жертви, яка у певних випадках може сприяти формуванню конфліктної ситуації, її ескалації або навіть виникненню злочинного наміру. Зокрема, необережна, аморальна чи провокативна поведінка потерпілого може створювати умови для реалізації насильницького посягання, виступаючи своєрідним «тригером» злочину. У цьому контексті віктимна поведінка розглядається як одна з поширених умов вчинення насильницьких злочинів, що потребує обов'язкового врахування при аналізі конкретної життєвої ситуації та розробці заходів віктимологічної профілактики [1, с. 146].

Віктимна поведінка як чинник детермінації умисного тілесного ушкодження проявляється у різних формах. Найчастіше вона виражається у провокаційній, агресивній або, навпаки, пасивно-беззахисній поведінці потерпілого. У першому випадку потерпілий своїми діями (образи, погрози, демонстративне нехтування інтересами іншої особи, сексуальна провокація тощо) створює у правопорушника стан сильного душевного хвилювання або безпосередній мотив для застосування насильства. У другому випадку жертва своєю нерішучістю, нездатністю адекватно оцінити небезпеку ситуації або свідомим ігноруванням правил особистої безпеки фактично «дозволяє» злочинцю реалізувати свій намір без значного опору [2].

Особливої уваги заслуговує взаємозв'язок між віктимною поведінкою та станом алкогольного або наркотичного сп'яніння потерпілого. У кримінологічній науці відзначається, що перебування особи у стані сп'яніння істотно підвищує її віктимологічну вразливість, оскільки знижує рівень критичного мислення, послаблює самоконтроль і здатність адекватно оцінювати ризики. Це може проявлятися як у необережній поведінці, так і в емоційно-агресивних реакціях, які здатні провокувати або загострювати конфліктні ситуації. У сукупності зазначені фактори підвищують ймовірність ескалації насильства, особливо в умовах побутових суперечок або тривалих міжособистісних конфліктів. Водночас стан сп'яніння не може розглядатися як безпосередня причина злочину, а лише як один із елементів віктимологічної детермінації, що формує сприятливе середовище для вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження.

Не менш важливим є гендерний аспект віктимної поведінки. Статистика свідчить, що чоловіки значно частіше стають потерпілими від тілесних ушкоджень, ніж жінки. Це пояснюється не лише вищим рівнем участі чоловіків у конфліктних і криміногенних ситуаціях, але й особливостями їхньої поведінки: схильністю до ризикованих форм дозвілля, готовністю вступати у словесні та фізичні конфлікти, а також більш агресивним стилем комунікації в побутовому середовищі.

Віктимологічна профілактика умисних тілесних ушкоджень повинна включати як загальні заходи (правова просвіта населення, формування навичок безпечної поведінки), так і індивідуальну роботу з особами, які належать до груп підвищеного віктимного ризику (особи з алкогольною залежністю, учасники сімейних конфліктів, молодь з девіантною поведінкою). У межах загальної профілактики важливе значення має підвищення рівня правової обізнаності щодо типових криміногенних ситуацій, роз'яснення правил поведінки в конфліктних обставинах, а також формування культури ненасильницького вирішення спорів. Ми вважаємо, що потрібно акцентувати на необхідності зниження впливу факторів, що сприяють віктимізації, зокрема зловживання алкоголем, перебування у небезпечних соціальних середовищах та ігнорування елементарних правил особистої безпеки.

Індивідуальна профілактика передбачає цілеспрямований вплив на осіб із підвищеним рівнем віктимності шляхом проведення профілактичних бесід, психологічного консультування, соціальної підтримки та контролю поведінки у побутовому середовищі.

Особливу увагу слід приділяти сімейним конфліктам, які мають тривалий характер і часто супроводжуються емоційною напругою та повторюваними актами насильства, оскільки саме вони становлять значну частину випадків заподіяння тілесних ушкоджень. Важливим елементом є також робота з особами, які зловживають алкоголем або наркотичними речовинами, оскільки їхня поведінка суттєво підвищує ризик потрапляння в конфліктні ситуації та виступає одним із найпоширеніших віктимологічних факторів. У комплексі такі заходи дозволяють не лише знизити рівень віктимності окремих осіб, але й загалом зменшити ймовірність виникнення насильницьких злочинів у суспільстві [3, с. 15].

Отже, віктимна поведінка потерпілого є важливим елементом механізму детермінації умисного тілесного ушкодження, оскільки в окремих випадках вона впливає на виникнення, розвиток та ескалацію криміногенної ситуації. Аналіз показує, що різні форми віктимної поведінки - провокативна, пасивна або пов'язана зі зловживанням алкоголем - можуть суттєво підвищувати ризик насильницького конфлікту, однак не змінюють юридичної оцінки дій винної особи. Водночас врахування віктимологічних чинників дозволяє глибше зрозуміти соціально-психологічні механізми вчинення злочину та виявити типові умови, за яких найчастіше відбувається перехід конфлікту у насильницьку форму.

Список використаних джерел:

1. Давиденко В. Л. Провокуюча поведінка жертви насильницького злочину. Наше право. 2014. № 7. С. 146–149.
2. Віктимологія : навч. матеріал. Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, [б. р.]. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/df337fc1-1762-4bd8-b7bd-edcc2c101756/full> (дата звернення: 16.04.2026).
3. Кушніренко Р. О. Кримінологічна характеристика та запобігання умисним посяганням на життя людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2023. 22 с.

Пушкар Віталій Іванович,

аспірант кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ В КРИМІНОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Категорія «особистість злочинця» традиційно належить до найбільш дискусійних та багатоаспектних дефініцій у вітчизняному правознавстві. Специфіка дослідження зазначеної проблематики зумовлюється відсутністю в сучасній українській кримінології консолідованого підходу до розуміння цього феномену, що породжує помітний термінологічний дисонанс. Наразі в науковому обігу паралельно функціонують такі поняття, як «особа кримінального правопорушника», «особа-делінквент», «особа, що вчинила злочин», а також «особистість кримінального правопорушника» та «особа, схильна до кримінальних правопорушень». Подібне різноманіття нерідко призводить до неоднозначного трактування сутності явища та безпідставного ототожнення понять, які мають різну смислову глибину. Крім того, радянські теоретичні напрацювання у цій сфері багато в чому втратили актуальність, оскільки вони не узгоджуються із сучасними міжнародними стандартами у сфері прав людини та новітніми психологічними концепціями, що суттєво знижує їхню практичну цінність для правоохоронної діяльності [1, с. 35].

З огляду на це, першочерговим завданням кримінології є розробка та обґрунтування універсального терміну, спроможного максимально точно відобразити специфіку індивіда, схильного до протиправних діянь, а також визначення тих психофізіологічних детермінант, які відрізняють його від законослухняних членів суспільства. Вирішення цього завдання вимагає насамперед розмежування кримінально-правового та кримінологічного векторів вивчення людини.

Наука кримінального права, спираючись на принцип абсолютної визначеності, чітко окреслює коло суб'єктів злочину через призму ст. 18 Кримінального кодексу України. У цьому контексті суб'єктом визнається лише фізична осудна особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у віці, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності. Такий суворо формалізований підхід є цілком обґрунтованим, адже саме від відповідності особи зазначеним критеріям залежить правова кваліфікація дій та й, в принципі, констатація наявності складу кримінального правопорушення.

Натомість кримінологія, маючи статус комплексної соціально-правової науки, оперує значно ширшим предметом пізнання. Вона не може обмежуватися виключно кримінально-правовими рамками, оскільки досліджує девіантну та антисоціальну поведінку в усій її повноті. Зокрема, кримінологічний аналіз охоплює протиправні прояви малолітніх та неповнолітніх осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, а також суспільно небезпечні діяння неосудних. Важливість вивчення таких деструктивних проявів на ранніх етапах життєдіяльності зумовлена їхнім негативним впливом на загальний стан злочинності в державі, оскільки підлітки зі сформованими асоціальними установками з високою ймовірністю інтегруються у професійне злочинне середовище у майбутньому. Таким чином, жорстка прив'язка кримінологічного поняття правопорушника до кримінально-правової доктрини «суб'єкта кримінального правопорушення» є методологічно помилковою, оскільки це штучно звужує межі наукового пошуку й нівелює зв'язок між деструктивними нахилами особи та суспільною небезпекою її поведінки [2, с. 140].

Додатковим чинником, що ускладнив понятійну систему, стали масштабні реформи кримінального законодавства України 2018–2020 років. Трансформація нормативних положень та впровадження інституту «кримінального правопорушення» зумовили тенденцію до заміщення класичного терміну «злочинець» дефініцією «кримінальний правопорушник». З метою уникнення суперечностей окремі науковці почали застосовувати конструкції на кшталт «особистість кримінального правопорушника (злочинця)» або «особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення». Проте впровадження подібних суто процесуальних категорій у кримінологічні дослідження є малоефективним, оскільки вони не здатні відобразити глибинні деформації внутрішнього світу індивіда. У зв'язку з цим вбачається доцільною повна відмова від конструкції «кримінальний правопорушник» на користь дефініції «особистість злочинця», яка є традиційною та загальновизнаною як у вітчизняній, так і у світовій кримінологічній думці.

Будь-який кримінологічний аналіз особистості злочинця базується на загальнотеоретичних уявленнях про природу людини як біосоціальної істоти, що поєднує в собі біологічний фундамент (анатомо-фізіологічні процеси, стать, вік) та соціальний складник, що формується під впливом суспільних відносин. Спроби абсолютної соціологізації індивіда або, навпаки, гіперболізації його біологічної природи є науково неспроможними. Інтегральний образ людської особистості є динамічною структурою психофізіологічних властивостей, звичок та ціннісних орієнтирів, які визначають спрямованість поведінки в процесі соціальної взаємодії.

Відповідно, особистість злочинця виступає специфічною модифікацією особистості взагалі. Вона наділена як загальними соціодемографічними ознаками (вік, стать, рівень освіти, професія, соціальна роль)[3, с. 154], так і специфічними деструктивними рисами, що визначають ступінь її суспільної небезпеки.

Дискусійним у доктрині залишається питання часових меж та передумов формування особистості злочинця. Досить часто початок існування особистості злочинця помилково пов'язують виключно з моментом безпосереднього вчинення протиправного діяння. Однак такий погляд суперечить закономірностям психічного розвитку. Безумовно, з позицій кримінального права, злочинні наміри чи думки не можуть виступати підставою для юридичної відповідальності, оскільки на стадії внутрішнього задуму вони не мають зовнішнього вираження, не створюють загрози правоохоронюваним інтересам і не завдають шкоди суспільству. Свідома діяльність особи на стадії формування наміру не має самостійного кримінально-правового значення і не є караною[4, с. 295]. Проте для

кримінології та психології наявність стійкої схильності, внутрішньої готовності або прагнення до вчинення суспільно небезпечних дій вже є маркером існування особистості злочинця.

Деструктивні властивості характеру, егоїзм чи жорстокість не виникають раптово. Вони закладаються роками, переважно з дитинства, під впливом деструктивного мікросередовища, дефектів виховання та негативного життєвого досвіду. Індивід здатний тривалий час маскувати свої реальні антисоціальні нахили під зовнішньою добропорядністю, очікуючи сприятливих умов. За появи обставин, які дають змогу сподіватися на успішне досягнення мети та уникнення юридичної відповідальності, особа ухвалює свідоме вольове рішення про порушення закону. Саме це внутрішнє рішення вчинити кримінальне правопорушення у конкретній життєвій ситуації і виступає ключовим вододілом між особистістю злочинця та законослухняним громадянином.

Ба більше, криміногенна спрямованість індивіда може проявлятися не лише в умисних діях, а й у формі кримінально-протиправної необережності. Такі дефекти особистості, як системна безвідповідальність, надмірна самовпевненість, ігнорування правил безпеки чи поводження з джерелами підвищеної небезпеки, чітко вказують на наявність специфічних ознак необережного злочинця навіть за відсутності у нього прямого умислу на порушення закону.

Становлення та трансформація особистості злочинця є перманентним, динамічним процесом, що протікає в постійній взаємодії індивіда із зовнішнім середовищем. Психіка людини не є статичною: вона здатна змінювати погляди, переконання та систему цінностей під впливом життєвих криз, саморефлексії, здобуття нових знань або психологічного впливу з боку інших осіб. Це свідчить про те, що навіть стійкий правопорушник потенційно спроможний до ресоціалізації та щирого каяття. З огляду на це, фіксація точного моменту виникнення чи зникнення особистості злочинця є неможливою, оскільки цей процес детермінований величезною кількістю суб'єктивних та об'єктивних чинників. Наука здатна лише виокремити певні реперні точки в життєписі особи, які кардинально трансформують її свідомість, проте провести математично точну межу між схильностями «до» і «після» практично нереально через надзвичайну складність людської психіки.

Додаткові труднощі зумовлені тим, що психологічні портрети різних категорій злочинців (наприклад, квартирних злодіїв, фінансових шахраїв чи насильницьких злочинців) кардинально різняться, що робить їхнє об'єднання в межах загального поняття «злочинець» дещо умовним. Попри це, кримінологія фокусується саме на універсальних, інтеграційних ознаках, спільних для всіх правопорушників.

На основі комплексного аналізу теоретичних джерел пропонується авторське визначення зазначеної категорії: під особистістю злочинця слід розуміти **сукупність психофізіологічних ознак, притаманних особі людини, що визначають її схильність до вчинення суспільно-небезпечного діяння/діянь**. Зазначене формулювання є універсальним і гнучким, оскільки воно акумулює ключові характеристики деструктивної поведінки, уникаючи при цьому жорстких обмежень кримінально-правового характеру, що розширює потенціал його практичного застосування.

Дослідження особистості злочинця має фундаментальне прикладне значення, оскільки виступає ключем до розуміння природи злочинності як масового соціального явища. Протидія злочинності виключно каральними чи механічними методами в сучасному суспільстві є неефективною; для побудови дієвої системи превенції необхідно досконало вивчити внутрішні витоки деструктивної поведінки, біопсихосоціальні характеристики індивіда та роль особистісних чинників у механізмі вчинення кримінального правопорушення. Глибокий аналіз криміногенних ситуацій через призму їхнього суб'єктивного сприйняття конкретною особою суттєво розширює можливості державних інституцій у сфері прогнозування та профілактики правопорушень.

На жаль, чинне законодавство України, що регламентує превентивну діяльність суб'єктів кримінального провадження, потребує вдосконалення. У Кримінальному кодексі досі відсутня імперативна норма, яка б зобов'язувала органи досудового розслідування та суд

належним чином реагувати на виявлені причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення (шляхом винесення окремих ухвал чи направлення обов'язкових до виконання приписів), що суттєво знижує ефективність загальної профілактики. Водночас знання психологічних характеристик, стійких антисоціальних установок та мотивів правопорушників дозволяє не лише розкривати кримінальне правопорушення, а й вчасно виявляти протиправні тенденції (зокрема в підлітковому віці), оперативно нівелюючи прорахунки сімейного виховання чи деструктивний вплив дорослих підбурювачів.

Вищевикладене дозволяє зробити ряд проміжних висновків:

1. Поняття «особистість злочинця» є складною, синтезованою категорією, яка не може досліджуватися виключно в межах однієї правової дисципліни, а потребує міждисциплінарного підходу з позицій кримінального права, кримінології, соціології, психології та психіатрії.
2. Спроби штучного обмеження цього феномену процесуальними рамками статусу повнолітнього осудного суб'єкта є неефективними, оскільки залишають поза науковим аналізом важливі аспекти делінквентної реальності — зокрема, антисоціальну поведінку малолітніх, діяння неосудних осіб, а також тривалий дозлочинний етап формування криміногенної установки.
3. Сформувані вичерпний та статичний перелік психологічних ознак, які б гарантовано свідчили про трансформацію особи в злочинця, неможливо через унікальність людської психіки. Жодні нахили чи звички не детермінують поведінку автоматично — фінальний вибір завжди базується на індивідуальному вольовому рішенні особи в конкретній життєвій ситуації.
4. Запропоноване авторське визначення особистості злочинця як **сукупності психофізіологічних ознак, притаманних особі людини, що визначають її схильність до вчинення суспільно-небезпечного діяння/діянь**, відповідає вимогам формальної логіки, долає наявну термінологічну незгодженість і створює надійне теоретико-методологічне підґрунтя для вдосконалення практичних методик прогнозування та попередження злочинності.

Список використаних джерел:

1. Головкин Б.М. Лисодєд О. В. Співвідношення понять «особа злочинця» та «особистість злочинця». *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу* (Київ, 28 травня 2020 р.) : у 2 ч. Київ, 2020. Ч. 1. С. 34–39.
2. Виговський Д.Л. До питання використання термінів «особа злочинця» та «особистість злочинця» в кримінології. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2021. №2 (80). С. 138-147.
3. Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1(22). С. 152-159.
4. Капустін О. Умисел у складі злочину. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №12. С. 294-299.

Сидорук Софія Сергіївна,

здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВОВА ОСВІТА ТА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ЯК ПРЕВЕНТИВНИЙ ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Однією із складових правової культури суспільства є рівень правосвідомості громадян, тобто ступінь засвоєння ними цінності права, основних прав і свобод, правових

процедур вирішення конфліктів; знання права, поваги до нього, переконаності у необхідності дотримуватися приписів правових норм. Суспільна правосвідомість визначається масовістю правомірної поведінки, рівнем правового виховання, масштабами і якістю юридичної освіти. Вона охоплює сукупність усіх правових цінностей, створених людьми у правовій сфері. Високий рівень правової культури суспільства є однією з важливих ознак правової держави, яка ґрунтується передусім на принципах верховенства права і правового закону, поваги до основних прав і свобод людини та громадянина.[1, с. 127]

Однією з важливих проблем сучасного суспільства є вчинення правопорушень неповнолітніми. У зв'язку з цим особливого значення набуває питання формування правової культури дітей та підлітків, що виступає ефективним превентивним механізмом запобігання кримінальним правопорушенням. Саме в період навчання у школі відбувається становлення особистості, формуються моральні орієнтири, соціальні цінності та ставлення до права і законності. Тому заклади загальної середньої освіти відіграють важливу роль у формуванні правосвідомості та правової культури учнів.

Правова культура є значущою складовою загальної культури особистості та передбачає сукупність правових знань, повагу до норм права, усвідомлення власних прав і обов'язків, а також готовність діяти відповідно до вимог законодавства. Формування правової культури має розпочинатися з раннього віку, адже саме в дитячому та підлітковому періоді закладаються основи світогляду та поведінки особистості. Недостатній рівень правових знань та нерозуміння наслідків неправомірної поведінки можуть призводити до вчинення правопорушень. У зв'язку з цим важливим завданням системи освіти є формування у школярів належного рівня правової обізнаності, поваги до прав людини, а також усвідомлення необхідності дотримання законів.

В українському законодавстві термін «правова освіта» визначається як складова частина системи освіти, що полягає у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків. Вона спрямована на ознайомлення дітей з основами законодавства, формування у них розуміння власних прав та обов'язків.

Правова освіта є основою, фундаментом нового суспільства в Україні. Адже громадяни є єдиним чинником, здатним утворювати державу та правопорядок, приводячи в дію Конституцію України й законодавство. Програми правової освіти мають урахувати професійні навички, вік, соціальний статус, психологічні особливості тощо. Питання функціонування та розвитку правової освіти сьогодні регулює Національна програма правової освіти населення. Вона передбачає створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань і навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації. Метою Програми є підвищення загального рівня правової культури й удосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування в них поваги до права. Основними завданнями в цьому напрямі Програмою визначено такі: 1) підвищення рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді, громадян, які перебувають на державній службі, обрані народними депутатами України, депутатами місцевих рад, викладачів правових дисциплін і журналістів, які висвітлюють правову тематику; 2) створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи й обов'язки; 3) широке інформування населення про правову політику держави та законодавство; 4) забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації; 5) удосконалення системи правової освіти населення, збереження й розвиток вітчизняних традицій у цій сфері.[2, с. 43]

Реалізація правового виховання у школах здійснюється через різні форми навчальної та виховної діяльності. Зокрема, важливу роль відіграють уроки правознавства, під час яких учні отримують базові знання про правову систему держави, права людини та

відповідальність за правопорушення. Важливим елементом цієї роботи є також залучення ювенальних поліцейських, які проводять профілактичні заняття, навчають учнів правилам безпечної поведінки, запобігають булінгу, допомагають вирішувати конфлікти, запобігають небезпечним ситуаціям, сприяють національно-патріотичному вихованню, а також налагоджують взаємодію між школою, батьками та правоохоронними органами з метою захисту прав дітей і запобігання правопорушенням. Станом на сьогодні понад 1800 офіцерів уже працюють у школах по всій країні, а також проведено більше ніж 400 тисяч інтерактивних занять, спрямованих на формування правової свідомості та безпечної поведінки учнів.

Рівень правової культури безпосередньо впливає на поведінку неповнолітніх та їх ставлення до норм права. Низький рівень правової обізнаності часто є однією з причин вчинення правопорушень серед дітей та підлітків. Серед головних чинників, що сприяють неправомірній поведінці неповнолітніх, можна виокремити недостатній рівень правового виховання, негативний вплив соціального середовища, відсутність належного контролю з боку дорослих, а також низький рівень правової свідомості.

Проте правові знання часто мають декларативний вигляд і не трансформуються у практичні навички, оскільки учні не пов'язують їх із власним досвідом та повсякденними ситуаціями. Значною мірою це зумовлено пасивним підходом до навчання, за якого здобувачі освіти виступають лише споживачами інформації, а не активними учасниками освітнього процесу. Важливою проблемою є також низький рівень правосвідомості, коли право не сприймається як реальний інструмент захисту прав і свобод, а також ігнорування взаємозв'язку між особистими інтересами людини та суспільно-правовими процесами. Додатково ситуацію ускладнюють застарілі методи викладання, орієнтовані переважно на запам'ятовування норм, а не на їх розуміння та критичне осмислення.

Отже, важливу роль відіграє рання профілактика правопорушень, яка передбачає комплекс заходів, спрямованих на формування правомірної поведінки дітей та підлітків. Одним із ключових напрямів такої профілактики є підвищення рівня правової культури учнів шляхом удосконалення системи правової освіти у школах: впровадження інтерактивних методів навчання та орієнтації на практичне застосування знань.

Список використаних джерел:

1. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2014. № 782. С. 123-128. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/may/2077/vnulpurn201478225.pdf> (дата звернення: 05.04.2026 р.)
2. Іваній О. М. Правова освіта як засіб формування громадянського суспільства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2016. № 22. С. 42-45. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc22/11.pdf> (дата звернення: 05.04.2026 р.)
3. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 № 992/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> (дата звернення: 05.04.2026 р.)
4. Жукотський М. Правознавство та захист прав людини у школі. Громадянська Освіта. 2000. №36. URL: <https://archive.khpg.org/osvita/index.php?id=976004165> (дата звернення: 05.04.2026 р.)
5. Службі освітньої безпеки - два роки. Департамент комунікації МВС. 2026. URL: <https://mvs.gov.ua/news/sluzbi-osvitnyoyi-bezpeki-dva-roki> (дата звернення: 07.04.2026)

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ ЯК ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ФАКТОР СУЧАСНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Швидкий розвиток інформаційних технологій помітно змінив сучасне суспільство та призвів до появи нових способів вчинення правопорушень. Кіберзлочинність сьогодні – це вже не просто окрема категорія правопорушень, а явище, яке впливає на злочинність у цілому, змінюючи її форми, структуру та механізми. Цифровий простір відкрив широкі можливості як для законної діяльності, так і для зловживань, що ще раз підкреслює подвійний характер технологічного прогресу: він одночасно приносить користь і створює нові ризики.

Кіберзлочинність має свої особливості, які суттєво відрізняють її від звичних видів правопорушень. Передусім вона не обмежується кордонами однієї держави, адже відбувається у глобальному цифровому середовищі. Через це часто складно визначити, де саме і коли було вчинено правопорушення. Також важливою ознакою є варіативність кіберзлочинності, яка охоплює широкий спектр правопорушень – від посягань на власність (фішинг, вішинг, шахрайство) до правопорушень проти особистості (кібербулінг, доведення до самогубства), а також навіть кримінальних правопорушень проти національної безпеки (кібершпигунство, кібертероризм) [1, с. 53-56]. Це свідчить про те, що кіберзлочинність не існує ізольовано, а інтегрується в усі сфери людської діяльності, змінюючи їх зміст і форми прояву.

Відповідно до статистичних даних генеральної прокуратури України, кількість зареєстрованих упродовж 2025 року кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (ст. ст. 361-363-1 кк України) сягнула 2987, з яких справи за 1650 кримінальними правопорушеннями було направлено до суду. Для порівняння, у 2024 році цей показник був значно вищим: обліковано 4055 кримінальних правопорушень, з яких до суду направлено 2652 [3]. Таким чином, у 2025 році спостерігається зменшення кількості зареєстрованих кіберзлочинів порівняно з 2024 роком, однак рівень скерованих до суду справ у 2025 році становить близько 55%, а у 2024 році – приблизно 65%, що свідчить про певне погіршення ефективності досудового розслідування. Водночас наведені цифри стосуються лише частини кіберзлочинів, адже багато діянь кваліфікуються за іншими статтями, тому реальний масштаб кіберзлочинності є значно вищим.

Не менш значущу роль у дослідженні кіберзлочинності відіграє аналіз особи правопорушника. Так званий «типовий хакер» зазвичай має високий рівень технічної підготовки, добре орієнтується в програмуванні та цифрових системах, відзначається самостійністю мислення і схильністю діяти індивідуально. Водночас для багатьох із них характерне занижене усвідомлення суспільної небезпеки власних дій – вони можуть сприймати свої вчинки як інтелектуальний виклик або гру, а не як реальне правопорушення. Значну частину таких осіб становить молодь, що пояснюється віковими особливостями, прагненням до самоствердження, пошуком себе та інколи браком належного соціального контролю і життєвого досвіду.

В основу типології кіберзлочинців також можна покласти характер їхніх технічних, технологічних знань і навичок. Відповідно, формуються такі кримінологічні типи: скрипт-кідді, яким бракує значних технічних знань і які покладаються на готові інструменти, часто мотивовані гострими відчуттями або визнанням серед однолітків. Хакери-початківці («зелені капелюхи»), які прагнуть навчатися та розвивати навички. Кваліфіковані хакери, які володіють значними технічними навичками і здатні здійснювати складніші атаки, включаючи розгортання програм-вимагачів, витоки даних і складні фішингові кампанії. Серед них «чорні капелюхи» використовують навички з кримінально протиправною метою, «сині» – це розробники програмного забезпечення, орієнтованого на безпеку, а «червоні» – хакери-вігіланти, що самоправно переймають на себе функції держави як монополіста на легальне застосування сили в межах кримінальної юстиції. Елітні хакери – професіонали найвищої категорії, творчі

особистості, які нерідко виявляються розробниками it-інновацій або неочікуваних способів використання наявних розробок [4, с. 80].

Визначальною причиною віктимізації і високої віктимності громадян є ілюзія безпеки, оскільки, як нами вже неодноразово зазначалося, кіберпростір є квазитериторією, метаявищем для усвідомлення. Людина навіть не замислюється про можливі загрози, вступаючи в анонімні відносини, які майже не регулюються нормативно. Відсутність елементарних знань про основи поведінки в мережі, надмірна розважливність і легковажність робить особу надпростою жертвою для будь-якого охочого шахрая. Жертв кіберзлочинів можна поділити на випадкових і конкретно обраних. На практиці саме випадкові особи можуть потрапити під фармінг, тобто поширений на необмежене коло осіб, а конкретно обрані – під кіберпереслідування, тобто здійснюється із певною метою щодо визначеної особи) [2, с. 353]. Людина може роками безпечно користуватися інтернетом, а потім одного разу перейти за одним-єдиним фішинговим посиланням – і втратити від доступу до соціальних мереж до банківських заощаджень. При цьому найбільш вразливою групою несподівано стають не літні люди, оскільки вони часто бувають обережними через недовіру до нового, а молодь і люди середнього віку – саме вони, маючи базову цифрову грамотність, парадоксальним чином переоцінюють власну захищеність і нехтують елементарними правилами, як-от двофакторна автентифікація або перевірка URL-адрес.

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що кіберзлочинність давно вийшла за межі вузькоспеціалізованого явища і перетворилася на потужний трансформаційний фактор, який перебудовує всю сучасну злочинність. Вона не просто доповнює традиційні види правопорушень, а змінює саму їхню природу: межі між фізичним і цифровим простором стають дедалі розмитішими, а злочини, які раніше вчинялися виключно в реальному світі, нині мають свої цифрові аналоги. Лише тоді, коли кожен користувач усвідомлюватиме власну відповідальність за свою безпеку в мережі, а держава створить дієві механізми запобігання, розслідування та покарання кіберзлочинів, можна буде говорити про реальне стримування цього негативного явища.

Список використаних джерел:

1. Бомовзюк А. В., Козирський І. М. Кіберзлочинність в Україні (кримінально-правова характеристика): навч. посіб. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В., ГО «Волиньполіграф», 2019. 304 с.
2. Пивоваров В.В., Бабійчук В.С., Бевза Д.О. Кримінологічний аналіз явища кіберзлочинності. Юридичний науковий електронний журнал. № 12/2021. С. 351-355.
3. Офіційний веб-сайт Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 01.05.2026).
4. Галушко П. П. Особа кіберзлочинця: кримінологіко-типологічна характеристика. Вісник Кримінологічної асоціації України 35.2 (2025): с. 80.

Туляков Вячеслав Олексійович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
суддя *ad hoc* Європейського суду з прав людини,
професор кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДКРИТА ВІКТИМОЛОГІЯ: ПОТЕРПІЛИЙ У ПЕРЕХІДНІЙ КРИМІНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ

Постдиктаторські та постконфліктні держави успадковують кримінальний кодекс, що розроблявся, застосовувався або принаймні допускав зловживання з боку режиму, злочини якого нині підлягають переслідуванню. Категорії цього кодексу склади злочинів, правила співучасті й давності, процесуальний статус приватних осіб формувалися в умовах, коли держава виступала монополістом легітимного насильства і водночас головним джерелом масової віктимізації. Жодна жертва не повинна бути невидимою. Поруч з тим, сьогодні

ідеологія віктимцентризму фіксує увагу на тому, що жодна доктрина не повинна автоматично обмежити здатність кримінального права визнавати тих, хто має законне право на його визнання. Невидимі жертви існують тому, що кримінальний закон іноді надмірно захищає від будь-яких порушень певних типів підозрюваних. Хоча іноді існують дуже вагомі політичні причини для їх захисту, їхні інтереси не повинні автоматично переважати претензії жертв [1, 4]

Припущення про «нейтральність» і технічну безсторонність таких категорій є юридичною фікцією: відповідні норми вбудовані в політичну історію репресивного режиму і відтворюють його пріоритети, замовчування та ієрархії шкоди. Ігнорування цього контексту призводить до того, що перехідне правосуддя фактично працює на основі тих самих рамок, які раніше легітимували або маскували насильство [2].

Найгостріше ця фікція проявляється у визначенні потерпілого. Кодифіковане кримінальне право зазвичай розуміє потерпілого як носія юридично охоронюваного блага, якому заподіяно шкоду конкретним злочином: життя, здоров'я, власність, честь. Таке визначення є ретроспективним та індивідуалістичним, прив'язує віктимний статус до завершеного складу злочину, попередньо переліченого в законі, і вважає інтерес потерпілого вичерпно відображеним в елементах складу. За умов масового насильства ця модель дає системний збій: певні діяння взагалі не були криміналізовані або були формально санкціоновані режимом; шкода окремої особи вбудована в колективний патерн репресій, який неможливо адекватно описати як сукупність розрізнених «двосторонніх» деліктів; нарешті, множина потерпілих динамічно розширюється в часі нові жертви ідентифікуються під час розслідувань і в процесі реконструкції соціальної пам'яті [2; 3]. У результаті потерпілий стає «сліпою плямою» кримінальної кодифікації: формально наявний у законі, але лише як залишкова фігура, прив'язана до індивідуалізованих складів злочину і не здатна репрезентувати ані масштаб, ані структуру масової віктимізації у перехідний період.

Центральна теза концепції відкритої віктимології полягає в тому, що віктимологія більше не є допоміжною процедурною підгалуззю, обмеженою питаннями статусу потерпілого в процесі. Вона перетворилася на елемент загальної частини кримінальної політики, який визначає межі криміналізації, обов'язки держави і структуру гарантій неповторення [3]. Ця трансформація відбулася завдяки судовій практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), Міжамериканського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду (МКС), вторинному праву ЄС (Директива 2012/29/ЄС та нові директиви щодо прав потерпілих), а також універсальним документам ООН 1985 та 2005 рр. про права потерпілих.

На цій основі формується відкрита віктимологія як доктринальна конструкція, у якій категорія потерпілого є відкритою, юриспруденційно сконструйованою і придатною до еволюції; статус потерпілого функціонально прив'язаний до позитивних обов'язків держави (розслідування, захист, репарації, інституційні реформи), а не лише до процесуальних прав у конкретній справі; віктимний статус стає джерелом кримінально-політичних зобов'язань, що обмежують свободу розсуду національного законодавця [2; 3]. Відкрита віктимологія діє на рівні джерельної бази кримінально-правового регулювання: вона змінює зміст складів злочинів, режим давності, межі амністії, стандарти належної ретельності органів досудового розслідування та обвинувачення.

Відкрита текстура визначення потерпілого означає, що він не визначається наперед вичерпним переліком у законі, а конструюється юриспруденційно через накопичення рішень міжнародних та регіональних судів, квазі-судових органів ООН і національних судів, що застосовують міжнародні стандарти. Така «неповнота» є функціональною умовою реагування на непередбачуваний та еволюційний характер масової віктимізації геноцид, злочини проти людяності, систематичні порушення прав людини [2]. Відкрита категорія дозволяє включати нові форми шкоди (гендерно-обумовлене насильство, екологічна шкода, культурне знищення, структурне насильство), враховувати колективну та міжпоколінну шкоду, реагувати на зміну соціальної свідомості.

У межах відкритої віктимології потерпілий набуває статусу структурно значущого актора, що виконує чотири взаємопов'язані функції.

Доказова функція полягає в тому, що потерпілі є носіями наративних і досвідних доказів, без яких неможливо реконструювати патерни злочинної поведінки, контекст широкомасштабності або систематичності атак проти цивільного населення, тривалість репресивних практик. Їхні свідчення часто конститутивні для встановлення контекстуальних елементів міжнародних злочинів і сприяють зміщенню доказових стандартів у бік кумуляції доказів та контекстуального висновування [2].

Функція участі означає, що легітимність перехідного правосуддя залежить від інклюзивної процедури, в якій потерпілі мають право бути вислуханими, подавати зауваження, отримувати інформацію, а іноді оскаржувати рішення, що безпосередньо зачіпають їхні інтереси.

Нормативна функція передбачає перехід від процедури до змісту: потерпілий розглядається як носій прав, що породжують зобов'язання держави щодо відшкодування, захисту від повторної віктимізації, визнання і засудження вчиненої шкоди.

Нарешті, конститутивна функція є найбільш далекосяжною: потерпілі виступають учасниками формування кримінальної політики й архітектури перехідного правосуддя через участь у розробці програм репарацій, проєктуванні механізмів встановлення істини, процесах меморіалізації. Відомий кейс МКС у справі *Prosecutor v. Dominic Ongwen* демонструє, як масова участь потерпілих визначає структуру колективних репарацій і визнання шкоди на рівні спільнот [3].

Відкрита віктимологія не відкидає цінностей принципу законності, передбачуваності й захисту від свавілля. Вона переорієнтовує ці цінності з контексту нормального правопорядку на умови переходу. У стабільних системах закриті категорії потерпілих виконують стабілізуючу роль: вони окреслюють коло захищених осіб і обмежують дискрецію. Після масових злочинів ці передумови руйнуються, оскільки злочинність відбувалась у нормативних сірих зонах, шкода є колективною й накопичувальною, а держава яка мала б гарантувати законність сама нерідко була безпосереднім суб'єктом віктимізації [4]. За таких обставин закриті визначення потерпілого перетворюються з гарантії на бар'єр. Перехід до відкритої моделі слід розуміти як методологічне переналаштування, де визначеність виробляється поступово через юриспруденцію, аргументовані рішення, узгоджену аналогію і механізми перегляду. Важливо, що відкрита віктимологія дозволяє визнавати шкоду без ретроактивної криміналізації надаючи статус потерпілого та право на репарації, не розширюючи водночас *ex post* кримінальну відповідальність поза межами принципу *nullum crimen sine lege* [2].

Повномасштабна агресія Російської Федерації з лютого 2022 р. породила масову і триваючу віктимізацію, масштаб якої ще не встановлено. Мільйони людей стали жертвами воєнних злочинів, депортацій, катувань, сексуального насильства, екологічної шкоди, руйнування критичної інфраструктури [4]. Формальне визначення потерпілого в КПК України потерпілий як фізична чи юридична особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо завдано шкоди, розраховане на стабільний процесуальний контекст: функціонуючі реєстри, доступні суди, ідентифіковані сторони, цілісний апарат держави. У воєнних умовах ці передумови структурно відсутні через масштабне внутрішнє переміщення та зовнішню міграцію, знищення документації, тривалий характер злочинів і повторну віктимізацію.

Три основні стресори виявляють обмеженість статутного підходу. По-перше, мобільність і розпорошеність: мільйони українців зазнали примусового переміщення, а закрита модель, що вимагає своєчасної реєстрації або прив'язки до конкретної юрисдикції, неминуче виключає значну частину жертв. Відкрита віктимологія натомість допускає відкладене визнання на основі сукупності доказів свідчень, даних НУО, міжнародних моніторингових звітів [5]. По-друге, складність і дифузність шкоди: один індивід може водночас поєднувати статус жертви примусового переміщення, руйнування житла, психологічної травми, сексуального насильства; на колективному рівні страждають

спільноти й екосистеми. Юриспруденційно сконструйований статус потерпілого дозволяє агрегувати різні форми шкоди й визнавати їхній взаємозв'язок [2]. По-третє, спроможність і причетність держави: Україна діє в умовах перевантажених правоохоронних органів, порушеної роботи судів і обмеженого контролю над частиною території, тому інтеграція міжнародних джерел (ЄСПЛ, стандарти Римського статуту) створює зовнішній нормативний каркас, що підтримує й коригує національну практику [5].

Право не бути інструменталізованим. Домінуюча парадигма «орієнтації на жертв», що структурно визначала розвиток кримінальної політики в Європі й за її межами протягом останніх трьох десятиліть, має послідовно експансійний характер: розширення кола визнаних потерпілих, нарощування їхніх процесуальних прав, поглиблення участі в кримінальному провадженні та підвищення нормативної ваги їхнього голосу для прийняття рішень на всіх стадіях провадження – від початку розслідування до призначення покарання й репарацій. У межах цього дискурсу успіх реформ вимірюється переважно ступенем інкорпорації «перспективи жертви» у структурі кримінальної юстиції: чим більше прав, процедурних каналів і впливу на результат, тим більш «віктимно-центричною» вважається система. Така логіка, попри її очевидну прогресивність порівняно з класичною державоцентричною моделлю, приховано відтворює певну інструменталізацію потерпілого: жертва стає носієм функцій, потрібних для легітимації пенальної влади, навіть тоді, коли її власні уявлення про справедливість і бажаний спосіб реагування не збігаються з логікою кримінального переслідування. Контрінтуїтивна теза відкритої віктимології полягає в тому, що одним із конститутивних критеріїв справді віктимно-орієнтованої системи є нормативно гарантоване **право потерпілого не бути інструменталізованим** кримінальним правосуддям. Йдеться не про емпіричний факт (наявність чи відсутність тиску), а про принципову можливість потерпілого відмовитися від ролей, які система прагне йому нав'язати – ролі заявника, свідка-ресурсу, символічної фігури колективного страждання, «рушій» посилення кримінальної репресії. Визнання цього права означає зміщення акценту з «максимізації участі» до «структурування автономії»: завдання полягає не в тому, щоб будь-що втягнути жертву до процедури, а в тому, щоб забезпечити їй реальну свободу приймати обґрунтовані рішення щодо власної участі – включно з правом сказати «ні».

Право не бути інструменталізованим має щонайменше три взаємопов'язані виміри, які вимагають доктринальної конкретизації.

По-перше, це **право не ініціювати** кримінальне переслідування. Йдеться про можливість потерпілого свідомо утриматися від подання заяви, відмовитися від статусу приватного обвинувача, не схвалювати початок кримінального провадження, якщо воно формально пов'язане з його досвідом шкоди. У класичній моделі розрізнення злочинів, що переслідуються за заявою потерпілого, і злочинів, які переслідуються незалежно від волі потерпілого, подається як технічне питання публічного інтересу. Відкрита віктимологія пропонує прочитати його як елемент ширшого, ще не артикульованого **загального права жертви не ініціювати репресивний механізм**, якщо це суперечить її усвідомленим інтересам, системі цінностей або оцінці ризиків. У цьому аспекті право не бути інструменталізованим вимагає, щоб держава утримувалася від створення формальних або неформальних стимулів, які де-факто перетворюють подання заяви на «обов'язок лояльності» до кримінальної політики.

По-друге, це **право припинити або не продовжувати участь** у вже розпочатому провадженні. Найбільш гостро ця проблема проявляється в сферах, де домінує доктрина обов'язкового переслідування і де воля потерпілої особи часто відсувається на другий план: домашнє насильство, насильницькі сексуальні злочини, торгівля людьми. Міжнародні стандарти, зокрема практика ЄСПЛ у справах щодо гендерно-обумовленого насильства, наполягають на тому, що держава зобов'язана розслідувати й переслідувати серйозні порушення незалежно від позиції жертви, аби не допустити повторної віктимізації та не перекладати тягар протидії насильству на саму жертву. Водночас відкрита віктимологія наголошує на тому, що **абсолютна «нерелевантність» волі потерпілої особи** трансформує її на об'єкт подвійного примусу: спершу з боку кривдника, потім – з боку держави. Право не

бути інструменталізованим не заперечує імперативу обов'язкового переслідування як такого, але вимагає, щоб механізми участі й виходу з процесу були структуровані так, аби поважати поінформовану й автономну позицію потерпілого, особливо у випадках, де кримінальне провадження саме по собі може стати джерелом додаткової травматизації. amazoniainvestiga

По-третє, це **право віддати перевагу не кримінальним формам реагування** – медіації, відновним практикам, традиційним або громадським механізмам, процедурам правди та репарацій без обов'язкового фокусу на покаранні. Важливо підкреслити, що йдеться не про заміну кримінальної юстиції «м'якими» альтернативами як загальної політики, а про інституціоналізовану можливість потерпілих – за наявності відповідних гарантій добровільності, поінформованості й безпеки – обирати конфігурації правосуддя, які вони вважають більш відповідними власному розумінню відновлення й примирення. Тут право не бути інструменталізованим проявляється як право не бути використаним у якості «паливного ресурсу» для кримінально-політичних стратегій, які під гаслом захисту жертв можуть де-факто ігнорувати їхні власні уявлення про те, що є «справедливим результатом».

Розгортання цього права неминує вступати у напруження з двома потужними трендами сучасної кримінальної політики.

Перший – це **доктрина обов'язкового переслідування**, що у сфері міжнародних та конвенційних стандартів постає як обов'язок держави ефективно розслідувати, переслідувати і, за наявності підстав, карати тяжкі порушення прав людини незалежно від волі потерпілих. Вона сформувалася як реакція на системну практику «приватизації» репресивних відповідей, коли держави перекладали рішення про притягнення кривдників до відповідальності на самих жертв, фактично легітимізуючи безкарність у випадках, коли жертви через страх, економічну залежність чи соціальний тиск не могли або не хотіли ініціювати переслідування. Ця доктрина покликана розірвати коло безкарності, але, будучи радикально інтерпретованою, вона ризикує редукувати волю потерпілого до статистичного «фактора», який враховується в найкращому разі прагматично (як елемент оцінки ризику або доказової перспективи), але не має самостійного нормативного значення. amazoniainvestiga

Другий тренд – це **гіпер-криміналізація**, що постає як розширення складів злочинів, підвищення санкцій, зниження процесуальних бар'єрів і посилення каральної риторики під гаслом захисту жертв. У публічному дискурсі жертва часто функціонує як моральний аргумент, який важко оспорити: посилення кримінальних санкцій та розширення карального арсеналу подається як очевидний спосіб «віддати належне стражданню жертв» і «запобігти повторенню». У такій конфігурації потерпілий перетворюється на символічну фігуру, через яку держава обґрунтовує нарощування репресивної потужності, нерідко без емпіричної перевірки ефективності таких заходів та без належної рефлексії щодо їхньої відповідності принципам необхідності й пропорційності. Право не бути інструменталізованим у цьому контексті означає, що жертва не повинна слугувати «риторичним ресурсом» для пенального популізму, коли її страждання використовується як легітимаційна валюта, незалежно від того, чи відповідають обрані заходи її реальним інтересам.

Розв'язання цієї напруги потребує чіткого розрізнення між **категоріальним рівнем і рівнем індивідуальної справи**. На категоріальному рівні доктрина обов'язкового переслідування і заборона масової безкарності для тяжких порушень прав людини є непохитними: держава не може посилатися на приватні домовленості або на небажання окремих потерпілих як на виправдання систематичної відмови переслідувати воєнні злочини, злочини проти людяності, насильницькі зникнення, катування тощо. Відмова від переслідування таких діянь є порушенням міжнародних зобов'язань, навіть якщо певна частина потерпілих воліла б «не ворухити минуле». Інакше кажучи, **право не бути інструменталізованим не може функціонувати як de facto «приватне вето» на притягнення до відповідальності за найбільш тяжкі порушення**.

Водночас на рівні конкретної справи воля потерпілого щодо форми, інтенсивності й темпоральних параметрів правосуддя має власну **нормативну вагу**, яка не зводиться до утилітарного міркування про «ефективність переслідування». Її ігнорування – особливо у випадках, де участь у процесі несе очевидні ризики для безпеки, психічного здоров'я або

соціального становища жертви – означає редукцію потерпілого до функції інструмента державної політики. Саме тут право не бути інструменталізованим вимагає, щоб юридична система визнавала за потерпілим статус суб'єкта, здатного формувати власне бачення «належної відповіді» на шкоду і ухвалювати рішення щодо власної участі в кримінальному переслідуванні, навіть якщо ця участь з погляду державних органів виглядає «процесуально бажаною».

Це розрізнення доктринально кристалізується в концепції **«значимого голосу без права вето»**. З одного боку, потерпілий не є співзаконодавцем і не може одноосібно визначати ні зміст кримінально-правових норм, ні результат конкретного провадження: допущення приватного «вето» щодо переслідування тяжких злочинів, особливо в перехідних суспільствах, відтворювало б старі патерни безкарності й нерівності. З іншого боку, зведення голосу потерпілого до «одного з факторів», що враховується лише у площині доказової стратегії або публічної легітимації, є несумісним із статусом потерпілого як автономного носія прав. «Значимий голос» означає, що позиція жертви повинна мати потенціал змінювати конфігурацію процесуальних рішень – зокрема, щодо вибору форм реагування (кримінальне покарання, відновні механізми, акцент на репарації), обсягу й способу її участі, моделей захисту й підтримки.

У межах відкритої віктимології право не бути інструменталізованим концептуально **дзеркально відповідає функціональності віктимної юриспруденції**. Якщо визнані міжнародними та національними інстанціями інтереси потерпілих здатні генерувати обов'язки держави змінювати кримінальну політику (криміналізувати нові форми насильства, звужувати амністії, посилювати стандарти розслідування), то ці самі інтереси повинні включати **свободу від примусу брати участь у реалізації цих обов'язків всупереч власній волі**. І

накше кажучи, відкрита віктимологія симетрично поєднує два виміри: з одного боку, вона визнає, що голос потерпілих є джерелом нових кримінально-політичних імперативів; з іншого – стверджує, що цей голос не може бути перетворений на інструмент, який держава мобілізує тоді і лише тоді, коли це відповідає її власним каральним стратегіям.

У контексті України, особливо з урахуванням євроінтеграційного виміру та імплементації нових актів ЄС щодо прав потерпілих, це право має принаймні два практичні наслідки. По-перше, подальше розширення гарантій захисту й участі потерпілих повинно супроводжуватися доктринально чітким закріпленням **права на обмежену автономію** щодо форм правосуддя: механізми, які наразі подаються як «можливості участі», мають бути переосмислені як «можливості вибору» між різними конфігураціями участі, включно з мінімальною або опосередкованою участю. По-друге, у справах, де травма й безпека відіграють ключову роль (зокрема, конфліктно обумовлене сексуальне насильство, катування, злочини проти дітей, комплексні воєнні злочини), необхідно інституційно закріпити процедури, які гарантують, що рішення потерпілого щодо участі приймається в умовах максимально можливої поінформованості, психологічної підтримки й відсутності тиску з боку як кривдників, так і органів держави. Лише за цієї умови право не бути інструменталізованим перестає бути абстрактною декларацією і перетворюється на реальний, дієвий елемент перехідної кримінальної політики[5].

Таким чином, розвиток законодавства про права потерпілих в Україні в євроінтеграційному вимірі повинен поєднувати розширення гарантій захисту й участі з доктринальною кодифікацією права жертви на обмежену автономію щодо форм правосуддя і меж власної участі. Відкрита віктимологія виступає функціональною адаптацією принципу законності до умов війни й переходу, а не відмовою від правової визначеності.

Список використаних джерел:

1. Mihailis E. *Diamantis Invisible Victims Wisconsin Law Review* 2022:1 URL: <https://wlr.law.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/1263/2022/04/15-Diamantis-Camera-Ready.pdf>

2. Tuliakov V. Victimization and Victim-Oriented Development of Ukrainian Doctrine of Criminal Law through European Union Dimensions. *International Annals of Criminology*. 2025. Vol. 62, Issue 2. URL: <https://doi.org/10.1017/cri.2024.20>.
3. Tuliakov V. Victims' Rights in the Context of Ukraine's European Integration: From the New EU Directive to Paradoxes of Implementation. SSRN. 2026. URL: <https://ssrn.com/abstract=6285658>.
4. Protecting Victim Rights through Judicial Accountability in Ukraine. *Netherlands Helsinki Committee*. 2025. URL: <https://www.nhc.nl/protecting-victim-rights-through-judicial-accountability-in-ukraine/>.
5. Туляков В. О. Віктимологічна політика в постконфліктних суспільствах *Антикримінальна політика України: у пошуках оптимальної моделі* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 груд. 2025 р.) : Ч. 1. - Харків : Юрайт, 2026. - С. 183-195. - URL: <https://hdl.handle.net/11300/31693>

Шубович Ангеліна Ігорівна,

здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КРИМІНОГЕННИЙ ВПЛИВ ВОЄННОЇ ПРОПАГАНДИ РФ НА ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ: ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД ІДЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Сучасні збройні конфлікти характеризуються не лише застосуванням конвенційної зброї, але й безпрецедентними масштабами інформаційно-психологічних операцій. Воєнна пропаганда держави-агресора використовується як інструмент деструктивного впливу на свідомість населення, серед якого найбільш вразливою категорією є молодь. З кримінологічної точки зору, дослідження цього явища є вкрай важливим, оскільки цілеспрямований інформаційний вплив здатен виступати потужним детермінантом девіантної та злочинної поведінки. Молодіжний вік характеризується незавершеністю процесів соціалізації, пошуком ціннісних орієнтирів та підвищеною емоційною реактивністю. За таких умов масована воєнна пропаганда, що транслюється через соціальні мережі, медіа та кіберпростір, здатна глибоко деформувати правосвідомість. Як зазначають вітчизняні кримінологи, інформаційний тероризм руйнує морально-етичні бар'єри, що в нормі стримують агресивні імпульси людини [2, с. 145].

При аналізі цього явища критично важливо проводити чітку межу між патріотичним вихованням та деструктивною воєнною пропагандою. У той час як українські наративи спрямовані на захист суверенітету, де вбивство ворога на полі бою розглядається як вимушений акт самооборони та захисту життя, російська пропаганда має принципово іншу природу. Вона системно формує образ «біоробота» — позбавленого емпатії виконавця, що керується ідеологією ненависті та нацизму. Якщо українська ідеологія виховує «чудових солдатів та хороших людей», які захищають свій дім, то пропаганда РФ цілеспрямовано стимулює мародерство, гвалтування та безглузду жорстокість. Це не просто заклики до бою, а свідомо криміногенна детермінація: через дегуманізацію українців російська машина пропаганди легітимізує грабежі та вбивства цивільного населення, фактично перетворюючи молодь на інструмент воєнних злочинів. Такий вплив не зміцнює обороноздатність, а радикалізує та криміналізує особистість, перетворюючи її на носія агресивної, асоціальної поведінки.

Механізм впливу воєнної пропаганди на формування агресії серед молоді має кілька послідовних етапів. По-перше, відбувається десенсибілізація до насильства. Регулярне споживання контенту, що містить сцени жорстокості, бойових дій та дегуманізацію супротивника, призводить до зниження емпатії. Насильство починає сприйматися як прийнятний, а іноді й єдиний ефективний спосіб вирішення конфліктів. Важливим елементом тут виступає технологія «морального розкріпачення», коли через

пропагандистські наративи злочинні дії подаються як необхідний захід захисту або акт історичної справедливості. Це дозволяє молодій людині нівелювати внутрішній конфлікт між засвоєними раніше моральними нормами та нав'язаною агресивною моделлю поведінки.

По-друге, пропаганда активно використовує механізм фрустрації-агресії, штучно створюючи відчуття загрози, безвиході або несправедливості, що провокує захисну агресивну реакцію, що змушує людину виміщати злість не на джерелі небезпеки, а на своєму оточенні [4, с. 88]. Окрему роль у цьому процесі відіграє культивування образу «зовнішнього ворога», на якого перекладається відповідальність за всі соціально-економічні чи особистісні труднощі молоді особи. Таке звуження свідомості до бінарної опозиції «ми — вони» спрощує світосприйняття та робить агресію легітимною в очах молодіжної групи. Крім того, воєнна пропаганда часто романтизує мілітарнудевіантність та жорстокість, підміняючи поняття патріотизму сліпою ненавистю. Згідно з теорією соціального навчання Альберта Бандури, молодь схильна імітувати моделі поведінки, які подаються як «героїчні» або «переможні» в інформаційному полі [3, с. 211]. Це створює сприятливе підґрунтя для зростання рівня насильницької злочинності, хуліганства, екстремізму та злочинів на ґрунті ненависті в молодіжному середовищі.

Особливого значення набуває цифрова середовище, де швидкість поширення деструктивного контенту є максимальною. Соціальні мережі та месенджери, як-от Telegram чи TikTok, використовують алгоритми, що формують «інформаційні бульбашки», замикаючи підлітка у просторі однобічної радикалізованої інформації. Це створює ілюзію масової підтримки агресивних ідей, що для молоді, з її схильністю до конформізму всередині референтної групи, є критичним фактором. Варто також звернути увагу на кіберкримінологічний аспект. Пропаганда часто залучає молодь до так званих «інформаційних війн», що включають кібербулінг, створення фейків, участь у радикальних онлайн-спільнотах. Така віртуальна агресія має тенденцію до ескалації та переходу в реальні злочинні діяння, що підтверджується зростанням кількості кримінальних проваджень щодо правопорушень проти громадської безпеки [5, с. 74]. Віртуальний простір знімає відчуття відповідальності через анонімність, проте сформовані в мережі патерни агресії легко переносяться у фізичну реальність при виникненні будь-якого соціального конфлікту.

З кримінологічної точки зору, пропаганда виступає не просто як фоновий фактор, а як специфічний детермінант, що активізує латентну схильність до протиправної поведінки. Вона експлуатує юнацький максималізм та прагнення до самоствердження, пропонуючи деструктивні шляхи «реалізації» особистісних якостей. У контексті забезпечення національної безпеки, що відображено в Стратегії інформаційної безпеки України [1], протидія деструктивному впливу воєнної пропаганди потребує комплексного підходу. Запобігання агресивній поведінці молоді має включати не лише правоохоронні заходи, а й глибоку віктимологічну профілактику.

Основними напрямками такої роботи мають стати: по-перше, розвиток критичного мислення та медіаграмотності як інструментів ментального імунітету; по-друге, професійна психологічна реабілітація осіб, які перебували під впливом токсичного інформаційного поля РФ, оскільки інформаційне травмування часто веде до неконтрольованої агресії; по-третє, посилення кібербезпеки та оперативне блокування джерел поширення радикалізуючого контенту агресора.

Отже, воєнна пропаганда є потужним криміногенним фактором, який через складні психологічні механізми десенсибілізації, фрустрації та соціального навчання деформує правосвідомість та формує агресивні патерни поведінки у молоді. Вона створює довгострокові ризики для суспільної стабільності, оскільки посіяні зерна ненависті можуть давати плоди у вигляді злочинності навіть після завершення активної фази бойових дій. Ефективна протидія цьому явищу вимагає інтеграції зусиль держави, педагогів, психологів та правоохоронних органів для створення стійкої інформаційної культури та захисту ментального здоров'я майбутнього покоління України.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Стратегії інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021-вр>
2. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. 416 с.
3. Бандура А. Теорія соціального научення. Київ : Наукова думка, 2000. 320 с.
4. Литвинов О. М. Детермінанти злочинності молоді в умовах суспільних криз: монографія. Харків : ХНУВС, 2019. 245 с.
5. Коваленко В. І. Кіберкримінологія та інформаційна безпека в умовах збройного конфлікту. Вісник кримінального судочинства. 2023. № 1. С. 70–78.

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Андрух Віталій Васильович,

*доктор філософії з права, старший викладач кафедри
кримінального процесу та криміналістики*

Донецького державного університету внутрішніх справ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСКАРЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ, ДІЙ АБО БЕЗДІЯЛЬНОСТІ У ПІДГОТОВЧОМУ СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Реформування кримінального судочинства в Україні відбувається в умовах необхідності приведення національної правової системи у відповідність до європейських стандартів захисту прав людини. Одним із ключових орієнтирів таких реформ є забезпечення ефективного засобу юридичного захисту, що передбачає реальну можливість на будь-якому етапі кримінального провадження оскаржити процесуальні рішення, дії або бездіяльність, які впливають на права, свободи та законні інтереси особи. Такий підхід сприяє зміцненню довіри до судової системи, підвищенню якості правозастосування та забезпеченню балансу між публічними і приватними інтересами.

Водночас для чинного кримінального процесуального законодавства властива певна фрагментарність унормування механізму оскарження залежно від стадії кримінального провадження. Зокрема, скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які не охоплені переліком, визначеним у ч. 1 ст. 303 КПК України, можуть бути предметом судового розгляду під час підготовчого судового провадження. Однак попри спроби компенсувати обмеженість переліку оскаржуваних рішень у досудовому кримінальному провадженні та забезпечити швидку судову перевірку законності й обґрунтованості процесуальної діяльності сторони обвинувачення на наступних стадіях провадження, практична реалізація цього підходу стикається з істотною проблемою нормативного характеру, викликану відсутністю у нормах глави 27 КПК України підстав, умов та порядку оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів досудового розслідування, що підлягають розгляду у підготовчому провадженні. Така ситуація породжує правову невизначеність щодо предмета та меж судового контролю, порядку подання і розгляду скарг, процесуальних строків, наслідків задоволення чи відмови у задоволенні скарги. За таких умов судова перевірка законності та обґрунтованості процесуальної діяльності сторони обвинувачення втрачає свою ефективність, перетворюючись на формальність, що суперечить сутності реформ кримінального судочинства та вимогам щодо забезпечення дієвого засобу правового захисту. Це зумовлює потребу у науковому осмисленні проблеми та виробленні пропозицій щодо вдосконалення процесуальних механізмів оскарження у межах підготовчого провадження як складової загальної концепції реформування кримінального судочинства.

Варто наголосити, що положення ч. 2 ст. 303 КПК України прямо передбачають можливість розгляду скарг на інші рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які не підлягали судовій перевірці під час досудового розслідування, у межах підготовчого провадження згідно з правилами статей 314-316 КПК України. Формально кримінальний процесуальний закон містить додаткову гарантію реалізації права на судовий захист, про що свідчить і позиція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ [1]. Існування права на подання скарги під час підготовчого судового засідання щодо дій або бездіяльності слідчого чи прокурора, які не визначені в ч. 1 ст. 303 КПК України підтверджує, що підготовче судове провадження є процесуальним механізмом забезпечення належного рівня судового контролю за діяльністю органів досудового розслідування. Разом із тим, попри наявність відповідної норми, КПК України не містить чітких приписів щодо процедури розгляду таких скарг у межах підготовчого судового провадження. Законодавець не визначає порядку їх подання, строків розгляду, процесуальної форми рішення суду, а також правових наслідків подання й задоволення або

відмови у задоволенні скарги [2, с. 138]. Неврегульованість окресленого кола питань породжує правову невизначеність і створює ризики неоднакового застосування норм на практиці, що, у свою чергу, унеможлиблює здійснення ефективної судової перевірки законності й обґрунтованості процесуальної діяльності сторони обвинувачення.

Д. І. Клепка обґрунтовано звертає увагу на те, що оскарження рішень, дій чи бездіяльності, якими порушено права, свободи та законні інтереси людини ще під час досудового розслідування, у межах підготовчого судового провадження здебільшого втрачає свою ефективність, а тому є недоцільним [3, с. 74]. Такий висновок зумовлений насамперед часовим фактором, оскільки судова перевірка здійснюється після завершення досудового розслідування, коли проведені процесуальні дії та прийняті процесуальні рішення були реалізовані та призвели до певних наслідків, у зв'язку з чим допущені порушення набули незворотного характеру. Аналогічну позицію поділяють й інші науковці, які констатують проблему результативності подання скарг у підготовчому судовому провадженні. Хоча можливість оскарження невизначеного кола рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора на цій стадії є позитивною практикою з огляду на формальне розширення судового контролю й утвердження самостійного механізму правового захисту, але дієвість оскарження нівелюється внаслідок відсутності оперативного реагування [4, с. 139]. Зі свого боку С. О. Пшенічко, досліджуючи можливість оскарження інших дій, бездіяльності та процесуальних рішень слідчого чи прокурора не на стадії досудового розслідування, а під час підготовчого судового провадження, фактично кваліфікує такий підхід як відстрочення розгляду скарг. Ним зазначено, що в такий спосіб відбувається перенесення судової перевірки законності та обґрунтованості оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності на більш пізній етап кримінального провадження, коли досудове розслідування вже завершене, а більшість процесуальних наслідків відповідних дій або рішень реалізовані. Подібне відтермінування судового контролю істотно знижує його ефективність, оскільки позбавляє заінтересовану особу можливості своєчасно захистити свої права, свободи та законні інтереси. Саме з цих міркувань виникає обґрунтована пропозиція щодо вилучення положень, які передбачають можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, не визначених у ч. 1 ст. 303 КПК України, під час підготовчого судового засідання. Тим самим відбувається переорієнтація механізму оскарження саме на стадію досудового розслідування, із чітким і вичерпним нормативним регулюванням переліку оскаржуваних рішень, дій і бездіяльності [5, с. 71]. Схожу за своєю спрямованістю думку, тільки у розрізі розгляду скарг на дії слідчого судді, висловлює Є. В. Большаков. Автор обґрунтовано виходить із того, що більшість рішень, які приймаються слідчим суддею в межах здійснення судового контролю, безпосередньо стосуються конституційних прав і свобод людини, зокрема права на свободу та особисту недоторканність, повагу до приватного життя та права власності тощо. Саме з огляду на їхню правову природу ці права потребують негайного судового захисту, а не відкладеної перевірки на наступних стадіях кримінального провадження. Крім того, як влучно зауважує науковець, особливістю досудового розслідування є можливість неодноразового продовження його строків, у зв'язку з чим стадія підготовчого судового провадження наставатиме через тривалий проміжок часу. За таких умов судова перевірка законності та обґрунтованості рішень, якими вже було істотно обмежено конституційні права, з плином часу втрачає свою цінність і не здатна забезпечити реальне поновлення порушених прав [6, с. 36]. Фактично науковці попереджають про виникнення ситуацій, коли судовий захист порушених прав набуває суто формального характеру, оскільки негативні наслідки втручання у сферу прав і свобод людини вже настали та не можуть бути вчасно усунуті. Реалізація права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів досудового розслідування має здійснюватися не постфактум для фіксування допущених порушень без можливості їх ефективного усунення, а для запобігання погіршення правового становища особи у кримінальному провадженні.

На нашу думку, чим довші зволікання щодо реалізації конституційного права на оскарження, тим більша невідповідність критерію дієвості засобу правового захисту у розумінні ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки

унеможлиблюється своєчасне припинення порушення прав, свобод і законних інтересів особи та запобігання подальшому погіршенню її правового становища. Тому існуюча модель оскарження у підготовчому судовому провадженні, попри її нормативне закріплення, є декларативною, що не забезпечує належної рівноваги між доступністю судового захисту та забезпеченням ефективності такого захисту.

Зазначене актуалізує потребу у належному гарантуванні захисту прав, свобод і законних інтересів людини у підготовчому судовому провадженні шляхом внесення змін і доповнень до приписів глави 27 КПК України щодо унормування підстав, умов та порядку оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування: Лист Вищого спеціалізованого суду від 09.11.2012 р. № 1640/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12#Text> (дата звернення: 15.05.2026).

2. Шестаков В. І. Проблеми реалізації засади забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності під час підготовчого судового провадження у кримінальному процесі України. *Наше право*. 2017. № 4. С. 135-140.

3. Клепка Д. І. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування як окремий вид провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2017. 25 с.

4. Нор В. Т., Крикливець Д. Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею: монографія. Львів: Видавництво ТзОВ «Колір ПРО», 2017. 376 с.

5. Пшенічко С. О. Повноваження слідчого судді з розгляду та вирішення скарг у досудовому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. 2014. 253 с.

6. Большаков Є. В. Апеляційне оскарження рішень судді, постановлених в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук. Харків. 2011. 206 с.

Багрій Микола Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 257 КПК УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Проблематика реалізації положень статті 257 КПК України тривалий час перебуває у центрі наукових та практичних дискусій. Неоднозначність правозастосовної практики зумовлює формування полярних підходів до розуміння норм цієї статті. Це свідчить про відсутність чітких законодавчих орієнтирів щодо використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) в інших кримінальних провадженнях. Така невизначеність безпосередньо впливає на допустимість доказів у суді та якість досудового розслідування загалом.

Так, прихильники т.з. вузького (буквального) підходу (в основному, науковці, захисники-адвокати) вважають, що положення ст. 257 КПК України повинні застосовуватися як виняток. Аргументи на користь такого підходу наступні: НСРД обмежують конституційні права особи (таємницю спілкування, недоторканність житла тощо); дозвіл слідчого судді надається щодо конкретної особи та конкретного правопорушення; якщо під час НСРД виявлено ознаки іншого злочину, вчиненого іншою особою, ці дані не можна автоматично долучати до справи. Необхідно пройти процедуру ст. 257 КПК України для захисту від можливих зловживань сторони обвинувачення.

Натомість, прихильники т.з. широкого (прагматичного) підходу (у більшості сторона обвинувачення) вважають, що положення ст. 257 КПК України необхідно застосовувати

щодо: а) іншого правопорушення (виявлення іншого правопорушення, вчиненого тією ж особою); іншого співучасника (виявлення іншої особи, яка вчинила те ж саме кримінальне правопорушення); іншого правопорушення, вчиненого іншою особою.

Відповідно до ч. 1 ст. 257 КПК України якщо в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії виявлено ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідується у даному кримінальному провадженні, то отримана інформація може бути використана в іншому кримінальному провадженні тільки на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора. Слідчий суддя розглядає клопотання згідно з вимогами статей 247 та 248 цього Кодексу і відмовляє у його задоволенні, якщо прокурор, крім іншого, не доведе законність отримання інформації та наявність достатніх підстав вважати, що вона свідчить про виявлення ознак кримінального правопорушення.

Таким чином, за загальним правилом, матеріали НСРД можуть бути використані в іншому кримінальному провадженні лише за наявності відповідного дозволу слідчого судді апеляційного суду. Тобто, законодавцем впроваджено судовий контроль за законністю отриманої інформації. Крім того, загальними умовами застосування положень цієї статті є: 1) отримані відомості містять ознаки кримінального правопорушення; 2) обґрунтоване клопотання прокурора; 3) ухвала слідчого судді.

Поряд з цим, виникають окремі запитання щодо: а) якщо такі відомості отримані у результаті проведення НСРД, дозвіл на яку надавав слідчий суддя, і знову ж таки слідчий суддя буде перевіряти по суті законність проведення цієї НСРД (не лише підставу НСРД, але й по суті оцінювати протокол НСРД, тобто здійснювати оціночну діяльність), чи це доцільно робити на цьому етапі провадження? б) якщо НСРД проводилася на підставі постанови слідчого, прокурора, у такому випадку слідчий суддя оцінює матеріали НСРД (чи було винесено постанову, чи дотримані відповідні вимоги, чи є ознаки кримінального правопорушення тощо), але чи повинен він це робити?

У контексті означеної проблематики, цікавою є судова практика Верховного Суду, що міститься у відповідних правових висновках Касаційного кримінального суду та відображена у його постановках.

Так, у постанові Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12 грудня 2024 року міститься наступний висновок: «за результатами перевірки матеріалів справи встановлено, що кримінальне провадження було розпочате за фактом вчинення кримінального правопорушення, яке має ознаки ч. 2 ст. 189 КК України, а не щодо конкретної особи. Під час досудового розслідування було встановлено причетність до цього злочину ОСОБА_10, а згодом у процесі збирання доказів, зокрема за результатами проведення 08 квітня 2020 року НСРД, було з'ясовано, що до вчинення кримінального правопорушення у співучасті з ОСОБА_10 може бути причетний також ОСОБА_7. З огляду на ці обставини, не було потреби в окремому внесенні відомостей до ЄРДР про вчинення ОСОБА_7 кримінального правопорушення, оскільки його дії були зафіксовані в межах уже розпочатого кримінального провадження за ознаками вчинення згаданого злочину. Цим спростовуються доводи захисника про те, що докази, використані для доведення винуватості ОСОБА_7, були здобуті з порушенням вимог ст. 214 КПК України стосовно недопущення здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до ЄРДР або без такого і потребували легалізації в порядку ст. 257 цього Кодексу»[1]. Таким чином, судом зроблено висновок про відсутність необхідності застосування положень ст. 257 КПК України у випадку виявлення вчинення цього ж кримінального правопорушення іншою особою.

Також у судовій практиці трапляються випадки, коли після зняття грифу секретності, сторона обвинувачення оформляє тимчасовий доступ до матеріалів провадження або здійснює їх огляд і копіювання, та як результат такого тимчасового доступу або у вигляді додатків до протоколу огляду, без відповідного рішення слідчого судді, долучає до іншого провадження. У такий спосіб фактично здійснюється уникнення судового контролю. Як наслідок, суди визнають такі докази недопустимими. Зокрема, у постанові Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 13 квітня 2023 року, суд дійшов висновку про те, що «апеляційний суд дійшов передчасного висновку про належність та допустимість

зазначеного доказу, оскільки він отриманий стороною обвинувачення в порядку ст. 165 КПК України, на підставі ухвали суду та з огляду на те, що на момент винесення ухвали судом та її виконання матеріали за результатами НСРД в рамках кримінального провадження № 12019170020002559 щодо ОСОБА_15, ОСОБА_14 та ОСОБА_13 з вказаних матеріалів вже було знято гриф секретності та вони були відкриті сторонам, а, тому в даному випадку отримання зазначених доказів саме в порядку, визначеному ст. 257 КПК України, не потребувалося. Аналіз ст. 257 КПК України вказує на те, що вона не містить будь-яких винятків або застережень залежно від того, чи знято з матеріалів НСРД гриф секретності та чи були вони відкриті сторонам в рамках іншого кримінального провадження»[2].

Цікавою з точки зору застосування положень ст. 257 КПК України є судова практика щодо необхідності дотримання положень цієї статті при проведенні контррозвідувальних заходів, відповідно до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність». Зокрема, згідно постанови Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 січня 2022 року, суд зазначив: «сторона посиляється на порушення приписів ст. 257 КПК через відсутність ухвали слідчого судді, якою б було надано дозвіл на використання НСРД, проведених в іншому кримінальному провадженні. Однак колегія суддів звертає увагу на те, що зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж відбувалося в межах контррозвідувальної справи, відповідно до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», а не в рамках кримінального провадження. Натомість ст. 257 КПК стосується використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії в іншому кримінальному провадженні. Положення ст. 257 КПК не регулюють порядку долучення до матеріалів кримінального провадження як доказів результатів тих заходів, які проведено в межах контррозвідувальної справи»[3].

Окремим дискусійним питанням є легалізація способу використання матеріалів НСРД з одного (основного) кримінального провадження в іншому. Узагальнений аналіз практичної діяльності сторони обвинувачення дозволяє виділити декілька таких способів, зокрема: 1) застосування положень ст. 257 КПК України (основний спосіб); 2) застосування положень ст. 217 КПК України (прокурор своєю постановою приймає рішення про виділення окремих матеріалів у інше кримінальне провадження, отримані в основному провадженні); 3) застосування положень Глави 15 КПК України (прокурор, слідчий за погодженням з прокурором у іншому кримінальному провадженні звертається до слідчого судді з клопотанням у порядку Глави 15 КПК України про виїмку оригіналів або копій матеріалів НСРД, що містяться в основному провадженні); 4) застосування положень ст. 93 КПК України (прокурор або слідчий направляє запит (вимогу) про надання копій матеріалів НСРД згідно ст. 93 КПК України до слідчого або прокурора основного кримінального провадження).

Цікавою є практика такої легалізації у випадку об'єднання або виділення матеріалів кримінального провадження, проте застосування процедури, визначеної ст. 257 КПК України залишається найбільш поширеною.

У постанові Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 10 грудня 2020 року суд зазначив, що «з огляду на те, що постановою про виділення матеріалів досудового розслідування від 25 січня 2018 року з матеріалів кримінального провадження № 420172700000000271 виділено матеріали досудового розслідування, у тому числі докази, отримані в результаті НСРД у кримінальне провадження № 42018270000000017, а у результаті проведення НСРД виявлено ознаки кримінального правопорушення, яке розслідується у даному кримінальному провадженні, тому суд відповідно до вимог ст. 257 КПК дійшов висновку, що використання цих матеріалів у кримінальному провадженні № 42018270000000017 не потребує отримання ухвал слідчого судді та правильно визнав вказані докази допустимими» [4].

Також, приклад аналогічної позиції суду міститься у постанові Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 18 березня 2025 року, зокрема, «якщо з кримінального провадження виділено матеріали досудового розслідування, у тому числі докази, отримані в результаті НСРД, в окреме кримінальне провадження, використання цих матеріалів у

виділеному кримінальному провадженні не потребує отримання ухвали слідчого судді в порядку статті 257 КПК України» [5].

Щодо використання матеріалів НСРД у об'єднаному провадженні, то і в цьому випадку застосування судової практики є аналогічне попереднім випадкам. Зокрема, у постанові Третньої судової палати Касаційного кримінального суду від 21 квітня 2021 року судом зроблено висновок про те, що «з огляду на положення статей 217, 257 КПК у цьому кримінальному провадженні були відсутні підстави для звернення прокурора до слідчого судді із клопотанням про використання інформації, отриманої в результаті проведення НСРД у кримінальному провадженні № 12014000000000185, в кримінальному провадженні, внесеному до ЄРДР за № 12014000000000153. Дотримання стороною обвинувачення порядку, встановленого ст. 217 КПК щодо об'єднання кримінальних проваджень підтверджено належними документами, зміст яких відповідає вимогам кримінального процесуального закону. Отже, висновок апеляційного суду про недопустимість доказів, отриманих у результаті проведення НСРД є безпідставним» [6].

Список використаних джерел:

Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 12 грудня 2024 року (справа № Початок форми

751/6430/20; провадження № 51-1896 км 24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123992256>

Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 13 квітня 2023 року (справа № 552/4179/20; провадження № 51-167 км 23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110255556>

Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 січня 2022 року (справа № 942/1889/19; провадження № 51-3806 км 21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102561714>

Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 10 грудня 2020 року (справа № 751/602/18; провадження № 51-2078 км 20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93595881>

Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 18 березня 2025 року (справа № 723/884/17; провадження № 51-6556 км 23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126259374>

Постанова Третньої судової палати Касаційного кримінального суду від 21 квітня 2021 року (справа № 712/48/15-к; провадження № 51-1872 км 18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96545086>

Білоус Софія Олександрівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ВІДНОВНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАПОБІГАННЯ ПОВТОРНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

У сучасних умовах реформування системи ювенальної юстиції особливого значення набуває пошук ефективних способів реагування на правопорушення, вчинені неповнолітніми. Традиційна каральна модель кримінального судочинства не завжди забезпечує досягнення головної мети відповідальності щодо дитини, тобто її виправлення та повернення до законослухняного життя. У наукових дослідженнях слушно зазначається, що покарання неповнолітніх у багатьох випадках не досягає мети виправлення правопорушника, а більш результативним способом вирішення конфлікту, який турбує і потерпілого, і неповнолітнього, є відновне правосуддя [1, с. 108].

Злочинність неповнолітніх має свої специфічні риси, серед яких: латентність та схильність до групового характеру. Найпоширенішими правопорушеннями є крадіжки,

грабежі, розбої, вимагання, а також кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи. Особливе занепокоєння викликає високий рівень рецидивної злочинності: статистика свідчить, що значна частина неповнолітніх, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі, повторно вчиняють кримінальні правопорушення. Це свідчить про неефективність суто карального підходу, який не забезпечує виправлення особи, а іноді навіть сприяє її подальшій криміналізації.

Сучасна концепція протидії злочинності неповнолітніх свідчить про тенденцію відмови від виключно каральної реакції на кримінальне правопорушення, яка не може повною мірою забезпечити права ні особи, що вчинила правопорушення, ні потерпілого. Це зумовлює необхідність упровадження нового підходу, що реалізується через концепцію відновного правосуддя [1, с. 108-109]. Його сутність полягає у відшкодуванні завданої шкоди, примиренні сторін, відновленні порушених соціальних зв'язків, формуванні відповідального ставлення до власної поведінки та ресоціалізації неповнолітнього [2].

Особливого значення відновне правосуддя набуває саме щодо дітей та підлітків. Дитина внаслідок фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони, піклування та належного правового захисту [3]. Тому державна політика у сфері ювенальної юстиції повинна орієнтуватися не лише на покарання, а насамперед на виховання молодого покоління, створення умов для його гармонійного розвитку та формування поваги до правових норм. Як зазначає О. М. Костенко, держава має сприяти вихованню нового покоління громадян, створюючи у суспільстві умови для узгодження їхньої волі та свідомості із законами соціальної природи [4, с. 41].

Однією з головних переваг відновного правосуддя є його профілактичний потенціал. Участь неповнолітнього у програмі примирення дає можливість не лише формально понести відповідальність, а реально усвідомити наслідки власного вчинку. Неповнолітній має змогу почути позицію потерпілого, добровільно відшкодувати заподіяну шкоду, вибачитися та виконати погоджені сторонами зобов'язання. Саме такий підхід формує почуття відповідальності, емпатію, навички конструктивного вирішення конфліктів і повагу до прав інших осіб, що істотно знижує ризик повторного правопорушення [1, с. 109-110].

У науковій літературі прямо наголошується, що протидія злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя сприятиме максимальному виведенню неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу та запобіганню вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень [1, с. 109-110]. Це має важливе значення, адже раннє залучення дитини до формалізованої системи кримінальної юстиції часто супроводжується втратою соціальних зв'язків та посиленням девіантної поведінки.

Важливим аргументом на користь відновного правосуддя є і психологічний аспект. Кримінальний процес нерідко є найбільш травматичним для психіки молодих людей [1, с. 110]. Участь у слідчих і судових процедурах, страх перед покаранням, суспільний осуд негативно впливають на особистість дитини. Натомість застосування принципів відновного правосуддя сприяє більш швидкому відновленню стосунків між учасниками конфлікту, зменшує психологічну травматизацію завдяки позитивній атмосфері примирення та підтримки, а також створює умови для зміни поведінки неповнолітнього [1, с. 110-111].

Одним із важливих інструментів гуманізації провадження щодо дітей є методика «зеленої кімнати». Вона розроблена з метою уникнення травмуючого впливу допиту та забезпечує можливість отримання необхідної інформації у дружній для дитини атмосфері. Якщо виникає потреба неодноразово отримувати інформацію від дитини, застосування такої методики дозволяє зменшити повторну психологічну травматизацію [1, с. 111]. Практика використання спеціальних підходів до роботи з неповнолітніми узгоджується із загальною ідеєю відновного правосуддя як гуманної та орієнтованої на потреби дитини моделі реагування на правопорушення [5].

Практичним кроком упровадження відновного підходу в Україні стало започаткування у 2019 році Програми відновлення для неповнолітніх, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення. Її метою визначено забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, максимальне виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального

процесу та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень [6]. Запровадження такої програми свідчить про поступовий перехід української системи ювенальної юстиції до гуманістичних стандартів реагування на дитячу злочинність.

Водночас чинне законодавство України вже містить низку правових механізмів, які можуть застосовуватися у логіці відновного підходу. Наприклад, про звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, коли неповнолітній примирився з потерпілим, відшкодував шкоду та довів можливість свого виправлення без застосування покарання. Подальший розвиток ювенальної юстиції має передбачати вдосконалення процедур медіації, розширення участі психологів, органів пробації, соціальних служб і громадських організацій у роботі з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом [5].

Подальшим етапом розвитку відновного правосуддя в Україні стало ухвалення нового нормативно-правового акту Наказу Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України та Офісу Генерального прокурора від 22 липня 2024 року № 2176/5/501/176 «Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» [7]. Цим актом затверджено новий порядок реалізації програми на базі системи надання безоплатної правничої допомоги та визначено механізм участі неповнолітнього, потерпілого і медіатора у процедурі примирення. У документі відновне правосуддя визначається як процес, що здійснюється за добровільної згоди сторін з метою примирення, реінтеграції, ресоціалізації учасників кримінально-правового конфлікту, відшкодування завданої шкоди та усунення наслідків кримінального правопорушення. Запровадження цього пілотного проекту свідчить про подальше вдосконалення державної політики у сфері ювенальної юстиції та розширення практичних можливостей застосування відновних процедур щодо неповнолітніх.

Отже, відновне правосуддя є одним із найбільш перспективних механізмів запобігання повторній злочинності серед неповнолітніх. Його ефективність полягає у поєднанні правового, психологічного та виховного впливу, орієнтації на відшкодування шкоди, формуванні відповідального ставлення до власної поведінки та створенні умов для ресоціалізації неповнолітнього. На відміну від суто каральної моделі, відновний підхід не лише реагує на вже вчинене правопорушення, а й усуває передумови майбутнього рецидиву, що робить його важливим напрямом розвитку сучасної ювенальної юстиції.

Список використаних джерел:

- 1.Светлічний І.В., Светлічна О.В. Протидія злочинності неповнолітніх засобами відновного правосуддя: правовий і психологічний аспекти. Держава і право. 2021. Вип. 90. С. 107-114.
2. Землянська В.В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України: посібник. Київ, 2008. 200 с.
3. Декларація прав дитини: прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384 (дата звернення: 15.04.2026).
4. Костенко О.М. Соціальний натуралізм. Про соціальну природу та її закони. Івано-Франківськ, 2019. 72 с.
- 5.Комітет НААУ захисту прав людини провів круглий стіл на тему: «Досвід застосування відновного правосуддя у країнах Європи: погляд адвоката». Національна асоціація адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua/news/print/5707-komitet-naau-zahistu-prav-lyudini-proviv-kruglij-stil-na-temu-dosvid-zastosuvannya-vidnovnogo-pravosuddya-u-krainah-evropi-poglyad-advokata.html> (дата звернення: 18.04.2026).
6. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 21.01.2019 № 172/5/10: станом на 12 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

7. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ М-ва юстиції України від 22.07.2024 № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

Бобечко Назар Ростиславович,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПЕРЕЖИВАЮЧА (УЛЬТРААКТИВНА) ДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ НА ПРИКЛАДІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ ЗА ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

У правозастосовній практиці непоодинокі випадки розгляду Великою Палатою Верховного Суду (далі – ВП ВС) заяв про перегляд за виключними обставинами судових рішень з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов’язань при вирішенні справи судом.

Особливої уваги привертає розгляд таких заяв у кримінальних справах, які були вирішені ще до вступу в дію КПК України 2012 р. Такий інтерес зумовлений кримінальним процесуальним законом, за правилами якого відбуватиметься кримінальне провадження. Для прикладу, у справі № 1-07/07 (провадження № 13-77зв025) ВП ВС керувалася, серед іншого, ст.ст. 400²⁰ та 400²¹ КПК України 1960 р.[1].

Суть цієї справи полягає в такому. Апеляційний суд Одеської області вироком від 15 січня 2008 р. визнав винуватим і засудив Особу_1 за пп. 1,4, 6,11,12 ч.2 ст.115 КК України до покарання у виді довічного позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна; за ч.2 ст. 125 КК України – до обмеження волі на строк два роки, а на підставі ст. 70 КК України призначив йому остаточне покарання у виді довічного позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна. Ухвалою від 12 серпня 2008 р. Верховний Суд України вирок щодо Особи_1 змінив та виключив з нього кваліфікуючу ознаку за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України – вчинення умисного вбивства з корисливих мотивів і застосування судом за цим законом додаткової міри покарання – конфіскації майна. У решті вирок щодо Особи_1 залишив без змін. Особа_1 11 лютого 2009 р. подала заяву до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). 16 квітня 2019 року ЄСПЛ ухвалив рішення у справі «Особа_1 проти України», в якому констатував порушення Україною підпункту «с» п.3 та п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – КЗПЛ). У зв’язку зі встановленими ЄСПЛ у цьому рішенні конвенційними порушеннями прав заявника постановою від 13 листопада 2019 р. ВП ВС виключила із судових рішень щодо Особи_1 посилання як на докази на дані явки з повинною Особи_1 та протоколу відтворення обстановки і обставин події за його участю як свідка, отриманих унаслідок порушення права Особи_1 на захист, а також на деякі інші дані як похідні від двох інших («плоди отруйного дерева»). 31 січня 2020 р. Особа_1 повторно звернулася до ЄСПЛ із заявою та скаржилася за ст. 6 КЗПЛ. Рішенням ЄСПЛ від 26 червня 2025 р. у справі «Особа_1 проти України» констатовано порушення Україною п. 1 та підпунктів «b-d» п. 3 ст. 6 КЗПЛ. 8 жовтня 2025 р. захисник Особи_1 звернувся до ВП ВС із заявою, у якій просив скасувати судові рішення щодо Особи_1 та направити справу на новий судовий розгляд.

Відповідно до п. 15 розділу XI «Перехідні положення» КПК України апеляційні та касаційні скарги, заяви про перегляд судових рішень у кримінальних справах, які були розглянуті до набрання чинності цим Кодексом, або у справах, розгляд яких не завершено з набранням чинності цим Кодексом, подаються і розглядаються у порядку, що діяв до набрання чинності цим Кодексом, з урахуванням положень, передбачених § 3 розділу 4 Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України,

Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів».

Своєю чергою, згідно з п. 3 розділу 4 Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України у справах з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні відповідної справи судом, які подані та розгляд яких не закінчено до набрання чинності цим Законом, передаються до Верховного Суду для їх розгляду за правилами перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами, що діють після набрання чинності цим Законом.

У вищенаведених нормах закріплені два способи (види) дії кримінального процесуального закону в часі. У п. 15 розділу XI «Перехідні положення» КПК України встановлена його переживаюча (ультраактивна), натомість у п. 3 розділу 4 Закону України № 2147-VIII – пряма (перспективна) дія.

При цьому, в означених приписах відсутній такий дефект правового регулювання як колізія. У п. 15 розділу XI «Перехідні положення» КПК України викладені загальні правила розгляду кримінальних справ за поданими апеляційними, касаційними скаргами та заявами про перегляд судових рішень до набрання чинності КПК України 2012 р., тоді як у п. 3 розділу 4 Закону України № 2147-VIII – спеціальні правила, присвячені регламентації випадку подання і розгляду до набрання чинності КПК України 2012 р. лише заяв про перегляд судових рішень з такої підстави як встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні відповідної справи судом.

Водночас пряма (перспективна) дія кримінального процесуального закону пов'язана з наявністю юридичного складу: 1) подання заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні відповідної справи судом, до набрання чинності Законом України № 2147-VIII; 2) розгляд заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні відповідної справи судом, не закінчено до набрання чинності Законом України № 2147-VIII.

Якщо такий юридичний склад відсутній, то кримінальний процесуальний закон матиме переживаючу (ультраактивну) дію на підставі п. 15 розділу XI «Перехідні положення» КПК України.

Закон України № 2147-VIII набрав чинності 15 грудня 2017 р. З обставин справи випливає, що захисник ОСОБА_1 звернувся із заявою про перегляд ухвали Верховного Суду України 8 жовтня 2025 р., тобто після набрання чинності Законом України № 2147-VIII. У цій ситуації юридичний склад, зазначений у п. 3 розділу 4 Закону України № 2147-VIII, відсутній.

Натомість наявний юридичний факт, закріплений у п. 15 розділу XI «Перехідні положення» КПК України, – розгляд кримінальної справи до набрання чинності КПК України. Верховний Суд України провів касаційний розгляд справи 12 серпня 2008 р., а КПК України набрав чинності 20 листопада 2012 р.

Інакше кажучи, в описаній правовій ситуації підлягає застосуванню припис п. 15 розділу XI «Перехідні положення» КПК України про розгляд заяв про перегляд судових рішень у порядку, що діяв до набрання чинності КПК України 2012 р.

Перед набранням чинності КПК України 2012 р. порядок і строки подання та розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом регламентувалися главою 32¹ «Перегляд судових рішень Верховним Судом України» КПК України 1960 р.

Вперше можливість перегляду судового рішення з підстави встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом з'явилася на підставі Закону України № 1876-VI від 11 лютого 2010 р. Проте останнім за часом порядок подання та розгляду заяви про перегляд судового рішення з цієї підстави, що діяв до набрання чинності КПК України 2012 р., був запроваджений Законом України № 2453-VI від 7 липня 2010 р., яким КПК України 1960 р. було доповнено вищеозначеною главою 32¹.

При цьому приписи абз. 6 п. 2 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України № 2453-VI про те, що клопотання про перегляд судових рішень у порядку виключного провадження з підстав, передбачених пунктами 2 і 3 частини першої статті 400⁴ Кримінально-процесуального кодексу України, подані до Верховного Суду України до набрання чинності цим Законом, розглядаються в порядку, що діяв до набрання чинності цим Законом, не повинні братися до уваги. Це пояснюється призначенням перехідних положень нормативного-правового акта – регламентацією особливостей заміни старого правового регулювання новим. Нині як Закон України № 1876-VI, так і Закон України № 2453-VI втратили чинність. До слова, у ч. 1 ст. 5 КПК України зазначено, що процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення.

Тому ВП ВСрозглянула заяву захисника ОСОБА_1 про перегляд судового рішення Верховного Суду України за правилами КПК України 1960 р. в останній редакції, з урахуванням Закону України № 2453-VI.

Список використаних джерел:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 квітня 2026 р. у справі № 1-07/07 (провадження № 13-77звo25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135350077>

Волкотруб Сергій Григорович,

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

НЕДОПУСТИМІСТЬ РОЗГОЛОШЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування є одним із загальних положень стадії досудового розслідування, закріпленим у ст. 222 КПК України [7]. Значення цього правового інституту зумовлене його роллю у забезпеченні належного балансу між інтересами кримінального провадження, правом особи на повагу до приватного життя та свободою вираження поглядів. Відповідно, у доктрині кримінального процесу неодноразово наголошувалося, що таємниця досудового розслідування виконує своєрідну комплексну функцію: забезпечує ефективність слідства, унеможливорює передчасне формування суспільної думки щодо винуватості особи, а також захищає права учасників провадження [3;4; 5; 8].

О. В. Гриза поняття таємниці досудового розслідування як відомостей конфіденційного, правового, таємного та професійного (в т.ч. службового) характеру про стан та результати кримінальної процесуальної діяльності під час здійснення досудового розслідування [4, с.8]. Водночас автор оперує і поняттям «слідча таємниця», яке розуміє як відомості, що стали відомі слідчому та іншим учасниками процесу при здійсненні кримінального провадження, в тому числі шляхом гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, при виконанні ними своїх професійних обов'язків та розголошення яких може завдати шкоди самому провадженню чи створити загрозу життю та/або здоров'ю людини й громадянина[с.8]. К. В. Шевцова таємницею досудового розслідування вважає охоронювану кримінальним та кримінальним процесуальним законом інформацію, яка підлягає захисту з

метою усунення реальної або потенційної небезпеки заподіяння шкоди інтересам розслідування або учасникам кримінального провадження, обсяг якої визначається слідчим, прокурором у відповідному рішенні [9, с.282-287]. С. О. Січко визначає зазначену таємницю як різновид таємної інформації, що отримується під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні, стосується обставин кримінального правопорушення, учасників кримінального провадження тощо, та розголошення якої може завдати шкоди правам і законним інтересам учасників кримінального провадження, забезпеченню ефективного досудового розслідування та відправленню правосуддя [8, с.8]. Власні визначення таємниці досудового розслідування запропонували й інші науковці. Таким чином, у доктрині кримінального процесу сформовано низку підходів до розуміння сутності досліджуваної таємниці, головним чином шляхом акцентуючи на специфіці, особливості відомостей, які охороняються.

Ст. 222 КПК України встановлює своєрідну презумпцію конфіденційності відомостей досудового розслідування, а їх розголошення допускається виключно з письмового дозволу слідчого або прокурора та лише в межах визначеного ними обсягу. Водночас закон не містить легального визначення поняття «відомості досудового розслідування», що є ускладнює правову визначеність досліджуваного інституту. У свою чергу, ч. 2 ст. 222 КПК України покладає обов'язок нерозголошення на осіб, яким стали відомі відповідні відомості у зв'язку з участю у кримінальному провадженні. Така законодавча конструкція є досить широкою і не позбавлена певних прогалин.

Потребує подальшого розвитку думка, що відомості досудового розслідування слід поділяти на кілька груп (видів) залежно від можливості їх розголошення та оприлюднення, передусім варто виокремити дані, які повинні зберігатися в таємниці впродовж усього часу кримінального провадження і після його завершення (наприклад, дані про застосування заходів безпеки). Наступною групою відомостей є дані, що становлять охоронювану законом таємницю (іншу, ні таємниця досудового розслідування). Ще однією групою відомостей є такі, оприлюднення яких залежить від розсуду слідчого, обраної ним методики розслідування, тактики провадження слідчих (розшукових) дій тощо. І насамкінець, низка відомостей не можуть становити таємницю досудового розслідування (наприклад, інформація про стан довкілля – ст.50 Конституції України [6]). Крім того, у доктрині слушно звертається увага на те, що ознайомлення учасника провадження з матеріалами кримінального провадження не є розголошенням, а юридично значущим є саме подальше поширення таких відомостей поза межами процесуальної мети [3].

Крім того, проблематика нерозголошення відомостей досудового розслідування безпосередньо пов'язана зі ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує свободу вираження поглядів. У рішенні у справі *Bédat v. Switzerland* Велика Палата ЄСПЛ сформулювала ключові підходи до співвідношення свободи слова та таємниці кримінального провадження. Суд визнав, що обмеження поширення інформації з матеріалів досудового розслідування може бути виправданим, якщо воно переслідує законну мету та є необхідним у демократичному суспільстві [2]. ЄСПЛ наголосив, що у таких справах необхідно враховувати низку критеріїв: спосіб отримання інформації, суспільний інтерес до публікації, вплив розголошення на розслідування, права обвинуваченого та пропорційність застосованих санкцій.

Особливого значення у рішенні *Bédat v. Switzerland* набуває концепція «відповідальної журналістики». Суд фактично виходить із того, що журналіст, навіть отримавши інформацію законним шляхом, повинен усвідомлювати конфіденційний характер матеріалів кримінального провадження [2]. У справі *Sellami v. France* ЄСПЛ також підтвердив, що захист таємниці досудового розслідування є легітимною метою обмеження свободи вираження поглядів відповідно до ст. 10 Конвенції [1]. Водночас практика ЄСПЛ висуває вимогу правової визначеності. Будь-яке обмеження свободи вираження поглядів має бути «передбачене законом», тобто відповідна норма повинна бути достатньо чіткою, доступною та передбачуваною у застосуванні.

У цьому контексті чинна редакція ст. 222 КПК України викликає певні застереження. Закон не визначає ані поняття «відомості досудового розслідування», ані чітких меж режиму конфіденційності. Крім того, у КПК України використовується термін «відомості», тоді як у ст. 387 КК України - термін «дані», що створює додаткову термінологічну невизначеність. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування є важливою процесуальною гарантією забезпечення дієвості кримінального провадження та захисту прав його учасників. Водночас чинне нормативне регулювання містить низку проблемних аспектів, серед яких: відсутність легального визначення поняття «відомості досудового розслідування», нечіткість суб'єктного кола обов'язку нерозголошення та термінологічна неузгодженість між КПК України і КК України. Практика ЄСПЛ свідчить про визнання легітимності обмеження свободи вираження поглядів в інтересах захисту таємниці досудового розслідування. Разом із тим такі обмеження повинні відповідати критеріям пропорційності та правової визначеності.

Список використаних джерел:

1. Case of Sellami v. France (Application № 61470/15) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-206518%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-206518%22]})
2. Case of Bédad v. Switzerland (Application no. 56925/08). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-161898%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-161898%22]})
3. Гловюк І.В. Проблеми питання реалізації положення щодо недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування (захист від підозри та обвинувачення за ст. 387 КК України). Сучасні напрями, засоби та методи протидії злочинності : матеріали Міжнародної конференції. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 57–63.
4. Гриза О.В. Гарантії забезпечення дотримання таємниці досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2017. 200 с.
5. Д'ячкова М.О., Сидорчук В.В., Лепетуха М.В. Деякі питання обмеження таємниці досудового розслідування в роботі ЗМІ. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 407–411.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Законодавство України. URL: <https://surl.li/uorqhn>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Законодавство України. URL: <https://surl.li/hlzoag>
8. Січко С.О. Загальні положення досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 231 с.
9. Шевцова К.В. Окремі питання участі прокурора щодо недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування. Науковий вісник публічного та приватного права. 2020. № 2. С. 282–287.

Волоська Анастасія Олександрівна,

*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Досудове розслідування воєнних злочинів в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України є одним із найбільш поширених, складних і відповідальних напрямків діяльності правоохоронних органів. Ця категорія злочинів охоплює жорстоке поводження з цивільним населенням і військовополоненими, катування, незаконне позбавлення волі, депортацію, пограбування, застосування заборонених засобів ведення війни, вербування дітей та інші грубі порушення міжнародного гуманітарного права. Розслідування відбувається в екстремальних умовах воєнного стану, масового характеру злочинів, обмеженого доступу до окупованих територій, постійної небезпеки для учасників процесу та

необхідності швидкого реагування на численні факти злочинів. У такому середовищі якість, своєчасність і обґрунтованість процесуальних рішень набувають стратегічного значення, оскільки саме вони визначають ефективність фіксації воєнних злочинів, збереження доказів і можливість притягнення винних до відповідальності.

Під процесуальним рішенням у кримінальному провадженні традиційно розуміється офіційний акт уповноваженого суб'єкта, який виражає владне волевиявлення щодо застосування норм кримінального процесуального законодавства для вирішення конкретних питань, що виникають під час розслідування. Такі рішення повинні відповідати сукупності вимог законності, обґрунтованості, мотивованості, своєчасності та справедливості. У справах про воєнні злочини ці вимоги суттєво посилюються через специфіку самої категорії правопорушень, дію особливого правового режиму воєнного стану, обмеженість часу та ресурсів, а також необхідність врахування міжнародних стандартів розслідування і доказування. Будь-яка помилка, зволікання чи недостатня мотивація рішення може призвести до безповоротної втрати доказів, порушення прав потерпілих, необґрунтованого обмеження прав підозрюваних або, в подальшому, до визнання доказів недопустимими судом.

Початок досудового розслідування є першим і фундаментальним процесуальним рішенням у цій категорії справ. За загальним правилом, закріпленим у ч. 2 ст. 214 КПК України, розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань [1]. У разі введення воєнного стану та відсутності технічної можливості доступу до ЄРДР слідчий, дізнавач або прокурор виносить постанову про початок досудового розслідування (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України). Така постанова має бути детально мотивованою, містити короткий виклад обставин, які свідчать про вчинення воєнного злочину, правову кваліфікацію, відомості про заявника чи джерело інформації. Після відновлення технічної можливості відомості негайно вносяться до реєстру.

Наступним є процесуальне рішення щодо визначення підслідності та органу досудового розслідування. Воєнні злочини, передбачені ст. 438 Кримінального кодексу України, традиційно віднесені до підслідності органів безпеки. Проте ч. 5 ст. 36 КПК України надає Генеральному прокурору, керівникам обласних прокуратур та їх заступникам право своєю вмотивованою постановою доручити розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування у разі неефективності провадження або об'єктивних обставин, що унеможливають його здійснення в умовах воєнного стану. Прийняття такого рішення вимагає ретельного аналізу всіх обставин і має бути належним чином обґрунтованим, щоб уникнути подальших оскаржень і визнання доказів недопустимими [2].

Однією з найбільш відповідальних категорій процесуальних рішень є рішення щодо застосування запобіжних заходів. Законодавець запровадив посилений підхід до осіб, підозрюваних у вчиненні воєнних злочинів. Відповідно до ч. 6 ст. 176 КПК України до підозрюваних у злочинах, передбачених ст. 438 КК України, за наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України, як основний запобіжний захід застосовується тримання під вартою. Слідчий суддя у своїй ухвалі зобов'язаний не лише констатувати наявність обґрунтованої підозри, але й детально обґрунтувати конкретні ризики: можливість переховування на окупованій території, вплив на свідків і потерпілих через загрози або фізичне насильство, продовження злочинної діяльності у складі окупаційних формувань. Судді ретельно аналізують тяжкість інкримінованих діянь, посаду підозрюваного в окупаційних структурах, наявність зв'язків з агресором та інші обставини. Таке рішення має бути максимально вмотивованим, оскільки воно суттєво обмежує конституційне право особи на свободу [3, с.104].

У процесі розслідування воєнних злочинів часто виникає потреба у прийнятті рішення про зупинення досудового розслідування. Крім загальних підстав, передбачених ст. 280 КПК України, в умовах воєнного стану додатковими підставами стають оголошення підозрюваного в розшук, необхідність виконання процесуальних дій за кордоном або в

рамках міжнародного співробітництва, а також об'єктивна неможливість подальшого провадження через активні бойові дії, окупацію території, мінну небезпеку чи інші обставини. Рішення про зупинення оформлюється постановою слідчого, погодженою з прокурором. Важливо підкреслити, що зупинення не означає пасивність: органи продовжують збирати докази, проводити негласні слідчі дії, співпрацювати з міжнародними партнерами, фіксувати нові епізоди злочинної діяльності та забезпечувати захист потерпілих.

Значна частина воєнних злочинів розслідується в режимі спеціального досудового розслідування (*in absentia*). Рішення про його здійснення приймає слідчий суддя за клопотанням прокурора або слідчого, погодженим з прокурором. Обов'язковими умовами є наявність обґрунтованої підозри, підтвердження перебування особи на тимчасово окупованій території або території держави-агресора, а також вжиття всіх можливих заходів для її належного повідомлення. До таких заходів належать публікація повідомлення про підозру в загальнодержавних засобах масової інформації, на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора, а також інші доступні способи інформування. Ухвала слідчого судді повинна бути максимально детально мотивованою, а участь захисника - обов'язковою з моменту розгляду клопотання. Ця процедура є ефективним інструментом забезпечення невідворотності покарання, але вимагає суворого дотримання всіх процесуальних гарантій права на захист, щоб уникнути скасування рішень у подальшому [4, с. 14].

Окрему групу становлять процесуальні рішення, пов'язані з міжнародним співробітництвом. Прокурор приймає постанови про направлення міжнародних запитів про правову допомогу, створення спільних слідчих груп, визнання доказів, отриманих від іноземних партнерів, екстрадицію, передачу матеріалів до Міжнародного кримінального суду тощо. Такі рішення дозволяють використовувати в національному провадженні докази, зібрані за кордоном, забезпечувати комплексний підхід до розслідування транснаціональних воєнних злочинів і підтримувати тісну координацію з Офісом прокурора МКС, Eurojust та іншими міжнародними інституціями.

Прийняття процесуальних рішень у справах про воєнні злочини відбувається під постійним впливом воєнного стану. Це вимагає від слідчих і прокурорів не лише високого рівня професійної майстерності, а й вміння працювати в умовах підвищеного ризику, обмеженої інформації, жорстких часових рамок та психологічного навантаження. Кожне рішення повинно бути не лише формально правильним, але й максимально обґрунтованим усією сукупністю доступних матеріалів: свідченнями потерпілих і свідків, даними OSINT-аналізу, висновками судово-медичних, вибухотехнічних та інших експертиз, міжнародними звітами правозахисних організацій, матеріалами супутникової зйомки тощо[5].

Особливу увагу необхідно приділяти забезпеченню балансу між оперативністю розслідування та гарантіями прав людини. Навіть в умовах війни держава зобов'язана дотримуватися фундаментальних принципів кримінального процесу, зокрема права на захист, змагальності сторін, презумпції невинуватості та розумних строків провадження. Саме тому кожне процесуальне рішення повинно проходити ретельну внутрішню перевірку на відповідність цим стандартам, а також міжнародним зобов'язанням України.

Найбільш поширеними порушеннями при прийнятті процесуальних рішень є порушення порядку повідомлення про підозру в режимі *in absentia*, недотримання правил підслідності та неврахування всіх ризиків при обранні запобіжного заходу. Усунення цих недоліків вимагає не лише вдосконалення законодавства, а й системної роботи з підвищення кваліфікації слідчих і прокурорів, розробки детальних методичних рекомендацій та посилення взаємодії між різними органами.

Станом на кінець січня 2026 року в Україні зареєстровано 212 947 воєнних злочинів. Водночас до суду передали лише 446 справ. Найпоширенішими є незаконне позбавлення волі (472 підозри), катування (446), утримання в неналежних умовах (327), вбивства цивільних і полонених (182), пограбування (173). Таке навантаження вимагає від слідчих і прокурорів особливої оперативності при прийнятті рішень щодо початку провадження, підслідності, запобіжних заходів і міжнародної допомоги[6].

Таким чином, особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування воєнних злочинів зумовлені поєднанням загальних норм кримінального процесуального законодавства зі спеціальними правилами, що діють в умовах воєнного стану. Вони вимагають від правоохоронців високої кваліфікації, швидкості реагування, глибокого розуміння міжнародного гуманітарного права та вміння працювати в умовах інформаційної та фізичної невизначеності.

Ефективна організація прийняття процесуальних рішень у цій категорії справ є запорукою не лише успіху конкретних кримінальних проваджень, а й утвердження принципів міжнародного правосуддя, відновлення справедливості для тисяч потерпілих, зміцнення довіри українського суспільства та світової спільноти до української системи правосуддя в умовах триваючої війни. Це також важливий внесок України у формування глобальних стандартів відповідальності за міжнародні злочини в XXI столітті.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Бурдига І. Воєнні злочини РФ в Україні: про тонкощі розслідування URL: <https://www.dw.com/uk/ofisgenprokurora>
3. Військові і воєнні злочини за законодавством України та міжнародним гуманітарним правом. Воєнні злочини армії Росії в Україні 2014–2022 упоряд.: В. Г. Дрозд, О. Ю. Дрозд, Д. В. Журавльов, В. С. Петков. Київ : Професіонал, 2022. 280 с.
4. Верещак О. І. Спеціальне досудове розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2023. 208 с.
5. Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Science*. 2022. No. 1. Рр. 46–56. URL: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6>.
6. В Україні зафіксовано понад 200 тисяч воєнних злочинів РФ, але до суду дійшло лише 446 справ – УГСПЛ. URL: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-stanom-na-sichen-2026-roku-zareyestrovano-ponad-200-tysyach-zlochyniv-ugspl/>

Гапина Богдана Дмитрівна,

*здобувач вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Електронні докази стали звичною частиною кримінального провадження, оскільки значна частина людської поведінки залишає цифрові сліди. Відеозаписи з камер спостереження, листування в месенджерах, електронні листи, файли з телефону, дані геолокації, журнали з'єднань, записи з відеореєстраторів можуть підтверджувати час, місце, спосіб дії, зв'язок між особами та інші обставини, які підлягають доказуванню. За статтею 84 КПК України доказами є фактичні дані, отримані у передбаченому Кодексом порядку, а процесуальними джерелами доказів визначено показання, речові докази, документи і висновки експертів [1, ст. 84]. Саме тому електронна інформація набуває доказового значення лише тоді, коли вона отримана законно, належно зафіксована і може бути перевірена судом.

Проблема полягає в тому, що КПК України прямо не закріплює електронні докази як окреме процесуальне джерело доказів. На практиці вони розглядаються через категорію документа, речового доказу, додатка до протоколу або комп'ютерних даних. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначає електронний документ як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, і встановлює, що його юридична сила не може заперечуватися лише через електронну форму [2, ст. 5, 8].

Водночас Конвенція про кіберзлочинність виходить із потреби термінового збереження комп'ютерних даних і даних про рух інформації, адже вони можуть бути швидко змінені або втрачені [3, ст. 16–17].

У науковій літературі звертається увага на те, що відсутність чіткого поняття електронних доказів у кримінальному процесі створює труднощі для слідчої та судової практики. О. В. Сіренко зазначає, що впровадження інституту електронних доказів потребує законодавчого закріплення відповідних понять і формування методики їх дослідження [4, с. 208]. Це слушно, адже електронний доказ має не лише зміст, а й технічні характеристики: формат файлу, метадані, час створення, час зміни, пристрій, на якому він зберігався, спосіб копіювання. Якщо ці дані не зафіксовані, сторона захисту може обґрунтовано ставити питання про зміну або неповноту відповідної інформації.

Допустимість електронних доказів залежить від того, яким шляхом їх отримано. Фоміна Т. Г. та Рачинський О. О. наголошують, що електронні докази потребують аналізу не тільки з погляду поняття й сутності, а й через практику слідчих дій та практику Верховного Суду щодо їх допустимості [5, с. 207]. Суд оцінює не сам факт наявності файлу, а законність доступу до нього, належність суб'єкта, який його отримав, спосіб фіксації, можливість перевірки цілісності та зв'язок із предметом доказування. Якщо відеозапис або листування отримані з порушенням процесуального порядку, їх зміст може бути фактично важливим, але юридично непридатним для обґрунтування вироку.

КПК України вже містить окремі правила, які дозволяють працювати з комп'ютерними даними. Частина четверта статті 99 КПК України передбачає, що копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, виготовлені слідчим або прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа [1, ст. 99]. Це правило є практичним, бо часто немає потреби вилучати весь комп'ютер, телефон або сервер, якщо можна належно скопіювати потрібну інформацію. Водночас цінність такої копії залежить від якості протоколу: у ньому бажано зазначати технічний засіб, програму копіювання, носій, назви файлів, їх обсяг, дату, час, участь спеціаліста та спосіб ідентифікації скопійованих даних.

Особливе значення має автентичність електронного доказу. Завидняк В. І. та Шильнікова А. О. виділяють загальні критерії допустимості доказів і спеціальні критерії, властиві саме електронним доказам, зокрема можливість ідентифікації та автентифікації інформації [6, с. 225]. На відміну від паперового документа, електронний файл може бути змінений без очевидних зовнішніх ознак. Тому важливими є метадані, хеш-значення, експертне дослідження, фіксація повного шляху руху даних від моменту виявлення до дослідження в суді. Без цього електронний доказ може викликати сумніви навіть тоді, коли його зміст здається переконливим.

Складність полягає і в неоднаковій оцінці електронних доказів судами. Ангеленюк А.-М. Ю. зазначає, що судова практика інколи визначає електронні докази як документи, а інколи як речові докази [7, с. 214]. Така непослідовність пояснюється тим, що фізичний носій і цифрова інформація не є тотожними. Телефон, флешнакопичувач або диск можуть бути речовими доказами, але головне доказове значення часто має інформація, що на них міститься. Тому під час огляду, обшуку, тимчасового вилучення майна або зняття показань технічних приладів потрібно розмежовувати носій, файл, копію файлу та відомості, які цей файл підтверджує.

Судова практика Верховного Суду уточнює цей підхід. У постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к суд фактично виходив із того, що допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися лише через його електронну форму. Для електронного документа не характерна жорстка прив'язка до одного матеріального носія, тому один і той самий файл може існувати на різних носіях, а кожний ідентичний електронний примірник може розглядатися як оригінал. Водночас питання достовірності такого файлу має перевірятися через технічні ознаки, зокрема контрольні суми, метадані або спеціальне дослідження [9]. Цей висновок є важливим для кримінального провадження, бо сторона

захисту нерідко ставить під сумнів відеозапис або аудіозапис саме через те, що до суду подано не первинний пристрій, а копію файлу на іншому носії.

Безпідставним є ототожнення електронного доказу як засобу доказування та матеріального носія такого документа. Один і той же електронний документ може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом і датою створення. Питання ідентифікації електронного документа як оригіналу можуть бути вирішені або повноважною особою, яка його створила (обчисленням контрольної суми файлу або каталогу з файлами (CRC-суми, hash-суми) чи накладенням цифрового підпису), або, за наявності підстав, шляхом проведення спеціальних судових досліджень[10]. Отже, судова практика поступово зміщує акцент із формальної наявності електронного файлу на перевірку його походження, цілісності та процесуального оформлення.

Практичною гарантією належного використання електронних доказів є участь спеціаліста та детальне протоколювання. Стаття 245-1 КПК України передбачає зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки або відеозапису [1, ст. 245-1]. Це може стосуватися камер відеоспостереження, відеореєстраторів, інших пристроїв, які автоматично фіксують події. Однак формального посилання на пристрій недостатньо. Потрібно зазначити, за який період отримано запис, у якому форматі збережено файл, чи можливо було змінити налаштування пристрою, хто мав доступ до системи та яким способом забезпечено збереження копії. Якщо дані зберігаються за кордоном, потрібні своєчасні запити про їх збереження та міжнародна правова допомога, на що звертає увагу В. В. Петрик [8, с. 119].

Висновки. Використання електронних доказів у кримінальному провадженні є необхідним, але воно потребує поєднання правових і технічних правил. Такі докази можуть точно відтворити події, підтвердити зв'язки між особами, показати час і місце певної дії, однак вони легко змінюються, копіюються або втрачаються. Тому їх доказова сила залежить від законності отримання, належної фіксації, збереження технічних характеристик і можливості незалежної перевірки. Судова практика Верховного Суду підтверджує, що електронний доказ не можна відкидати лише через електронну форму або перенесення на інший носій, але така інформація повинна мати зрозуміле походження, належну фіксацію і технічну можливість перевірки.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 11.05.2026).
2. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/851-15> (дата звернення: 11.05.2026).
3. Конвенція про кіберзлочинність : міжнародний документ Ради Європи від 23.11.2001 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 11.05.2026).
4. Сіренко О. В. Електронні докази у кримінальному провадженні. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2019. Вип. 14. С. 208–214. URL: <https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/download/174/165> (дата звернення: 11.05.2026).
5. Фоміна Т. Г., Рачинський О. О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2023. № 3(102), ч. 2. С. 207–220. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.43> (дата звернення: 11.05.2026).
6. Завидняк В. І., Шильнікова А. О. Деякі проблемні питання забезпечення допустимості електронних доказів у кримінальному провадженні. Юридичний науковий

електронний журнал. 2020. № 6. С. 225–228. URL: https://lsej.org.ua/6_2020/56.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

7. Ангеленюк А.-М. Ю. Використання електронних доказів у кримінальному процесуальному праві України (проблемні питання). Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2023. Вип. 79, ч. 2. С. 214–218. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.32> (дата звернення: 11.05.2026).

8. Петрик В. В. Використання електронних доказів у кримінальному провадженні: проблеми їх збору, перевірки та оцінки. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2025. Вип. 87, ч. 4. С. 119–123. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.17> (дата звернення: 11.05.2026).

9. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29.03.2021 у справі № 554/5090/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938> (дата звернення: 15.05.2026).

10. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25.09.2023 у справі № 208/2160/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817314> (дата звернення: 15.05.2026).

Гловюк Ірина Василівна,
професорка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ,
докторка юридичних наук, професорка

ПРАВО ПОТЕРПІЛОГО ТА ЙОГО ПРЕДСТАВНИКА НА ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЮ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Участь потерпілого у судовому провадженні є його правом, а не обов'язком, і це право може бути реалізовано у формі дистанційної участі, правила щодо якої були оновлені у 2024 році[1]. Утім, якщо проаналізувати ст. 336 КПК України, то у цій статті участь потерпілого у режимі відеоконференції не розглядається саме як його право. Зокрема, є спеціальна норма, що у виключних випадках в умовах воєнного або надзвичайного стану суд має право допитати свідка, потерпілого в судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів (ч. 7 ст. 336 КПК України), та більш загальна норма щодо переліку випадків застосування відеоконференції (ч. 1), більшість з яких може стосуватися і потерпілого.

У доктрині вже зверталася увага на проблемність формулювання спеціальної норми щодо допиту потерпілого [2]. У контексті майбутнього урахування у законодавстві положень Люблянсько-Гаазької конвенції, слід зазначити, що процедури, що дозволяють потерпілим давати показання у спосіб, який забезпечує їхню безпеку та, у відповідних випадках, їхнє фізичне та психологічне благополуччя і недоторканність приватного життя, включатимуть відеоконференцію та депонування показань [3, с. 112].

Цікаві питання стосовно участі потерпілого у режимі відеоконференції нещодавно розглядалося ККС. ККС ВС вказав, що до початку апеляційного розгляду суд не вирішив клопотання представника потерпілого, не постановив ухвалу про здійснення дистанційного судового провадження чи про відмову у задоволенні такого клопотання представника потерпілої. При прослуховуванні аудіозапису судового засідання у суді апеляційної інстанції встановлено, що головуючий не з'ясував думку про можливість розгляду справи за відсутності представника потерпілої, не повідомив про наявність його клопотання про участь у апеляційному розгляді в режимі відеоконференції, й суд не вирішив це клопотання. З огляду на це колегія суддів вирішила, що апеляційний суд не забезпечив можливості представнику потерпілої, який подав клопотання про участь у апеляційному розгляді в режимі відеоконференції, взяти участь у апеляційному розгляді [4].

У цій ситуації прикметно те, що мова йшла фактично не про участь особисто потерпілої, а її участь через представника. Стаття 336 КПК України не містить спеціальних

норм саме стосовно представників, утім, ККС ВС очікувано врахував загальні правила представництва потерпілих у кримінальному провадженні та можливості реалізації права потерпілого на участь у кримінальному провадженні саме через представника. І хоча ст. 336 КПК України прямо не вказує на відеоконференцію саме як на право, висновок про такий характер цієї можливості ґрунтується на: переліку випадків застосування відеоконференції; ініціативу учасників для застосування відеоконференції; нормі щодо подання клопотання про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення; застосування формулювання «зловживання правом з метою затягування судового розгляду» у ч. 6 ст. 336 КПК України.

Також важливо, що у клопотанні йшлося про участь в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів, утім, йшлося не про допит потерпілої, що регламентується спеціальними нормами КПК України, а про її участь у кримінальному провадженні для відстоювання своїх інтересів через представника. Слід погодитися з думкою, що КПК України не містить посилянь на «виключність» такої форми участі в судовому засіданні (окрім свідка, потерпілого, спеціаліста) як поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, та не вимагає надання додаткових аргументів щодо неможливості участі в судовому засіданні з приміщення іншого суду. Фактично ст. 336 чинного КПК України передбачає право учасників судового провадження обирати спосіб участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції – або приміщення іншого суду, або з використанням власних технічних засобів поза межами такого приміщення [5, с. 393].

При цьому суд, судячи з постанови ККС ВС, не розглянув питання реальності підстав участі у апеляційному розгляді в режимі відеоконференції. Хоча ці питання на практиці досліджуються [5, с. 391], а рішення суду в мотивувальній частині має містити посилення не те, як ті або інші обставини воєнного стану впливають на неможливість безпосередньої участі особи в судовому засіданні [5, с. 393].

Позиція ККС ВС свідчить про те, що ним: визнано можливість дистанційної реалізації права потерпілого на участь у апеляційному провадженні через дистанційну участь представника (що, в силу положень ст. 336 КПК України, може бути екстрапольоване на усі стадії судового провадження); констатовано порушення належної правової процедури через нерозгляд клопотання представника про участь у розгляді справи в суді апеляційної інстанції в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів; істотність порушення вимог кримінального процесуального закону визначена через загальну норму ч. 1 ст. 412 КПК України, оскільки воно могло перешкодити апеляційному суду ухвалити законне та обґрунтоване рішення. Слід відмітити, що п. 5 ч. 2 ст. 412 КПК України - судове провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання, був незастосовний, адже потерпіла була повідомлена і навіть вжила зусиль до реалізації свого права на участь у апеляційному розгляді.

Отже, розвиток технологій та складнощі пересування територією України під час воєнного стану зумовлюють оновлення тлумачення положень КПК України щодо участі у судовому провадженні у частині використання відеоконференції, у тому числі з використанням власних технічних засобів, та розуміння недотримання належної правової процедури вирішення клопотання про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції як істотне порушення вимог кримінального процесуального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Гловюк І.В. Оновлений режим застосування відеоконференції у кримінальному провадженні. Березневі читання пам'яті Василя Попелюшка: матеріали круглого столу (29-30 березня 2024 року, м. Острог) / ред. кол.: Герасимчук О. П., Матвійчук М. А., Боржецька Н. Л. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2024. С. 31-35
2. Кравчук О. Спрощення або ускладнення відеоконференцій у кримінальному суді. URL: <https://justtalk.com.ua/post/sproschennya-abo-uskladnennya-videokonferentsij-u-kriminalnomu-sudi>

3. Гловюк І.В. Любляно-Гаазька конвенція для потерпілих від міжнародних злочинів: напрямки розвитку національного законодавства та практики. Правосуддя в Україні під час війни: проблеми розгляду корупційних та воєнних злочинів [Текст]: матеріали VI Київського полілогу (м. Київ, 1 груд. 2023 р.) / упоряд. З. А. Загиней-Заболотенко. Київ, 2024. С. 109-112.

4. Постанова ККС ВС від 25 лютого 2026 року, справа № 165/298/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134456433>

5. Концептуальні основи цифровізації кримінального провадження України : монографія / за заг. ред. Н. В. Глинської ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2024. – 452 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178612139>.

Ємець Максим Олександрович,

*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ЗАСАД ТАЄМНИЦІ СПІЛКУВАННЯ ТА НЕВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Проблематика дотримання засад таємниці спілкування та невтручання у приватне життя під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) є однією з найбільш дискусійних у сучасному кримінальному процесі України. Адже це обумовлено необхідністю одночасного забезпечення ефективності кримінального переслідування та дотримання фундаментальних прав людини, гарантованих як національним законодавством, так і міжнародними стандартами. Конституція України закріплює право кожного на повагу до приватного життя (ст. 32) та гарантує таємницю листування, телефонних розмов і телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), допускаючи обмеження цих прав лише на підставі судового рішення [1]. Відповідні положення деталізуються у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), зокрема у главах 20 та 21, які регламентують порядок проведення НСРД [2].

Однією з ключових проблем є баланс між публічними інтересами та правом особи на приватність. Як зазначає О. Ю. Старостін, втручання у приватне спілкування під час НСРД повинно відповідати критеріям законності, необхідності та пропорційності, які впливають із практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [3, с. 132-133]. Проте на практиці часто виникають ситуації, коли ці критерії формально декларуються, але фактично не дотримуються. Зокрема, клопотання слідчих про дозвіл на проведення НСРД іноді містять загальні формулювання без належного обґрунтування необхідності такого втручання, що створює ризики свавільного обмеження прав людини.

Важливою гарантією дотримання прав особи є судовий контроль. О. П. Бабіков підкреслює, що судовий контроль за розглядом клопотань про проведення НСРД виступає ключовим елементом забезпечення права на справедливий суд і захист від необґрунтованого втручання у приватне життя [4, с. 178]. Водночас існує проблема формалізації такого контролю: слідчі судді нерідко обмежуються перевіркою формальної відповідності клопотання вимогам закону, не вдаючись до глибокого аналізу підстав і пропорційності втручання. В свою чергу, це знижує ефективність судового контролю як гарантії прав людини.

Окрему увагу слід приділити питанням процесуальних гарантій. В. А. Колесник зазначає, що гарантії дотримання прав особи при проведенні НСРД включають чітке нормативне регулювання підстав, порядку та меж втручання, а також відповідальність за порушення встановлених вимог [5, с. 296]. Однак існує проблема недостатньої деталізації окремих процедурних аспектів, зокрема щодо зберігання, використання та знищення

інформації, отриманої внаслідок НСРД, що створює ризики зловживань і незаконного використання персональних даних.

Актуальною є також проблема визначення меж таємниці спілкування. А. Ткачик підкреслює, що система процесуальних дій, спрямованих на обмеження таємниці спілкування, повинна бути чітко врегульована та відповідати принципу правової визначеності [6, с. 254]. Проте на практиці виникають труднощі з визначенням того, які саме види комунікацій підпадають під захист, особливо в умовах розвитку цифрових технологій та використання месенджерів, соціальних мереж і інших електронних засобів зв'язку.

Не менш важливою є проблема невтручання у приватне життя як галузевої засади кримінального провадження. Ж. В. Удовенко наголошує, що ця засада має системний характер і повинна пронизувати всі стадії кримінального процесу, включаючи проведення НСРД [7, с. 228]. Вона передбачає, що будь-яке втручання у приватне життя має бути мінімально необхідним і обґрунтованим, а також супроводжуватися ефективними механізмами контролю та оскарження. Проте в реальній практиці часто спостерігається пріоритет інтересів кримінального переслідування над правами особи, що суперечить принципу верховенства права.

Суттєвою проблемою є також питання інформування особи про проведення щодо неї НСРД. КПК України передбачає обов'язок повідомлення особи про такі дії після їх завершення, якщо це не зашкодить досудовому розслідуванню. Однак на практиці ця норма часто не виконується або виконується формально, що позбавляє особу можливості ефективно захистити свої права та оскаржити незаконні дії правоохоронних органів.

Крім того, існує проблема використання результатів НСРД як доказів. Недотримання вимог щодо законності отримання інформації може призвести до визнання таких доказів недопустимими. Однак судова практика в Україні не завжди є послідовною у цьому питанні, що створює правову невизначеність і підриває довіру до правосуддя.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що основними проблемами дотримання засад таємниці спілкування та невтручання у приватне життя під час проведення НСРД є: формальний характер судового контролю, недостатня обґрунтованість клопотань про проведення НСРД, недосконалість процесуальних гарантій, проблеми правової визначеності щодо меж таємниці спілкування, а також недостатня ефективність механізмів захисту прав особи. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, що включає вдосконалення законодавства, підвищення стандартів судового контролю, а також формування правозастосовної практики, орієнтованої на забезпечення прав людини відповідно до європейських стандартів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 03.05.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.05.2026).
3. Старостін О. Ю. Втручання у приватне спілкування під час негласних слідчих (розшукових) дій. *Форум Права*. 2026. № 85(1). С. 129–135. URL: <https://fp.univd.edu.ua/index.php/fp/article/view/17/24> (дата звернення: 01.05.2026).
4. Бабіков О. П. Судовий контроль за додержанням прав і свобод людини під час розгляду клопотань сторони обвинувачення про дозвіл на проведення негласних слідчих (розшукових) дій в аспекті дотримання засад права на справедливий суд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 3, № 83. С. 175–180. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310571/301891> (дата звернення: 01.05.2026).
5. Колесник В. А. Гарантії дотримання прав особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 63. С. 293–297. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/232284/231093> (дата звернення: 01.05.2026).

6. Ткачик А. Система процесуальних дій, спрямованих на обмеження таємниці спілкування. *Підприємництво, господарство та право*. 2021. № 4. С. 253–256. URL: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/40.pdf> (дата звернення: 01.05.2026).

7. Удовенко Ж. В. Невтручання в приватне життя як галузева засада кримінального провадження України. *Кримінальне право*. С. 227–230. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2e441684-ec11-46ba-ac60-31ab04e45281/content> (дата звернення: 01.05.2026).

Жеребний Владислав Олександрович,

здобувач на бакалаврському рівні юридичного факультету

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

НЕДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВ

Питання недопустимості доказів у кримінальному провадженні належить до тих тем, у яких складність полягає не лише в тлумаченні окремих норм, а насамперед у виборі підходу. З одного боку, держава зацікавлена в ефективному розслідуванні кримінальних правопорушень. З іншого боку, кримінальний процес не може перетворюватися на сферу, де результат виправдовує будь-який спосіб отримання інформації. Тому заборона використовувати незаконно здобуті дані є не технічною деталлю, а реальною гарантією від свавілля, від примусу до самообмови, від порушення правана приватне життя без належної правової підстави та, зрештою, від засудження особи на основі матеріалу який було отримано незаконним шляхом.

На мій погляд, центральна проблема теми полягає в тому, що Кримінальний процесуальний кодекс України одночасно містить і дуже широку загальну формулу допустимості, і спеціальні правила про недопустимість, і окремі заборони, які знаходяться в інших статтях Кодексу. Через це в практиці постає цілком практичне питання: чи будь-яке порушення процедури автоматично тягне виключення доказу, чи лише те, яке прямо перешкоджає конституційному праву людини, або ж підірвало можливість перевірити достовірність відомостей у змагальному процесі.

Стаття 62 Конституції України закріплює, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а всі сумніви щодо доведеності вини тлумачаться на користь особи [1]. Цю норму розвинув Конституційний Суд України, який у Рішенні від 20 жовтня 2011 року фактично пояснив, що незаконно одержаними є не тільки дані, отримані з прямим порушенням конституційних прав і свобод, а й відомості, здобуті з порушенням установленого законом порядку, неуповноваженою особою або з використанням способів, не передбачених процесуальним законом[2].

На нормативному рівні зазначена концепція послідовно деталізується в цілій низці взаємопов'язаних положень КПК України. Стаття 86 встановлює загальне правило, за яким доказ є допустимим, якщо його отримано у порядку, передбаченому Кодексом. Стаття 87 визначає, що недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, а також похідні докази, здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок такого порушення. У частині другій цієї статті закон прямо називає обов'язкові випадки, коли суд має визнати порушення істотним, зокрема процесуальні дії без попереднього дозволу суду, коли такий дозвіл був потрібен, отримання доказів унаслідок катування або жорстокого поводження, порушення права на захист, отримання показань без роз'яснення права не свідчити проти себе, а також порушення права на перехресний допит. Частина третя додає окремі спеціальні підстави, серед яких використання показань свідка, який згодом став підозрюваним або обвинуваченим у тому самому провадженні, здійснення не передбачених Кодексом повноважень для забезпечення розслідування, недопуск адвоката до обшуку та ухвала про обшук без повної технічної фіксації засідання [3].

Однак саме тут і проявляється головна проблема. Підстави недопустимості не повною мірою систематизовані в єдиній нормі права. Окрім статті 87, Кодекс містить статтю 88 про недопустимість відомостей щодо судимостей, інших правопорушень і рис характеру підозрюваного чи обвинуваченого для доведення винуватості, статтю 88-1 про заборону використовувати в кримінальному провадженні певні дані, отримані в цивільних провадженнях щодо необґрунтованих активів або в порядку добровільного декларування, частину четверту статті 95 про заборону обґрунтовувати рішення показаннями, які суд безпосередньо не сприймав, і частину дванадцяту статті 290, за якою невідкриті іншій стороні матеріали не можуть бути допущені судом як докази. Додатково стаття 89 передбачає про очевидну недопустимість доказу під час судового розгляду, але сам Кодекс не дає чіткого визначення, коли саме недопустимість є очевидною, а коли вона потребує всебічного дослідження в нарадчій кімнаті. Тому проблема визначення підстав має насамперед системний характер. КПК України встановлює низку заборонних приписів, але не формує з них єдиного, завершеного і логічно вибудованого механізму.

На рівні теорії колізії проявляється між двома підходами. Перший можна умовно назвати формальним. Якщо буквально читати частину першу статті 86 КПК, то будь-яке відхилення від встановленого порядку отримання доказу може вести до висновку про його недопустимість. Другий підхід є матеріальним або правозахисним. Він орієнтує суд не на будь-яку помилку, а на те, чи призвело порушення до істотного звуження фундаментального права, спотворення інформації або позбавлення сторони захисту реальної можливості перевірити доказ. Співіснування цих двох моделей і зумовлює те, що одна і та сама процесуальна вада в різних справах оцінюється по-різному [4].

На наш погляд, вагомим є підхід, за яким не всі підстави мають однакову природу. Одні з них є прямими і майже безумовними, бо прямо встановлені законом. Інші є оціночними і вимагають встановити, наскільки серйозно порушення вплинуло на право на захист, свободу від самовикриття, недоторканність житла, достовірність джерела чи можливість перевірки доказу. Відсутність виразного нормативного розмежування зазначених груп призводить до суперечливості правозастосовної практики, яка коливається від суворого формалізму до надмірної гнучкості. Саме це, на нашу думку, і є суттю проблеми визначення підстав недопустимості доказів у сучасному кримінальному провадженні.

Підстави недопустимості доказів у кримінальному провадженні доцільно розуміти як такі юридично важливі обставини, які прямо передбачені законом або впливають із його змісту і свідчать про те, що доказ був сформований із порушенням вимог до суб'єкта, джерела чи процесуального порядку його отримання. Також ідеться про випадки, коли під час отримання доказу було істотно порушено фундаментальні права людини. Унаслідок цього такі відомості не можуть використовуватися судом чи іншими учасниками кримінального провадження для обґрунтування процесуального рішення.

При розгляді цього питання важливо враховувати не лише формальну сторону питання, а й реальний вплив порушення на права особи та справедливість провадження. Формальна сторона полягає в тому, хто саме отримав доказ, з якого джерела він походить і чи було дотримано встановленої КПК України процедури. Змістова сторона полягає в оцінці того, чи вплинуло допущене порушення на право особи на захист, достовірність отриманих відомостей, можливість їх перевірити в суді та забезпечення змагальності кримінального процесу. Поєднання цих двох елементів дає змогу правильно визначити, чи є підстави для визнання доказу недопустимим.

Перша група підстав, на наш погляд, має бути визнана безумовною. Сюди належать випадки, коли сам закон прямо забороняє використання певних матеріалів або прямо наказує суду визнати їх недопустимими. Це, зокрема, докази, отримані внаслідок катування чи жорстокого поводження, показання, отримані без роз'яснення права мовчати, показання свідка, який згодом став підозрюваним чи обвинуваченим у тому самому провадженні, результати дій, для яких був потрібен дозвіл суду, але його не було або були порушені суттєві умови такого дозволу, відомості, що не відкриті іншій стороні за статтею 290 КПК, дані про судимості або риси характеру особи поза межами винятків статті 88 КПК, а також

показання, на яких суд не має права будувати висновки через порушення принципу безпосередності. Тут завдання суду полягає не в гнучкому балансуванні, а в прямому застосуванні заборони.

Друга група підстав носить оціночний характер. До неї слід відносити ті порушення, які не названі в законі як безумовні, але ставлять під сумнів законність формування доказу. Для цих випадків мають працювати критерії, які вже напрацьовувалися у практиці Верховного Суду та в доктрині. Суд повинен встановити, яким було порушення, на яке право воно посягало, наскільки істотно воно звузило можливості особи реалізувати це право, чи спричинило воно викривлення або спотворення інформації, чи було забезпечено стороні захисту процесуальні можливості ефективного оспорування доказу в межах змагального судочинства. Сюди ж належать ситуації з окремими помилками оформлення протоколів, порушеннями внутрішньої підслідності чи організації розслідування, несвочасним розсекреченням процесуальних підстав негласних слідчих (розшукових) дій та інші [5, с. 315].

Окремо слід виділити підстави очевидної недопустимості. Термін хоча є в Кодексі, але його нормативне наповнення залишається нечітким. На нашу думку, очевидною слід вважати таку недопустимість, яка вбачається вже під час дослідження самого джерела без потреби оцінювати всі матеріали кримінальної справи. Наприклад, коли процесуальна дія проведена без обов'язкового дозволу суду, коли в матеріалах очевидним є факт відсутності повідомлення особі про право не свідчити проти себе, коли доказ походить із джерела, забороненого самим законом, або коли інша сторона не отримала доступу до матеріалу за статтею 290 КПК.

Підсумовуючи вищевикладене можна дійти висновку, що інститут недопустимості доказів у кримінальному провадженні України має міцний конституційний фундамент і достатній процесуальний інструментарій, однак досі позбавлений внутрішньої системної узгодженості: підстави недопустимості розділені по різних статтях КПК, чіткої ієрархії між безумовними заборонами та оціночними підставами не встановлено, а поняття очевидної недопустимості залишається нормативно не цілісним. Наслідком цього є непередбачуваність судової практики, яка коливається між надмірним формалізмом і невинуватою гнучкістю, що однаково підриває довіру до судочинства. Подолання зазначених недоліків можливе лише через поєднання двох взаємодоповнювальних заходів — законодавчого впорядкування підстав недопустимості в єдиній, ієрархічно вибудованій нормі та формування усталеної судової практики, яка наповнює оціночні поняття конкретним і відтворюваним змістом, — адже лише так цей інститут зможе виконувати своє призначення в повній мірі: бути реальною, а не декларативною гарантією справедливого судочинства і захисту особи від свавільного використання незаконно здобутих матеріалів проти неї.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України : Рішення Конституц. Суду України від 20.10.2011 № 12-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.05.2026).
4. Крикунов О.В., Денісова Г.В. Загальні умови допустимості доказів у кримінальному провадженні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, серія Право. Випуск 87: частина 4, 2025. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/14-3.pdf> (дата звернення: 01.05.2026).
5. Шумило М. Є., Гмирко В. П., Неділько Я. В. Допустимість доказів у практиці Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду: тернистий шлях від формальної

Завтур Віктор Андрійович,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВІДЕОЗАПИСИ ДОПИТУ СВІДКА, ПОТЕРПІЛОГО ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА ФОРМА ДЕПОНУВАННЯ ПОКАЗАНЬ: ДО ПИТАННЯ ПРО МЕЖІ ДОПУСТИМОСТІ ВИКОРИСТАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ

Однією з фундаментальних гарантій права на справедливий суд у кримінальному провадженні традиційно визнається засада безпосередності дослідження доказів, яка передбачає особисте сприйняття судом показань свідків і потерпілих, а також відкриває для сторін кримінального провадження широкі можливості реалізації права на перехресний допит.

Безумовно, що лише безпосередній допит учасників кримінального провадження дозволяє суду оцінити не лише зміст показань, але й особливості їх надання, поведінку допитуваної особи, послідовність, переконливість повідомленої інформації тощо. Вітчизняний законодавець у КПК України 2012 року закріпив доволі максималістський стандарт у цьому аспекті, закріпивши у ч. 1 ст. 23 КПК України положення, відповідно до якого не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК України. Такий підхід, очевидно, був зумовлений, насамперед, необхідністю запобігання зловживанням під час досудового розслідування, забезпеченням права особи на свободу від самовикриття та захистом від неналежного поводження. Практика реалізації положень КПК України в цілому довела виправданість такого нормативного підходу.

Водночас, повномасштабне вторгнення росії в Україну докорінно змінило умови здійснення кримінального провадження. Через постійну небезпеку для життя та здоров'я, а також масове переміщення громадян за кордон, забезпечення безпосередньої участі свідків і потерпілих у судовому розгляді стало об'єктивно неможливим або вкрай ускладненим, що поставило під загрозу оперативність та безперервність здійснення правосуддя. Це зумовило необхідність пошуку альтернативних механізмів забезпечення права на справедливий суд в умовах екзистенційної загрози. Один із них знайшов свій прояв у положеннях ч. 11 ст. 615 КПК України, відповідно до яких показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Фактично, йдеться про впровадження у національне кримінальне процесуальне законодавство альтернативної форми депонування показань. Водночас, законодавство низки європейських держав та практика ЄСПЛ вже тривалий час розглядають використання відеозаписів допитів як допустимий компенсаторний механізм, навіть у межах ординарної процедури кримінального провадження. Це актуалізує питання визначення меж допустимості використання відеозаписів допитів у кримінальному процесуальному доказуванні та критеріїв їх сумісності зі стандартами справедливого судового розгляду.

З'ясування цих питань вимагає, насамперед, звернення до релевантних позицій ЄСПЛ, адже Суд, як вже було наголошено, неодноразово відповідні питання розглядав.

Слід зауважити, що найчастіше, подібний контекст мав місце у рішеннях Суду, у яких розглядалося питання дотримання § 1 та 3 (d) статті 6 Конвенції про захист прав людини та

основоположних свобод в світлі необхідності пошуку балансу між правом обвинуваченого на справедливий суд та захистом жертви сексуального насильства від вторинної віктимізації.

Наприклад, у рішенні «Бокос-Квеста проти Нідерландів» (*Bocos-Cuesta v. the Netherlands*) заявник стверджував, що був позбавлений можливості допитати свідків обвинувачення, показання яких стали визначальними для його засудження у справі щодо сексуального насильства стосовно малолітніх. ЄСПЛ визнав те, що показання дітей були фактично єдиним прямим доказом вини заявника, однак ані на стадії досудового розслідування, ані під час судового розгляду стороні захисту не було надано можливості поставити їм запитання або спостерігати за процесом їх допиту. Але що принагідно відзначити, Суд окремо наголосив, що використання відеозапису допитів під час досудового розслідування могло б компенсувати цей недолік (п.71 рішення), але такі записи не були зроблені [1].

Схожі фактичні обставини мали місце і у справі «W.S. проти Польщі» (*W.S. v. Poland*) [2].

У рішенні «Росін проти Естонії» (*Rosin v. Estonia*) заявник також стверджував про неможливість допиту неповнолітнього потерпілого. ЄСПЛ визнав, що використання відеозапису допиту дитини саме по собі може виступати важливим компенсаторним механізмом, оскільки дозволяє суду та стороні захисту оцінити поведінку, реакції особи та спосіб надання показань свідком. Водночас, Суд наголосив, що самого лише відтворення відеозапису недостатньо, якщо стороні захисту взагалі не була надана можливість поставити запитання свідку хоча б на стадії досудового розслідування через слідчого, психолога або іншу уповноважену особу. ЄСПЛ підкреслив, що відеофіксація допиту не може повністю компенсувати відсутність реалізації права на конфронтацію, особливо коли такі показання мають вирішальне значення для обвинувального вироку [3].

Власне цей аспект відрізняє цю справу від справи «В. проти Фінляндії» (*B. v. Finland*) [4]. В останній, ЄСПЛ не констатував порушення, оскільки сторона захисту мала можливість задати питання в ході допитів під час досудового розслідування, але цією можливістю не скористалася.

Наведені рішення Суду дозволяють чітко визначити критерії допустимості використання показань, записаних на відео для засудження особи: 1) існує поважна причина відсутності такого свідка під час судового розгляду; 2) сторона захисту мала можливість поставити запитання свідку на будь-якому етапі провадження (у тому числі через адвоката, офіцера, психолога тощо).

Схожі підходи сформовані і в інших юрисдикціях. Наприклад, у справі «*Maryland v. Craig*» Верховний Суд США дійшов висновку, що право на допит свідків, передбачене Шостою поправкою до Конституції США не порушується у випадку допиту дитини-свідка через використання одностороннього відеозв'язку, якщо збережені ключові елементи конфронтації: складення присяги, можливість перехресного допиту та спостереження судом і присяжними за поведінкою свідка під час надання показань [5].

Законодавство деяких країн прямо передбачає можливість демонстрації в суді відеозапису допиту. За КПК ФРН така процедура допустима у разі здійснення провадження щодо злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, злочинів проти життя або жорстокого поводження з особами, які перебувають під опікою і лише, якщо свідок не досяг 18-річного віку [6].

Кодекс судових процедур Фінляндії допускає можливість використання як доказів показань осіб, зафіксованих на відеозаписі або на іншому аналогічному аудіовізуальному записі, за умови, що обвинуваченому було забезпечено належну можливість поставити запитання особі, яку допитують. Закон чітко визначає коло осіб, щодо яких поширюється ця процедура: 1) особи, які не досягли 15-річного віку або має психічні порушення; 2) потерпілий віком від 15 до 17 років, який потребує спеціального захисту, зокрема з урахуванням його особистих обставин та характеру кримінального правопорушення; 3) потерпілий віком від 15 до 17 років у справах про сексуальні злочини, передбачені розділом 1, 2, 4, 5, 6 або 7 глави 20 Кримінального кодексу, який не бажає брати участь у судовому

провадженні для надання показань; 4) потерпілий, який досяг 18-річного віку, у справах про сексуальні злочини, передбачені розділом 1, 2, 4, 5, 6, 7 або 7б глави 20 Кримінального кодексу, якщо його допит у судовому провадженні може поставити під загрозу його здоров'я або спричинити іншу співмірну істотну шкоду [7].

Досвід впровадження релевантних правових процедур у кримінальне процесуальне законодавство України має іншу специфіку, оскільки його ключова мета полягала не стільки в захисті вразливих осіб, скільки забезпеченні безперервності правосуддя в умовах воєнного стану. Процедура, передбачена ч.11 ст. 615 КПК України, безперечно буде затребуваною й надалі, як під час воєнного стану, так і в постконфліктний період, а тому її застосування вимагає врахування стандартів, передбачених ст. 6 Конвенції. Чинна редакція відповідних положень КПК України не дає відповіді на ключове питання у цьому контексті: яким чином, сторона захисту може поставити питання свідку, потерпілому у випадку проведення допиту в порядку ч.11 ст. 615 КПК України. Як видається, вирішення цього питання має принципове значення задля уникнення масового порушення Україною свої міжнародно-правових зобов'язань за ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Список використаних джерел:

1. Case of Bocos-Cuesta v. The Netherlands (Application № 54789/00): Judgement of the European Court of Humanrights, 10 November 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70963>
2. Case of W.S. v. Poland (Application № 21508/02): Judgement of the European Court of Human rights, 19 June 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/free?I=001-81140>
3. Case of Rosin v. Estonia (Application № 26540/08): Judgement of the European Court of Human rights, 19 December 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-139172>
4. Case of B. v. Finland (Application № 17122/02): Judgement of the European Court of Human rights, 24 April 2007. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80205>
5. Maryland v. Craig, 497 U.S. 836 (1990): Decision of the Supreme Court of the United States, 27 June 1990. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/497/836/>
6. Strafprozeßordnung der Bundesrepublik Deutschland (StPO). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/>
7. Code of Judicial Procedure (Administrativesector). Ministry of Justice of Finland. Date of issue: 1 January 1734. Text of translation in English. Translation updated to Statute No. 812/2019 as of 7 September 2022. URL: <https://www.finlex.fi/en/legislation/translations/1734/eng/4-000>

Замашнюк Юлія Романівна,

*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РОЛЬ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАКОННОСТІ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Конституцією України однією з основних засад судочинства проголошено змагальність сторін і свободу в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості (п. 3 ч. 2 ст. 129) [1]. Зазначена засада відіграє важливу роль для розвитку й удосконалення процесуальної форми здійснення кримінального провадження.

З моменту введення в дію у 2012 році КПК кримінальний процес в Україні став порівняним із процесом розвинених демократій. Це найкраще відображається в політиці законодавця щодо просування принципу змагальності. У КПК визначено концепцію змагальності на всіх стадіях кримінального провадження. За означених умов зацікавлені особи провадження отримали дуже гнучкий інструмент сили, тиску на перебіг досудового пошуку, дослідження, обстеження, а водночас і можливість захистити свої процесуальні інтереси та максимально оперативно, не чекаючи судового провадження, відновити порушені права [3, с. 254-255].

Принцип змагальності, охоплюючи все кримінальне провадження, має універсальний і безперервний характер. Перехід між стадіями кримінального провадження не змінює основних елементів змагальності, але вносить корективи в інтенсивність їх прояву та процедурні аспекти реалізації. [5, с. 93].

Відповідно до положень ч. 1, 2, 6 ст. 22 КПК України, кримінальне провадження здійснюється на засадах змагальності, що передбачає самостійне відстоювання стороною обвинувачення та стороною захисту своїх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, визначеними цим Кодексом. Сторони кримінального провадження наділені рівними правами щодо збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань і скарг, а також реалізації інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом. Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, забезпечує необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків [2].

Принцип змагальності по-різному проявляється на різних стадіях кримінального провадження, що зумовлює відмінності в механізмах його реалізації під час досудового розслідування та судового провадження. Так, на стадії досудового розслідування можливості сторін щодо реалізації змагальності є обмеженими, оскільки провідну роль у збиранні доказів і процесуальному керівництві відіграє сторона обвинувачення. Водночас сторона захисту реалізує свої права переважно через подання клопотань, оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора, а також участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях у передбачених законом випадках.

Українське законодавство наразі забезпечує умови для міцнішої інтеграції принципів змагальності на досудовій стадії. Конституція України та КПК містять положення, які ще більше посилюють принцип змагальності у кримінальному провадженні.

Найбільш повно принцип змагальності реалізується саме під час судового розгляду, коли сторони обвинувачення та захисту отримують рівні процесуальні можливості для представлення доказів, заявлення клопотань, участі в дослідженні доказів, допиті учасників провадження та обстоюванні своєї правової позиції перед незалежним і неупередженим судом. Разом із тим навіть на цій стадії реалізація принципу змагальності може мати певні процесуальні межі, визначені нормами КПК України. Забезпечення права на справедливий суд у кримінальному провадженні передбачає, що судовий розгляд має бути змагальним і в цьому процесі має бути забезпечений принцип рівності сторін обвинувачення та захисту [4, с. 74].

Реалізація засади змагальності на стадії судового розгляду відбувається у взаємодії з іншими засадами кримінального провадження: верховенством права, рівністю всіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпеченням обвинуваченому права на захист, гласністю судового процесу, забезпеченням доведеності вини тощо. Складові елементи, риси, ознаки змагальності мають основоположне значення як для розробки й удосконалення кримінальних процесуальних норм, так і для здійснення кримінальної процесуальної діяльності стороною обвинувачення та стороною захисту, а також судом [4, с. 70].

Змагальне провадження являє собою складне правове явище з власною структурою, що складається з чотирьох взаємопов'язаних елементів: 1) наявність обвинувачення та захисту; 2) рівні процесуальні можливості обвинувачення та захисту; 3) існування та чітке розмежування функцій прокурора, захисту та суду; та 4) наявність об'єктивного та неупередженого суду.

Для забезпечення законності, обґрунтованості та справедливості судових рішень, які ще не набули законної сили, суд повинен мати різні засоби виявлення їх неправосудності та вжиття заходів щодо їх скасування або зміни з метою досягнення цілей кримінального провадження.

Відповідно до вимог своєї функції суд зобов'язаний у рамках апеляційного провадження виявляти наступне: неповноту провадження; невідповідність висновків, викладених у рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження; суттєве порушення вимог кримінального процесу; неправильне застосування кримінального

законодавства України; невідповідність між призначеним покаранням та тяжкістю вчиненого злочину та обставинами обвинуваченого.

У справі №537/984/20 Верховний Суд сформулював важливу правову позицію щодо меж реалізації принципу змагальності сторін у кримінальному провадженні на стадії апеляційного перегляду. Суд звернув увагу на те, що принцип змагальності, закріплений у ст. 22 КПК України, передбачає чіткий розподіл процесуальних функцій між сторонами кримінального провадження та судом. Сторона обвинувачення і сторона захисту самостійно обстоюють свої правові позиції, наводять докази, ініціюють їх дослідження, заявляють клопотання та реалізують інші процесуальні права, тоді як суд повинен зберігати об'єктивність і неупередженість, забезпечуючи належні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних можливостей.

Верховний Суд підкреслив, що суд апеляційної інстанції не вправі виходити за межі своєї функції арбітра та фактично підмінити сторону обвинувачення у випадках, коли остання не виявляє належної процесуальної активності. Самостійне ініціювання апеляційним судом дослідження доказів, спрямоване на підтвердження доводів апеляційної скарги прокурора з метою погіршення становища обвинуваченого, суперечить не лише принципу змагальності, а й вимозі безсторонності суду. Така процесуальна поведінка створює ситуацію, за якої суд фактично надає стороні обвинувачення процесуальну перевагу, що порушує баланс між сторонами та ставить під сумнів справедливість судового розгляду[6].

У своїй правовій позиції Верховний Суд зазначив, що допустимість процесуальної ініціативи апеляційного суду може бути виправдана лише у виняткових випадках, коли вона спрямована на забезпечення гарантій прав обвинуваченого або покращення його процесуального становища. Натомість використання такої ініціативи для обґрунтування більш суворої кримінально-правової оцінки дій особи чи посилення її відповідальності є несумісним із засадами кримінального процесу.

Зазначена правова позиція має важливе значення для правозастосовної практики, оскільки окреслює межі допустимої активності суду в апеляційному провадженні та підкреслює, що реалізація принципу змагальності можлива лише за умови суворого дотримання функціонального розмежування між судом і сторонами кримінального провадження. Суд апеляційної інстанції не може перебирати на себе функцію доказування чи компенсувати пасивність сторони обвинувачення, оскільки це призводить до порушення засад рівності сторін, змагальності та справедливого судового розгляду. Саме такий підхід забезпечує дотримання конституційних гарантій захисту прав особи у кримінальному процесі та відповідає стандартам справедливого судочинства.

Отже, принцип змагальності під час апеляційного перегляду судових рішень у кримінальному провадженні є ефективним засобом виправлення неповного та одностороннього встановлення фактів у судах нижчої інстанції, а також слідчих та судових помилок, і служить гарантією законного та справедливого розгляду кримінальних проваджень. У рамках принципу змагальності в апеляційному порядку сторони та суд виконують специфічні функції. Сторони обвинувачення та захист активно беруть участь у кримінальному провадженні для захисту своїх інтересів перед судом. Це включає не лише надання аргументів на підтримку своєї позиції, але й активний внесок у відновлення справедливості, зокрема шляхом виявлення та виправлення прогалин та помилок, допущених судом першої інстанції. Апеляційний суд, у свою чергу, здійснює важливі функції судового перегляду. Його завданням є перевірка законності, обґрунтованості та справедливості судових рішень. Відмінні риси змагального провадження визначаються не лише обов'язком надавати обґрунтовані аргументи щодо незаконності або недоцільності рішення суду першої інстанції, але й повноваженнями апеляційного суду щодо перегляду. Ці повноваження надають суду додаткові можливості для більш ретельного аналізу та перегляду рішень попередніх інстанцій кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 12.05.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 16.05.2026).
3. Павліченко Є. В., Анненко О. С. Реалізація засади змагальності під час розгляду клопотань та скарг слідчим суддею. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 254-257. https://lsej.org.ua/7_2021/65.pdf
4. Сиза Н., Сизий І. Реалізація змагальності сторін під час судового розгляду в кримінальному провадженні України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2020 №2. С. 70-76. <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/226882/226349>
5. Стрілецька, О. В. Реалізація принципу змагальності в апеляційній інстанції. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 92-99. https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/1_2023/15.pdf
6. Ухвала ВС від 19.10.2022 у справі №537/984/20 (провадження №51-1747км22) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106915634> (дата звернення: 16.05.2026).

Зінчук Анна Костянтинівна,

*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ГАРАНТІЇ УЧАСТІ ВИКРИВАЧА КОРУПЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Участь викривача корупції у кримінальному судочинстві не можна зводити лише до подання заяви про кримінальне правопорушення. Для держави така особа є джерелом інформації, яке часто перебуває всередині службового, трудового або професійного середовища, де порушення приховуються значно легше, ніж виявляються зовнішнім контролем. Закон України «Про запобігання корупції» визначає викривача як фізичну особу, яка за наявності переконання в достовірності інформації повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, якщо ця інформація стала їй відома у зв'язку з трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням служби, навчанням або участю у передбачених законом процедурах [1]. У Кримінальному процесуальному кодексі України поняття викривача сформульоване вужче: це фізична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про корупційне кримінальне правопорушення до органу досудового розслідування [2]. Саме ця різниця пояснює, чому гарантії викривача мають одночасно антикорупційний і кримінальний процесуальний зміст. У науковій літературі слушно зазначається, що правовий статус викривача в кримінальному провадженні не повинен механічно змішуватися зі статусом заявника, потерпілого або свідка, оскільки викривач потребує окремих засобів захисту й участі [5, с. 816].

Гарантії на стадії досудового розслідування починаються з моменту повідомлення про можливе корупційне кримінальне правопорушення. З цього моменту особа має право на отримання підтвердження прийняття і реєстрації повідомлення, на подання доказів, на отримання інформації про свої права та обов'язки, на надання пояснень і показань або відмову їх надавати у випадках, передбачених законом, а також на отримання інформації про стан і результати розгляду повідомлення [1]. Ці гарантії мають практичне значення, бо викривач не завжди є професійним учасником кримінального провадження і часто не розуміє, які саме дії органу досудового розслідування є належними. Тому гарантія повідомлення про права, фіксація прийняття заяви та можливість подання доказів є не формальністю, а способом не допустити втрати інформації, тиску на особу або перетворення її участі на одноразове звернення без подальшого процесуального значення.

На досудовому розслідуванні важливе значення мають також канали повідомлення та діяльність уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції. Закон

передбачає внутрішні й регулярні канали повідомлення, а також Єдиний портал повідомлень викривачів, який має забезпечувати цілодобовий доступ до подання інформації, конфіденційність та можливість анонімного повідомлення [1]. Для кримінального судочинства це означає, що гарантія участі починається ще до допиту або проведення слідчих дій: важливо, щоб повідомлення було зафіксоване належним чином, не стало відомим особам, щодо яких воно подане, і могло бути передане до компетентного органу. Неналежна організація таких каналів фактично знижує цінність подальших процесуальних гарантій, бо викривач може зазнати тиску ще до того, як кримінальне провадження набуде реального руху.

Окреме місце на досудовому етапі займають конфіденційність, анонімність і безпека викривача. Закон передбачає право викривача на конфіденційність, право повідомляти про порушення без зазначення авторства, а також право на заходи безпеки щодо себе і близьких осіб у разі загрози життю, житлу, здоров'ю або майну [1]. Для кримінального судочинства це має особливу вагу, оскільки повідомлення про корупційне кримінальне правопорушення може стосуватися керівника, службової особи, колеги або іншої особи, від якої викривач фактично залежить. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» дає можливість застосовувати спеціальні заходи захисту, коли існує реальна небезпека у зв'язку з участю особи в кримінальному провадженні [3]. До таких гарантій близькою є безоплатна правнича допомога, адже викривач може потребувати адвоката не лише для допиту, а й для захисту від незаконного звільнення, службового переслідування чи розкриття персональних даних [4].

Важливою частиною гарантій участі викривача є трудові та соціально-економічні гарантії. Закон прямо забороняє звільнення викривача, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, переведення, зміну істотних умов праці, відмову в підвищенні, зменшення заробітної плати та інші негативні заходи впливу у зв'язку з повідомленням про корупцію [1]. Такі гарантії не є другорядними щодо кримінального провадження. Навпаки, вони забезпечують можливість викривача залишатися активним у провадженні, з'являтися на виклики, подавати докази, підтверджувати показання і не відмовлятися від участі через страх втратити роботу або дохід. У дослідженні НАЗК 2025 року звертається увага на те, що на практиці захист трудових прав викривачів залишається недостатньо врегульованим у частині швидкого реагування на негативні заходи з боку роботодавця чи керівника [6, с. 5–6]. Отже, трудові гарантії мають розглядатися як умова реальної процесуальної участі, а не лише як гарантії у сфері трудового права.

Соціально-економічний зміст гарантій проявляється також у праві викривача на відшкодування витрат, пов'язаних із захистом його прав, на психологічну допомогу, на звільнення від юридичної відповідальності за добросовісне повідомлення та, в окремих випадках, на винагороду [1]. У кримінальному судочинстві право на винагороду врегульоване статтею 130-1 КПК України. Винагорода можлива за повідомлення про корупційне кримінальне правопорушення та активне сприяння його розкриттю, якщо грошовий розмір предмета кримінального правопорушення або завдані державі збитки досягають встановленого законом порогу; її розмір становить десять відсотків, але не більше граничної суми, визначеної законом [2]. Науковці О. Хамходера та Т. Снісарчук звертають увагу на проблемність співвідношення матеріальних і процесуальних норм щодо винагороди, зокрема через різне формулювання критеріїв і порядку реалізації цього права [7, с. 185–186]. Це питання має не лише майновий, а й процесуальний зміст, бо рішення про винагороду ухвалюється судом у межах вироку, а викривач може оскаржити вирок у частині, що стосується його інтересів.

Гарантії участі викривача у судовому розгляді мають інший зміст, ніж на досудовому розслідуванні. На цій стадії викривач може бути допитаний, може брати участь у вирішенні питання про винагороду, а за наявності ризиків потребує збереження конфіденційності та застосування заходів безпеки. КПК України передбачає, що в обвинувальному акті має зазначатися запропонований розмір винагороди викривачу, а суд під час ухвалення вироку вирішує, чи є підстави для її виплати, визначає конкретний розмір та порядок виплати [2].

Крім того, анонімний викривач може представляти свої інтереси особисто або через адвоката із забезпеченням анонімності, конфіденційності та безпеки, а за потреби питання може розглядатися у закритому судовому засіданні [2]. Отже, гарантії судового етапу не обмежуються охороною особи від помсти. Вони також охоплюють право бути процесуально почутим у тій частині, де судові рішення безпосередньо стосуються прав та інтересів викривача.

Роль НАЗК у системі гарантій участі викривачів є окремою, оскільки НАЗК не замінює слідчого, прокурора чи суд, але створює зовнішній інституційний захист викривача. Закон надає НАЗК право представляти інтереси викривача в суді у випадках, визначених законом, звертатися з позовами та заявами про захист прав викривачів, вступати у справи на будь-якій стадії, ініціювати перегляд судових рішень, а також бути присутнім у судових засіданнях, зокрема закритих, за згодою викривача [1]. Практичний сенс цієї гарантії полягає в тому, що викривач часто не має достатнього службового ресурсу для протидії роботодавцю або органу, де виникло повідомлення про корупцію. НАЗК у такій ситуації може забезпечити правову позицію, подати процесуальні документи, підтримати вимогу про поновлення порушених прав і проконтролювати, щоб гарантії не залишилися лише нормами закону. Утім, у дослідженні НАЗК вказується, що для більш ефективного захисту необхідні чіткіші механізми відповідальності роботодавця та можливість швидкого реагування на порушення прав викривача [6, с. 65].

Судова практика підтверджує, що трудовий або службовий тиск на викривача повинен оцінюватися з урахуванням причинного зв'язку між повідомленням про корупцію та негативними діями щодо особи. У постанові Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 815/2074/18 сформульовано підхід, за яким за наявності обґрунтованих доводів викривача про застосування до нього негативних заходів саме суб'єкт владних повноважень має доводити відсутність зв'язку між такими заходами і повідомленням про корупцію [8]. Значення цієї практики для кримінального судочинства полягає в тому, що вона посилює стабільність участі викривача: особа, яка повідомила про корупційне кримінальне правопорушення, не повинна самотійно нести весь тягар доведення прихованої помсти з боку роботодавця або керівника. Такий підхід узгоджується із загальною логікою захисту викривача як особи, що діє не лише у власних інтересах, а й сприяє виявленню кримінального правопорушення.

Порівняння із зарубіжним регулюванням показує, що українські гарантії загалом рухаються в тому самому напрямі, що й європейські стандарти, але потребують точнішого процесуального оформлення. Директива Європейського Союзу 2019/1937 передбачає захист осіб, які повідомляють про порушення права ЄС, від звільнення, пониження, залякування, переслідування та інших форм помсти, а також містить підхід, за яким у спорах щодо шкоди після повідомлення саме відповідач має довести, що його дії були обґрунтовані належними підставами [9]. О. Ковальчук і К. Лебідь також звертають увагу на досвід США та Канади, де окремі форми переслідування викривачів можуть тягнути штраф або позбавлення волі, а в США та Великій Британії винагорода може пов'язуватися з коштами, повернутими державі або стягнутими з компанії [5, с. 822]. Для України корисним є не механічне копіювання цих моделей, а посилення відповідальності за перешкоджання участі викривача, запровадження швидших способів поновлення його трудових прав і чіткіше розмежування прав, гарантій та процесуального статусу.

Надані НАЗК методичні матеріали ще у 2019 році виокремлювали такі елементи захисту викривача, як конфіденційність, анонімність, застосування заходів безпеки, заборона негативних заходів впливу, правнича допомога, представництво НАЗК у суді та винагорода [10, с. 5–10]. Сьогодні ці гарантії слід тлумачити не ізольовано, а як взаємопов'язану систему. На досудовому розслідуванні вони забезпечують прийняття інформації, її перевірку, безпеку особи, доступ до правничої допомоги та захист від службового тиску. У судовому розгляді вони дають змогу зберегти конфіденційність, вирішити питання про винагороду, забезпечити участь адвоката або НАЗК та захистити викривача від наслідків його повідомлення. Саме поєднання цих елементів дозволяє говорити про повноцінну участь

викривача у кримінальному судочинстві, а не лише про використання його повідомлення як джерела початкової інформації.

Отже, гарантії участі викривача корупції у кримінальному судочинстві охоплюють не лише процесуальні права під час подання заяви, допиту або судового розгляду. Вони включають конфіденційність, анонімність, заходи безпеки, безоплатну правничу допомогу, трудовий захист, соціально-економічні гарантії, право на винагороду та можливість залучення НАЗК для представництва і захисту прав. Найбільш переконливою є така модель, у якій досудові гарантії забезпечують безпечне повідомлення та участь у розслідуванні, а судові гарантії дають змогу захистити інтереси викривача під час розгляду справи і після ухвалення вироку. Роль НАЗК у цій системі полягає в тому, щоб бути зовнішнім гарантом прав викривача, особливо тоді, коли тиск походить із місця роботи або служби. Разом з тим чинне регулювання потребує подальшого уточнення: викривач має отримувати чітко визначений процесуальний статус, дієві способи швидкого припинення негативних заходів впливу та зрозумілий механізм реалізації права на винагороду. Без цього участь викривача може залишатися вразливою, навіть якщо закон формально проголошує широкий перелік його прав.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1700-18> (дата звернення: 17.05.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 17.05.2026).
3. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3782-12> (дата звернення: 17.05.2026).
4. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3460-17> (дата звернення: 17.05.2026).
5. Ковальчук О. Б., Лебідь К. О. Правовий статус викривачів корупції як учасників кримінального провадження: окремі законодавчі прогалини та перспективи їх подолання. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 816–823. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.136>. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/317543> (дата звернення: 17.05.2026).
6. Ренкас А., Скоб О., Леончук О., Онікієнко О., Шевчук А. Аналітичне дослідження «Захист викривачів та відповідальність роботодавця за порушення їх прав та гарантій – аналіз стандартів у національному та міжнародному праві». Київ : Національне агентство з питань запобігання корупції, 2025. 68 с. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2025/analytychne-doslidzhennia-zakhyst-vykryvachiv-ta-vidpovidalnist-robotodavtsia.pdf> (дата звернення: 17.05.2026).
7. Хамходера О. П., Снісарчук Т. М. Право викривача на винагороду: зміст, критерії, порядок реалізації. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 1. С. 183–190. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/44>. URL: https://www.lsej.org.ua/1_2020/46.pdf (дата звернення: 17.05.2026).
8. Постанова Верховного Суду від 15.08.2019 у справі № 815/2074/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83647830> (дата звернення: 17.05.2026).
9. Directive (EU) 2019/1937 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law. Official Journal of the European Union. 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1937/oj> (дата звернення: 17.05.2026).
10. Викривачі корупції та гарантії їх захисту за законодавством України : презентація / Національне агентство з питань запобігання корупції. 2019. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/61609.pdf> (дата звернення: 17.05.2026).

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМАГАЛЬНИХ ЗАСАД НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Сучасний кримінальний процес України перебуває в умовах постійного реформування, спрямованого на підвищення стандартів справедливості, дотримання прав людини та ефективності доказування. Одним із ключових принципів, що визначає якість усього провадження, є засада змагальності. Її реалізація на стадії досудового провадження набуває особливого значення, оскільки саме на цьому етапі формується основний доказовий каркас майбутнього судового розгляду. Тут визначаються джерела доказової інформації, обираються методи її отримання, встановлюються межі втручання у конституційні права особи, а також закладаються фундаментальні ризики щодо допустимості, достовірності, достатності та перевірюваності доказів.

Досудове провадження за своєю сутністю є сферою підвищеної процесуальної асиметрії. Сторона обвинувачення володіє потужними інституційними перевагами: значними організаційними ресурсами, прямим доступом до оперативної інформації, широким арсеналом засобів процесуального примусу та можливістю визначати стратегічні напрями розслідування. Натомість сторона захисту часто опиняється в умовах обмеженого доступу до матеріалів, залежності від оперативності судового контролю та формальних процедур оскарження. У таких умовах принцип змагальності ризикує залишатися лише декларативною нормою, що не забезпечує реальної рівності сторін і не сприяє формуванню об'єктивної доказової картини[1, с.34].

Актуальність теми дослідження зумовлена низкою об'єктивних чинників. По-перше, саме на досудовій стадії закладається базовий «наратив» справи, який згодом важко змінити в суді. По-друге, сучасне доказування все більше базується на складних цифрових масивах, фінансово-економічних документах, експертних висновках та результатах негласних слідчих дій, перевірка яких вимагає високого рівня прозорості та відтворюваності. По-третє, дефекти доказів, допущені на ранніх етапах (селективне збирання, втрата контексту, неконтрольовані припущення), практично неможливо повністю нейтралізувати пізніше. По-четверте, Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на необхідності реальної, а не формальної змагальності вже на досудовій стадії як елементу права на справедливий суд. Тому перехід від декларативної до реальної моделі змагальності є запорукою підвищення якості кримінального процесу, захисту прав учасників та легітимності судових рішень.

Наукова література приділяє значну увагу проблематиці змагальності в досудовому провадженні. Доктринальні основи принципів кримінального процесу та їх практичної реалізації висвітлені в фундаментальних працях О.П. Кучинської, яка підкреслює необхідність оцінки «працездатності» принципів саме на ранніх стадіях. Інституційні гарантії процесуальної рівності через механізми судового контролю детально досліджені М.А. Макаровим, який акцентує увагу на теорії та практиці діяльності слідчого судді, та В.Т. Нор, що аналізує реалізацію змагальності під час розгляду скарг. Функції обвинувачення, прокурора та особливості доказування як центрального операційного простору змагальності ґрунтовно розкриті в численних роботах М.А. Погорецького. Окремий блок наукових публікацій присвячено використанню матеріалів оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій у контексті гарантій законності та змагальності[2, с.232].

Метою дослідження є комплексний доктринально-практичний аналіз реалізації змагальних засад у досудовому провадженні, виявлення основних причин їх декларативності та розробка пропозицій щодо формування реальної моделі змагальності. Для досягнення поставленої мети вирішуються такі завдання: уточнити доктринальний зміст змагальних засад та їх зв'язок зі стандартами справедливого суду; проаналізувати інституційні джерела процесуальної асиметрії; дослідити судовий контроль як ключовий компенсаторний механізм; розглянути проблемні аспекти доказування та стандарти перевірюваності доказів;

визначити тактичні можливості сторони захисту як активного суб'єкта формування доказової позиції.

Змагальні засади у кримінальному процесі слід тлумачити як системну гарантію справедливості процедури, що поєднує чітке розмежування процесуальних функцій, диспозитивність сторін та реальну процесуальну рівність. Змагальність не обмежується формальним правом подавати клопотання чи скаргу. Її справжній зміст проявляється в можливості сторін самостійно визначати стратегію, ініціювати процесуальні дії, перевіряти та спростовувати доказові твердження опонента, а також будувати альтернативну, логічно узгоджену та перевірювану доказову позицію. На досудовій стадії цей принцип набуває критичного значення, оскільки саме тут сторона обвинувачення реалізує широку дискрецію щодо вибору напрямів розслідування, засобів отримання доказів та застосування заходів примусу[3, с.132].

Структурна асиметрія досудового провадження обумовлює неможливість автоматичного забезпечення змагальності лише через проголошення принципу рівності. Сторона обвинувачення фактично поєднує управлінські, організаційні та доказові повноваження, тоді як захист діє в умовах обмеженого інформаційного доступу та залежності від «процесуальних вікон» оскарження. У таких умовах судовий контроль виступає основним інституційним компенсатором нерівності. Слідчий суддя повинен здійснювати не формальну, а змістовну перевірку: оцінювати фактичні підстави клопотань, пропорційність втручань, наявність альтернативних версій, а також забезпечувати належну мотивованість рішень. На практиці, однак, часто трапляється формалізація контролю - судові рішення механічно відтворюють аргументи сторони обвинувачення без самостійної критичної оцінки ризиків і альтернатив. Це призводить до того, що судовий контроль перетворюється на інструмент легітимації дій обвинувачення, а не на дієвий механізм захисту прав.

Центральним елементом реальної змагальності є доказування. Воно повинно відповідати високим стандартам допустимості, достатності, достовірності та, особливо, перевірюваності. Перевірюваність передбачає можливість раціональної реконструкції шляху отримання кожного доказу, оцінки його повноти, контексту, джерела та альтернативних інтерпретацій. Поширені практичні проблеми включають селективне збирання інформації, підміну первинних джерел похідними документами, перетворення імовірних припущень на «установлені факти» через їх багаторазове повторення в процесуальних документах, а також використання формалізованих експертних висновків, що важко відтворити незалежно[4, с.280].

Робота з документальними доказами вимагає ретельної перевірки первинності джерел, повноти ділового контексту (договори, акти, листування, внутрішні процедури), зіставлення первинного й вторинного обліку та виявлення ознак вибіркового подання лише вигідних для обвинувачення фрагментів. Цифрові докази потребують реконструкції умов створення та зміни даних, аналізу метаданих, системних журналів і можливості незалежного відтворення аналітичних висновків. Особливо чутливою сферою залишається використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій та матеріалів оперативно-розшукової діяльності. Закритість способів отримання такої інформації створює додаткові бар'єри для захисту та об'єктивно підвищує вимоги до судового контролю законності, пропорційності та можливості процесуальної верифікації.

Тактичний вимір змагальності реалізується через активну доказову позицію сторони захисту. Ефективна стратегія захисту починається з ранньої діагностики ключових доказових блоків обвинувачення («доказове ядро»). Далі відбувається систематизація ризиків у формі аналітичної матриці («твердження - доказ - джерело - спосіб отримання - ризики - контрдокази»), побудова альтернативної версії події та проактивне використання всіх процесуальних інструментів. Захист повинен переходити від реактивного заперечення до проактивного управління доказовими ризиками: ініціювати слідчі (розшукові) дії, оскаржувати незаконні рішення, фіксувати дефекти походження та контексту доказів на ранніх етапах, формувати конкурентну доказову картину.

Процесуальні інститути тимчасового доступу до речей і документів, обшуку, арешту майна, розкриття матеріалів досудового розслідування повинні функціонувати як реальні механізми забезпечення балансу сторін, а не як інструменти одностороннього накопичення доказів. Реальна змагальність вимагає своєчасного повного доступу захисту до матеріалів, ефективного оскарження відмов у проведенні процесуальних дій та суттєвого підвищення стандартів мотивованості судових рішень слідчого судді.

Для забезпечення переходу до реальної моделі змагальності необхідні комплексні заходи. По-перше, нормативне посилення гарантій доступу сторони захисту до доказової інформації вже на початкових етапах розслідування. По-друге, законодавче підвищення стандартів мотивованості рішень слідчого судді з обов'язковою оцінкою пропорційності, альтернативних версій та ризиків. По-третє, закріплення спеціальних вимог до перевірюваності доказів, особливо цифрових, експертних та отриманих прихованими методами. По-четверте, розширення процесуальних прав захисту щодо ініціювання слідчих дій та участі в них. По-п'яте, удосконалення системи підготовки адвокатів у сфері криміналістичної тактики доказування та стратегічного управління справами[5, с.274].

Таким чином, реальна змагальність у досудовому провадженні є не абстрактним декларативним принципом, а практичним стандартом організації всього доказового процесу. Вона забезпечується ефективним судовим контролем, прозорістю походження доказів, можливістю їх незалежної перевірки та активною процесуальною позицією захисту. Лише за цих умов досудове провадження виконуватиме свою основну функцію - якісну підготовку доказової бази для справедливого судового розгляду, а весь кримінальний процес відповідатиме сучасним європейським стандартам верховенства права, захисту прав людини та забезпечення реальної справедливості.

Список використаних джерел:

1. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
2. Макаров М.А. Теорія та практика здійснення судового контролю у кримінальному процесі: монографія. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2017. 434 с.
3. Нор В.Т., Крикливець Д.Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею: монографія. Львів: Колір ПРО, 2017. 376 с.
4. Погорецький М.А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування // Вісник Національної академії правових наук України. 2025. Т. 32. № 3. С. 275-299.
5. Погорецький М.А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України // Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 4. Ч. 3. С. 269-279.

Кміта Назарій Андрійович,

*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПІДСТАВИ І ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Запобіжні заходи становлять складову заходів забезпечення кримінального провадження і мають виключно превентивний характер. Вони застосовуються до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення, з метою забезпечення належного перебігу провадження. Відповідно до положень глави 18 КПК України, метою застосування запобіжного заходу є виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховування, знищення доказів, незаконного впливу на учасників провадження тощо. Аналогічно, науковці підкреслюють, що запобіжні заходи забезпечують належний перебіг, зміст і умови

процесу, попереджаючи неналежні дії підозрюваних або обвинувачених. Конституційні гарантії особистої свободи (ст. 29 Конституції) також вимагають, щоб будь-яке позбавлення волі чи інше затримання здійснювалося виключно за мотивованим рішенням суду в межах закону [1].

Відповідно до ч. 1 ст. 176 КПК України до запобіжних заходів належать: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт і тримання під вартою. Крім того, за змістом чинного законодавства, тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи, що застосовується без ухвали судді лише в обставинах, передбачених законом [2].

Запобіжні заходи можуть бути неізоляційними (обмеження без утримання у спеціалізованій установі - наприклад, особисте зобов'язання, порука, застава, домашній арешт) і ізоляційними (найсуворіший - тримання під вартою), як класифікує їх Сівак О.В та деякі інші науковці. Визнається також, що особливість запобіжних заходів - їх виключно превентивний, а не каральний характер [3, с. 209]. Конституційний Суд України неодноразово наголошував, що вони не мають карального характеру, а служать забезпеченню законності й ефективності кримінального провадження (хоча обмеження прав при їх застосуванні дійсно є значущими). Запровадження кожного виду запобіжного заходу обумовлено нормами КПК. Наприклад, ч. 5 ст. 176 КПК перераховує категорії вчинених кримінальних правопорушень, до яких не можуть застосовуватися окремі більш м'які запобіжні заходи зразок застави чи домашнього арешту - у таких випадках можливе лише тримання під вартою.

Підстави застосування запобіжних заходів чітко визначені у ст. 177 КПК. Насамперед існує умова «обґрунтована підозра» у вчиненні особою злочину. Додатковою передумовою є наявність одного чи кількох ризиків. Наприклад, ризик того, що підозрюваний, обвинувачений може спробувати ухилитися від слідства чи суду, знищити чи спотворити важливі докази, незаконно вплинути на потерпілих, свідків чи інших учасників, будь-яким іншим способом перешкоджати кримінальному провадженню або навіть учинити новий злочин.

Суб'єктом ініціювання обрання заходу є слідчий (або детектив) за погодженням із прокурором, або сам прокурор. Вони подають слідчому судді клопотання про застосування заходу. У судовому провадженні аналогічне клопотання подається до суду прокурором. Обґрунтування клопотання та наявності ризиків у клопотанні мають бути підкріплені доказовими матеріалами: у ньому вказується короткий виклад фактичних обставин справи, правова кваліфікація діяння, описуються обставини, що свідчать про підозру, із посиланням на відповідні докази, а також перелік ризиків (зі ст. 177 КПК), підстав для їх існування та аргументація неможливості запобігти цим ризикам більш м'яким заходом. Копія клопотання та матеріалів, якими воно обґрунтовується, має бути надана підозрюваному до розгляду (як передбачено законом, не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання)[2].

Розгляд клопотання здійснюється слідчим суддею чи судом із участю прокурора, підозрюваного (обвинуваченого) та його захисника (крім випадків, передбачених законом). Під час судового засідання суддя зобов'язаний повідомити особі її процесуальні права: право мати захисника, знати підстави підозри й затримання, не давати свідчень проти себе, давати пояснення та заявляти докази, викликати свідків тощо. Суд забезпечує допит свідків за клопотанням сторін і може ініціювати дослідження будь-яких необхідних доказів. Важливо додати, що жодні показання підозрюваного чи обвинуваченого, надані на такому засіданні, не можуть бути використані проти нього у кримінальному провадженні.

Після процедурних дій та аналізу доказів суддя зобов'язаний встановити наявність усіх обставин, визначених ст. 194 КПК: наявність обґрунтованої підозри хоча б одного із ризиків ст. 177. При цьому необхідно також з'ясувати, чи застосування менш суворого заходу не забезпечує недопущення цих ризиків. Якщо прокурор не доведе всі ці обставини, суддя постановляє ухвалу про відмову у застосуванні запобіжного заходу [2]. Якщо ж встановлено підозру та хоча б один ризик, але доведення необхідності важчого заходу недостатньо, суд може застосувати більш м'який запобіжний захід, ніж той, що зазначений у клопотанні. Лише у випадку, коли доведено підозру, наявність ризику та те, що жоден більш

м'який захід не може попередити ці ризики, суд застосовує запобіжний захід у вигляді, зазначеному у клопотанні. При цьому обраний захід має бути обґрунтований наданими доказами, а в ухвалі судді або суду зазначаються заходи, які передбачено ст. 194 КПК (наприклад, зобов'язання особи з'являтися за викликом, не залишати населеного пункту без дозволу, повідомляти про зміну місця проживання тощо) [2].

Особлива увага приділяється триманню під вартою - найсуворішому запобіжному заходу. Ч. 1 ст. 183 КПК встановлює, що тримання під вартою застосовується винятково тоді, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам[2]. Суд при цьому зобов'язаний призначити справедливий розмір застави (якщо затриманого відпускають під заставу), обґрунтувавши його в ухвалі. Законом заборонено застосовувати м'якші запобіжні заходи (окрім домашнього арешту і застави) до осіб, обвинувачених у деяких особливо тяжких злочинах.

Як тимчасовий захід застосовується затримання уповноваженою особою без ухвали суду. Статті 208-211 КПК визначають умови затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді: наприклад, особа може бути затримана на місці вчинення злочину, одразу після нього за наявності очевидних ознак винуватості, або якщо є обґрунтовані підстави очікувати втечі підозрюваного. Після затримання особа негайно доставляється до органу досудового розслідування, де оформляється протокол (який потім додається до матеріалів). Максимальний термін такого затримання без ухвали суду - 72 години. Якщо за цей час не буде вирішено питання щодо запобіжного заходу, особу мусить або звільнити, або направити до суду для розгляду клопотання про обрання заходу.

Зміна або скасування запобіжного заходу регламентована окремими статтями КПК. Так, за ч. 1 ст. 185, якщо надалі з'ясовуються обставини, що виключають підозру, прокурор повинен відкликати клопотання або клопотання про стягнення застави. Якщо ж в ході слідства з'явилися нові факти (наприклад, пом'якшувальні обставини або доведено невиконання обов'язків підозрюваним), слідчий чи прокурор мають право і зобов'язані внести зміни чи доповнення до раніше поданого клопотання [2].

Отже, підставами для запровадження будь-якого запобіжного заходу в кримінальному провадженні є сукупність об'єктивних умов: наявність достатніх даних про підозру та реальних підстав вважати, що існує обґрунтована ймовірність вчинення дій, передбачених ст. 177 КПК України. Процедура їх призначення передбачає належне обґрунтування клопотання, невідкладний розгляд судом із дотриманням прав усіх учасників та ретельне зваження всіх обставин справи. Дотримання цих норм є гарантією законності та справедливості запобіжних заходів. Неналежне регулювання або застосування цих заходів може призвести до зловживань, тож законодавець і наукова спільнота наголошують на важливості суворого дотримання встановлених положень КПК.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>(дата звернення: 17.05.2026).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 17.05.2026).
3. Сівак О. В. Правова природа запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 206–217.

*Козут Іван Анатолійович,
доктор філософії з права,
старший викладач кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

*Конончук Богдана Ростиславівна,
здобувачка освітнього ступеня бакалавра юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ)

Повномасштабне збройне вторгнення рф на територію України зумовило суттєві зміни в національному кримінальному законодавстві, зокрема доповнення Кримінального кодексу України статтею 111-1(далі – КК України), яка встановлює кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність. Цей склад кримінального правопорушення охоплює вісім різних форм співпраці з державою-агресором та її окупаційними адміністраціями, від публічних закликів підтримки агресії до добровільного зайняття посад в незаконних органах влади чи правоохоронних структурах на тимчасово окупованих територіях. Масштабність таких діянь підтверджується судовою статистикою: за даними Херсонського апеляційного суду, у 91% випадків апеляційного перегляду вироки щодо державної зради та колабораційної діяльності залишаються без змін, а близько 60% проваджень стосовно осіб, що перебувають на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ), розглядаються за відсутності обвинуваченого (inabsentia). Найпоширенішими є діяння, передбачені ч. 5 ст. 111-1 КК України (69%) та ч. 7 ст. 111-1 КК України (22%) [1].

У кримінальних провадженнях цієї категорії доказова база формується переважно з непрямих доказів: цифрових матеріалів (фотографії, відеозаписи, публікації в соціальних мережах), документів окупаційних органів, показань свідків та результатів оперативно-розшукової діяльності. Однак саме допит підозрюваного набуває особливого значення для встановлення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення – форми вини, добровільності дій, мотивів, мети та обізнаності особи щодо протиправності своєї поведінки. Важливість цієї слідчої дії зумовлена тим, що вона є чи не єдиним процесуальним способом безпосереднього дослідження внутрішнього ставлення особи до вчинених нею діянь, що має вирішальне значення для розмежування кримінально караної співпраці від вимушеного перебування в окупації. Під час допиту слідчий має можливість ефективно спростувати найбільш типові захисні версії, які підозрювані висувують у таких справах: «діяв виключно під примусом», «працював для виживання себе та родини», «не усвідомлював протиправність дій» або «виконував суто гуманітарні чи технічні функції». З огляду на це, ґрунтовне опрацювання тактики проведення та фіксації допиту у справах про колабораційну діяльність є необхідною умовою для забезпечення невідворотності покарання та формування стійкої доказової бази для суду [2, с. 435].

Особливе місце у справах про колабораційну діяльність посідає встановлення психологічного портрету підозрюваного. Аналіз судової практики та наукові дослідження свідчать, що більшість таких осіб раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності, мають вищу або середню спеціальну освіту та значний життєвий досвід. Такі характеристики вказують на те, що дії підозрюваних часто є результатом свідомого вибору, а не кримінальної схильності. У мотиваційних чинниках їх діянь часто поєднуються прагматичні (отримання стабільного доходу, збереження майна, кар'єрне зростання) та ідеологічні (вплив російської пропаганди) складові. Як зазначає А. Синоверський, особливістю таких допитів є наявність у підозрюваних сформованих психологічних бар'єрів та внутрішніх установок на виправдання власної діяльності, що створює ситуацію прихованого конфлікту. Це вимагає від слідчого не просто фіксації фактів, а подолання негативної емоційної налаштованості особи через використання прийомів інтелектуального впливу та встановлення

психологічного контакту [3, с. 92-93]. Окрім того, виникає необхідність застосування слідчим тактики «поступового залучення до діалогу» та уникнення прямого психологічного тиску, який у таких осіб може викликати стійку реакцію відчуження та відмову від надання показань [2, с. 437].

Допит підозрюваного регулюється ст. 224 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) і є однією з ключових слідчих (розшукових) дій, спрямованою на отримання вербальної інформації про обставини, що підлягають доказуванню відповідно до ст. 91 КПК України. У криміналістичній науці традиційно виділяють три основні етапи допиту: підготовчий, робочий (основний) та заключний. В умовах воєнного стану проведення допиту підозрюваного ускладнюється додатковими імперативними вимогами ч. 11 ст. 615 КПК України, які передбачають обов'язкову участь захисника та фіксацію всього процесу засобами відеозапису. Недотримання цих вимог має наслідком визнання отриманих показань недопустимими доказами у кримінальному провадженні [4].

Підготовчий етап допиту у справах про колабораційну діяльність потребує особливо ретельної та всебічної роботи слідчого. Насамперед необхідно детально вивчити особу підозрюваного: його біографію, соціальний і професійний статус, матеріальне становище до та після зайняття посади в окупаційних структурах, публічну активність у соціальних мережах. Важливим елементом підготовки є аналіз усіх наявних доказів – цифрових слідів, реєстрів окупаційних органів, документів про отримання заробітної плати чи інших видів вигоди, оскільки саме вони дозволяють виявити розбіжності між реальними діями особи та її майбутніми показаннями [5, с. 210-212]. Як зазначає В. Ю. Шепітько, успіх слідчої дії залежить від ретельного планування та побудови моделі можливої поведінки допитуваного, що дозволяє слідчому заздалегідь підготувати систему тактичних прийомів для подолання потенційної протидії та перевірки правдивості свідчень [5, с. 215-216]. У цьому контексті слідчому доцільно визначити тактичний тип підозрюваного: «ідейний», «корисливий», «ситуативний» або «вимушений» колаборант. Збирання оперативної інформації про особу та її оточення, а також забезпечення сприятливих умов проведення допиту є запорукою успіху всієї слідчої дії [2, с. 435-437].

Окрім того, важливим елементом підготовки є вивчення динаміки поведінки підозрюваного після деокупації території. Зміна статусу та втрата привілеїв часто призводять до емоційної нестабільності або почуття провини, що слідчий може використати для встановлення психологічного контакту. Необхідно проаналізувати матеріали негласних слідчих (розшукових) дій (якщо такі були проведені) (далі – НСРД), дані про телефонні контакти та фінансові операції особи в період окупації [5, с. 218]. Ми вважаємо, що такий комплексний аналіз дозволяє не лише спрогнозувати лінію захисту, а й визначити найбільш ефективні тактичні прийоми впливу. Таким чином, якісна підготовка на цьому етапі перетворює допит із простого запитання-відповіді на керований процес викриття прихованих обставин кримінального правопорушення.

Переходячи до робочого етапу, слідчий насамперед спрямовує зусилля на встановлення психологічного контакту з підозрюваним. Успішними в таких справах є тактичні прийоми «співчуття до ситуації» та «створення ілюзії розуміння мотивів». Після отримання вільної розповіді слідчий переходить до системи питань. Перш за все з'ясовуються обставини зайняття посади: від кого надійшла пропозиція, які документи підписувалися та чи відбувалося оформлення за кадровими стандартами агресора [2, с. 436]. Як зазначає В. Супрунук, під час допиту критично важливо деталізувати конкретний обсяг повноважень підозрюваного, наявність у нього доступу до матеріальних ресурсів або зброї, а також характер його взаємодії з окупаційними силами, оскільки це дозволяє спростувати твердження про суто «гуманітарну» або «забезпечувальну» спрямованість його діяльності [6, с. 432]. На нашу думку, важливо акцентувати увагу на ініціативності особи. Якщо підозрюваний не просто виконував вказівки, а самостійно організовував процеси, це спростовує версію про «технічне виконання функцій». Важливість ретельного з'ясування саме добровільності дій підтверджується позицією Верховного Суду. Так, Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС) в постанові від 31 січня 2024

року у справі № 638/5446/22 відхилив доводи засудженого про нібито примусовий характер зайняття посади в. о. керівника комунального підприємства в окупаційній адміністрації Куп'янського району. За матеріалами справи Суд дійшов висновку, що особа самотійно погодилася на пропозицію, зареєструвала підприємство в окупаційних органах, регулярно отримувала заробітну плату в російських рублях та брала участь у нарадах спільно з ворожою владою. Суд зауважив, що отримання матеріальних благ від агресора та активна організаційна діяльність свідчать про добровільний характер дій та прямий умисел, що спростовує версію про вчинення таких дій заради «виживання» [7].

Надалі, в процесі робочого етапу проведення допиту, слідчим детально досліджуються мотиви та мета дій: причини згоди на співпрацю, отримані матеріальні чи нематеріальні вигоди, форма та розмір винагороди, усвідомлення факту тимчасової окупації території. Особливу увагу варто приділити конкретизації об'єктивної сторони: які саме обов'язки виконувалися, у яких заходах особа брала участь. На наш погляд, саме деталізація щоденних робочих обов'язків дозволяє розмежувати «забезпечення життєдіяльності населеного пункту» (що часто є лінією захисту) від «сприяння окупаційній владі». Також необхідно з'ясувати характер контактів з представниками окупаційної влади. Верховний Суд у своїй практиці неодноразово підкреслював, що для кваліфікації за ч. 7 ст. 111-1 КК України, що передбачає добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, достатньо встановлення самого факту добровільного зайняття такої посади. Зокрема, ККС ВС у постанові від 20 червня 2024 року у справі № 953/7182/23, за матеріалами якої обвинувачений добровільно обійняв посаду в незаконно створеному «пункті поліції», де виконував обов'язки з охорони та патрулювання, дійшов висновку, що навіть за умови відсутності фактів вчинення ним насильницьких дій щодо громадян, сам факт служби в окупаційній поліції є достатнім для складу кримінального правопорушення, оскільки він сприяв функціонуванню окупаційного режиму [8]. Тому детальна фіксація обставин добровільності та умислу під час допиту має вирішальне доказове значення.

Завершують основну частину допиту питання про обізнаність особи з положеннями ст. 111-1 КК України, а також контрольні та уточнюючі питання, спрямовані на виявлення внутрішніх суперечностей у показаннях, що дає змогу перевірити їх послідовність, логічність та достовірність, а також уточнити окремі обставини, що мають значення для кримінального провадження. Аналогічна позиція щодо усвідомлення протиправності дій викладена у постанові ККС ВС від 08 лютого 2024 року у справі № 161/12980/22. Як вбачається з матеріалів справи, засуджений, який обійняв посаду в незаконній «прокуратурі ЛНР», стверджував про відсутність прямого умислу своїх дій. Верховний Суд зауважив, що суспільна небезпека такого діяння полягає у тому, що особа (колаборант), з використанням умов воєнного стану, співпрацює з окупаційною владою на шкоду власній державі, тим самим свідомо допомагає агресору створити вертикаль незаконних органів влади. Наявність у особи юридичної освіти, усвідомлення факту окупації та самотійне прийняття рішення про співпрацю з отриманням преференцій повністю спростовують версію про вимушеність таких дій. Суд наголосив, що інтелектуальний рівень підозрюваного та його соціальний статус мають бути предметом обов'язкового дослідження під час допиту для доведення умислу особи на вчинення таких дій [9].

Серед найбільш ефективних тактичних прийомів у справах цієї категорії криміналісти виділяють конфронтацію з об'єктивними доказами (поступове пред'явлення відеозаписів, документів), «допит на контрасті» та використання прийому «створення перебільшеного враження про обізнаність слідчого» [5, с. 218-220]. Суть останнього полягає у вибірковому пред'явленні другорядних деталей побуту або робочих процесів окупаційної адміністрації, що створює у допитуваного ілюзію повної проінформованості слідства. Це змушує особу відмовитися від заздалегідь підготовленої неправдивої версії («стратегії часткового визнання»). Такий прийом допомагає зруйнувати захисну психологічну установку підозрюваного та спонукає його до більш відвертих пояснень мотивів своєї поведінки [2, с. 437]. Крім того, ми вважаємо за доцільне застосовувати тактичний прийом «логічного

аналізу суперечностей», коли слідчий просить підозрюваного пояснити, як його версія про «примус» узгоджується з фактами отримання підвищеної заробітної плати чи кар'єрного просування. Також, на нашу думку, доцільно застосовувати прийом «розділення відповідальності», коли слідчий підкреслює, що встановлюється не лише факт співпраці, а й ступінь вини конкретної особи порівняно з іншими учасниками окупаційного режиму. У сукупності такі тактичні прийоми забезпечують глибший аналіз показань підозрюваного, сприяють виявленню їх непослідовності та формуванню цілісного уявлення про обставини вчиненого діяння.

На заключному етапі підозрюваному надається можливість доповнити або уточнити свої показання. Протокол допиту складається максимально детально, з дослівною фіксацією всіх поставлених питань і отриманих відповідей, описом невербальної поведінки. Відеозапис процесу є обов'язковим додатком до протоколу і має високе доказове значення в суді [4]. На нашу думку, фіксація має включати не лише зміст відповідей, а й реакцію особи на пред'явлені докази, що в подальшому дозволить суду оцінити щирість каяття.

Варто зазначити, що аналіз слідчої та судової практики свідчить про типові помилки, які допускають слідчі: недостатню підготовку, застосування навідних питань та ігнорування психологічного стану підозрюваного [2, с. 436]. Особливо критичними є процесуальні порушення щодо відеофіксації або участі захисника, що призводить до визнання показань такими, що є недопустимими [4]. З нашої точки зору, для підвищення ефективності проведення цієї процесуальної дії необхідно здійснювати тактичне спостереження за емоційним станом підозрюваного, що може стати об'єктом судово-психологічної експертизи для встановлення наявності прихованого умислу. Ми пропонуємо обов'язково поєднувати допит із пред'явленням результатів НСРД та даних про фінансові операції (отримання виплат від окупаційних банків та інших установ), що практично нівелює можливість використання захисної версії про «дію під примусом» [3, с. 95]. Також важливим елементом тактики допиту є залучення фахівців у галузі цифрової криміналістики безпосередньо під час його проведення для оперативного роз'яснення змісту цифрових слідів, які підозрюваний намагається трактувати на свою користь.

Отже, допит підозрюваного у кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності становить складну криміналістичну тактичну операцію, яка вимагає від слідчого глибокого розуміння специфіки кримінального правопорушення та вміння ефективно протидіяти типовим захисним стратегіям. Реалізація зазначених підходів у комплексі сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування та забезпеченню належної доказової бази у справах цієї категорії. Ми переконані, що результативність кримінального провадження та успіх обвинувачення залежать від якості підготовки «доказового фундаменту» ще до початку слідчої дії. Подальшого наукового дослідження потребують питання тактики допиту в умовах заочного провадження (*in absentia*), використання сучасних технічних засобів аналізу невербальної інформації, а також удосконалення підготовки слідчих до роботи зі справами цієї категорії для забезпечення невідворотності покарання за кримінальні правопорушення проти національної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Пайвіна О. Апеляційний перегляд у справах про колабораційну діяльність: ключові орієнтири судової практики Херсонського апеляційного суду. *Юридична практика – PRAVO.UA*. 2026. URL: <https://surl.lu/lwmgrwi> (дата звернення: 22.04.2026).
2. Суховерхий О. О., Баранчук В. В. Особливості проведення допиту підозрюваного під час розслідування колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 433–438. URL: <https://surl.li/flxgdn>.
3. Синовський А. Тактичні прийоми проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. *Юридична психологія*. 2024. № 2(35). С. 90–99. URL: <https://surl.cc/klzdcw> (дата звернення: 22.04.2026).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://surl.li/jpmcby> (дата звернення: 23.04.2026).

5. Криміналістика: підручник : у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 456 с.

6. Супронюк В., Єфімов М. Організаційно-тактичні особливості допиту підозрюваного під час розслідування колабораційної діяльності. *Актуальні проблеми досудового розслідування та протидії злочинності у сучасних умовах*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 31 жовтня 2025 року). Дніпро: ДДУВС, 2025. С. 431–434.

7. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 31 січня 2024 року у справі № 638/5446/22 (провадження № 51-4092км23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/zvirlu> (дата звернення: 24.04.2026).

8. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 червня 2024 року у справі № 953/7182/23 (провадження № 51-7232км23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/qwrcbw> (дата звернення: 24.04.2026).

9. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 08 лютого 2024 року у справі № 161/12980/22 (провадження № 51-4900 км 23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://surl.li/fosaqv> (дата звернення: 24.04.2026).

Коломієць Олександра Едуардівна,

здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРОЦЕСУАЛЬНА РОЛЬ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ

Процесуальна роль прокурора у кримінальному провадженні є однією з центральних гарантій забезпечення законності та ефективності досудового розслідування і судового розгляду. У сучасних умовах розвитку кримінального процесуального законодавства України зростає значення належної реалізації прокурором своїх повноважень, що безпосередньо впливає на ефективність кримінального провадження. Водночас практика застосування відповідних норм свідчить про наявність дискусійних підходів до розуміння змісту окремих функцій прокурора, зокрема процесуального керівництва.

Важливим елементом процесуальної ролі прокурора є здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Згідно із ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор уповноважений організовувати досудове розслідування, давати вказівки слідчому та забезпечувати законність його проведення[1]. У науковій літературі, зокрема, на думку А. В. Лапкіна, прокурор виступає центральною фігурою досудового провадження, яка поєднує функції нагляду та процесуального керівництва[2, с. 16]. Я погоджуюсь із цією позицією лише частково, оскільки поєднання цих функцій нерідко призводить до надмірної концентрації повноважень в одній особі, що може створювати ризики зловживань або формального підходу до контролю за слідством.

Водночас у науковій доктрині відсутня єдність підходів до визначення сутності процесуального керівництва прокурора, що зумовлює наявність глибоких теоретичних суперечностей. Так, частина науковців розглядає процесуальне керівництво як різновид прокурорського нагляду, тоді як інші обґрунтовують його самостійний функціональний характер. Зокрема, І. І. Шульган підкреслює необхідність чіткого розмежування процесуального керівництва та нагляду, оскільки вони мають різну правову природу та цілі діяльності прокурора[3, с. 518]. Водночас звертається увага на те, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить визначення поняття «процесуальне керівництво», що створює передумови для його довільного тлумачення та неоднакового застосування на практиці.

Крім того, дискусійним є питання меж втручання прокурора у діяльність слідчого. З одного боку, відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор має право надавати обов'язкові для виконання вказівки, що забезпечує ефективність досудового розслідування. З іншого боку, така модель фактично обмежує процесуальну самостійність слідчого, перетворюючи його на виконавця волі прокурора. Водночас інша група науковців, зокрема І. В. Басиста та інші, наполягає на необхідності активної ролі прокурора, включаючи можливість його безпосередньої участі у проведенні процесуальних дій, оскільки саме прокурор несе відповідальність за результати кримінального переслідування [4, с. 21]. Така протилежність підходів свідчить про відсутність єдиного бачення оптимальної моделі взаємодії прокурора та слідчого.

Аналіз наукових джерел також дає підстави стверджувати про існування системної проблеми невідповідності моделі процесуального керівництва принципам змагального кримінального процесу. Як зазначається у сучасних дослідженнях, чинний КПК України містить концептуальні недоліки, пов'язані з поєднанням елементів змагальної та змішаної моделі кримінального процесу, що впливає на зміст та межі повноважень прокурора [5, с. 172]. У таких умовах прокурор одночасно виступає як процесуальний керівник і сторона обвинувачення, що породжує внутрішній конфлікт його функцій.

На мою думку, наявність різних наукових підходів до визначення процесуального керівництва та неоднозначність його практичної реалізації свідчать про незавершеність формування цієї інституції у кримінальному процесі України. Особливої уваги потребує пошук балансу між процесуальною самостійністю слідчого та владними повноваженнями прокурора, оскільки надмірна концентрація контролю в одній ланці може призводити до зниження ефективності розслідування. Водночас повна автономія слідчого також не відповідає сучасній моделі кримінального процесу, що передбачає координацію дій сторони обвинувачення.

На практичному рівні це призводить до виникнення двох протилежних тенденцій: з одного боку – надмірного втручання прокурора у хід досудового розслідування, з іншого – формального здійснення процесуального керівництва без реального впливу на його ефективність. Як зазначає В. Г. Клочков, проблеми організації процесуального керівництва пов'язані не лише з недосконалістю законодавства, а й з відсутністю чітких механізмів реалізації відповідних повноважень прокурора [6, с. 41]. Це, у свою чергу, негативно впливає на якість досудового розслідування та подальше підтримання публічного обвинувачення.

У контексті практичної реалізації процесуального керівництва окремої уваги заслуговує питання юридичної відповідальності прокурора за неналежне виконання своїх повноважень. Так, І. А. Когут зазначає, що можливість притягнення прокурора до юридичної відповідальності за неефективне процесуальне керівництво є необхідною умовою забезпечення його реальної залученості до досудового розслідування. Водночас автор підкреслює, що покладення повної відповідальності за результати розслідування виключно на прокурора не відповідає ані загальним засадам юридичної відповідальності, ані змісту чинного кримінального процесуального законодавства. При цьому у практиці дисциплінарних органів підставами відповідальності прокурора визнаються незаконні процесуальні рішення, бездіяльність, неналежне реагування на порушення закону та невикористання наданих процесуальних повноважень [7, с. 88].

Отже, прокурор у кримінальному провадженні виконує визначальну роль, забезпечуючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення. Аналіз норм КПК України та наукових підходів свідчить про складність поєднання різних функцій прокурора та відсутність єдиного розуміння їх змісту, що підтверджується й сучасними дослідженнями. Особливого значення набуває питання меж його впливу на досудове розслідування та співвідношення з процесуальною самостійністю інших учасників провадження. Подальший розвиток кримінального процесуального законодавства має бути спрямований на уточнення механізмів реалізації повноважень прокурора та забезпечення їх узгодженості з принципами кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.05.2026).
2. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 40 с.
3. Шульган І. І. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як окрема функція органів прокуратури. *Юридичні науки*. 2016. № 1. С. 516–520.
4. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Повноваження прокурора на проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні: окремі проблеми. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2023. № 1. С. 16–25.
5. Канфуї І. В. Процесуальне керівництво прокурора на стадії досудового розслідування через призму типу кримінального процесу. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 171–174.
6. Клочков В. Г. Проблеми організації і процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням. *Юридична Україна*. 2021. № 4. С. 37–47.
7. Когут І. А. Неефективне процесуальне керівництво як підстава притягнення прокурора до юридичної відповідальності. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції* : матеріали Міжн. наук. конф. м. Хмельницький, 10 трав. 2024 р. Хмельницький, 2025. С. 87–89.

Кулєбякін Вадим Олександрович,

аспірант кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КАТЕГОРІЯ ДОСТАТНЬОГО ЧАСУ ЯК МЕЖА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ

Зміст процесуальних строків у кримінальному провадженні полягає не лише у впорядкуванні процесуальної діяльності, а й у забезпеченні дотримання процесуальних гарантій учасників кримінального провадження [1, с. 106]. Право на захист є одним із фундаментальних прав, реальне забезпечення якого не може зводитися до формального роз'яснення особі прав та надання доступу до матеріалів. Його зміст розкривається через реальну можливість зрозуміти характер та обсяг обвинувачення, підготувати процесуальні документи (клопотання, скарги тощо), ознайомитися з матеріалами провадження, узгодити правову позицію із захисником та виробити стратегію захисту. Тому конституційне право на професійну правничу допомогу та право підозрюваного (обвинуваченого) на захист повинні розглядатися у нерозривному зв'язку з темпоральною складовою кримінального провадження.

Досліджуючи зміст кримінальних процесуальних норм, можемо звернути увагу на неодноразово використану категорію «достатнього часу» або близькі до неї конструкції. У ч. 2 ст. 114 КПК України закріплено загальне правило, відповідно до якого строки, які встановлюються прокурором, слідчим суддею або судом мають бути такими, що дають *достатньо часу* для вчинення відповідних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень та не перешкоджають реалізації права на захист [2]. У спеціальних нормах конкретизується конструкція «достатнього часу» та гарантія «не перешкоджають реалізації права на захист». Так, ч. 10 ст. 290 КПК України вимагає надання достатнього часу для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ сторонам кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Частина 4 ст. 324 КПК України встановлює обов'язок суду надати прокурору чи захиснику, які не брали участі у провадженні час, достатній для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження та підготовки до участі в судовому засіданні. Частина 4 ст. 338 та ч. 2 ст. 339 КПК України наголошують на необхідності надання достатнього строку для підготовки до

захисту від зміненого чи додаткового обвинувачення, такий строк не може бути меншим ніж сім та чотирнадцять днів відповідно, а захист може клопотати про його продовження [2]. У міжнародних актах, які ратифіковані Україною, подібні формулювання можемо віднайти у підпункті «б»п. 3 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) і у підпункті «б»п. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права[3; 4].

Наголосимо, що сама по собі категорія «достатній» є оціночною, і визначення її меж повністю віднесене на суб'єктивний угляд уповноваженої особи, у провадженні якої перебуває кримінальне провадження. Наведене є причиною існування однієї з найвідчутніших проблем, оскільки є підґрунтям суб'єктивізму та зловживань. З одного боку, законодавець слушно уникає надмірної казуїстики, оскільки об'єктивно неможливо за допомогою формально визначених категорій однаково врегулювати часові потреби водноєпізодному провадженні та у багатоепізодній справі з великим обсягом письмових документів. Водночас відсутність встановлених критеріїв оцінки достатності часу залишає це питання у сфері широкого процесуального розсуду. Як наслідок – неоднаковість правозастосування. В одних випадках достатнім визнається строк, який належно забезпечує можливість підготуватися до захисту; в інших – строк, якого достатньо лише для формального підтвердження ознайомлення з матеріалами.

Варто зауважити, що, аналізуючи зміст норм кримінального процесуального закону, можна виокремити формалізовану модель темпорального регулювання, яка визначає мінімальну чи максимальну часу межу здійснення процесуальної дії або прийняття процесуального рішення та оціночну, яка не визначає конкретних часових меж. Для прикладу, першу модель можемо віднайти у випадку зміни висунення додаткового обвинувачення, тобто коли ризик процесуальної «несподіванки» для сторони захисту є достатньо високим і потребуватиме належної підготовки та вироблені стратегії захисту. Друга модель, також є виправданою, але потребує наявності усталених підходів та належного мотивування, оскільки відсутність таких запобіжників може перетворити таку конструкцію з гарантії на джерело невизначеності.

Ілюстрацією викладеного може бути рішення ЄСПЛ у справі «Клоков проти України», у якій суд вказав на те, що підписання протоколу про ознайомлення з матеріалами справи було процесуальною формальністю, спрямованою на документальне підтвердження факту надання такого доступу до матеріалів, але з нього не випливало надання достатнього часу та можливостей для такого ознайомлення. Як висновок Суд констатував недостатність такого часу та порушення п. 1 та п.п. «б»п.3 ст. 6 ЄКПЛ (п. 26-28)[5].

Збіжні підходи можна віднайти у практиці касаційного суду, зокрема у постанові від 06.05.2024 року Верховний Суд висунув, що у разі відкриття стороні захисту матеріалів НСРД поза часовими межами, визначеними ст. 290 КПК України, суду, окрім з'ясування причин такої несвоєчасності, необхідно забезпечити достатній час і реальну можливість ефективно здійснювати захист [6].

З огляду на викладене, категорію «достатнього часу» необхідно тлумачити не як абстрактне визначення, а як об'єктивно необхідний для реалізації права та співмірний процесуальний меті період часу. Для визначення такого періоду мають бути враховані індивідуальні особливості кожного конкретного кримінального провадження: обсяг матеріалів, складність провадження, умови доступу (для прикладу, ознайомлення в умовах місць несвободи може потребувати більшого часу через відсутність доступу до технічних допоміжних інструментів (можливість копіювання, роботи з електронними носіями тощо)), необхідність підготовки процесуальних документів.

У зв'язку з викладеним видається доцільним нормативно посилити вимогу достатності шляхом розширення змісту процесуальних норм. Так, ч.2 ст. 114 КПК України пропонуємо доповнити реченням: «Визначаючи або обмежуючи процесуальний строк, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язаний мотивовано оцінити його достатність для реалізації права на захист». Реченням подібного змісту пропонуємо доповнити ч. 10 ст. 290 КПК України: «Визначаючи або обмежуючи процесуальний строк ознайомлення з

матеріалами, до яких надано доступ, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язаний мотивовано оцінити його достатність для реалізації права на захист».

Викладені пропозиції спрямовані на точніше врегулювання часових гарантій, без яких право на захист опиняється у ризикі втрати своєї реальної, а не суто декларативної природи, що забезпечить дотримання балансу між ефективністю кримінального провадження та належним дотриманням процесуальних гарантій його сторін.

Список використаних джерел:

1. Курапова К.М. Процесуальні строки у провадженні за нововиявленими обставинами. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2017. № 48 т. 2. С. 105-108.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року №4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>;
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.
3. Волобуєв А.Ф., Смоков С.М. Процесуальні строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 1. С. 702-707. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/APP_01_2025.pdf;
4. Постанова ОП ККС ВС від 17.02.2025 р. справа № 369/16172/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125435251>
5. Справа «Клоков проти України», заява № 65513/14, рішення Європейського суду з прав людини від 30 березня 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i62#Text;
6. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 06.05.2024 у справі № 469/1409/15-к (провадження № 51-4902км19) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119099777>;

Кушнір Ауріка Андріївна,

*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПОВІДОМЛЕННЯ ОСОБІ ПРО ПІДОЗРУ: ПИТАННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ОБҐРУНТОВАНOSTI

Процедура повідомлення особи про підозру є одним із важливих етапів досудового розслідування, оскільки саме тоді людина набуває статусу підозрюваного, а органи розслідування отримують право застосовувати до неї законні примусові заходи. Однак, практика використання норм кримінального процесуального права вказує на існування численних проблем, що стосуються дотримання принципів законності та обґрунтованості такого повідомлення. Це викликає необхідність всебічного наукового аналізу цієї процедури, з урахуванням як норм національного законодавства, так і рішень Європейського суду з прав людини.

Повідомлення про підозру має особливий характер у правовій системі, поєднуючи в собі ознаки як процесуального рішення, так і процесуальної дії. З одного боку, воно є результатом оцінки зібраних доказів уповноваженими органами, а з іншого це спосіб інформування особи про це рішення [3]. Правові наслідки такого повідомлення настають лише за умови його правильного вручення або здійснення всіх передбачених законом процесуальних дій для такого вручення [2]. Це свідчить про те, що дотримання встановленого законом порядку є важливою складовою для визнання повідомлення про підозру законним. Відповідно до статті 276 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України), повідомлення про підозру здійснюється у чітко визначених законом випадках, наприклад, затримання особи, обрання щодо неї запобіжного заходу або за наявності достатніх доказів для підозри у вчиненні кримінального правопорушення [1].

Правомірність повідомлення про підозру передбачає чітке дотримання вимог норм кримінального процесуального закону щодо підстав, порядку, форми та змісту відповідного процесуального акта. Зміст письмового повідомлення про підозру визначений статтею 277 КПК України та містить обов'язкову інформацію щодо особи підозрюваного, юридичної кваліфікації кримінального діяння, викладення фактичних обставин справи та роз'яснення процесуальних прав [1].

Крім того, ключовим аспектом забезпечення правомірності є виконання встановленого порядку вручення підозри, що охоплює своєчасність, належне документування та внесення відповідних даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань [4].

Особливого значення набуває дотримання строків повідомлення про підозру, зокрема у разі затримання особи, коли такий документ має бути вручений не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту затримання, інакше особа підлягає негайному звільненню [7]. Тобто, правомірність повідомлення про підозру має формально-процесуальний характер і полягає у точному дотриманні встановлених законодавством процедур.

На відміну від відповідності законодавчим нормам, обґрунтованість повідомлення про підозру має матеріальний характер і пов'язана з аналізом наявних у кримінальному провадженні доказів. Згідно з вимогами кримінального процесуального законодавства, повідомлення особі про підозру є можливим лише за умови наявності достатніх підстав (доказів), які вказують на ймовірну причетність особи до вчинення кримінального правопорушення [5]. При цьому достатність таких доказів означає наявність такої їх сукупності, яка дає можливість сформулювати обґрунтоване припущення стосовно вчинення особою протиправного діяння [6].

Водночас, чинне законодавство не передбачає чітких критеріїв для визначення достатності доказів. Це робить дане поняття суб'єктивним для оцінки та зумовлює його неоднозначне тлумачення у правовій практиці [4]. У наукових джерелах вчені звертають увагу на те, що підозра не може формуватися виключно на здогадках чи гіпотезах, а повинна бути підтверджена конкретними даними, зібраними відповідно до встановлених законом процедур [9].

Значний вплив на встановлення суті та критеріїв обґрунтованості підозри має практика Європейського суду з прав людини, яка сформувала окремий стандарт «обґрунтованої підозри» (*reasonable suspicion*). У рішенні у справі «Fox, Campbell and Hartley v. UK» Суд зазначив, що обґрунтована підозра повинна базуватися на фактах або інформації, що можуть переконати неупередженого спостерігача у можливій причетності особи до правопорушення [9]. У справі «Murray v. UK» було підкреслено, що цей стандарт не вимагає доведення вини особи поза розумним сумнівом, однак передбачає наявність достатніх підстав для висунення підозри [10]. У рішенні «Нечипорук і Йонкало проти України» Суд наголосив на неприйнятності формального підходу до обґрунтування підозри та необхідності наявності конкретних відомостей, які підтверджують відповідні твердження [11]. Отже, стандарт обґрунтованої підозри є проміжним рівнем доказування, що займає місце між припущенням та доведенням вини.

Законність та обґрунтованість повідомлення про підозру є взаємопов'язаними, проте самостійними критеріями для визначення правомірності відповідного процесуального рішення. Невиконання хоча б однієї з цих умов може свідчити про обмеження прав громадянина і стати підставою для визнання повідомлення про підозру неправомірним. Судова практика демонструє, що під час розгляду оскаржень щодо повідомлення про підозру слідчі судді перевіряють не тільки формальні моменти, а й аналізують наявність достатньої доказової бази для підтвердження обґрунтованості підозри [8]. Такий підхід відповідає вимогам ефективного судового контролю та забезпеченню прав людини в рамках кримінального провадження.

Попри існуючі правові норми, у практиці застосування права виникає низка питань, пов'язаних із повідомленням особи про підозру. Одним з головних аспектів є оціночний характер критерію достатності доказів, що призводить до розбіжностей у його застосуванні

[4]. Також нерідко спостерігається формальний підхід до обґрунтування підозри, коли відповідні рішення приймаються без належного вивчення доказів. Окремою проблемою є порушення встановленого порядку вручення повідомлення про підозру, що може призвести до визнання такого повідомлення незаконним.

Отже, процедура оголошення особі підозри є суттєвим елементом кримінального процесу, покликаним забезпечити рівновагу між інтересами правосуддя та захистом прав людини. Законність такого повідомлення полягає у неухильному дотриманні всіх процесуальних норм, визначених кримінальним законодавством, тоді як його обґрунтованість вимагає наявності достатньої фактичної інформації, що підтверджує наявність підозри. Практика Європейського суду з прав людини доповнює національні стандарти, наголошуючи на необхідності об'єктивних підстав для підозри. Лише за умови поєднання законності та обґрунтованості можна гарантувати ефективне та справедливе кримінальне провадження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (зі змін. та доп.).
2. Гуртієва Л. Наукові концепції підстав прийняття рішення про повідомлення про підозру. *Правова держава*. 28.2017.С. 102-105.URL: <https://pd.onu.edu.ua/article/view/234341/232986>
3. Колот Н. Забезпечення прокурором реалізації засади законності під час повідомлення про підозру. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. С. 241-248. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310645/301907>
4. Чистякова А. Необґрунтованість підозри як підстава для оскарження. *Нове українське право*. Вип.2 2025. С. 148-152. URL: <https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/760/696>
5. Андрух В. Проблеми правового регулювання оскарження повідомлення про підозру. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. С. 11-17. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/312221/303264>
6. Слюсарчук Х. Оскарження повідомлення про підозру у кримінальному провадженні: CONTRA SPEM SPERO! *Право і суспільство* № 4/2019. С. 314-322. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f9026e20-64f2-4c7f-8cc2-abe6aef4bd80/content>
7. Павлійчук К. Сутність та порядок повідомлення про підозру. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. С. 145-148. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/325/309>
8. Кабанець О. Судова практика щодо надання оцінки порушенням під час повідомлення про підозру. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/sudova-praktika-shhodo-nadannia-ocinki-porusenniam-pid-cas-povidomlennia-pro-pidozru-oleksii-kabanec2>
9. Case of Fox, Campbel land Hartley v. the United Kingdom, 30 August 1990 // European Court of Human Rights (HUDOC).
10. Case of Murray v. the United Kingdom, 28 October 1994 // European Court of Human Rights (HUDOC).
11. Case of Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine, 21 April 2011 // EuropeanCourtofHumanRights (HUDOC).

ПОВНОВАЖЕННЯ ЗАХИСНИКА В ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ФРН

В контексті євроінтеграції, модернізації правової системи та підвищення ефективності захисту прав людини положення зарубіжного кримінального процесу для України є надзвичайно цінними.

Значення захисника в кримінальному судочинстві, особливо в процесі доказування, є однією з ключових тем сучасної юридичної науки та практики. Незважаючи на значні зміни в законодавстві та правозастосовній практиці останніх десятиліть, питання, пов'язані з повноваженнями та участю захисника в зборі та поданні доказів, залишаються предметом гострих дискусій. Варто зауважити, що правове регулювання участі захисника в доказуванні визначається національними традиціями кримінального судочинства, а також його типом.

З метою вдосконалення національного законодавства, забезпечення його відповідності міжнародним стандартам, розглянемо питання участі захисника в доказуванні в німецькому кримінально-процесуальному праві.

Німецьке доказове право кримінального процесу базується на принципі вільної оцінки доказів судом, який означає, що суддя не зв'язаний наперед установленою доказовою силою окремих доказових засобів і його вільне внутрішнє переконання формується на підставі всебічного аналізу всієї сукупності доказового матеріалу.

Законодавче регулювання інституту захисту міститься в 11-му підрозділ «Захист» (ст.ст. 137 - 149) КПК ФРН [1]. У вказаних нормах відсутні хоч якісь конкретні норми щодо повноважень сторони захисту з приводу збору доказової інформації. Відповідно до ст. 147 КПК захисник має право ознайомлюватися з тими матеріалами справи, які є у розпорядженні суду або які повинні бути подані до суду у разі висунення обвинувачення, а також оглядати речові докази, що перебувають під охороною. Однак захиснику може бути відмовлено в цьому, якщо, на думку прокурора, ознайомлення створить загрозу розслідуванню. Разом з тим, при реалізації свого права на участь у проведенні огляду (ст. 168d, КПК), захисник може збирати будь-яку доказову інформацію

Кримінально-процесуальний кодекс Німеччини, дозволяє, на розсуд офіційних учасників процесу, обмежувати право захисту на доступ до доказів обвинувачення на досудових стадіях та на перевірку доказів обвинувачення під час судового розгляду, як єдину гарантію процесуальної рівності сторін, покладає на державних учасників процесу обов'язок неупереджено та ретельно розслідувати обставини справи. Зокрема, на досудовій стадії захисник вправі ознайомлюватися виключно з протоколами допиту обвинуваченого або з такими слідчими діями, до яких адвокат був або мав бути допущений, а також йому або їй не може бути відмовлено в ознайомленні з висновками експертів (ч. 3 ст. 147 КПК).

Суд може відмовити сторонам у задоволенні клопотань про доведення додаткових доказів або допит свідків та експертів, викликаних стороною, якщо він вважає, що «допуск таких доказів є непотрібним, оскільки факт, який вони мають на меті довести, є загальновідомим, або не має значення для справи, або вже доведений до задоволення суду, докази є абсолютно нерелевантними або недоступними, або клопотання подано з метою затягування судового розгляду» (ч. 3 ст. 244, ч. 2 ст. 245 КПК).

Незважаючи на те, що КПК ФРН не передбачає права захисника на власне розслідування, фактично визнається, що він може вживати власних заходів щодо збору інформації про обставини справи, що розслідується (огляд місця події, встановлення свідків, здатних дати виправдувальні показання, отримання висновку приватної експертизи та інш.).

Резюмуюмо, що німецький досвід є одним із ключових для розуміння сучасного європейського доказового права і для формування порівняльно-правових висновків, провідних для вітчизняної теорії доказування.

Список використаних джерел:

1. German Code of Criminal Procedure (Strafprozeßordnung – StPO). URL: https://legislationline.org/sites/default/files/2025-04/englisch_stpo.pdf (дата звернення: 02 травня 2026 року).

Налуцишин Володимир Вікторович,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

Налуцишин Роман Вікторович,

*магістр права, асистент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗАХИСНИК ЯК СУБ'ЄКТ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ШВЕЙЦАРІЇ

Право особи на захист у сучасному кримінально-процесуальному праві європейських країн стало основоположним принципом. У зв'язку з цим особа повинна мати право на юридичну допомогу протягом усього провадження у справі, а не лише з певного формалізованого моменту.

Право кожної особи на юридичну допомогу, як найважливіший демократичний принцип правосуддя, закріплено в ч. 3 ст. 29 Конституції Швейцарської Конфедерації [1].

Відповідно з положеннями КПК Швейцарії та доктрини права можна виділити таких учасників кримінального судочинства:

1) органи кримінального переслідування (die Strafverfolgungsbehörden): поліція, прокуратура та органи, що здійснюють провадження у кримінальних справах про правопорушення (ст. 12 КПК);

2) суди (die Gerichte): суди з питань запобіжних заходів, суди першої інстанції, суди з питань оскарження, апеляційні суди (ст. 13 КПК);

3) сторони (die Parteien): обвинувачений; учасники, які представляють приватне обвинувачення; під час розгляду справи по суті та на перевірочних стадіях провадження – прокуратура (ст. 104 КПК);

4) інші учасники (die andere Verfahrensbeteiligte): потерпілий, заявник, свідок, особа, яка є джерелом відомостей, експерт, третя особа, обтяжена процесуальними діями (ст. 105 КПК) [2].

Варто відзначити, що КПК окремо не згадує захисника, як учасника кримінального судочинства. У досудовому провадженні Швейцарії, згідно з прямою вказівкою закону (п. «с» ч. 1 ст. 104 КПК), немає сторін і не діє принцип змагальності. De jure у швейцарському кримінальному процесі сторона захисту з'являється лише на судових етапах розгляду справи. Сприятливим видається положення, що порушує так звану «адвокатську монополію», щодо права обвинуваченого на те, щоб його інтереси представляв (захищав) не тільки захисник, а й представник (der Rechtsbeistand) - «будь-яка дієздатна особа, яка має добру репутацію та заслуговує на довіру» (ч.4 ст. 127 КПК) [2].

Законодавством передбачений перелік обставин, за наявності яких участь захисника є обов'язковою. Зокрема, відповідно до ст. 130 КПК Швейцарії, обвинувачений зобов'язаний мати захисника, якщо: а) утримання під вартою, включаючи попереднє затримання, тривало понад 10 діб; б) йому загрожує покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 1 рік або ж запобіжний захід, пов'язаний із позбавленням волі; с) обвинувачений через свій фізичний або психічний стан чи з інших підстав не може в достатній мірі захистити свої процесуальні інтереси, а законний представник не в змозі йому допомогти; d) прокуратура в суді першої інстанції або в апеляційному суді особисто подає відповідне клопотання; e) проводиться спрощене провадження (ст. 358–362) [2]. В інших випадках обвинувачений має право відмовитися від захисника.

Дотримуючись континентальних процесуальних традицій, КПК Швейцарії не наділяє захисника правом самостійно збирати докази, оскільки він не є органом, який веде провадження у справі.

Разом з тим щодо захисника діє ч. 1 ст. 147 КПК Швейцарії, згідно з якою учасники процесу мають право бути присутніми під час отримання доказів прокуратурою та судом, а також ставити запитання особам, яких допитують [2].

Заслужують на увагу з боку вітчизняного законодавця існуючий у Швейцарії невичерпний перелік доказів у кримінальному судочинстві, а також нормативне закріплення в КПК теорії плодів отруйного дерева.

Ми вважаємо, що швейцарський досвід може бути корисним під час подальшого реформування вітчизняної адвокатури з метою підвищення ефективності її діяльності, кримінально-процесуального законодавства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Federal Constitution of the Swiss Confederation. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en> (дата звернення: 04 травня 2026 року).
2. Schweizerische Strafprozessordnung. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2010/267/de> (дата звернення: 04 травня 2026 року).

Пашкевич Анна Анатоліївна,

*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, що почалася 24 лютого 2022 року, стала серйозним випробуванням для всієї правової системи держави, зокрема для кримінального процесуального законодавства. Умови воєнного стану зумовили потребу в швидкому оновленні механізмів кримінального провадження з метою забезпечення його ефективного функціонування в умовах бойових дій, тимчасової окупації окремих територій, переміщення судових органів та обмеженого доступу до державних інформаційних систем.

Особливої актуальності в цих умовах набуло питання прийняття процесуальних рішень, оскільки саме вони визначають динаміку кримінального провадження, забезпечують реалізацію прав його учасників та впливають на ефективність кримінальної юстиції загалом. У відповідь на виклики воєнного часу у кримінальному процесуальному законодавстві було запроваджено спеціальний порядок кримінального провадження, закріплений у розділі IX-1 Кримінального процесуального кодексу України, що суттєво трансформував традиційну модель кримінального процесу.

Ключовим нормативним актом у цій сфері став Закон України № 2201-IX від 14 квітня 2022 року, яким були внесені зміни до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Концептуальною основою цих змін стало поєднання загальних засад кримінального провадження із спеціальними процесуальними механізмами, зумовленими об'єктивними потребами воєнного часу [1].

Першим процесуальним рішенням у кримінальному провадженні є рішення про початок досудового розслідування. В умовах воєнного стану законодавець передбачив спеціальний механізм реалізації цього етапу. Відповідно до положень п.1 ч.1 ст. 615 КПК України, у разі відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань - рішення про початок досудового розслідування приймається дізнавачем, слідчим або прокурором шляхом винесення відповідної постанови [2].

Таке законодавче рішення має очевидне практичне значення, оскільки в умовах активної фази бойових дій або руйнування технічної інфраструктури забезпечує безперервність функціонування системи кримінальної юстиції.

Водночас, як слушно зазначає Т. О. Лоскутов, такий підхід до правового регулювання фіксації рішення про початок кримінального провадження в умовах воєнного стану є недосконалим, оскільки відповідні процесуальні норми можуть знижувати ефективність кримінального провадження на його початковій стадії. Дослідник також підкреслює, що процесуальне законодавство повинно передбачати більш спрощені та альтернативні способи закріплення особливого порядку здійснення кримінального провадження під час воєнного стану. Крім того, на його думку, забезпечення гнучкості та спрощення фіксації процесуальних дій має ґрунтуватися на збалансованому поєднанні паперових та технічних засобів документування.[3, с. 342–343].

Однією з найбільш суттєвих трансформацій кримінального процесу стало тимчасове делегування окремих повноважень слідчого судді прокурору. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, якщо слідчий суддя об'єктивно не має можливості здійснювати повноваження, передбачені статтями 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245–248, 250 та 294 КПК України, їх реалізація покладається на керівника відповідного органу прокуратури на підставі клопотання прокурора або клопотання слідчого, погодженого прокурором.

Фактично йдеться про зміну класичної моделі судового контролю в кримінальному провадженні. Такий підхід має прагматичне виправдання в умовах війни, однак одночасно породжує низку теоретико-правових проблем.

Передача частини судових повноважень прокурору об'єктивно змінює баланс процесуальних функцій, оскільки прокурор поєднує функцію процесуального керівництва та підтримання публічного обвинувачення. Це викликає сумніви щодо дотримання принципів змагальності та неупередженості процесуального контролю.

Разом із тим нормотворець передбачив механізм подальшого судового контролю, встановивши право оскарження таких рішень до слідчого судді, що виступає важливою гарантією дотримання прав учасників кримінального провадження.

Окремого аналізу потребує питання прийняття процесуальних рішень щодо застосування запобіжних заходів, насамперед тримання під вартою.

Слід окремо звернути увагу на те, що Законом України № 2201-IX від 14 квітня 2022 року законодавець збільшив строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду чи постанови керівника органу прокуратури — з 72 годин до 216 годин — шляхом доповнення п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України. Зазначена новела з перших днів набуття чинності викликала гостру критику з боку правничої спільноти. Асоціація правників України вказувала на суперечність цього положення статті 64 Конституції України, яка унеможливує збільшення строку тримання під вартою без вмотивованого рішення суду навіть в умовах воєнного стану, а також на те, що на практиці протягом зазначених 216 годин затриманим відмовляли у правовій допомозі адвоката, що прямо порушує ст. 59 Конституції України [4]. Усвідомлюючи конституційну неузгодженість запровадженої норми, вже у серпні 2022 року Законом України № 2462-IX скасували 216-годинний строк затримання, відновивши застосування загальних положень ст. 211 КПК України.

Також особливу дискусію викликали положення ч. 6 ст. 615 КПК України, які передбачали автоматичне продовження строку тримання особи під вартою у випадку неможливості розгляду судом питання про його продовження.

Зазначена законодавча модель суперечила фундаментальному принципу судового контролю за обмеженням права на свободу та викликала значну критику в юридичній науці. Як зазначає Р. А. Чайка, автоматичне продовження тримання під вартою без індивідуальної оцінки ризиків не відповідає принципу пропорційності та стандартам справедливого судочинства [5, с. 69–71].

Важливе значення у вирішенні цього питання мало Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(П)/2024, яким положення ч. 6 ст. 615 КПК України було визнано неконституційними [6].

Позиція Конституційного Суду України узгоджується з практикою Європейського Суду з прав людини, відповідно до якої будь-яке позбавлення особи свободи повинно супроводжуватися обов'язковим судовим контролем та періодичним переглядом правомірності такого обмеження.

Суттєвою особливістю кримінального провадження в умовах воєнного стану стало спеціальне регулювання процесуальних строків. Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК України, якщо через об'єктивні обставини неможливо здійснити процесуальні дії у строки, встановлені статтями 220, 221, 304, 306, 308, 376, 395 та 426 КПК України, такі дії повинні бути виконані одразу після появи відповідної можливості, однак не пізніше п'ятнадцяти днів з моменту припинення або скасування воєнного стану.

Крім того, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 615 КПК України, у разі відсутності об'єктивної можливості подальшого проведення та закінчення досудового розслідування строк досудового розслідування зупиняється на підставі вмотивованої постанови прокурора і підлягає поновленню, якщо підстави для зупинення перестали існувати.

Водночас, як зазначає Р. А. Чайка, у процесі практичного застосування ст. 615 КПК України було виявлено певні проблемні аспекти, серед яких — недосконалість процедур реалізації повноважень прокурора та фактичне звуження можливостей судового контролю в умовах воєнного або надзвичайного стану [5, с. 69].

Зазначене свідчить про необхідність подальшого удосконалення правового регулювання з метою забезпечення належного балансу між оперативністю кримінального провадження та гарантіями прав людини.

Запровадження воєнного стану суттєво вплинуло на порядок прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні. У кримінальному процесуальному законодавстві було передбачено спрощений порядок початку досудового розслідування, розширено повноваження прокурора та встановлено спеціальні правила щодо процесуальних строків і застосування запобіжних заходів.

Разом із тим практика застосування цих змін виявила низку проблем, пов'язаних із забезпеченням прав людини, реалізацією судового контролю та дотриманням принципу правової визначеності. У зв'язку з цим подальше вдосконалення правового регулювання у сфері кримінального провадження має бути спрямоване на уточнення підстав застосування спеціальних процедур та посилення процесуальних гарантій в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20>. (дата звернення: 11.05.2026).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 10.05.2026).

3. Лоскутов Т. О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство, 2022. № 1. - С. 340–345. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/64.pdf> (дата звернення: 12.05.2026).

4. Правомірність збільшення терміну затримання громадян без рішення суду з трьох діб до дев'яти: правовий аналіз змін до норми КПК. Асоціація правників України. URL: <https://uba.ua/news/pravomirnist-zbilshennya-terminu-zatrymannya-gromadyan-bez-rishennya-sudu-z-troh-dib-do-devyaty-pravovyyj-analiz-zmin-do-normy-kpk> (дата звернення: 12.05.2026).

5. Чайка Р. А. Особливості законодавчого регулювання кримінального провадження в умовах воєнного стану. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична, 2025. № 1. - С. 67–75. URL: <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/959/932>. (дата звернення: 12.05.2026).

6. Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24>. (дата звернення: 12.05.2026).

*Патрелюк Дмитро Андрійович,
кандидат юридичних наук,
докторант Донецького державного університету внутрішніх справ*

УЧАСТЬ ПОТЕРПІЛОГО ЯК ПРОЯВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПЕРЕСЛІДУВАННЯМ

Положення міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод людини у кримінальному провадженні передбачають дотримання вимог стандартів ефективного досудового розслідування [1, с. 465]. Одним з стандартів ефективного кримінального переслідування є наявність громадського контролю за такою діяльністю.

Громадський контроль можна визначити як суспільне явище, за якого громадянське суспільство (громадськість) бере безпосередню участь у вирішенні питань загальносуспільного (державного) значення, контролює їх вирішення, виявляє та припиняє різні види зловживання владою, вносить свої пропозиції щодо вдосконалення соціальної та правової системи, створює сприятливі умови для формування правової держави та громадянського суспільства. Громадський контроль є важливим елементом, що сприяє створенню належних умов для встановлення та збереження стабільності й ефективності суспільної життєдіяльності у правовій державі [2, с. 110-111]. Отже, громадський контроль є невід'ємним елементом сучасної державної діяльності та слугує ефективним інструментом контролю за діяльністю державних органів.

У контексті реалізації громадського контролю під час здійснення кримінального переслідування окремо слід звернути увагу на контроль за кримінальним переслідуванням з боку потерпілого. Адже потерпіла особа (представник потерпілого) також є частиною громадськості, а отже контроль з боку потерпілого за кримінальним переслідування можна вважати частиною громадського контролю.

Відповідно до положень ст. 13 Європейської конвенції з прав людини (далі –ЄКПЛ) кожна особа, чії права та свободи, визнані в даному нормативно-правовому акті, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [3]. Ефективний засіб правового захисту щодо звернень з приводу жорстокого поведіння також може включати себе й ефективний доступ представника потерпілого до процесу кримінального переслідування. Контроль з боку потерпілого за здійсненням розслідування може бути окремим стандартом кримінального переслідування, однак такий контроль слід все ж таки сприймати як виключення з загального правила, оскільки передбачає участь осіб, які представляють інтереси потерпілого у справах, де особі заподіяно смерть або ж особу було піддано катуванню, завдано тілесних ушкоджень тощо. Вважається, що в таких категоріях справ представник потерпілого має першочерговий законний інтерес контролювати перебіг кримінального переслідування.

У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини констатує, що відсутність контролю громадськості за поліцейським розслідуванням може бути компенсована наданням громадськості і рідним жертви необхідного доступу на інших стадіях провадження («Г'ю Джордан проти Сполученого Королівства», 2001, § 121) [4, с. 45]. Йдеться до того, що громадський контроль (в тому числі й контроль за кримінальним переслідуванням з боку потерпілого) в силу об'єктивних причин може обмежуватись на стадії досудового кримінального провадження. Такі обмеження обумовлюються повагою з боку органів кримінального переслідування до презумпції невинуватості, до права запідозреної особи на приватність, наявністю таємниці досудового розслідування та інших охоронюваних законом видів таємниць. Задля досягнення ефективності кримінального переслідування окремі аспекти такої діяльності мають не відкриватись для громадськості.

У попередніх дослідженнях нами наголошувалось, що потерпілий наділений «розширеними повноваженнями», наявність яких може негативно впливати на ефективність здійснення переслідування особи. Загалом, пропонується процесуальний статус потерпілого

максимально наблизити до процесуального статусу свідка з правом вимагати компенсації (відшкодування) заподіяної шкоди за рахунок винуватих осіб або ж за рахунок Державного бюджету України [5, с. 752]. Однак, що стосується здійснення потерпілим контролю за ходом кримінального переслідування у вищевказаній категорії справ (такий контроль може проявлятися у отриманні потерпілим підтвердження від органу досудового розслідування щодо прийняття і реєстрації заяви, реалізації права на доступ до матеріалів досудового розслідування, одержання копій процесуальних документів, ініціювання проведення процесуальних дій тощо), то такий контроль не може бути звужений.

Відповідно до положень ст. 221 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний за клопотанням потерпілого надати йому матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова потерпілому у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах справи, не допускається. Згідно ст. 220 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані розглянути клопотання в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити його за наявності відповідних підстав [6]. Потерпілий під час кримінального переслідування має законні інтереси та особисто зацікавлений у результатах кримінального переслідування. Вважаємо, що останній має першочергове право бути поінформованим про хід і результати кримінального переслідування. У зв'язку з цим, пропонуємо у кримінальному процесуальному законі передбачити мінімальні строки (не пізніше наступного робочого дня) розгляду клопотання потерпілого щодо ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення.

Враховуючи усе вищезазначене слід підсумувати, що контроль потерпілого за ходом кримінального переслідування можна вважати формою громадського контролю. Такий контроль характеризується наявністю особистої зацікавленості у результатах кримінального переслідування та наявністю першочергового права бути проінформованим про хід та результати розслідування.

Список використаних джерел:

1. Лоскутов Т.О. Нормативне забезпечення стандартів ефективного досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 465-468. URL : https://lsej.org.ua/1_2023/109.pdf (дата звернення: 12.05.2026).
2. Баєва Л.В. Щербіна М.Г. Сутність та правова природа громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні: загальнотеоретичний аналіз. *Право і суспільство*. 2020. № 2, частина 2. С. 107-113. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/17d1582e-4a5d-4873-896d-4bbdac7b645c> (дата звернення: 12.05.2026).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.05.2026).
4. Посібник зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини. Право на життя. Оновлено 31 серпня 2024 року. Європейський суд з прав людини, 2025. 68 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_2_ukr (дата звернення: 12.05.2026).
5. Патрелюк Д. А. Шляхи підвищення ефективності кримінального переслідування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 749-757. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anopr_2025_1_127 (дата звернення 06.05.2026).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 12.05.2026).

ДОПУСТИМІСТЬ ВІДМОВИ ВІД ЗАХИСНИКА

Проблематика реалізації права на захист у кримінальному провадженні, зокрема можливості відмови від захисника, набуває особливої актуальності в умовах трансформації кримінальної юстиції та посилення стандартів справедливого судочинства. З одного боку, законодавство гарантує особі свободу вибору у здійсненні свого права на захист, а з іншого - встановлює імперативні обмеження, покликані запобігти формальній або недобровільній відмові від професійної правової допомоги. Така подвійна природа правового регулювання зумовлює необхідність теоретичного осмислення і практичного аналізу відповідних норм.

Актуальність дослідження також посилюється неоднорідністю правозастосовної практики та значним впливом стандартів Європейського суду з прав людини, які вимагають забезпечення реальності, а не формальності права на захист. У цьому контексті питання допустимості, умов і наслідків відмови від захисника виходить за межі суто процесуальної проблематики та безпосередньо пов'язується з гарантіями прав людини, що зумовлює його наукову та практичну значущість.

Право на захист гарантоване Конституцією України (ст. 59) і є важливою складовою принципу змагальності в кримінальному процесі. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) закріплює, що захист здійснюється підозрюваним або обвинуваченим особисто, його захисником чи законним представником [1]. Кодекс розглядає свободу вибору захисника, а також можливість відмови від нього, як одну з важливих гарантій реалізації права на захист. Поряд з цим, участь адвоката не завжди залежить лише від волевиявлення особи, оскільки ст. 52 КПК України передбачає випадки обов'язкового залучення захисника.

Стаття 54 КПК передбачає, що підозрюваний чи обвинувачений має право відмовитися від захисника або замінити його. Відмова може відбутися в будь-який момент провадження - на етапі досудового розслідування або під час судового розгляду. Процедура оформлення відмови регламентована так: якщо особа наполягає на відмові, слідчий, прокурор або суд зобов'язані організувати конфіденційну зустріч підозрюваного з адвокатом. У випадку, коли особа особисто заявляє адвокату про відмову від його участі, після з'ясування добровільності та усвідомленості такого рішення відповідний факт фіксується у належному процесуальному порядку - у протоколі процесуальної дії або журналі судового засідання. Якщо слідчий чи суддя відмовляє адвокату у зустрічі за заявою про відмову до офіційної фіксації, така відмова не є правомірною. Наявність попередньої письмової заяви про відмову не позбавляє уповноважених службових осіб, які здійснюють досудове розслідування або суду обов'язку забезпечити проведення конфіденційної розмови з адвокатом і лише потім оформити рішення підозрюваного [1].

Добровільною відмова від захисника є тоді, коли підозрюваний або обвинувачений самостійно, без примусу, тиску чи стороннього впливу заявляє про небажання надалі користуватися правовою допомогою конкретного адвоката. КПК України не вимагає, щоб особа доводила професійну некомпетентність захисника або детально обґрунтовувала причини такої відмови. Визначальним є саме чітке й усвідомлене волевиявлення особи. Тому завдання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду полягає не в оцінюванні якості роботи адвоката по суті, а у перевірці того, чи є відмова від нього добровільною, свідомою, чи не зумовлена вона незаконним впливом, а також чи розуміє особа можливі процесуальні наслідки свого рішення.

Такий підхід узгоджується з практикою Верховного Суду. У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20.01.2026 у справі № 390/26/23 Верховний Суд зазначив, що підозрюваний чи обвинувачений має право відмовитися від захисника або порушити питання про його заміну в будь-який момент кримінального

провадження. Якщо така відмова мотивована недовірою до адвоката або сумнівами щодо належного здійснення ним захисту, суд не може формально залишити відповідне клопотання без належної оцінки. Адвокат може висловити свою позицію або надати пояснення, однак остаточне рішення щодо користування допомогою конкретного захисника належить самій особі, крім випадків обов'язкової участі захисника, передбачених КПК України. Безпідставна відмова суду прийняти таке волевиявлення або залишення відповідного клопотання без належної процесуальної оцінки може свідчити про обмеження права на захист[2].

У межах дослідження допустимості відмови від захисника особливе значення мають випадки обов'язкової участі захисника, визначені ст. 52 КПК України. Ця норма встановлює межу між правом підозрюваного чи обвинуваченого самостійно реалізовувати процесуальні права та обов'язком держави забезпечити професійну правничу допомогу незалежно від його волевиявлення. Тому у провадженнях, де участь захисника є обов'язковою, особа може заявити про небажання користуватися допомогою конкретного адвоката, однак така заява не може розглядатися як повна відмова від захисту. У цьому випадку йдеться лише про можливість заміни захисника, а не про усунення адвоката від участі у кримінальному провадженні взагалі [1].

Зазначене правове регулювання зумовлене тим, що ст. 52 КПК України охоплює категорії проваджень, у яких особа через вік, стан здоров'я, мовні труднощі, тяжкість інкримінованого діяння або особливий порядок кримінального провадження потребує підвищених процесуальних гарантій. Зокрема, у провадженні щодо особливо тяжких злочинів участь захисника є обов'язковою з моменту набуття особою статусу підозрюваного. Навіть за наявності заяви про відмову від адвоката орган досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя або суд зобов'язані забезпечити участь іншого захисника, оскільки провадження не може здійснюватися без професійної правничої допомоги.

Окрему увагу слід приділити кримінальному провадженню щодо неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Відповідно до ч. 2 ст. 52 КПК України участь захисника є обов'язковою щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років[1]. У зв'язку з цим право неповнолітнього на захист реалізується не через можливість повної відмови від адвоката, а через право висловити позицію щодо заміни конкретного захисника. Істотне процесуальне значення у таких провадженнях має також участь законного представника неповнолітнього, проте він не уповноважений погоджувати повну відмову від захисника, оскільки така відмова є процесуально недопустимою.

Щодо осіб, які через психічні чи фізичні вади не здатні повною мірою реалізувати свої процесуальні права, КПК України передбачає посилену гарантію права на захист[1]. У таких випадках теж участь захисника є обов'язковою, а тому особисте волевиявлення особи про відмову від адвоката не може саме по собі бути достатньою підставою для здійснення кримінального провадження без захисника. Це пов'язано з тим, що така особа потребує додаткового процесуального захисту, а професійна правнича допомога виступає необхідною умовою забезпечення справедливості провадження.

Також ст. 52 КПК України передбачає обов'язкову участь захисника щодо осіб, які не володіють мовою кримінального провадження[1]. У такому випадку участь адвоката є необхідною з моменту встановлення відповідної обставини, оскільки особа без належної правничої допомоги не може повною мірою розуміти зміст процесуальних прав, обов'язків і наслідків своїх рішень.

Аналогічне значення має обов'язкова участь захисника у провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру або вирішення питання про їх застосування. Відповідно до КПК України така участь забезпечується з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності[1]. За цих умов особиста відмова від захисника не має самостійного процесуального значення.

Практика ЄСПЛ у справі «Гелетей проти України» є важливою для розуміння того, що відмова від захисника не може оцінюватися лише як формальна заява особи або її

мовчазна згода на участь у процесуальній дії без адвоката. ЄСПЛ виходить із того, що право на правову допомогу не є суто формальною гарантією. Особа може відмовитися від захисника, однак така відмова має бути свідомою, добровільною, чіткою та недвозначною. Тому сам факт надання показань без адвоката або роз'яснення особі права не свідчити проти себе ще не означає, що вона належним чином відмовилася від професійної правничої допомоги. У справі «Гелетей проти України» ЄСПЛ звернув увагу, що не було переконливих доказів того, що заявнику до проведення слідчої дії було роз'яснено право на захисника, а також що він явно і усвідомлено відмовився від правової допомоги[3].

У контексті КПК України ця позиція узгоджується зі ст. 54 КПК, яка передбачає право підозрюваного чи обвинуваченого відмовитися від захисника або замінити його, але вимагає, щоб така відмова була оформлена після конфіденційного спілкування із захисником. Рішення ЄСПЛ підсилює висновок про те, що відмова від адвоката не може презюмуватися з поведінки особи або з її участі у процесуальній дії без захисника. Для визнання такої відмови допустимою необхідно встановити реальне волевиявлення особи, її розуміння наслідків цього рішення та відсутність будь-якого примусу чи процесуального тиску.

Процесуальні наслідки відмови визначаються характером кримінального провадження. Якщо участь захисника не є обов'язковою, належно оформлена відмова може бути підставою для подальшого здійснення провадження без адвоката. Якщо ж наявні підстави, передбачені ст. 52 КПК України, відмова від захисника загалом не допускається і може розглядатися лише як відмова від конкретного адвоката з подальшим залученням або призначенням іншого захисника.

Право на захист не припиняється внаслідок раніше заявленої відмови. Підозрюваний чи обвинувачений може змінити своє процесуальне рішення і знову заявити про бажання користуватися правничою допомогою захисника на будь-якому етапі кримінального провадження. Таке волевиявлення має бути зафіксоване у встановленому процесуальному порядку, після чого захисник залучається або призначається відповідно до вимог КПК України.

Отже, допустимість відмови від захисника у кримінальному провадженні залежить не лише від самого волевиявлення підозрюваного чи обвинуваченого, а й від дотримання встановлених КПК України процесуальних гарантій. Така відмова може визнаватися правомірною лише за умови, що вона є особистою, добровільною, усвідомленою, чітко вираженою та належно зафіксованою після конфіденційного спілкування із захисником. Формальна заява або мовчазна поведінка особи не можуть автоматично свідчити про реальну відмову від професійної правничої допомоги.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 квіт. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>(дата звернення: 03.05.2026).
2. Огляд практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за січень 2026 року. Верховний Суд. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_01_2026.pdf (дата звернення: 03.05.2026).
3. Справа «Гелетей проти України» (Заява № 23040/07) : Рішення Європ. суду з прав людини від 24.04.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_c52(дата звернення: 03.05.2026).

ЗАХИСНИК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВА, ОБОВ'ЯЗКИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Право на захист є одним із фундаментальних принципів кримінального судочинства та невід'ємним елементом права на справедливий судовий розгляд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У національному законодавстві це право закріплене у статті 59 Конституції України, яка проголошує, що «кожен має право на правову допомогу», а у випадках, передбачених законом, така допомога надається безоплатно [1]. Розвиваючи ці конституційні положення, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК) 2012 року визначає захисника як самостійного учасника кримінального провадження, наділеного комплексом прав та обов'язків, що дозволяють йому ефективно здійснювати функцію захисту. Саме норми КПК становлять основу процесуального статусу захисника, а відтак їх системний аналіз та критичне осмислення набувають особливого теоретичного і практичного значення.

Відповідно до статті 45 КПК України захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування [2]. Участь захисника у кримінальному провадженні регулюється статтями 46–48 КПК, де визначаються загальні правила участі, обов'язки та випадки обов'язкової участі захисника. Процесуальний статус захисника є комплексним і включає права, обов'язки та гарантії їх реалізації; при цьому права та обов'язки розглядаються як взаємопов'язані та взаємообумовлені елементи цього статусу [3, с. 346]. Ключова роль захисника у кримінальному провадженні обумовлена тим, що він є процесуальним противагою обвинувальній владі держави та гарантом дотримання прав особи на всіх стадіях провадження.

Права захисника закріплені у частині четвертій статті 46 КПК України і утворюють розгалужену систему процесуальних можливостей. Захисник має право: бути присутнім під час допиту та інших процесуальних дій за участю підозрюваного чи обвинуваченого; збирати і подавати докази; ознайомлюватися з матеріалами, до яких йому надано доступ; заявляти клопотання, відводи та скарги; вчиняти інші процесуальні дії, передбачені КПК. Окремо стаття 46 КПК закріплює право захисника не розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, та заборону вилучення або огляду документів, пов'язаних із наданням правової допомоги. Важливим правом захисника є також право на побачення з підзахисним до першого допиту без обмеження тривалості й кількості зустрічей, що прямо закріплено у статті 46 КПК [2]. Дослідники наголошують, що система прав захисника в чинному КПК є значно ширшою, ніж в попередньому кодексі 1960 року, і наближена до стандартів Ради Європи.

Обов'язки захисника визначені у статті 47 КПК України і відображають публічно-правовий характер його діяльності. Захисник зобов'язаний: використовувати засоби захисту, передбачені КПК та Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого; перебувати для участі у проведенні процесуальних дій за участю підзахисного; не розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю; не відмовлятися від виконання обов'язків захисника, крім випадків, передбачених КПК [2]. Суттєвим обов'язком захисника є також заборона займати позицію, що суперечить інтересам підзахисного, діяти всупереч його волі, крім випадків, коли захисник впевнений, що підзахисний самообмовлює себе. Виконання цих обов'язків забезпечується дисциплінарною відповідальністю перед органами адвокатського самоврядування, а також можливістю відводу захисника у разі порушення ним вимог закону [3, с. 344].

Попри загалом прогресивне регулювання, практика застосування норм КПК про захисника виявляє низку системних проблем, що потребують законодавчого вирішення. Серед найбільш актуальних є проблема реалізації права захисника на збирання доказів: у статті 93 КПК хоча й закріплено право захисника витребувати та отримувати копії документів, проте механізм примусового забезпечення виконання запитів захисника законом не визначений, що фактично позбавляє це право реального наповнення. Серйозною проблемою залишається також недопуск захисника до участі в окремих слідчих діях — всупереч положенням КПК, органи досудового розслідування нерідко перешкоджають присутності захисника під час обшуків, оглядів та інших слідчих дій [5, с. 79]. Науковці також звертають увагу на відсутність у КПК чіткого механізму реалізації права захисника на ознайомлення з матеріалами провадження під час досудового розслідування: доступ до них надається лише в обсязі, визначеному слідчим або прокурором, що не відповідає принципу рівності сторін.

Зазначені прогалини та недоліки зумовлюють необхідність внесення цілеспрямованих змін до КПК. По-перше, доцільним є доповнення статті 93 КПК нормою, яка б встановлювала конкретні строки відповіді на адвокатські запити та передбачала юридичну відповідальність посадових осіб за їх ігнорування — за аналогією зі статтею 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», але з більш дієвим механізмом примусу. По-друге, слід розширити перелік слідчих дій, обов'язкова участь захисника в яких гарантується законом, включивши до нього обшуки за місцем проживання підозрюваного. По-третє, з метою забезпечення реальної рівності сторін необхідно передбачити право захисника на ознайомлення з усіма матеріалами провадження без обмежень, починаючи з моменту набуття особою статусу підозрюваного [5, с. 82]. Нарешті, актуальним є законодавче закріплення права захисника залучати спеціалістів та призначати незалежні експертизи за власною ініціативою, що підсилить змагальність кримінального процесу та наблизить його до стандартів, вироблених практикою Європейського суду з прав людини.

Інститут захисника у кримінальному провадженні України отримав належне нормативне підґрунтя з прийняттям КПК 2012 року, однак практика застосування відповідних норм виявляє суттєві розриви між формальним закріпленням прав захисника та реальними можливостями їх здійснення. Усунення зазначених недоліків шляхом внесення конкретних змін до статей 46, 47 та 93 КПК сприятиме утвердженню принципу змагальності, підвищенню ефективності захисту та наближенню вітчизняного кримінального судочинства до міжнародних стандартів справедливого судового розгляду.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. «Відомості Верховної Ради України». 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.04.2026).
3. Шадрін В. І. Поняття та елементи процесуального статусу захисника у кримінальному провадженні. «Науковий дискурс». 2023. № 12. С. 343–349.
4. Лазаренко М. І. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. «Держава та регіони. Серія: Право». 2023. № 2. С. 79–86.
5. Рибак В. О. Окремі проблеми реалізації кримінальних процесуальних прав захисника. «Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»». 2026. Вип. 89(3). С. 77–84. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.89.3.37>.

*Циганюк Юлія Володимирівна,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ВСТАНОВЛЕННЯ ПРОВОКАЦІЇ БЕЗ ВИЗНАННЯ ВИНИ: АНАЛІЗ СПРАВИ «ЯХИМОВИЧ ПРОТИ УКРАЇНИ» (ЗАЯВА № 23476/15)

Справа «Яхимович проти України» (Заява № 23476/15. Рішення від 16.12.2021. Остаточне 09.05.2022 (далі – Рішення)) є знаковим прецедентом у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), оскільки вона допускає можливість розгляду скарги на провокацію навіть у випадках, коли заявник не визнав своєї вини у вчиненні злочину.

Згідно О. В. Капліної, особливістю справи «Яхимович проти України» є те, що заявник не визнав себе винним під час судового розгляду, втім ЄСПЛ, розглянувши справу та з огляду на сукупність процесуальних недоліків, та характер захисту, який був використаний, не виключив справу з категорії «справ про провокацію злочину», розглянувши її посуті та визнав порушення Європейської конвенції [1, с. 217]. Це рішення розширює традиційний підхід Суду, за яким захист від провокації зазвичай передбачав обов'язкове визнання обвинуваченим вчинення інкримінованих йому дій.

Як зазначає О. П. Гура, в справі «Яхимович» обвинувачений послідовно посилався на провокацію, але разом із тим, не визнавав своєї вини в інкримінованому злочині. Проте, на противагу справі «Берлізев», у цьому випадку, існували інші рiмафасіє докази (записи розмов), які би свідчили, що справа відноситься, до категорії «справи про провокацію злочину». Як наслідок, ЄСПЛ під час розгляду цієї справи застосував свій звичний підхід і провів оцінку заяви пропровокацію, застосувавши матеріальний (сутнісний) та процесуальний тести [2].

У попередній справі проти України («Берлізев проти України») ЄСПЛ визнавав скарги на провокацію неприйнятними саме через те, що заявник заперечувала свою причетність до злочину. Однак у справі «Яхимович проти України» Суд зазначив, що характер захисту, використаний заявником, не виключає справу з категорії «справ про провокацію», незважаючи на невизнання вини (п. 46 Рішення) [3]

Для прийняття такого рішення потрібно озвучити критерії, якими користувався ЄСПЛ. В першу чергу це характер захисту як підстава для прийнятності.

Аналізуючи зміст Рішення можна узагальнити те, що заявник у національному суді стверджував, що:

- Він не ініціював вбивство, а став об'єктом наполегливого тиску та умовлянь з боку інформатора міліції та свого знайомого.
- Його відповіді були непрямими та свідчили про вагання (наприклад, фрази: «мені не треба», «нічого не треба», «не треба нічого робити») (стенограма у п. 10 Рішення).
- Він заплатив гроші не за вбивство, а на прохання знайомого, щоб допомогти «кілеру» оплатити поїздки, оскільки боявся агресивної поведінки останнього [3].

Суд встановив, що така позиція захисту фактично є скаргою на провокацію, навіть якщо вона прямо не називається «визнанням вини» [1, с. 222].

По-друге, суд врахував значення матеріальних доказів (стенограм розмов). Для Суду вирішальне значення мали записи розмов заявника з таємним агентом та інформатором. ЄСПЛ звернув увагу на те, що заявник висловлював очевидні вагання щодо злочинної схеми, агенти міліції не залишалися пасивними, а активно керували ситуацією, визначали ціну та підкреслювали невідкладність вбивства. Саме наявність цих об'єктивних ознак провокації в матеріалах справи зробила скаргу «небезпідставною» для розгляду по суті, незалежно від формального визнання вини

Звісно, що ЄСПЛ врахував і процесуальний аспект та обов'язок національних судів. Так, ЄСПЛ підкреслив, що національні суди зобов'язані ретельно перевіряти твердження про провокацію, якщо вони є небезпідставними. У справі Яхимовича національні суди: не допитали ключового таємного агента (І.), попри те, що він перебував під контролем

державних органів (під вартою) (згадка є у п. 7 Рішення); належним чином не прокоментували вагання заявника та активну роль агентів (згадка є у п. 53 Рішення); засудили заявника лише як «підбурювача», що само по собі вказувало на провідну роль інших осіб (агентів) у плануванні злочину (згадка у п. 52 Рішення) [3].

Звернемо увагу на те, що у цій справі існує окрема думка судді Г. Юдківської (далі – Окрема думка), яка не погоджується з Рішенням у такому:

- «я не вважаю, що ця справа підпадає під категорію «справ про провокацію злочину» (абз. 4 Окремої думки);

- Суддя наголосила, що злочинний умисел виник у свідомості самого заявника, а не правоохоронців (абз. 5 Окремої думки);

- На думку Г. Юдківської, працівники міліції втрутилися лише тоді, коли вже існувала обґрунтована підозра, зумовлена бажанням заявника вбити С. Вони просто «відкрили для нього двері», давши можливість реалізувати початковий намір, а не підштовхнули до злочину (абз. 5 Окремої думки);

- Г. Юдківська не погодилася з більшістю Суду щодо оцінки реплік заявника «не треба» або «нічого не треба» як ознак його вагання щодо вбивства. Вона витлумачила ці слова як відмову від «любої» пропозиції агента принести вухо або голову жертви як доказ виконання замовлення, оскільки заявник стверджував, що і так дізнається про смерть С. першим (абз. 8-10 окремої думки);

- Суддя зазначила, що провокація передбачає причинно-наслідковий зв'язок між діями агентів і діями обвинуваченого (абз. 12 Окремої думки);

- Г. Юдківська висловила думку, що складно уявити, як когось можна «спонукати» чи «переконати» заплатити за вбивство, про яке людина ніколи раніше не думала. Вона не повірила, що влада може перетворити невинну особу на вбивцю за допомогою простого переконання (абз. 16 Окремої думки) [3].

На основі проведеного аналізу сформуємо висновок про те, що справа «Яхимович проти України» доводить, що відсутність зізнання не є перешкодою для захисту від провокації, якщо обставини справи та позиція захисту (навіть непряма) вказують на активну роль агентів держави та відсутність у особи початкового наміру вчинити злочин. Це рішення слугує важливим орієнтиром для адвокатів у побудові лінії захисту, де можна доводити факт провокації через аналіз «пасивності» правоохоронців та «автономії волі» обвинуваченого.

Список використаних джерел:

1. Капліна О.В. Провокація у кримінальному провадженні: особливості рішень ЄСПЛ щодо України. *Аналітично-порівняльне правознавство*: електрон. наук. вид. 2025. Вип. 4 (3). С. 217-223. URL: <https://app-journal.in.ua/2025-4-chastyna-3> (

2. Гура О.П. Розгляд судом заяви про провокацію та справа «Берлізев проти України». Проблеми правозастосування в світлі принципу «*nemo tenetur se ibsem accusare*». URL: <https://surl.li/cgucgi>

3. Справа «Яхимович проти України» (Case of Yakhymovych v. Ukraine). (Заява № 23476/15). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-217709>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бондар Володимир Сергійович,
*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України*

РЕКОНСТРУКЦІЯ МЕХАНІЗМУ ВОГНЕПАЛЬНИХ УШКОДЖЕНЬ: ШЛЯХИ РОВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ

Реконструкція можливого механізму вогнепальної травми частіше за все проводиться при нанесенні смертельних поранень, в умовах неочевидності їх формування. Водночас, випадки не смертельної вогнепальної травми, нанесеної в умовах неочевидності, також потребують проведення реконструкції можливого механізму травми, особливо в тих ситуаціях, коли показання учасників події істотно відрізняються або протирічать один одному. В тих та інших випадках часто виникають складнощі, пов'язані з неповнотою первинних даних про подію кримінального правопорушення та об'єм вогнепальної травми в цілому, відсутністю в наданих матеріалах кримінального провадження об'єктивних та достовірних даних, достатніх для формулювання категоричних (умовно-категоричних) відповідей на поставлені слідством запитання.

Вищезазначене підтверджується таким випадком з експертної практики. Подія відбулася в листопаді 2024 року. За даними досудового слідства: «... під час сварки, яка виникла на ґрунті неприязних стосунків, гр. А з мисливського рушниць «WERK HAENEL SUHL» 16-го калібру, що належала йому, провів два постріли в бік гр. М., у результаті чого останній отримав тілесні ушкодження».

На вирішення повторної комісійної комплексної експертизи було поставлене питання: «Чи можливо завдання наявних у гр. М. тілесних ушкоджень за обставин, викладених у показаннях гр. М. та гр. А.?»

На експертизу були надані матеріали кримінального провадження, медичні карти гр. М., рентгенівські знімки гр. М. та брюки гр. М.

Вивченням наданих матеріалів було виявлено, що у гр. М. були наявні вогнепальні численні шротові наскрізні поранення правої та сліпі поранення лівої нижніх кінцівок з переламом діафізу лівої великогомілкової кістки: рана в середній третині правого стегна по задньозовнішній поверхні, розмірами 0,5х0,5 см, з'єднана наскрізним рановим каналом з раною в середній третині правого стегна по задньовнутрішній поверхні; рана в середній третині правого стегна по задньовнутрішньої поверхні, 0,5х0,5 см, з'єднана наскрізним рановим каналом з раною в середній третині правого стегна по задній зовнішній поверхні; рана у верхній третині правої гомілки по задньозовнішній поверхні, 0,5х0,5 см, з'єднана наскрізним рановим каналом з раною у верхній третині правої гомілки по задньовнутрішній поверхні; рана у верхній третині правої гомілки по задньовнутрішній поверхні, 0,5х0,5 см, з'єднана наскрізним рановим каналом з раною у верхній третині правої гомілки по задньозовнішній поверхні; рана в середній третині лівого стегна по задньовнутрішній поверхні, 0,5х0,5 см, з сліпим рановим каналом, що відходить від неї; рана у верхній третині лівої гомілки по задньовнутрішній поверхні, 0,5х0,5 см, з сліпим рановим каналом, що відходить від неї.

Рентгенологічно в проекції м'яких тканин середньої та нижньої третин лівого стегна, верхньої третини лівої гомілки, області в області перелому діафіза лівої великогомілкової кістки, виявлені сторонні тіла неправильно округлої форми діаметром від 2 мм до 10 мм з чіткими нерівними контурами, гомогенної структури, високої рентгенівської щільності.

На штанах гр. М. були виявлені два вхідні вогнепальні ушкодження правої задньої половинки у бічного шва, два вихідні вогнепальні ушкодження правої задньої половинки у крокового шва і два вхідні вогнепальні ушкодження лівої задньої половинки штанів. Ушкодження на штанах з локалізації відповідали ранам стегон та гомілок гр. М.

У матеріалах кримінального провадження були наявні дві версії того, що відбулося:

1) гр. М.: «гр. М. стояв біля воріт свого будинку. Підбіг гр. А. і з відстані приблизно 20 метрів зробив два постріли з рушниці в його бік»;

2) гр. А.: «Гр. М. та гр. Р. зайшли у двір гр. А. Гр. Г., підійшовши до нього, взяв його за комір, а гр. М. направив на нього принесену з собою мисливську рушницю. Гр. А. вирвався і забіг у будинок. Там він узяв мисливську двоствольну рушницю. При виході із дверей будинку гр. А. спіткнувся, задньою частиною приклада зачепив металеву стійку веранди, внаслідок чого без натискання на курок стався мимовільний постріл. Потім він відійшов на один-два кроки праворуч і зробив другий постріл у повітря».

З метою встановлення конкретного напрямку та відстані пострілу, що завдав поранення гр. М., проведено комплексне дослідження представлених брुक гр. М. (можливо перша перешкода на шляху руху основного та додаткових факторів пострілу). На досліджуваних штанах виявлено наскрізні вогнепальні ушкодження тканини: два вхідні ушкодження на задній поверхні правої половини штанів і два на задній поверхні лівої половини штанів (пошкодження неправильної овальної форми з наявністю дефекту тканини та підгортанням ниток основи та качка зовні-всередині); два вихідні ушкодження на задній поверхні правої половини штанів (пошкодження щільної форми без дефекту тканини та вивертання ниток основи та качка зсередини-назовні). Форма, розміри та взаємне розташування пошкоджень на штанах свідчили про те, що дані пошкодження могли утворитися в результаті впливу дробової осипу, що утворилася від одного і більше пострілів з гладкоствольної мисливської рушниці як 16, так і іншого калібру. Постріл (постріли), внаслідок якого були заподіяні зазначені пошкодження, був здійснений з невеликої дистанції, на що вказує відсутність продуктів пострілу (напівзгорілих частинок порошу, кіптяви та рушничної олії) на тканині штанів (за умов відсутності перешкоди між дульним зрізом ствола зброї та штанами потерпілого), в межах уражаючої дії осипу шроту.

Гр. М. у момент пострілу (пострілів) був звернений до того, хто стріляв задньобічною поверхнею тіла, на що вказує взаємне розташування вхідних і вихідних пошкоджень на досліджуваних штанах.

Яких-небудь інших об'єктивних відомостей про взаємне розташування того, хто стріляв (зі зброєю в його руках) та постраждалого, напрямом та дистанцією пострілу (пострілів), проведеним дослідженням не встановлено. Через недостатність первинної (вихідної) інформації визначити конкретні умови проведення пострілу (пострілів) не вдалося за можливе. Дані факти не дозволили підтвердити (або виключити) можливість нанесення поранень гр. М. за умов, вказаних гр. М. та гр. А. в своїх версіях події.

Таким чином, об'єктивність, достовірність та категоричність експертних суджень за результатами проведеної реконструкції механізму вогнепальної травми напряму залежить від повноти та якості матеріалів, об'єктів та відомостей, наданих для експертного дослідження. Наявна своєрідна «межа» експертних можливостей при вирішенні судово-медичних й криміналістичних задач щодо реконструкції механізму вогнепальної (в тому числі й не смертельної, завданої в умовах очевидності) травми як у цілому, так й при формуванні її окремих етапів (щодо встановлення напрямку та відстані пострілу, інших умов нанесення вогнепальних ушкоджень), про що вчоргове свідчить наведений вище випадок з експертної практики.

Ганзюк Андрій Леонідович,
кандидат технічних наук, доцент,
директор Хмельницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС
України

Кравчук Олег Вікторович,
доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор,
заступник директора Хмельницького науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України, професор кафедри кримінального права та процесу Хмельницького
університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

В Україні судово-експертне забезпечення є важливою складовою правосуддя в усіх видах судочинства. Задля забезпечення справедливості та ефективності судових рішень судово-експертне забезпечення пройшло довгий шлях свого становлення та розвитку – від найпримітивніших припущень щодо пояснень причинно-наслідкових зв'язків між певними явищами – до висококваліфікованих обґрунтованих висновків судової експертизи, якою зараз охоплені практично усі сфери життєдіяльності людини.

Ще з часів Київської Русі бере початок створення осередків, які займалися дослідженням об'єктів, пов'язаних із розслідуванням злочинів. Тоді ними були окремі «знаючі люди», які володіли спеціальними знаннями щодо певних предметів, слідів чи явищ. Згодом такі фахівці стали об'єднуватися у певні заклади, до яких зверталися при розслідуванні злочинів суди та приватні особи. Першими експертними закладами за часів Гетьманату та Української Народної Республіки прийнято вважати довідково-реєстраційні підрозділи поліції, довідкові реєстраційно-дактилоскопічні бюро, карно-розшукові органи з фотографічними відділами тощо [1, с. 778].

На початку ХХ століття на території України відбуваються помітні зміни в усіх сферах суспільного життя, що викликано стрімким розвитком науки та техніки. Не винятком стає тогочасне судочинство, яке все частіше за докази використовує результати криміналістичних досліджень. Для протидії злочинності у той час створюються спеціалізовані установи, фахівці яких проводять дослідження речових доказів. На території сучасної України – це Антропометричний (дактилоскопічний) кабінет при Київській міській розшуковій поліції (створений у 1902 році), Одеська антропометрична станція (створена у 1892 році) та деякі інші [2, с. 869]. Створення зазначених структур значно активізувало процес формування судово-експертних галузей знань як спеціалізованої наукової бази експертних досліджень.

У 20-х роках ХХ ст. на противагу іншим республікам, в Україні розвиток експертно-криміналістичної служби відбувався паралельно з діяльністю судово-експертних установ, що належали до системи юстиції (кабінети науково-судової експертизи у Києві, Одесі та Харкові, які у 1925 році було перетворено на інститути судової експертизи) [3, с. 110]. В Україні склалася система підпорядкованих різним відомствам установ із проведення експертних досліджень. У Народного комісаріату юстиції це були кабінети науково-судової експертизи, у Народного комісаріату з охорони здоров'я – мережа судово-медичних установ, у Народного комісаріату внутрішніх справ діяли науково-технічні підрозділи. Вже тоді у відділах карного розшуку поряд із реєстраційно-дактилоскопічними службами організовувалися науково-технічні служби із спеціалістами, які здійснювали огляд місця події, фотографували, виявляли сліди тощо. Активно починають розвиватися фотографічні, дактилоскопічні, алфавітні картотеки осіб, причетних до злочинів. Накопичуватися такі обліки починають не лише на регіональному, але і на республіканському рівнях. Ті часи діяльності інститутів науково-судової експертизи характеризувалися чималими труднощами. Через відсутність планів проведення наукових досліджень в різних інститутах займалися проведенням наукових робіт схожої тематики.

У 1932 році криміналістичним підрозділам міліції України вперше на законодавчому рівні надано право проводити експертизи. Ними проводилося виконання переважно криміналістичних експертиз за об'єктами, вилученими при огляді місць скоєння злочинів. Паралельно розвивалися і створені у 1925 році інститути судових експертиз, діяльність яких вдалося частково зберегти навіть під час Другої світової війни.

У 1944 році інститутам науково-судової експертизи присвоєно статус науково-дослідних установ та наділено їх дослідницькими функціями. В подальшому це принесло позитивні результати, адже відбулися кількісні і якісні зміни у розробленні теоретичних проблем судової експертизи та криміналістики, було створено низку судово-експертних методик, розвинено та зміцнено самі установи.

У 60-х роках минулого століття у науково-технічних підрозділах органів охорони громадського порядку продовжують розвиток лабораторії спеціальних видів досліджень: фізичних, хімічних, судово-медичних та біологічних, досліджуються також матеріали, речовини та вироби. У 1970 році такі експертно-криміналістичні підрозділи було об'єднано із підрозділами оперативної техніки та зв'язку.

З проголошенням незалежності розпочинається новий етап розвитку судово-експертної діяльності в державі. Саме після 1991 формується сучасна система експертних установ України. Вона мала багатовідомчий характер і включала установи Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Міністерства охорони здоров'я та інших органів. Разом з тим, найбільш масштабний розвиток був характерний системі науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України, створення якої було продиктоване необхідністю оперативного експертного забезпечення правоохоронної діяльності. Так, у 1992 році створюється Центр криміналістичних досліджень Міністерства внутрішніх справ України. Він став суто практичним підрозділом, де проводилися дактилоскопічні, балістичні, дослідження грошей і документів, фізико-хімічні, біологічні дослідження та наркотичних речовин. З 1995 – вибухотехнічна служба, 1999 року починає функціонування перша в Україні молекулярно-генетична (ДНК) лабораторія. Прийняття у 1994 році профільного закону «Про судову експертизу», стало початком визначення правових, організаційних та фінансових основ судово-експертної діяльності Законом було затверджено Положення про Державний реєстр атестованих судових експертів, Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, Положення про кваліфікаційні класи судових експертів тощо [4]. У 1998 році утворюється головний експертний підрозділ – ДНДЕКЦ МВС України з його територіальними підрозділами, а у 2000 році створюється Експертна служба МВС України як система експертних підрозділів [5].

Розширюється також мережа інститутів судової експертизи органів юстиції. Збільшується структура Київського НДІСЕ: у 1990 році створено Тернопільське відділення, у 1998 році – Вінницьке й Черкаське, у 2001 році – Чернігівське, у 2009 році – Житомирське, у 2012 році – Хмельницьке відділення Київського НДІСЕ. Постановою КМУ від 25 січня 1995 року № 52 було створено: Одеський НДІ судових експертиз на базі Одеської науково-дослідної криміналістичної лабораторії судових експертиз; Львівський НДІ судових експертиз на базі Львівського відділення Київського НДІ судових експертиз; Донецький НДІ судових експертиз на базі Донецького відділення Харківського НДІ судових експертиз [6]. Потужними закладами судової експертизи були та залишаються Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» МІОУ (з відділеннями у Києві – Київське та Донецьке, Полтаві та Сумах) та Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз МІОУ (з відділеннями у Миколаєві, Херсоні та Кропивницькому).

Важливі зміни у системі судово-експертних органів МВС України відбулися у 2015 році під час масштабної реформи МВС України, коли Експертна служба МВС втратила статус підрозділу міліції, а її працівники втратили спеціальні звання. В результаті реформи експертами-криміналістами було втрачено спеціальні звання (міліцейські, а згодом – поліцейські), вони перестали бути атестованими працівниками МВС та перейшли на статус державних службовців або цивільних працівників [7]. Такі зміни були зроблені задля

забезпечення повної незалежності судових експертів Експертної служби МВС України, шляхом виведення їх з-під прямого підпорядкування слідчих органів.

Сучасна система експертно-криміналістичних установ України має багаторівневий характер і включає установи різних відомств. Основними суб'єктами судово-експертної діяльності є: науково-дослідні експертно-криміналістичні центри МВС України; науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; експертні підрозділи СБУ; судово-медичні та судово-психіатричні установи; приватні судові експерти у визначених законом сферах.

З початку створення судово-експертних установ незалежної України відбувся значний розвиток ринкової економіки, виникали нові види злочинів (фінансові, комп'ютерні тощо), відбулася масова комп'ютеризація організованої злочинності, що суттєво вплинуло на характер судово-експертної діяльності. Збільшення економічної злочинності сприяло розвитку економічних експертиз, масова цифровізація суспільства стала передумовою виникнення комп'ютерно-технічних та досліджень в сфері інформаційних технологій, тощо. Судова експертиза вийшла далеко за межі традиційної криміналістики та інтегрувала до себе знання з IT-сфери, телекомунікацій, молекулярної генетики та інформаційної безпеки.

Особливу важливість мав розвиток молекулярно-генетичних досліджень. Запровадження ДНК-аналізу принципово змінило можливості ідентифікації особи та доказування у кримінальному процесі. Водночас розвивалися автоматизовані криміналістичні обліки, інформаційно-пошукові системи, електронні бази даних та автоматизовані комплекси.

Вагомим чинником розвитку судово-експертної діяльності в Україні стала міжнародна інтеграція. Українськими експертними установами проводилася адаптація своєї діяльності до міжнародних стандартів якості, насамперед ISO/IEC 17025, а також інтеграція у міжнародні професійні мережі, зокрема ENFSI (European Network of Forensic Science Institutes – Європейська мережа судово-експертних установ). Це сприяло уніфікації методик, розвитку міжнародного співробітництва та підвищенню довіри до результатів експертиз.

Після 2022 року розвиток судово-експертної діяльності України суттєво почав визначатися безпековими викликами, пов'язаними зі збройною агресією РФ. Судові експерти залучалися та продовжують залучатися до документування воєнних злочинів, ідентифікації загиблих, дослідження вибухових пристроїв та фіксації наслідків бойових дій. В умовах війни судова експертиза фактично стала складовою системи національної безпеки. Українськими експертами приймається участь у розслідуванні злочинів проти людяності, воєнних злочинів та актів екоциду. Особливо актуальними за останні роки стали вибухотехнічна експертиза, молекулярно-генетична експертиза, будівельно-технічна експертиза, тощо. Саме через війну прискорилося інтеграція новітніх технологій у криміналістичну практику (3D-реконструкція місць подій, використання безпілотних систем та штучного інтелекту, аналіз супутникових знімків тощо).

Разом з тим після повномасштабного вторгнення проявилися системні проблеми української системи судово-експертного забезпечення. Зокрема, перевантаження експертів окремих спеціальностей, нерівномірний рівень технічного забезпечення, дефіцит кадрів, потреба у швидкій розробці та оновленні методик та залежність окремих напрямів від іноземного обладнання та розхідних матеріалів. Значно зросли також обсяги цифрових доказів, що створило нові виклики, оскільки традиційні підходи вже не забезпечують достатньої швидкості та ефективності обробки інформації.

Сучасний стан судово-експертної діяльності України характеризується одночасним поєднанням кризових викликів та розвитку. З однієї сторони, відбувається активна автоматизація досліджень, запровадження цифрових технологій, інтеграція міжнародних стандартів. З іншої – система судово-експертного забезпечення функціонує в умовах воєнного стану, обмежених ресурсів та постійної потреби в адаптації до нових видів злочинності.

Перспективами розвитку судово-експертної діяльності України є подальша цифровізація та інтеграція штучного інтелекту у криміналістичні дослідження. Для України

це набуває особливої актуальності з огляду на різке зростання обсягів цифрової інформації та необхідність оперативного аналізу доказів воєнних злочинів. Інший важливий напрямок – подальша гармонізація української судово-експертної системи з європейськими стандартами. Такі процеси вимагають удосконалення процедур акредитації, забезпечення незалежності експертної діяльності, уніфікації методик та розвитку міжнародного обміну криміналістичною інформацією.

Таким чином, історія розвитку судово-експертної діяльності України відображає еволюцію державності, кримінального судочинства, науки та технологій. Пройшовши шлях від кабінетів науково-судової експертизи до сучасної системи судово-експертних установ, судова експертиза пройшла шлях від допоміжного інструмента слідства до самостійного елементу системи правосуддя та національної безпеки. Сучасні виклики, пов'язані із повномасштабним вторгненням, цифровізацією та глобалізацією злочинності, формують якісно нову модель судово-експертної діяльності, ключова роль у якій відведена технологічній модернізації та міжнародній інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Юсупов В. Історичні аспекти розвитку експертної служби МВС. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конференції з нагоди 25-річчя Експертної служби МВС України* (м. Київ, 20 червня 2025 р.). 2025. С. 778 –781. URL : <https://www.ndekc.lviv.ua/pdf/24072025.pdf> (дата звернення: 10.03.2026).

2. Іщенко А. В., Рувін О. Г., Юсупов В. В. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз: погляд через призму історії. *Криміналістика і судова експертиза*. Випуск 64. 2019. С. 868 – 882. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.83>(дата звернення: 13.03.2026).

3. Галкіна О. Деякі питання історії розвитку судово-експертних установ. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Нац. наук. центру «Ін-т суд. експертиз імені заслуж. проф. М. С. Бокаріуса»* (м. Харків, 10 листоп. 2023 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 109-112. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/items/cdc756f4-0fae-493e-b15a-0b3b56756d4a> (дата звернення: 15.03.2026).

4. Про судову експертизу. Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 14.03.2026).

5. Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ. Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік, Положення від 20.06.2000 № 988. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.03.2026).

6. Про розширення мережі науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції. Постанова Кабінету Міністрів України від 25.01.1995 № 52. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/52-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.03.2026).

7. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України. МВС України; Наказ, Положення, Перелік від 03.11.2015 № 1343. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення: 16.03.2026).

Ніколайчук Марія Сергіївна,

*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Основоположним нормативно-правовим актом, який визначає правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності є Закон України «Про судову експертизу». Закон доповнюється прийнятими Кабінетом Міністрів України, Міністерством юстиції

України, іншими міністерствами та відомствами постановами, наказами, порядками, інструкціями і положеннями. Зазначені акти спрямовані на конкретизацію та практичну реалізацію положень Закону України «Про судову експертизу». Їх основною метою є врегулювання організаційних, процедурних, кадрових, методичних і фінансових аспектів судово-експертної діяльності, які не були детально визначені на рівні закону[5].

Водночас, наразі перед законотворцями постали нові виклики у зв'язку з військовою агресією РФ та подальшим введенням воєнного стану в Україні. Розслідування масштабних воєнних злочинів вимагає дослідження значної кількості подій та проведення різних видів судових експертиз. Умови воєнного стану суттєво вплинули на систему судово-експертної діяльності, змістивши акцент на окремі напрями експертних досліджень. Особливої актуальності набули судово-медичні, судово-економічні, товарознавчі та військові експертизи, які стали важливою складовою ефективного розслідування кримінальних правопорушень і забезпечення належного функціонування системи правосуддя в умовах війни[4].

За період із 24 лютого 2022 року до 31 грудня 2025 року правоохоронними органами розпочато розслідування 232 499 злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, з яких 203 382 провадження відкрито за ст. 438 КК України – порушення законів і звичаїв війни. Значна кількість жертв серед військових і цивільного населення зумовила потребу в активному застосуванні судових експертиз, зокрема молекулярно-генетичних[3].

Для досліджень використовуються як зразки невідомих тіл та останків, так і біологічні зразки близьких родичів осіб, які загинули або зникли безвісти. Для остаточного підтвердження особи також застосовуються фотопортретні, дактилоскопічні та інші додаткові експертизи.

У 2023 році криміналісти спільно з експертами ДНДЕКЦ у межах кримінальних проваджень ідентифікували близько 3 тисяч загиблих українців. Водночас ще близько 2800 тіл залишалися невідомими через відсутність порівняльного ДНК-матеріалу[2].

У 2024 році навантаження на експертні установи продовжило зростати. За цей період було виконано понад 74 тисячі експертних проваджень та досліджено понад 151 тисячу об'єктів[1].

Станом на січень 2025 року в Україні на виконанні перебувало понад 12 тисяч експертиз, пов'язаних з ідентифікацією загиблих і осіб, зниклих безвісти. Представники МВС зазначали, що лише один експертний центр щоденно отримує до 300 нових експертиз, а загалом в Україні функціонує 25 таких центрів. Це свідчить про надзвичайне навантаження на експертну систему та водночас про ключову роль молекулярно-генетичних досліджень у процесі документування наслідків війни й встановлення осіб загиблих[9].

Коментуючи роботу Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України у сфері молекулярно-генетичних експертиз, уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, Артур Добросердов зазначив: «Із моменту повномасштабного вторгнення завдяки експертній службі МВС вдалося ідентифікувати понад 8,5 тисяч тіл (останків) осіб, які стали жертвами російської агресії та яких неможливо було ідентифікувати іншим методом». За його словами, ДНДЕКЦ МВС України застосовує сучасні методи молекулярно-генетичної експертизи для встановлення особи та родинних зв'язків [1].

З метою спрощення організаційних та процедурних вимог для вже діючих судових експертів в умовах воєнного стану аби забезпечити безперервне функціонування судово-експертної системи Міністерством юстиції України було видано наказ «Про деякі питання забезпечення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану». Крім того, продовження строків дії свідоцтв та зупинення частини контрольних процедур спрямовані на недопущення дефіциту й відтоку кваліфікованих спеціалістів, без яких належне експертне забезпечення правосуддя було б суттєво ускладнене [7].

Однак змін, внесених наказом № 1138/5, недостатньою є потреба реформування судової та правоохоронної системи, у межах яких має здійснюватися перегляд організаційних засад функціонування інституту судової експертизи. Розвиток нових

напрямів експертних досліджень і впровадження сучасних методів сприятимуть розширенню можливостей судово-експертної діяльності, яка нині відіграє важливу роль не лише у кримінальному провадженні та судовому розгляді на національному й міжнародному рівнях, а й у правоохоронній, господарській та міжнародній діяльності. У зв'язку з цим система судової експертизи потребує належного державного регулювання та формування відповідної до потреб сьогодення, цілісної державної політики у сфері організації та здійснення судово-експертної діяльності в Україні.

Литвиненко Д.О. та Шульженко А.В. досліджуючи проблеми забезпечення судової-експертної діяльності організаційного та матеріально-технічного в Україні, наголошують, що для вдосконалення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану важливо забезпечити судових експертів можливістю проходити навчання та практичні тренінги з використання нового обладнання і сучасних технологій. Це дасть змогу підвищити рівень їхньої професійної підготовки та впевненість у роботі з новими технічними засобами.

Окрему увагу слід приділити виробництву вітчизняних аналогів технічних засобів, адже це сприятиме підвищенню їх доступності та зменшенню залежності від імпорتنих поставок.

Суттєве значення для розвитку судово-експертної діяльності також відіграють державна підтримка та належне фінансування, без яких забезпечити ефективну роботу експертів в умовах воєнного стану буде складно[6, с. 422].

Поряд із цим, в умовах війни особливого значення набуває міжнародне співробітництво та залучення іноземної допомоги для забезпечення експертних установ сучасним обладнанням, новітніми методиками й практичним досвідом. Значну підтримку у цьому напрямі надає Консультативна місія Європейського Союзу в Україні, яка уповноважена державами-членами ЄС сприяти розслідуванню та кримінальному переслідуванню міжнародних злочинів, зокрема воєнних. Експерти місії надають консультації та підтримку у збиранні доказів, застосуванні методик ДНК-профілювання, ідентифікації жертв катастроф, управлінні місцем події, зборі та ідентифікації слідів та в багатьох інших напрямках[10].

Удосконалення судово-експертної діяльності потребує не лише точкових змін до підзаконних актів, а комплексного оновлення законодавчого регулювання із урахуванням сучасних викликів, досвіду міжнародних партнерів, їх стандартів та практичних потреб правоохоронної й судової систем. Досягнення ефективних результатів можливе шляхом реформування організаційних засад функціонування експертних установ, впровадження сучасних методик і цифрових технологій, підвищення рівня професійної підготовки експертів.

Отже, воєнний стан суттєво вплинув на функціонування системи судово-експертної діяльності в Україні та показав як її важливість для забезпечення правосуддя, так і наявні проблеми у сфері організаційного, технічного та кадрового забезпечення. Особливого значення в умовах війни набули молекулярно-генетичні експертизи, які забезпечують можливість ідентифікації загиблих осіб та встановлення родинних зв'язків. Статистичні показники діяльності експертних установ свідчать про суттєве зростання навантаження на систему судової експертизи та її ключову роль у документуванні наслідків воєнних злочинів. Попри прийняття окремих нормативних змін для підтримки роботи судових експертів в умовах війни, цього недостатньо для повноцінного функціонування системи в сучасних умовах. Подальший розвиток судово-експертної діяльності має бути пов'язаний не лише з удосконаленням законодавства, а й із реальним технічним забезпеченням експертних установ, підготовкою фахівців до роботи з новими технологіями, належним державним фінансуванням та більш активним міжнародним співробітництвом. Саме комплексний підхід дасть можливість забезпечити ефективне розслідування воєнних злочинів і належне функціонування системи правосуддя як в умовах війни, так і в період повоєнного відновлення.

Список використаних джерел:

1. Експерти МВС України ідентифікували понад 8,5 тисячі тіл жертв російського вторгнення. URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3957508-eksperti-mvs-identifikuvali-85-tisaci-til-zertv-rosijskoi-agresii.html>
2. За допомогою ДНК ідентифіковано близько трьох тисяч загиблих українців - Комітет з питань правоохоронної діяльності. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. URL:https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/233881.html
3. Звіт для медіа та громадянського суспільства за 2025 рік. Офіс Генерального прокурора. URL:https://www.gp.gov.ua/storage/files/9/%D0%BD/13/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%9E%D0%93%D0%9F_2025.pdf
4. Корнійко С.М. Найбільш затребувані види судової експертизи під час війни. Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали Міжвідомчої науково-практичної конференції, м. Київ, 25 листопада 2022 року. С. 75–78.
5. Кравчук О., Копанчук В., Остапчук М. Законодавче регулювання судово-експертної діяльності в Україні. Університетські наукові записки. 2023. № 5 (95). С. 37–48.
6. Литвиненко Д.О., Шульженко А.В. Судова експертиза під час воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 8. С. 419–422.
7. Про деякі питання забезпечення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану: Наказ Міністерства юстиції України від 14.03.2022 № 1138/5. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-22#Text>
8. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#top>
9. У роботі на ідентифікацію загиблих і зниклих безвісти військових та інших осіб понад 12 тисяч ДНК-експертиз — МВС. URL:<https://mipl.org.ua/u-roboti-na-identyfikacziyu-zagyblyh-i-znyklyh-bezvisty-vijskovyh-ta-inshyh-osib-ponad-12-tysyach-dnk-ekspertyz-mvs/>
10. EUAM enhances capacity of Ukrainian forensic experts to investigate war crimes. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/news/latest-news/euam-enhances-capacity-of-ukrainian-forensic-experts-to-investigate-war-crimes/>

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Андрушко Алла Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового, земельного та
господарського права Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова, адвокат*

РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах запровадження воєнного стану в Україні питання забезпечення та захисту трудових прав працівників набуває особливої актуальності. Соціально-економічна нестабільність, релокація підприємств, скорочення робочих місць та поширення нестандартних форм зайнятості створюють передумови для зростання кількості порушень трудового законодавства. У таких умовах важливу роль відіграють правоохоронні органи, на які покладається функція виявлення, припинення та розслідування правопорушень у сфері праці, а також забезпечення належного рівня правового захисту працівників.

Правове регулювання трудових відносин в Україні здійснюється на основі Кодексу законів про працю України [1], а в умовах воєнного стану — також із урахуванням положень спеціального Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [2]. Водночас окремі порушення трудових прав працівників можуть набувати ознак кримінальних правопорушень, що передбачає застосування норм Кримінального кодексу України, зокрема статті 172, яка встановлює відповідальність за грубе порушення законодавства про працю [3]. Таким чином, забезпечення трудових прав виходить за межі виключно трудового права та набуває міжгалузевого характеру.

У сучасних умовах до найбільш поширених правопорушень у сфері праці належать незаконне звільнення працівників, не виплата або несвочасна виплата заробітної плати, примусове переведення на інші умови праці без згоди працівника, а також використання незадекларованої праці. В умовах воєнного стану ці порушення часто виправдовуються роботодавцями необхідністю оперативного реагування на виклики, однак такі дії не повинні порушувати базові трудові гарантії, встановлені законодавством [1; 2].

Правоохоронні органи, зокрема органи Національної поліції України та органи прокуратури, відіграють ключову роль у реагуванні на такі правопорушення. Їх діяльність спрямована на виявлення фактів порушення трудового законодавства, внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, здійснення досудового розслідування та притягнення винних осіб до відповідальності [4]. Водночас ефективність такої діяльності значною мірою залежить від належної взаємодії з іншими органами, зокрема Державною службою України з питань праці.

Особливої уваги заслуговує проблема латентності правопорушень у сфері праці. Значна частина працівників не звертається до правоохоронних органів через страх втрати роботи, недовіру до державних інституцій або недостатню обізнаність щодо своїх прав. Це зумовлює необхідність активізації превентивної діяльності правоохоронних органів, спрямованої на підвищення рівня правової культури населення та формування нетерпимості до порушень трудового законодавства.

Важливим напрямом діяльності правоохоронних органів є протидія використанню незадекларованої праці, яка в умовах воєнного стану має тенденцію до зростання [5]. Така форма зайнятості позбавляє працівників соціальних гарантій, включаючи право на оплату праці, відпустки, соціальне страхування, а також ускладнює можливість захисту їх прав у разі виникнення трудових спорів. У цьому контексті важливим є застосування як адміністративних, так і кримінально-правових заходів впливу.

Крім того, слід звернути увагу на необхідність удосконалення механізмів взаємодії між правоохоронними органами та органами державного нагляду у сфері праці. Ефективний обмін інформацією, проведення спільних перевірок та координація дій сприятимуть більш оперативному виявленню правопорушень та підвищенню рівня захисту трудових прав працівників.

В умовах цифровізації суспільства також зростає роль електронних доказів у справах про порушення трудового законодавства. Використання електронних трудових договорів, листування, даних із цифрових платформ може виступати важливим джерелом доказів у кримінальних провадженнях. Це вимагає від правоохоронних органів належного рівня технічної підготовки та вдосконалення методів розслідування таких правопорушень[6].

Водночас окремої уваги потребує проблема ефективності притягнення до кримінальної відповідальності за порушення трудового законодавства. На практиці застосування статті 172 Кримінального кодексу України є обмеженим, що пов'язано з труднощами доказування «грубості» порушення, недостатністю доказової бази, а також складністю встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями роботодавця та порушенням прав працівника. У зв'язку з цим доцільним є вдосконалення законодавчого визначення складу відповідного кримінального правопорушення, а також розробка методичних рекомендацій для правоохоронних органів щодо документування таких правопорушень.

Не менш важливим є питання забезпечення ефективного доступу працівників до правосуддя у справах, пов'язаних із порушенням їх трудових прав. В умовах воєнного стану ускладнюється реалізація права на судовий захист, що обумовлено як об'єктивними обставинами (переміщення осіб, обмеження у роботі судів), так і суб'єктивними факторами. У цьому контексті важливу роль відіграє взаємодія правоохоронних органів з адвокатурою, а також розвиток механізмів безоплатної правової допомоги, що сприятиме підвищенню рівня захисту прав працівників.

Таким чином, роль правоохоронних органів у забезпеченні трудових прав працівників в умовах воєнного стану є комплексною та багатовимірною. Вона охоплює як реагування на вже вчинені правопорушення, так і здійснення превентивної діяльності, спрямованої на недопущення порушень у майбутньому. Водночас підвищення ефективності такої діяльності потребує удосконалення законодавства, зміцнення інституційної спроможності правоохоронних органів та формування належного рівня правової культури суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
2. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
5. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
6. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

РОЛЬ ОРГАНІВ ПРОБАЦІЇ У ЗАПОБІГАННІ ПОВТОРНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Пробація є відносно новим для України інститутом, проте у світовій практиці вона має понад столітню історію. У науковій літературі існує кілька підходів до її визначення, таким чином виокремлено кримінально-правовий підхід, який характеризує пробацію, як особливу форму звільнення від покарання з випробуванням; кримінально-процесуальний – як систему процесуальних дій і рішень, що забезпечують виконання судових рішень; кримінально-виконавчий – як систему наглядових та виховних заходів щодо осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; соціально-правовий – як механізм інтеграції правопорушника у суспільство через комплекс правових, виховних та соціальних програм. З огляду на міжгалузевий характер, пробація у кримінальному процесі має розглядатися як правовий інститут, що забезпечує реалізацію судового рішення та поєднує функції контролю, виховання та запобігання вчиненню повторним кримінальним правопорушенням [5, ст. 326].

Розкриваючи проблематику законодавчої дефініції слід звернути увагу на Закон України «Про пробацію», який містить загальне визначення, проте воно більше орієнтоване на функціональні завдання. Проблема цього визначення полягає в тому, що воно є переважно функціональним, тобто розкриває пробацію через перелік її завдань і форм, а не через її сутнісну природу як правового інституту. Порівняно із законодавством держав — членів Ради Європи, де пробація визначається як самостійний інститут виконання покарань із власною філософією ресоціалізації, українська дефініція є неповною і не відображає правовідновлювального характеру цього інституту. Також вище вказаний Закон визначає основні види пробації: досудову наглядову та пенітенціарну.

Досудова пробація — це забезпечення суду досудовою доповіддю, що містить соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, оцінку ризиків вчинення ним повторних правопорушень та пропозиції щодо заходів впливу. Вона не є видом покарання, а є інструментом індивідуалізації судового рішення. Проблематика тут полягає в тому, що суд не зобов'язаний брати до уваги висновки доповіді, що знижує практичне значення цього виду пробації.

Наглядова пробація — це здійснення нагляду за засудженими, до яких застосовано покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських чи виправних робіт, пробаційного нагляду, а також за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням. Уповноважений орган з питань пробації здійснює регулярні перевірки, контролює виконання покладених судом обов'язків, проводить соціально-виховну роботу з підопічними.

Пенітенціарна пробація — це підготовка засуджених, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, до звільнення та їх соціальна адаптація після відбуття покарання. Вона охоплює психологічну підготовку до виходу на волю, допомогу у відновленні соціальних зв'язків, сприяння у пошуку житла і роботи. Цей вид є найменш розвиненим в Україні через відсутність достатнього фінансування та інфраструктури[2].

Основною метою пробації є забезпечення безпеки суспільства через реабілітацію осіб, які пройшли вирок, запобігання повторним правопорушенням з їхнього боку та подання суду інформації, що характеризує обвинувачених, з метою ухвалення судових рішень стосовно їх відповідальності. На відміну від ізоляційних видів покарань, пробація дозволяє особі зберігати соціальні зв'язки, що є ключовим чинником запобігання повторній злочинності.

Ключовою законодавчою новацією у сфері пробації стало запровадження пробаційного нагляду як самостійного виду кримінального покарання. 28 березня 2024 року набув чинності Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3342-IX «Про внесення змін до

Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань», яким КК України доповнено таким видом покарання, як пробаційний нагляд (п. 7-1 ч. 1 ст. 51 та ст. 59-1 КК України) [3].

Покарання у виді пробаційного нагляду полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства. Пробаційний нагляд призначається на строк від одного до п'яти років. Він включає елементи контролю за поведінкою засудженого через регулярні звіти, обов'язкові зустрічі з пробаційними офіцерами та виконання певних умов, визначених судом, що слугує превентивним механізмом, який заважає правопорушнику вчиняти нові кримінальні правопорушення.

Суд покладає на засудженого обов'язкові та факультативні обов'язки. До обов'язкових належать: періодична явка на реєстрацію до уповноваженого органу з питань пробації; повідомлення про зміну місця проживання, роботи або навчання; заборона виїзду за межі України без погодження. Серед факультативних: використання електронного засобу контролю і нагляду; дотримання обмежень щодо спілкування, пересування та проведення дозвілля; проходження курсу лікування від наркотичної чи алкогольної залежності; виконання заходів пробаційної програми.

Запобіжна функція пробаційного нагляду реалізується через чотири взаємопов'язані елементи.

Контролюючий елемент передбачає систематичний моніторинг поведінки засудженого. Уповноважений орган пробації перевіряє дотримання обов'язків, встановлених вироком, що саме по собі є стримуючим фактором. Електронний моніторинг, передбачений ч. 3 ст. 59-1 КК, дозволяє здійснювати цілодобовий контроль за місцезнаходженням особи без її ізоляції [1].

Ресоціалізаційний елемент включає проведення соціально-виховної роботи. Органи пробації співпрацюють із соціальними службами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, що знижує ризик повторних кримінальних правопорушень. Ефективними є і різноманітні пробаційні програми, спрямовані на зміну мислення та поведінкових моделей. Вони формують навички самоконтролю, відповідальності та вирішення конфліктів без насильства. Пробаційний нагляд дає змогу засудженій особі не лише зберегти соціальні зв'язки і водночас понести повною мірою покарання, але й мати шанс розвивати соціальні навички і психологічні здатності, які надалі допоможуть стабілізувати законослухняну поведінку, планомірно здійснювати реабілітацію такої особи без реакційних контекстів [4, ст. 23].

Трудовий елемент полягає у тому, що засуджений зобов'язаний працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного. Зайнятість є одним із найпотужніших антирецидивних чинників, оскільки усуває економічні передумови вчинення кримінальних правопорушень з корисливих мотивів.

Варто зазначити і терапевтичний елемент: обов'язкове лікування від наркотичної або алкогольної залежності, що усуває один із ключових факторів рецидиву, пов'язаних із вживанням психоактивних речовин.

Також передбачається юридична відповідальність за ухилення від пробаційного нагляду. Стаття 389 КК України встановлює кримінальну відповідальність за ухилення засудженого від відбування покарання у виді пробаційного нагляду у вигляді обмеження волі на строк до трьох років [1]. Крім того, пробаційний нагляд не призначається особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили кримінальне правопорушення. Поєднання загрози ескалації відповідальності з превентивним наглядом утворює двоєдиний механізм стримування рецидиву. Органи пробації застосовують оцінку ризиків повторного правопорушення та потреб клієнта. Це дозволяє формувати індивідуальні плани роботи, спрямовані на усунення криміногенних факторів (безробіття, залежності, соціальна ізоляція тощо).

У науковій літературі наголошується на необхідності відмови від використання пробаційного нагляду в санкціях за тяжкі злочини, а також в санкціях за кримінальні правопорушення, за які не допускається звільнення від відбування покарання з випробуванням. Окремі науковці піддають критиці пробаційний нагляд через його фактично повну ідентичність з обов'язками, що покладаються на засудженого при звільненні від відбування покарання з випробуванням, а включення цього виду покарання до санкцій статей, що передбачають відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення, створює легальну можливість обходу передбачених КК більш суворих наслідків.

В Україні традиційним є погляд на показник ефективності служби пробації як відсоток осіб, які вчинили рецидивний злочин під час перебування під наглядом.

Застосування покарання у виді пробаційного нагляду є прогресивною новелою та кроком до гуманізації покарань за нетяжкі кримінальні правопорушення. Таким чином, за умови створення дієвого механізму контролю органами пробації за поведінкою засуджених, пробаційний нагляд може бути дієвим покаранням, застосування якого зменшить навантаження на установи виконання покарань, а відповідно призведе до зменшення видатків на утримання осіб при відбуванні таких покарань як обмеження волі та позбавлення волі [6, ст. 156].

Отже, діяльність органів пробації є важливим інструментом сучасної кримінальної політики, спрямованим не лише на контроль за поведінкою правопорушників, а й на їхню ресоціалізацію. Поєднання наглядових і соціально-виховних заходів забезпечує комплексний вплив на особистість правопорушника, сприяючи розвитку соціальних навичок, відповідальності та правосвідомості. Водночас ефективність пробації значною мірою залежить від якості індивідуальних програм, професійності персоналу та налагодженої міжвідомчої взаємодії, що дозволяє забезпечити всебічну підтримку та супровід.

Ефективність запобіжної функції пробації в цілому визначається трьома взаємозалежними умовами: якістю індивідуального підходу, що враховує специфіку криміногенних чинників кожного правопорушника; дієвістю пробаційних програм, орієнтованих на формування правосвідомості та розвиток соціальних навичок; а також рівнем міжвідомчої взаємодії між органами пробації, службою зайнятості, закладами охорони здоров'я та інститутами громадянського суспільства, які забезпечують комплексну ресоціалізаційну підтримку.

Таким чином, подальший розвиток і вдосконалення системи пробації, впровадження інноваційних підходів і посилення координації між державними та соціальними інституціями є необхідними умовами для зниження рівня рецидивної злочинності. Це, своєю чергою, сприятиме підвищенню безпеки в суспільстві, зміцненню правопорядку та утвердженню принципів гуманізму і соціальної справедливості.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України: кодекс від 03.04.2001, URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Про Пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 року / Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
3. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23 серп. 2023 р. № 3342-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>
4. Ворожбіт-Горбатюк В. В. Пробаційні програми для повнолітніх суб'єктів пробації: євроінтеграційний вектор національного дискурсу : монографія електрон. наук. вид. НАПрН України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. – Харків : Право, 2025. – 226 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178617127>
5. Розуменко, В. В. Теоретико-правова характеристика поняття та сутності пробації у кримінальному процесі. Київський часопис права, (3), 2025. С. 324–329. <https://doi.org/10.32782/klj/2025.3.46>

6. Телефонко Б.М. Пробаційний нагляд як новий вид покарання і вплив його на рецидивну протиправність. Пенітенціарна система у глобальному вимірі: Матеріали III Міжнародного пенітенціарного форуму, м. Київ, 3 листопада 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. – С. 154-157
<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi77/0057492.pdf#page=154>

*Заверуха Валерія Сергіївна,
здобувачка на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Сучасний етап розвитку України характеризується активним реформуванням системи кримінальної юстиції, що охоплює трансформацію правоохоронних органів, зміну підходів до забезпечення правопорядку та впровадження європейських стандартів у сфері захисту прав людини. Такі процеси мають комплексний характер і безпосередньо впливають не лише на організацію діяльності правоохоронних органів, а й на правове становище їх працівників як суб'єктів трудових правовідносин. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема забезпечення гарантій трудових прав працівників правоохоронних органів, оскільки ефективність виконання ними службових обов'язків значною мірою залежить від належного рівня правового, соціального та матеріального забезпечення.

Специфіка трудової діяльності працівників правоохоронних органів полягає у підвищеному рівні професійного ризику, значному фізичному та психологічному навантаженні, ненормованому робочому часі, а також наявності певних обмежень у реалізації окремих прав і свобод. У зв'язку з цим держава повинна забезпечити належний рівень гарантій їхніх трудових прав, які виступають важливим елементом правового статусу цієї категорії працівників. Водночас сучасна практика свідчить про наявність низки проблем у сфері реалізації таких гарантій, що зумовлює необхідність їх комплексного наукового осмислення.

Метою дослідження є аналіз сутності та змісту гарантій трудових прав працівників правоохоронних органів в умовах реформування кримінальної юстиції, виявлення основних проблем їх реалізації та обґрунтування напрямів удосконалення чинного законодавства.

Право на працю є одним із основоположних соціально-економічних прав людини, закріплених у Конституції України. Згідно зі ст. 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Це право поширюється і на працівників правоохоронних органів, однак його реалізація має певні особливості, зумовлені специфікою службових правовідносин [1].

Гарантії трудових прав працівників правоохоронних органів доцільно розглядати як систему встановлених державою правових, організаційних і соціально-економічних засобів, спрямованих на забезпечення реалізації, охорони та захисту їхніх трудових прав. Вони закріплені як у загальному трудовому законодавстві, передусім у Кодексі законів про працю України, так і в спеціальних нормативно-правових актах, зокрема законах, що регулюють діяльність поліції та інших правоохоронних органів.

Однією з ключових гарантій є гарантія оплати праці. Законодавство України передбачає обов'язок роботодавця забезпечувати своєчасну та повну виплату заробітної плати, а також встановлює мінімальні державні гарантії у сфері оплати праці. Водночас у практичній діяльності правоохоронних органів існують проблеми, пов'язані з недостатнім рівнем матеріального забезпечення, нерівномірністю виплат, а також відсутністю ефективних стимулюючих механізмів. Це негативно впливає на престиж служби, знижує рівень мотивації працівників і може створювати передумови для зловживань [2].

Не менш важливою є гарантія стабільності трудових правовідносин, що передбачає захист працівника від незаконного звільнення. Законодавство встановлює вичерпний перелік підстав припинення трудового договору та визначає чіткі процедурні вимоги щодо звільнення працівників. Однак у процесі реформування правоохоронної системи, зокрема під час проведення атестації, реорганізації або скорочення штатів, нерідко виникають випадки порушення трудових прав працівників. Це призводить до значної кількості судових спорів, що свідчить про недосконалість механізмів реалізації відповідних гарантій[3].

Особливе місце в системі гарантій займають гарантії робочого часу та часу відпочинку. Працівники правоохоронних органів часто залучаються до виконання службових обов'язків у позаробочий час, у нічний час, у вихідні та святкові дні. Такий режим роботи обумовлений необхідністю забезпечення безперервності функціонування правоохоронної системи. Водночас законодавство передбачає необхідність компенсації за понаднормову роботу, зокрема у вигляді підвищеної оплати або надання додаткового часу відпочинку. На практиці ж ці гарантії не завжди реалізуються належним чином [4, с. 142].

Важливою складовою гарантій трудових прав є соціальний захист працівників правоохоронних органів. Він включає систему заходів, спрямованих на забезпечення належних умов життя та праці, зокрема медичне обслуговування, страхування життя і здоров'я, пенсійне забезпечення, а також інші соціальні пільги. З огляду на підвищений рівень професійного ризику такі гарантії мають особливе значення та повинні забезпечуватися на високому рівні [5, с. 65].

Окрему увагу слід приділити механізмам захисту трудових прав працівників правоохоронних органів. До них належать судовий захист, діяльність профспілкових організацій, а також внутрішні механізми контролю та дисциплінарної відповідальності. Судовий захист є універсальним способом відновлення порушених прав, однак його ефективність часто ускладнюється тривалістю розгляду справ та складністю процедур. Профспілки, у свою чергу, відіграють важливу роль у представництві інтересів працівників, проте їх вплив у правоохоронній сфері є обмеженим [3].

У контексті реформування кримінальної юстиції особливої уваги потребує питання адаптації трудового законодавства до нових умов функціонування правоохоронних органів. Необхідним є забезпечення балансу між інтересами держави щодо ефективного виконання правоохоронних функцій та правами працівників як суб'єктів трудових правовідносин. Це вимагає вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення рівня правової культури та забезпечення належного контролю за дотриманням трудових прав [5, с. 68].

Таким чином, гарантії трудових прав працівників правоохоронних органів є невід'ємною складовою їх правового статусу та важливим чинником ефективного функціонування системи кримінальної юстиції. Їх належне забезпечення сприяє підвищенню рівня професіоналізму працівників, зміцненню дисципліни та довіри суспільства до правоохоронних органів.

Отже, в умовах реформування кримінальної юстиції в Україні особливого значення набуває вдосконалення системи гарантій трудових прав працівників правоохоронних органів. Це передбачає підвищення рівня матеріального забезпечення, удосконалення процедур звільнення, забезпечення належних умов праці та відпочинку, посилення соціального захисту, а також підвищення ефективності механізмів захисту трудових прав. Реалізація цих заходів сприятиме не лише захисту прав працівників, а й підвищенню ефективності всієї системи кримінальної юстиції в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

4. Трудове право України : підручник / за ред. О. М. Ярошенка. – Київ : Юрінком Інтер, 2019. – 544 с.

5. Хатнюк Ю. А., Мороз О. Б., Бондар В. В., Самченко М. Ю., Гнатюк С. С., Кобко Є. В. Поліцейська діяльність: адміністративно-правове регулювання : навч. посіб. / за ред. О. С. Назарка. — Львів : ЛьвДУВС, 2023. — 640 с.

Куненко Ірина Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент

докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України,

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Порівняльно-правовий аналіз конституційних засад організації кримінальної юстиції дає змогу з'ясувати, яким чином у різних правових системах визначаються її місце у сфері публічної влади, суб'єктний склад, функціональні зв'язки між відповідними органами та гарантії їх діяльності. Такий аналіз має виходити з урахуванням того, що в юридичній літературі поняття кримінальної юстиції не має однозначного тлумачення. Її розглядають як «цілісний правовий механізм, покликаний забезпечити реалізацію правосуддя» [1, с.10]; «систему державних органів, що здійснюють кримінальне провадження (органи дізнання, досудового розслідування, прокурор і суд)» [2, с. 286–294]; «систему правоохоронних органів, адвокатури, суду, виправних установ та органів пробації» [3, с. 11–23]; «самостійну соціально-правову інституцію реалізації кримінально-правової політики української держави, систему державних органів (органи дізнання, досудового слідства, прокуратури та суди загальної юрисдикції з розгляду кримінальних справ), створених із метою протидії злочинності шляхом правового реагування на вчинення злочинних діянь і спеціально-кримінологічного запобігання злочинним проявам у межах здійснення кримінального судочинства» [4, с. 5–6].

Водночас більш обґрунтованим видається підхід, за яким кримінальну юстицію слід визначати як «вид юстиції, що передбачає юридичну діяльність уповноважених законом суб'єктів на основі принципу законності, спрямовану на попередження кримінальних правопорушень, їх виявлення, розслідування, встановлення винних у скоєнні злочинів, притягнення їх до юридичної відповідальності, а також виконання рішення щодо такої відповідальності» [5, с. 49]. Таке розуміння дає підстави розглядати кримінальну юстицію як самостійний вид юстиції, функціонально пов'язаний із реалізацією правоохоронної функції держави. Її зміст розкривається через діяльність уповноважених законом суб'єктів, спрямовану на виявлення, розслідування й належну юридичну оцінку кримінальних правопорушень, притягнення винних осіб до відповідальності, виконання відповідних рішень і відновлення порушеного правопорядку.

У цьому зв'язку важливого значення набуває порівняльний аналіз конституційного регулювання кримінальної юстиції в зарубіжних державах. Він дає змогу з'ясувати, чи відображають сучасні конституції системне уявлення про кримінальну юстицію, чи лише визначають окремі елементи її організації та функціонування – суб'єктів, інститути, принципи й гарантії.

У конституціях більшості держав простежується спільний підхід: на рівні Основного закону визначається, що ключові питання кримінальної юстиції підлягають регулюванню саме законом, а в окремих державах – органічним або прирівняним до нього законом. Йдеться про визначення кримінальних правопорушень, підстав юридичної відповідальності, видів покарань, процесуальних форм кримінально-правового реагування, амністії, а також організації судів, прокуратури та інших суб'єктів кримінальної юстиції. Таким чином, конституція не деталізує всі елементи кримінальної юстиції, однак встановлює законодавчу

форму їх подальшого регулювання. У випадках, коли відповідні питання віднесені до сфери регулювання органічних законів, забезпечується вищий рівень стабільності інституційних і процедурних засад кримінальної юстиції, оскільки такі закони ухвалюються та змінюються за спеціальною, ускладненою процедурою.

Найбільш виразно конституційне регулювання кримінальної юстиції проявляється через положення про судову систему. У більшості зарубіжних конституцій судова влада виокремлюється як самостійний об'єкт конституційного регулювання і закріплюється в окремому розділі основного закону. Оскільки суди виступають первинними й універсальними суб'єктами кримінальної та цивільної юстиції, саме через норми про судову систему, загальні засади її організації, принципи здійснення правосуддя та гарантії судового захисту прав і свобод людини найбільш повно окреслюються конституційні параметри кримінальної юстиції.

Конституційно-правовий статус суддів у цьому контексті має самостійне значення. На рівні Основного закону, як правило, визначаються не всі елементи цього статусу, а передусім його базові гарантії: незалежність суддів, їх підпорядкування лише Конституції та закону, порядок призначення і звільнення, незмінюваність, несумісність, недоторканність та інші гарантії, спрямовані на забезпечення незалежного і неупередженого здійснення правосуддя.

Особливе місце у конституційному регулюванні кримінальної юстиції займає прокуратура. У зарубіжних конституціях її статус визначається по-різному. В Італії судді та прокурори належать до єдиного корпусу магістратури, що зумовлює спільність засад їх статусу [6]. Конституція Іспанії визначає прокуратуру як орган, що сприяє відправленню правосуддя з метою захисту законності, прав громадян і суспільного інтересу [7]. У Болгарії прокуратура конституційно пов'язана із судовою владою, а слідчі органи прямо віднесені до системи судової влади та здійснюють досудове провадження у кримінальних справах [8]. Водночас у частині держав прокуратура не розглядається як складова судової влади, а її статус визначається поза межами розділів про судову систему або переважно на рівні звичайного законодавства. Така варіативність свідчить про відсутність єдиного конституційного підходу до місця прокуратури у системі кримінальної юстиції.

Поряд із визначенням статусу судів, суддів і прокуратури, у конституційному регулюванні кримінальної юстиції важливе місце займають положення про участь народу у здійсненні правосуддя. Найбільш показовим у цьому аспекті є інститут суду присяжних, який у порівняльному праві розглядається як особлива форма участі громадян у здійсненні правосуддя та як механізм демократичної легітимації судового рішення. У різних правових системах цей інститут має неоднакове конституційне оформлення: від прямого закріплення права на суд присяжних у кримінальних справах до загального положення про участь народу у здійсненні правосуддя з подальшою деталізацією на рівні закону. Найбільш розгорнуто цей інститут закріплено у Конституції США, де стаття III передбачає розгляд кримінальних справ судом присяжних, а Шоста поправка гарантує право на швидкий і публічний суд неупередженими присяжними [9]. Конституція Бельгії передбачає суд присяжних у кримінальних справах та справах про політичні злочини [10]. Конституція Австрії поєднує класичну модель суду присяжних для найбільш тяжких злочинів із шефенською формою участі непрофесійних суддів у розгляді інших кримінальних правопорушень [11].

Водночас досудове розслідування та суб'єкти його здійснення, кримінально-виконавче провадження, відповідні органи й установи, включно з пенітенціарною системою у зарубіжних конституціях здебільшого не мають самостійного й розгорнутого закріплення. Ці питання переважно передаються на рівень законодавства, однак їх конституційне значення виявляється через принцип законності, гарантії прав людини, судовий контроль, обов'язковість судового рішення та вимоги гуманного виконання покарань.

Таким чином, порівняльний аналіз дає підстави для висновку, що конституційне регулювання кримінальної юстиції у зарубіжних державах не утворює її завершеної нормативної моделі, а лише окреслює базові параметри відповідної сфери через закріплення окремих інститутів, суб'єктів, принципів і гарантій. Така фрагментарність відображає ширшу проблему – відсутність у конституційній доктрині усталеного розуміння юстиції як цілісної

сфери публічно-владної діяльності. Для України значення цього досвіду полягає не в механічному запозиченні окремих конституційних рішень, а в необхідності системного осмислення кримінальної юстиції як виду юстиції, що функціонує на основі принципу законності, спрямовується на охорону права, забезпечення відповідальності за кримінальні правопорушення та відновлення порушеного правопорядку.

Список використаних джерел:

1. Прилуцький С. В. Кримінальна юстиція України: правова природа, шлях реформи та відродження. Бюлетень Міністерства юстиції. 2007. № 7. С.107-114
2. Юрчишин В. М. Проблеми місця і ролі суб'єктів кримінальної юстиції, що діють у кримінальному процесі України. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2013. Вип. 1. С. 286–294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2013_1_30 (дата звернення: 19.05.2026).
3. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні : колективна монографія / І. Серкевич, Н. Устрицька, В. Навроцька та ін. ; за ред. І. Глов'юк, Н. Лащук. Львів : ПП «Видавництво “БОНА”», 2021. 388 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3725> (дата звернення: 19.05.2026).
4. Міщенко С. Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 19 с.
5. Куненко І. С. Поняття, функції та предмет кримінальної юстиції: теоретичний аналіз. Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. 2025. Вип. 17. С. 46–52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2025-17-5>.
6. Constitution of the Italian Republic : adopted on 22 December 1947, entered into force on 1 January 1948. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (дата звернення: 19.05.2026).
7. Spanish Constitution : passed by the Cortes Generales on 31 October 1978, ratified by referendum on 6 December 1978, sanctioned by His Majesty the King on 27 December 1978. URL: <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf> (дата звернення: 19.05.2026).
8. Constitution of the Republic of Bulgaria : adopted on 12 July 1991. URL: <https://www.parliament.bg/en/const> (дата звернення: 19.05.2026).
9. Constitution of the United States : signed on 17 September 1787. URL: <https://constitution.congress.gov/constitution/> (дата звернення: 19.05.2026).
10. The Belgian Constitution : coordinated on 17 February 1994. URL: https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf (дата звернення: 19.05.2026).
11. Federal Constitutional Law of Austria : Federal Constitutional Law of 1 October 1920. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf (дата звернення: 19.05.2026).

Присяжна Анна Василівна,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

МІСЦЕ, ЗНАЧЕННЯ ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Сьогодні на глобальному рівні усталилося розуміння того, що корупція є всеохоплюючим явищем, яке проникає в усі сфери суспільного життя будь-якої держави, незалежно від рівня її демократичного розвитку чи соціально-економічного добробуту, і має виразний транснаціональний характер. Її прояви та породжені нею наслідки не лише

гальмують повноцінний розвиток суспільства, але й підривають авторитет права як ключового механізму регулювання суспільних відносин, водночас формуючи у громадян відчуття незахищеності перед владними інституціями [1, с.35].

В умовах європейської інтеграції України та необхідності підвищення ефективності державного управління особливої ваги набуває формування дієвої системи запобігання і протидії корупції. Важливе місце у цій системі займає Національне антикорупційне бюро України (далі - НАБУ), яке виконує функції досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності. Водночас практика функціонування антикорупційної інфраструктури виявляє низку проблем, що потребують наукового осмислення та нормативного вдосконалення.

НАБУ є спеціалізованим правоохоронним органом, створеним з метою забезпечення ефективного розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених високопосадовцями. Воно взаємодіє з іншими суб'єктами антикорупційної діяльності, зокрема Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції та Вищий антикорупційний суд, формуючи цілісну антикорупційну систему держави. Національне агентство з питань запобігання корупції - це специфічна превентивна установа. Превентивність полягає у попередженні випадків корупції шляхом забезпечення перевірки декларацій держслужбовців. Створення подібного органу в країні з таким рівнем корупції було необхідним, адже одним із найголовніших адміністративних заходів запобігання корупції - прибрати можливості для корупції.

Діяльність НАБУ має важливе значення для забезпечення законності та зміцнення принципу верховенства права в Україні. Функціонування Бюро сприяє:

- виявленню та припиненню корупційних правопорушень;
- притягненню винних осіб до юридичної відповідальності;
- підвищенню рівня довіри суспільства до державних органів;
- зміцненню міжнародного авторитету України;
- формуванню ефективної системи антикорупційного контролю.

Особливістю НАБУ є його спрямованість на боротьбу з так званою «топкорупцією», тобто корупційними злочинами, які вчиняються високопосадовцями. Саме тому ефективність діяльності Бюро безпосередньо впливає на стан національної безпеки та стабільність функціонування державного механізму.

Крім того, створення НАБУ стало одним із важливих кроків України на шляху європейської інтеграції та виконання міжнародних зобов'язань у сфері протидії корупції.

У правовій доктрині підкреслюється, що функціонування спеціалізованого органу, діяльність якого спрямована на протидію корупції, повинно ґрунтуватися на низці ключових засад, серед яких: автономність у здійсненні своїх функцій, організаційна самостійність, незалежність від стороннього впливу, належне забезпечення повноваженнями та фінансовими ресурсами, а також високий рівень професійної підготовки працівників [2].

Разом із тим, специфіка діяльності НАБУ як самостійного правоохоронного органу обумовлює наявність особливих принципів його функціонування. Серед таких засад виокремлюють: забезпечення незалежності Бюро та його працівників, підзвітність і підконтрольність суспільству та уповноваженим державним органам, відкритість до демократичного цивільного нагляду, дотримання політичної неупередженості й позапартійності, а також налагоджену співпрацю з органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськими організаціями [3].

Одним із базових принципів діяльності НАБУ є принцип верховенства права. Його сутність полягає у визнанні людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю. Під час здійснення своїх повноважень працівники НАБУ повинні діяти з дотриманням вимог Конституції України, міжнародних стандартів у сфері прав людини та принципів справедливості й правової визначеності. Реалізація цього принципу передбачає, що будь-які рішення та дії працівників Бюро мають бути законними, обґрунтованими та спрямованими на захист публічних інтересів.

Незалежність НАБУ є однією з ключових гарантій ефективної боротьби з корупцією. Цей принцип полягає у захищеності Бюро та його працівників від незаконного впливу з боку органів державної влади, політичних партій, посадових осіб чи інших суб'єктів. Незалежність забезпечується особливим порядком призначення Директора НАБУ, встановленням гарантій діяльності працівників, спеціальним порядком фінансування та наявністю механізмів правового захисту від втручання у службову діяльність. Реалізація цього принципу дозволяє НАБУ об'єктивно та неупереджено здійснювати розслідування корупційних кримінальних правопорушень, незалежно від статусу осіб, причетних до їх вчинення. На законодавчому рівні передбачено окремі правові приписи, які мають на меті забезпечити фінансову стабільність, особисту безпеку детектива НАБУ та членів його сім'ї й належного їм майна, створити умови для прозорого працевлаштування та просування по службі тощо. Також, наприклад, у нормі ч. 5 ст. 40 КПК України, закріплено, що слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого [4]. Це положення вказує на процесуальну незалежність детектива НАБУ, який здійснюючи встановлені кримінальним процесуальним законом повноваження у кримінальному провадженні щодо проведення досудового розслідування, є самостійним у прийнятті відповідних рішень, крім випадків, встановлених законом (погодження з прокурором, отримання дозволу слідчого судді). Отже, аналіз наведених положень дає підстави стверджувати, що принцип незалежності детектива НАБУ у кримінальному провадженні полягає у забезпеченні його діяльності без будь-якого незаконного впливу чи втручання з боку сторонніх осіб або органів. Зазначений принцип має комплексну природу, оскільки його реалізація забезпечується нормами як матеріального, так і процесуального законодавства. Матеріально-правовий аспект проявляється у створенні належних умов для професійної діяльності детектива, зокрема у сфері кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення. Водночас процесуальний аспект пов'язаний із виконанням детективом повноважень у межах кримінального судочинства, а саме під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях.

НАБУ є підконтрольним і підзвітним суспільству та визначеним законом державним органам. Це означає, що Бюро зобов'язане звітувати про результати своєї діяльності, ефективність використання бюджетних коштів та стан виконання покладених на нього завдань. Важливим елементом реалізації цього принципу є діяльність Ради громадського контролю при НАБУ, яка забезпечує участь громадськості у здійсненні контролю за діяльністю органу. Аналіз норм чинного законодавства України дає підстави стверджувати, що діяльність НАБУ забезпечується завдяки здійсненню таких видів контролю: 1) зовнішнього; 2) внутрішнього.

Принцип відкритості для демократичного цивільного контролю діяльності НАБУ полягає в тому, що вказаний правоохоронний орган забезпечує у межах та порядку, визначеному нормами чинного законодавства України, можливість проведення демократичного цивільного контролю. В правовій літературі відзначається, що суб'єктами цивільного контролю закон визначає органи законодавчої, виконавчої і судової влади, а також громадян і громадські організації [5, с. 130]. Суб'єкти цивільного контролю мають право запитувати у правоохоронних органів інформацію та отримувати відповідь, у межах, передбачених Законом України «Про національну безпеку України» [6].

Принцип політичної нейтральності передбачає недопущення використання НАБУ у політичних цілях або в інтересах окремих політичних сил. Працівники Бюро повинні бути неупередженими та здійснювати свої повноваження незалежно від політичних процесів у державі. Зазначений принцип спрямований на забезпечення довіри суспільства до результатів діяльності НАБУ та недопущення перетворення антикорупційного органу на інструмент політичного тиску. Нормою ч. 2 ст. 13 Закону України «Про Національне

антикорупційне бюро» встановлено, що працівники НАБУ не мають права, серед іншого: 1) бути членами чи брати участь у створенні чи діяльності політичних партій, організовувати або брати участь у страйках; 2) використовувати НАБУ, його працівників та майно у партійних, групових чи особистих інтересах [3].

Одним із важливих принципів діяльності НАБУ є принцип взаємодії з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями. Його сутність полягає у забезпеченні ефективної співпраці між Бюро та іншими суб'єктами у сфері запобігання і протидії корупції з метою досягнення належних результатів у боротьбі з корупційними кримінальними правопорушеннями.

Реалізація цього принципу обумовлена тим, що протидія корупції має комплексний характер і потребує узгоджених дій різних органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. У зв'язку з цим НАБУ здійснює взаємодію з органами прокуратури, судами, правоохоронними органами, органами державної влади, місцевого самоврядування, а також міжнародними організаціями та громадськими об'єднаннями. Особливе значення має співпраця НАБУ зі Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, яка здійснює процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях, розслідуваних детективами НАБУ. Важливою є також взаємодія з Вищим антикорупційним судом, що забезпечує розгляд кримінальних проваджень щодо корупційних злочинів, а також із Національним агентством з питань запобігання корупції у сфері реалізації державної антикорупційної політики.

Взаємодія НАБУ з органами місцевого самоврядування проявляється у наданні необхідної інформації, сприянні проведенню процесуальних дій та реалізації заходів, спрямованих на запобігання корупції на місцевому рівні. Така співпраця сприяє своєчасному виявленню корупційних ризиків та підвищенню ефективності антикорупційної діяльності.

Важливим напрямом реалізації цього принципу є співпраця НАБУ з громадськими об'єднаннями та представниками громадянського суспільства. Громадські організації здійснюють громадський контроль за діяльністю Бюро, беруть участь у формуванні антикорупційної політики та сприяють забезпеченню прозорості діяльності органу. Однією з форм такої взаємодії є діяльність Ради громадського контролю при НАБУ.

Крім того, взаємодія з іншими суб'єктами забезпечує обмін інформацією, координацію дій, використання спільних механізмів протидії корупції та підвищення ефективності розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Важливою засадою діяльності НАБУ є принцип достатності організаційного та фінансового забезпечення, який полягає у створенні державою належних умов для ефективного функціонування Бюро та виконання покладених на нього завдань у сфері запобігання і протидії корупції. Реалізація цього принципу має особливе значення, оскільки ефективність діяльності антикорупційного органу безпосередньо залежить від рівня його матеріального, технічного та кадрового забезпечення.

Організаційне забезпечення НАБУ передбачає формування оптимальної структури органу, належне кадрове комплектування, створення ефективної системи управління та забезпечення умов для незалежного здійснення службових повноважень працівниками Бюро. Важливим елементом цього принципу є також забезпечення сучасними інформаційними технологіями, спеціальними технічними засобами та іншими ресурсами, необхідними для проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування.

Фінансове забезпечення НАБУ полягає у стабільному та достатньому фінансуванні діяльності Бюро за рахунок коштів Державного бюджету України. Належний рівень фінансування є необхідною умовою забезпечення незалежності НАБУ, оскільки недостатність фінансових ресурсів може негативно впливати на спроможність органу ефективно виконувати свої функції та створювати передумови для зовнішнього впливу на його діяльність.

Особливе значення у межах цього принципу має забезпечення належного рівня оплати праці працівників НАБУ, соціальних гарантій та умов проходження служби. Це

сприяє формуванню професійного кадрового складу, підвищенню мотивації працівників та мінімізації корупційних ризиків усередині самого органу.

Крім того, достатнє організаційне та фінансове забезпечення створює умови для впровадження сучасних методів розслідування, міжнародного співробітництва, професійного навчання працівників та розвитку інституційної спроможності НАБУ.

Однією з ключових засад функціонування НАБУ є принцип професіоналізму, який передбачає високий рівень фахової підготовки працівників Бюро, їх компетентність, доброчесність та здатність ефективно виконувати покладені на них службові обов'язки. Реалізація цього принципу має особливе значення, оскільки діяльність НАБУ пов'язана з розслідуванням складних корупційних кримінальних правопорушень, учинених високопосадовцями, що потребує належного рівня професійних знань і практичних навичок.

Принцип професіоналізму проявляється насамперед у встановленні спеціальних вимог до кандидатів на посади в НАБУ. Особи, які претендують на службу в Бюро, повинні мати відповідну освіту, високі моральні якості, необхідний професійний досвід та бездоганну репутацію. Важливим елементом забезпечення професіоналізму є проведення конкурсного відбору працівників, що сприяє формуванню кадрового складу на основі об'єктивності, прозорості та рівності кандидатів.

Крім того, професіоналізм працівників НАБУ забезпечується системою постійного підвищення кваліфікації, професійного навчання та вдосконалення практичних навичок. Працівники Бюро повинні володіти знаннями у сфері кримінального, кримінального процесуального, антикорупційного та міжнародного права, а також сучасними методами проведення оперативно-розшукової діяльності й досудового розслідування. Важливе значення має також дотримання працівниками НАБУ принципів службової етики, неупередженості та відповідальності. Професіоналізм передбачає не лише належний рівень знань, а й сумлінне виконання службових обов'язків, недопущення зловживання повноваженнями та дотримання стандартів доброчесної поведінки.

Отже, Національне антикорупційне бюро України займає важливе місце у системі суб'єктів запобігання та протидії корупції як спеціалізований правоохоронний орган, діяльність якого спрямована на виявлення, припинення та розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Ефективність функціонування НАБУ значною мірою залежить від дотримання принципів незалежності, законності, професіоналізму, прозорості та взаємодії з іншими суб'єктами антикорупційної діяльності. Саме належна реалізація цих принципів сприяє зміцненню антикорупційної системи України, забезпеченню верховенства права та підвищенню довіри суспільства до державних інституцій.

Список використаних джерел

1. Нурулаєв І. С. Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією: моногр. Київ: Алерта; КНТ: ЦУЛ. 2009. 160 с.
2. Ягодинский В. Н. Подследственность преступлений: учеб.-метод. пособие. Київ. 1994. 76 с.
3. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Вичалківський В.І. Аналіз нормативно-правової бази здійснення демократичного цивільного контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2014. №16. С. 130-132.
6. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОНТРОЛЮ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Контроль у сфері оперативно-розшукової діяльності (ОРД) є одним із ключових інститутів забезпечення законності, правопорядку та дотримання прав людини у діяльності правоохоронних органів. Його сутність полягає у системі заходів, спрямованих на перевірку законності, обґрунтованості та ефективності дій уповноважених суб'єктів, які здійснюють ОРД. Саме контроль виступає тим механізмом, що гарантує відповідність оперативно-розшукових заходів вимогам законодавства та принципам верховенства права [1; с. 3].

Контроль у сфері ОРД доцільно розглядати як комплексну діяльність, що включає процес системного спостереження, перевірки, аналізу та оцінювання діяльності оперативних підрозділів щодо дотримання законності, ефективності та обґрунтованості їхньої діяльності. У науковій літературі наголошується, що контроль має двоїсту природу: з одного боку, це форма управління, спрямована на удосконалення діяльності суб'єктів ОРД, з іншого — це механізм правового захисту особи від свавільного втручання державних органів у її приватне життя [5; с. 8].

У межах правового регулювання контроль за оперативно-розшуковою діяльністю виступає не лише як адміністративно-управлінський процес, а й як важлива складова системи гарантій прав і свобод громадян. Він здійснюється як у межах самої системи органів, що провадять ОРД (відомчий контроль), так і зовнішніми суб'єктами [2].

Зміст контролю включає декілька основних компонентів:

1. **Перевірку законності підстав проведення оперативно-розшукових заходів.** Контролюючі органи з'ясовують, чи існують достатні юридичні підстави для початку ОРД, чи дотримано вимог щодо санкціонування судом заходів, що обмежують права громадян [1; с. 7].
2. **Оцінку відповідності процедур вимогам законодавства.** Аналізується форма, спосіб і строки проведення заходів, ведення оперативного обліку, зберігання матеріалів та їх подальше використання.
3. **Оцінку результативності та ефективності проведених заходів.** Визначається співвідношення між досягнутими результатами та витраченими ресурсами, виявляються недоліки організації роботи.
4. **Захист прав і свобод осіб, щодо яких здійснюються заходи.** Контролюючі органи мають забезпечити недопущення перевищення повноважень, неправомірного збирання інформації, поширення відомостей, що становлять таємницю приватного життя [3].
5. **Реагування на скарги громадян.** Органи прокуратури та омбудсмен здійснюють перевірку звернень громадян про порушення їхніх прав під час ОРД, вживають заходів реагування та контролюють усунення порушень [4].

Таким чином, контроль у сфері ОРД має комплексний характер, поєднуючи адміністративні, правові та організаційні елементи.

Порівняльний аналіз свідчить, що у більшості демократичних держав існує багаторівнева система контролю за діяльністю правоохоронних органів. До прикладу в Сполучених Штатах Америки функціонує система **Congressional Oversight**, яка забезпечує парламентський контроль за діяльністю спецслужб і поліції. Додатково діють спеціальні інспекції та внутрішні аудитори, які аналізують законність використання оперативних методів [10].

У країнах Європейського Союзу діє принцип **proportionality** — пропорційності між втручанням у приватне життя та необхідністю забезпечення безпеки. У Франції створено спеціальний орган — **Національна комісія з контролю розвідувальних методів (CNCTR)**, що здійснює нагляд за всіма видами прослуховування, фіксує порушення і надає щорічні звіти парламенту [11].

Варто зазначити, що зарубіжні практики поступово впроваджуються і в Україні — зокрема, у частині судового санкціонування оперативних заходів, обов'язкового інформування осіб після завершення втручання, а також посилення парламентського контролю за спецслужбами.

Незважаючи на наявність законодавчої бази, ефективність контролю за оперативно-розшуковою діяльністю в Україні залишається недостатньою. Основними проблемами є:

- недосконалість правового регулювання, зокрема нечіткість критеріїв допустимості втручання у приватне життя;
- відсутність системного зовнішнього моніторингу діяльності спецслужб, що створює ризик зловживань;
- недостатня прозорість результатів відомчого контролю та реагування на порушення;
- обмежені можливості парламентського контролю, який має переважно рекомендаційний характер [6; с. 9].

Крім того, науковці звертають увагу на потребу у впровадженні цифрових механізмів аудиту оперативної діяльності, які дозволяють автоматизовано фіксувати процес санкціонування та виконання ОРЗ, що мінімізує ризики фальсифікацій [12].

Вдосконалення системи контролю за оперативно-розшуковою діяльністю потребує комплексного підходу, який передбачає не тільки посилення судового контролю шляхом обов'язкового обґрунтування кожного обмежувального заходу та запровадження апеляційного механізму для оскарження санкцій, а й створення незалежного наглядового органу з моніторингу дотримання прав людини у діяльності спецслужб, удосконалення внутрішніх процедур аудиту та службових перевірок та підвищення рівня правової культури працівників оперативних підрозділів шляхом системної підготовки з питань дотримання прав людини [7; с. 10].

Важливою умовою ефективного контролю є прозорість і підзвітність діяльності органів, які здійснюють ОРД, перед суспільством. Публікація щорічних звітів, проведення парламентських слухань і участь громадських експертів можуть стати дієвим інструментом запобігання порушенням.

Контроль виконує не лише функцію спостереження, а й превентивну роль. Його наявність формує у працівників правоохоронних органів розуміння неминучості перевірки кожної дії, що стимулює дотримання норм права та етичних стандартів. У цьому сенсі контроль виступає гарантією не лише законності, а й довіри суспільства до інституцій держави [3; с. 8].

Ефективна система контролю сприяє утвердженню принципів правової держави, забезпеченню прозорості діяльності органів правопорядку та підвищенню рівня правової захищеності громадян. Її розвиток є важливою умовою демократичного поступу України та інтеграції у європейський правовий простір.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
2. Вінчук В. В. Контроль за проведенням оперативно-розшукової діяльності : лекційний курс. Харків : ХНУВС, 2023. 42 с.
3. Битяк Ю. П., Гаврюшенко В. К. Державне управління: теорія і практика. Харків : Право, 2021. 480 с.
4. Кальман О. Г. Прокурорський нагляд у сфері ОРД: сучасні тенденції. Вісник кримінального судочинства. 2022. № 3. С. 56–63.
5. Шевченко А. П. Контроль як правова категорія в системі державного управління. Юридична Україна. 2021. № 6. С. 17–22.
6. Кривенко С. О. Відомчий контроль у діяльності правоохоронних органів: правовий аспект. Науковий вісник МВС. 2020. № 2. С. 88–94.

7. Савченко О. В. Законність та правопорядок у сфері оперативно-розшукової діяльності. Київ : НАВС, 2023. 215 с.
8. Руденко М. В. Гарантії прав людини при здійсненні ОРД. Право України. 2022. № 9. С. 45–52.
9. Щербак О. І. Парламентський контроль у сфері національної безпеки. Державне управління та місцеве самоврядування. 2023. № 4. С. 73–79.
10. Jones T., Newburn T. Policing and democracy: international perspectives. London : Routledge, 2021. 328 p.
11. Commission nationale de contrôle des techniques de renseignement (CNCTR). Annual report 2023. Paris, 2024. URL: <https://www.cnctr.fr> (date of access: 22.04.2026).
12. Петренко І. О. Цифровізація процесів контролю в правоохоронній діяльності. Інформаційне суспільство. 2024. № 2. С. 33–40.

АДВОКАТУРА В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

*Моїсєєва Анжеліка Анатоліївна,
адвокатка, партнерка юридичної компанії GOLAW,
голова Комітету з кримінального права та процесу
Національної асоціації адвокатів України*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА В УМОВАХ НЕОДНОЗНАЧНОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА СЛІДЧИМИ СУДДЯМИ ТА СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ

1. Допуск при обранні запобіжного заходу як учасників осіб, участь яких не передбачена кримінальним процесуальним законодавством.
2. Вилучення під час обшуків речей та документів, у вилученні яких було відмовлено слідчим суддею або не було надано дозволу на їх вилучення.
3. Накладення повторного арешту на майно після скасування попереднього арешту.
4. Ініціювання та скасування повторних обшуків по тим же самим обставинам.

Закон встановлює процесуальну роль слідчого судді в кримінальному процесі, зокрема за п.18 ч.1 ст.3 КПК України, до повноважень слідчого судді належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Законодавчо описана роль слідчого судді звучить досить амбіційно. Напевно, учасникам процесу, після ознайомлення із законодавчими постулатами слідувало би з абсолютною довірою ставитись до слідчих суддів та бути впевненими, що їх права знаходяться під повним судовим контролем. Проте, це не завжди так.

Основними проблемами, з якими стикається захист під час судового контролю слідчими суддями, зокрема є:

1. Порушення процесу самими слідчими суддями, реагування на які стороною захисту в «моменті» завжди породжує відкритий конфлікт, який у більшості своїй не на руку підзахисному. Наприклад, адвокат повинен жорстко відреагувати, коли слідчий суддя, під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу, задає питання підозрюваному, чи визнає він себе винуватим у інкримінованому злочині та починає активно схилити підозрюваного до надання пояснень з приводу суті оголошеної підозри. Реакція судді на заперечення адвоката – передбачувальна, вступлення в перепалку з адвокатом, обмін зауваженнями, що явно не підвищує позиції підозрюваного;
2. Нехтування слідчими суддями елементарних прав учасника процесу, наприклад на участь у судовому розгляді клопотання про накладення арешту на майно, вилученого під час обшуку та яке знаходиться під повним контролем сторони обвинувачення;
3. Надання дозволів на повторний обшук в тому ж самому приміщенні та з тих же самих підстав з метою відшукування майна, яке вже було вилучено під час проведення попереднього обшуку;
4. Накладення повторного арешту на майно, який вже було скасовано або у накладенні арешту було відмовлено в апеляційному порядку;
5. Запрошення на судовий розгляд клопотання про обрання запобіжного заходу учасників, участь яких не передбачена: слідчого, потерпілого, цивільного позивача та їх допуск до судового розгляду;
6. Запрошення на судовий розгляд клопотання захисника про тимчасовий допуск до речей та документів слідчого та прокурора;
7. Необгрунтована відмова у наданні для ознайомлення матеріалів, на підставі яких приймалось рішення про надання дозволу на проведення обшуку.

Це не повний перелік «неоднозначних процесуальних ситуацій». Проте, кожна з них, є складовою робочого процесу адвоката-захисника, яка складається з наступного:

1. Пояснити Клієнту, що такі ситуації знаходяться поза нормами КПК України і так роботи не можна;
2. Пояснити Клієнту, що з такої процесуальної аномалії має бути вихід;
3. Придумати вихід з процесуальної аномалії та реалізувати його.

Незаплановане піке у непередбачувані процесуальні ситуації, створене слідчим суддею, вимагає від захисту досить агресивної відповіді, яка і породжує численні відводи слідчим суддям та розробку нестандартних методів захисту своїх Клієнтів, що зрозуміло пов'язано із скаргами на суддів, заявлення численних клопотань та скарг з метою зобов'язати слідчого суддю діяти відповідно до Закону.

Фактично, діючий КПК не розрахований на неадекватне поведіння слідчим суддею із процесуальними порядками, тому інструмент у захисника досить скромний. Тому, адвокати вимушені самотійно, в рамках існуючого інструменту відбудовувати нові методи захисту, щоб захистити власного Клієнта вже не тільки від оголошеної підозри але й і від слідчого судді, для якого права, свободи та інтереси підозрюваного стоять не на першому плані.

Діючим законодавством передбачено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора, слідчого (ч.1 ст.36, ч.5 ст.40 КПК України). Аналогічні норми є і стосовно захисника, але зараз не про нього, да і рішень захисника у кримінальному процесі поменше буде.

Отже, законні вимоги прокурора, слідчого підлягають виконанню. А що робити з незаконними? Як протистояти прокурору та слідчому, який заявляє їх? Законодавець чомусь це питання обійшов стороною. Проте, це питання гостро постає кожного дня.

Наприклад, проводиться обшук і слідчий намагається вилучити гроші та мобільний телефон, у вилучення яких слідчим суддею при санкціонуванні обшуку було відмовлено. Це є законною вимогою? Чи слід її виконувати? Однозначно – ні. Є рішення суду, є вимога поліціанта, хто важливіше та хто з них законніше? Чи можна застосовувати силу, намагаючись спасти власне майно? І в кінці кінців як не виконувати незаконну вимогу? Питання риторичне. Але захисники постійно шукають законні шляхи діяти в таких процесуальних прогалинах, які не завжди, на перший погляд, можуть показатись правильними.

Далі, чи може особа не пускати на проведення обшуку експертів, яких слідчий привів на місце обшуку задля проведення огляду, який би при звичайній ситуації ніколи би не був санкціонованим ані власником ані слідчим суддею. Чи є вимога слідчого впусти експерта законною? Звичайно ні, але як делікатніше її не виконати, завдання для адвоката ще те.

Навряд чи підняту проблематику можна віднести до свідомої протидії правосуддю. Бо як такової протидії немає, а є бажання отримати від правосуддя дотримання норм діючого процесуального законодавства та поваги до прав особи, яка залучена до кримінального процесу.

*Сіроткіна-Бут Марія Вячеславівна,
доктор юридичних наук,
професор кафедри публічного права,
факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*

МЕДІАЦІЯ VS МАЛОЛІТНІЙ ПОТЕРПІЛИЙ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА КОМПРОМІС

У 2021 році було прийнято Закон України «Про медіацію», який, на жаль, є лише рамковим. Держава, з метою реалізації механізмів відновного правосуддя у кримінальному

процесі та забезпечення права на компроміс сторонам кримінально-правового конфлікту через медіацію та, в подальшому, укладення та затвердження угоди, затвердила Порядок реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» (далі - Програма), затверджений наказом Мінюсту, МВС та Офісу Генпрокурора від 22.07.2024 №2176/5/501/176.

Було запропоновано цей пілотний проєкт щодо таких вразливих верств як неповнолітні підозрювані чи обвинувачені, малолітні чи неповнолітні потерпілі, що є, на мою думку, першим важливим кроком до реалізації та поширення механізмів відновного правосуддя шляхом медіації на усіх без винятку підозрюваних чи обвинувачених, потерпілих в майбутньому.

Статистичні дані свідчать про успішність у застосуванні процедур медіації та пілотного проєкту зокрема.

Так, у 2025 році 287 підлітків взяли участь у Програмі відновного правосуддя. За результатами медіації 140 з них уклали угоди про примирення з потерпілими. Крім того, результати участі у Програмі були враховані судом при винесенні 64 рішень. Серед учасників — 249 підозрюваних (238 хлопців та 11 дівчат) і 38 потерпілих (31 хлопець та 7 дівчат). 50 справ стосувалися проваджень за участю кількох підлітків одночасно. До вирішення конфліктів упродовж року залучили 42 медіатори. Медіацію проведено у 151 справі — 70% від загальної кількості[1].

Програма реалізується на базі системи надання безоплатної правничої допомоги (далі – система надання БПД) з 09 вересня 2024 року. Координаційному центру з надання правничої допомоги (далі – Координаційний центр) доручено вжити вичерпних заходів, необхідних для реалізації Програми.

Усі згоди на участь у Програмі дізнавачі, слідчі, прокурори, адвокати надсилають за встановленою формою разом із супровідним листом на єдину регіональну пошту відповідного міжрегіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги, що використовуються для залучення захисника у кримінальному провадженні через систему надання БПД.

В кожному центрі створено спеціальний структурний підрозділ, що відповідає за реалізацію Програми та забезпечення надання послуг з медіації[2, с. 5].

Однак, на початку квітня 2026 року Координаційний центр з надання правничої допомоги у інформаційному листі від 01.04.2026 № 001/06-07/788 «щодо неможливості малолітніх осіб брати участь у програмі відновного правосуддя у формі медіації» (далі - Лист), адресованому НААУ, рекомендував адвокатам утриматися від направлення до центрів з надання безоплатної правничої допомоги згод на участь у пілотній Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх, якщо йдеться про інтереси малолітніх осіб, включаючи і малолітніх потерпілих, пояснивши це неможливістю участі малолітніх осіб у Програмі [3].

Частково можна погодитись щодо підозрюваного чи обвинуваченого неповнолітнього, яким може бути осудна особа, яка досягла віку притягнення до кримінальної відповідальності (тому у Листі наголошується на доступності Програми лише для неповнолітніх від 14 до 18 років), а ось щодо малолітніх осіб-потерпілих (до 14 років) є великі запитання, оскільки у Національній стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження плану заходів з її реалізації у 2025-2028 роках (далі – Стратегія), затвердженої урядом, наголошується на необхідності адаптації судових процедур до потреб дітей, що є вкрай важливим для запобігання їх повторному травмуванню та повторній віктимізації. Дитина повинна розуміти систему правосуддя і довіряти їй, а також впевнено нею користуватися[4].

Координаційний центр, відповідно до внесених у цьому році законодавчих змін також зараз формує державну політику щодо медіації та її застосування у кримінальних провадженнях. Зокрема, згідно постанови Кабінету міністрів України від 18 березня 2026 р. № 473 «Про внесення змін до Положення про Координаційний центр з надання правничої допомоги» одним із основних завдань Координаційного центру є «забезпечення залучення

адвокатів до надання безоплатної вторинної правничої допомоги та медіаторів до надання послуг з медіації, проведення якої забезпечують центри з надання безоплатної правничої допомоги» (п. 4 ст. 12 цього Положення)[5].

Своїм інформаційним листом Координаційний центр, на жаль, позбавляє можливості користуватися системою правосуддя малолітніх дітей-потерпілих шляхом застосування механізмів відновного правосуддя, де медіація для них стає недоступною, а необхідність такого кроку обґрунтовується цивільно правовими догмами у сфері договорів, ч. 3 ст. 8 ЗУ «Про медіацію», що, на мою думку, йде у супереч цілям Стратегії держави.

Поряд з цим, Координаційний центр у Листі зазначивши, що сторонами медіації в межах Програми можуть бути лише неповнолітні особи віком від 14 до 18 років з числа підозрюваних, обвинувачених або потерпілих, та за обов'язкової письмової згоди їх законних представників, акцентує увагу на тому, що за вказаних умов **«законний представник не набуває статусу сторони медіації замість дитини»** (виділено мною – М. С.-Б.).

На мою думку, саме законний представник чи представник малолітнього потерпілого має бути наділений статусом вчиняти від його імені (малолітнього потерпілого) правочин (медіацію), звичайно за добровільної згоди малолітнього. На противагу аргументу, що вказаний у Листі, можна зазначити чітко окреслену позицію законодавця щодо механізму реалізації угоди про примирення у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з домашнім насильством, де у положеннях Кримінального процесуального кодексу (ч. 1 ст. 469 КПК України) чітко зазначено, що ініціювати угоду про примирення може лише потерпілий, його представник, законний представник, а це право на ініціювання угод є досить обмеженим законодавчо. Жертвами та потерпілими від домашнього насильства також є і діти, у тому числі малолітні, тому законодавець розширив коло суб'єктів ініціативи угоди про примирення, врахувавши і те, що потерпілим може бути малолітня дитина, яка не зможе самостійно представляти свої інтереси у цій компромісній процедурі на належному рівні.

Щодо висновків Координаційного центру, здійснених шляхом аналізу положень Порядку із законом «Про медіацію» та положеннями Цивільного кодексу про цивільну дієздатність малолітніх і неповнолітніх осіб у Листі, та висновку, що малолітня особа не може бути стороною медіації, варто зазначити наступне.

Так, дійсно, фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років має лише часткову цивільну дієздатність, зокрема, може вчиняти дрібні правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість. Водночас, Координаційний центр зазначає, що прийняття рішення сторонами медіації укласти договір про проведення медіації та в подальшому угоду за результатами медіації, якими взяти на себе відповідні зобов'язання, є юридичним правочином, а не дрібним побутовим правочином, і відповідно, породжує цивільні права та обов'язки між сторонами таких цивільно-правових угод.

24 квітня 2026 року в газеті «Голос України» опубліковано Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку вчинення правочинів в інтересах малолітніх та неповнолітніх осіб» від 25 березня 2026 року № 4824-IX [6].

Цим Законом № 4824-IX внесено зміни до ст. 31 ЦК України і, зокрема, доповнено після ч. 1 ст. 31 ЦК України новою ч. 2 наступного змісту:

«2. Батьки (усиновлювачі) вчиняють від імені малолітньої особи інші правочини спільно або одним із них за згодою другого з батьків (усиновлювачів).

При вчиненні одним із батьків (усиновлювачів) правочину щодо майна малолітньої особи вважається, що він діє за згодою другого з батьків (усиновлювачів). Другий з батьків (усиновлювачів) має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним як вчиненого без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового» (ч. 2 ст. 31 ЦК України).

Тобто, саме батьки чи усиновлювачі, як законні представники, можуть вчиняти від імені малолітньої особи та за його згоди правочини.

Іншим кричущим моментом, на який варто звернути увагу, є інформація, вказана у Листі щодо питання наслідків «помилкового направлення адвокатами чи медіаторами згоди на участь у Програмі у справі, де однією із сторін конфлікту є малолітня особа».

Так, зокрема, наслідком помилкового направлення згодом міжрегіонального центру на участь у Програмі у справі, де однією зі сторін конфлікту є малолітня особа, буде в подальшому *повідомлення медіатора про неможливість проведення медіації*, оскільки останній не матиме правових підстав проводити медіацію за участю малолітньої особи або її законного представника і *саме медіатор повинен буде повідомити про неможливість її проведення*. Однак, досить дивною видається й позиція центру, який, як зазначено у Листі, ***за процедурою буде змушений видати доручення медіатору***.

Тобто уся відповідальність за невиконання державної політики Координаційним центром та його міжрегіональними центрами перекладається на адвокатів та медіаторів, що є неприпустимим та порушує права малолітніх потерпілих, не відповідає політиці держави щодо захисту прав дитини у сфері юстиції.

Така вищезазначена проблематика реалізації медіації в Україні, навіть щодо такої малої виокремленої та вразливої групи населення як діти з боку державних органів чи пілотних проєктів зумовлює та ілюструє й інші проблеми впровадження відновного правосуддя у кримінальному процесі. Більше того, така тенденція до впровадження інституту медіації, як однієї з форм реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні сторонами кримінально-правового конфлікту, ще далі відкидає його на далеке майбутнє. У самій Стратегії зазначається про недостатній рівень взаємодії між правоохоронними органами, соціальними службами та суб'єктами надання безоплатної вторинної правничої допомоги, а також недостатній рівень інформування дітей та їх законних представників про право на отримання безоплатної вторинної правничої допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», у тому числі медіації, що призводить до критично низької кількості звернень за отриманням відповідних правничих послуг з метою захисту прав та інтересів дитини, хоча адвокати і медіатори зацікавлені у захисті прав і врахуванні найкращих інтересів дитини (не лише потерпілого) у кримінальному провадженні. Тому, пропоную розробникам Листа внести відповідні зміни щодо можливості малолітнього потерпілого бути активним учасником, разом із законним представником чи його представником у процедурі медіації, узгодивши їх із нормами діючого законодавства.

Список використаних джерел:

1. URL.:https://zib.com.ua/ua/171505-287_pidlitktiv_140_ugod_pidsumki_vidnovnogo_pravosuddya_za_20.html (дата звернення 24.05.2026).

2. Інформаційно-аналітичний звіт з 09 вересня 2024 року по 16 червня 2025 року про хід реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя з участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення». URL.:<https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/informacziyno-analitychnyj-zvit-vidnovne-pravosuddya-2025.pdf> (дата звернення 23.05.2026).

3. Інформаційний лист від 01.04.2026 № 001/06-07/788 «щодо неможливості малолітніх осіб брати участь у програмі відновного правосуддя у формі медіації». URL.:https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Programa_BPD.pdf (дата звернення 24.05.2026).

4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 року № 708-р «Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження плану заходів з її реалізації у 2025-2028 роках». URL.:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-p#Text> (дата звернення 25.05.2026).

5. Постанова КМУ від 18 березня 2026 року № 473 «Про внесення змін до Положення про Координаційний центр з надання правничої допомоги». URL.:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2026-p>(дата звернення 24.05.2026).

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку вчинення правочинів в інтересах малолітніх та неповнолітніх осіб» від 25 березня 2026 року № 4824-IX. URL.:<https://www.golos.com.ua/documents/z-4824-ix.pdf> (дата звернення 23.05.2026).

Туровець Юрій Миколайович,
*кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ АДВОКАТА ЯК МЕХАНІЗМ ПРОТИВАГИ СТОРОНИ ОБВИНУВАННЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Боротьба сторін в кримінальному провадженні присутня майже завжди, якщо немає визнання вини підозрюваним та не досягнуто консенсусу між прокурором та підозрюваним щодо укладення угоди про визнання вини.

Однією із фундаментальних засад кримінального провадження є принцип змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів та доведенні їх переконливості. У даному контексті особлива роль належить адвокату-захиснику, який виступає ключовим суб'єктом забезпечення балансу між стороною обвинувачення та захисту.

Як вірно зазначає Олександра Яновська, суддя Верховного Суду у Касаційному кримінальному суді: «Обвинувачений має право на правову «практичну й ефективну», а не «теоретичну й ілюзорну» допомогу»[1].

Проте, кримінальний процесуальний аспект взаємодії сторін створює передумови при яких законотворець намагався збалансувати процесуальні права сторони обвинувачення та сторони захисту і надати кожному важелі впливу на ситуацію, що складається на етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Те, що сторона обвинувачення повністю володіє обстановкою та по суті має необмежені процесуальні права, можливості й гарантії на стадії досудового розслідування, що беззаперечно підсилюється з моменту оголошення підозри особі, не викликає ніякого сумніву. Однак, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі по тексту - КПК України) [2] на сьогодні також врахував необхідність і потребу сторони захисту на реалізацію низки правомочностей і гарантій для доведення невинуватості особи у вчиненні злочину низкою засобів, методів та процесуальних важелів на протипагу сторони обвинувачення та з метою забезпечення балансу між правами й гарантіями та можливостями відстоювання своєї позиції кожною із сторін.

На стадії досудового розслідування процесуальні можливості сторін є об'єктивно нерівними, оскільки саме органи досудового розслідування та прокурор наділені владними повноваженнями. Відтак, процесуальні права адвоката виступають не лише гарантією захисту прав підозрюваного, а й інструментом стримування потенційних зловживань сторони обвинувачення.

Серед основних прав та гарантій сторони захисту на досудовому розслідуванні можна виділити наступні:

- участь адвоката у процесуальних діях, як інструмент контролю;
- участь адвоката у вирішенні питання про застосування запобіжних заходів; інститут відводу, як гарантія неупередженості;
- фіксація адвокатом процесуальних порушень, які допускає сторона обвинувачення, як інструмент захисту;

- забезпечення адвокатом контролю за дотриманням прав підозрюваного;
- право на збирання доказів стороною захисту;
- залучення експертів стороною захисту;
- оскарження дій та рішень сторони обвинувачення;
- інститут клопотань, як механізм законного впливу сторони захисту на досудове розслідування;
- ознайомлення з матеріалами досудового розслідування на етапі його завершення.

Відповідно до положень КПК України, захисник має право брати участь у всіх процесуальних діях за участю підозрюваного. Це право виконує функцію превентивного контролю (запобігання порушенням) та фіксації порушень (внесення зауважень до протоколу слідчої дії). Не допуск захисника до процесуальної дії або обмеження права на захист є істотним порушенням вимог КПК України.

Варто також зупинитися на окремих проблемних аспектах реалізації процесуальних прав захисника на досудовому провадженні в Україні, яка має комплексний характер і супроводжується низкою системних проблем.

Зокрема до таких можна віднести наступні:

- обмежений доступ до матеріалів кримінального провадження аж до моменту відкриття їх стороні захисту після завершення стадії досудового розслідування, що фактично створює передумови неможливості ефективного планування захисту і порушує принцип змагальності (сторона обвинувачення володіє повним обсягом матеріалів досудового розслідування і не надає жодних матеріалів, в т.ч. висновків експертних досліджень, які б могла спростувати на досудовому розслідування сторона захисту; на ранніх етапах провадження доступ може бути фактично заблокований для сторони захисту);
- формальний підхід до розгляду клопотань сторони захисту (клопотання часто відхиляються шаблонно; відсутня належна мотивація і аргументація рішень слідчого, прокурора або слідчого судді, який здебільшого формально підходить до низки питань зважаючи лише на думку і позицію прокурора);
- проблеми участі захисника у слідчих (розшукових) діях (несвоєчасне повідомлення адвоката про проведення слідчої дії; проведення слідчих дій без реальної можливості участі захисника, тобто виникає ситуація, коли формально право існує, але механізм його реалізації часто залежить від дискреції органу досудового розслідування);
- проблеми допустимості доказів, зібраних із порушеннями права на захист (є частими випадки, коли докази зібрані при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій визнаються недопустимими на завершальних етапах судового розгляду основної справи, що ставить у незрозуміле положення суд та створює передумови неефективного використання бюджетних коштів на забезпечення діяльності правоохоронних органів);
- недостатня процесуальна рівність у доказуванні (попри принцип змагальності сторона обвинувачення фактично формує основний масив доказів, а сторона захисту змушена «спростовувати» вже сформовану версію подій);
- проблема «формальної участі» захисника (адвоката) (виключно процесуальний характер без реального впливу, що знижує ефективність гарантій захисту для підозрюваного/обвинуваченого).

Це лише невеликий перелік наріжних питань реалізації прав та гарантій стороною захисту на досудовому розслідуванні, проте його можна продовжувати ще досить суттєво. Однак, варто зазначити, що сам факт обговорення та аналізу проблеми із пошуком шляхів вирішення (розв'язання) шляхом внесення відповідних змін у законодавство України, вселяє надію на покращення ситуації у майбутньому та забезпечення більш стійкого балансу й важелів стримування і протизваг між стороною обвинувачення та стороною захисту на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Яновська О.Г. Право на захист в судовій практиці Верховного Суду. Інформаційний дайджест Верховного Суду. 10.06.2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Pravo_na_zahist_Yanovska.pdf (дата звернення: 25.05.2026)
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3406> (дата звернення: 25.05.2026)

Урода Олександр Вячеславович,

аспірант кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ IN ABSENTIA

Проблематика забезпечення участі захисника в кримінальних провадженнях *in absentia* є не простою і в умовах війни набула системного характеру, оскільки саме ця категорія справ дедалі частіше стає «полем випробування» для стандартів справедливого суду та змагальності.

У звіті НААУ щодо надання безоплатної правничої допомоги за 2023 рік окреслено ключову колізію: держава, виконуючи позитивний обов'язок гарантувати право на захист, водночас повинна уникати ситуацій, коли призначення адвоката БПД використовується як інструмент процесуальної «легалізації» дій сторони обвинувачення або суду, зокрема, для забезпечення проведення окремих процесуальних дій без участі обраного захисника чи без реального доступу призначеного адвоката до матеріалів і комунікації з підзахисним [1].

У контексті заочного провадження цей ризик посилюється об'єктивною неможливістю безпосереднього контакту обвинуваченого з судом, а інколи – й із захисником, що створює небезпеку редукції захисту до «процесуальної присутності» адвоката без змістовного наповнення. Про це, зокрема наголошує Л.В. Білінська, зазначаючи, що «...ефективність будь-якого конституційного права безпосередньо залежить від наявності реальних, чітко визначених механізмів його практичного здійснення, адже за відсутності відповідних процедур, гарантій і юридичних інструментів таке право перетворюється на декларативне та позбавляється змістовного наповнення [2, с.288].

Пункт 3.5 звіту НААУ фактично фіксує важливий стандарт: участь захисника у провадженні *in absentia* має бути не номінальною, а такою, що забезпечує ефективне представництво інтересів особи, котра фізично відсутня, а відтак не здатна самотійно реалізувати права сторони захисту [1].

При цьому звіт показує, що саме механізм БПД нерідко застосовується в режимі «точкового» реагування на запит слідчого/прокурора/суду, коли адвокат залучається на одну процесуальну дію або на короткий часовий відрізок, без адекватного часу на підготовку та без гарантій конфіденційного контакту з клієнтом і доступу до матеріалів, необхідних для формування позиції. Такі практики, з огляду на природу заочного розгляду, здатні створити хибне враження про дотримання вимог КПК України щодо обов'язкової участі захисника, хоча фактично порушують змістовний компонент права на захист. Сам звіт у розрізі проблематики *in absentia* відсилає до необхідності системних підходів до забезпечення обізнаності обвинуваченого та ефективності захисту, підкреслюючи домінування заочного розгляду в окремих категоріях справ і потребу посилення механізмів реального інформування та належної участі захисника.

У площині стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ключовим є те, що заочний розгляд сам по собі не заборонений, проте допустимий лише за умов суворого дотримання гарантій ст. 6 Конвенції. Справа *Hermi v. Italy* демонструє, що навіть коли в провадженні брали участь адвокати, суд оцінюватиме, чи забезпечувалася реальна можливість участі та захисту, а не лише формальна наявність представника [-] .

Особливо релевантним для українського контексту є блок практики ЄСПЛ щодо вибору та «призначення» захисника державою. У справі *Dvorski v. Croatia* Суд наголосив, що право на правову допомогу за статтею 6 § 3 (с) включає не тільки формальне призначення адвоката, а й повагу до вільного вибору захисника, а будь-які обмеження цього вибору мають бути належно обґрунтовані «релевантними і достатніми підставами» [4].

У площині *in absentia* ці підходи трансформуються в заборону «підміни» обраного захисника або створення умов, за яких обраний адвокат фактично усувається від участі, а замість нього залучається інший (зокрема адвокат БПД), який не має належної процесуальної «історії» у справі, не узгодив позицію з клієнтом і не отримав достатнього часу для підготовки. Якщо держава, посилаючись на обов'язковість участі захисника, фактично використовує призначення як спосіб прискорення чи спрощення процедури, це створює ризик порушення статті 6 Конвенції, адже «ефективний захист» не може бути підмінений «присутністю адвоката в протоколі».

В українській судовій практиці вже сформовані орієнтири, які прямо демонструють, що формальна участь захисника у провадженні *in absentia* не є достатньою. Так, у постанові Верховного Суду від 13.06.2019 у справі № 607/9498/16-к (провадження № 51-2422км18) акцент зроблено на тому, що «пасивна» участь захисника у процедурі *in absentia* може становити істотне порушення права на захист і бути підставою для скасування рішень попередніх інстанцій [5].

Для досліджуваної проблеми тут показовим є сам «процесуальний дизайн» *in absentia*: коли повідомлення відбувається переважно через публікації, а отже участь захисника повинна компенсувати комунікаційний розрив і забезпечити реальне представництво – зокрема шляхом активної позиції, заявлення клопотань про доступ до матеріалів, перевірки належності повідомлення і фіксації заперечень щодо порушення гарантій.

Утім, саме в площині гарантій участі адвокатів у таких провадженнях звіт НААУ виявляє практичні «вузькі місця»: призначення адвокатів БПД іноді має ситуативний характер, а механізм доручень може використовуватися як «процесуальний місток» для проведення дій, які в нормальній моделі мали б здійснюватися за участю обраного захисника або принаймні з гарантіями безперервності захисту й часу на підготовку [1].

Звідси випливає, що законодавча політика має бути спрямована на: 1) запобігання інструменталізації БПД як способу «підміни» захисника; 2) нормативне закріплення критеріїв ефективності участі захисника у провадженнях *in absentia*; 3) посилення судового контролю за дотриманням цих критеріїв.

З огляду на це, доцільно запропонувати комплексні зміни до КПК України, які б мінімізували ризики формалізації та «адміністративної» заміни захисника в провадженні *in absentia*, а також узгодили національну процедуру з вимогами ЄСПЛ. По-перше, у статтях розділу про спеціальне судове провадження (зокрема ст. 323 КПК) доцільно прямо встановити, що участь захисника має бути безперервною на ключових етапах (підготовче засідання, визначення порядку дослідження доказів, допит свідків обвинувачення, судові дебати), а заміна захисника допускається лише за наявності мотивованих підстав, із наданням новому захиснику «розумного часу» для ознайомлення з матеріалами. Така логіка кореспондує з підходами ЄСПЛ, який оцінює не номінальний факт представництва, а практичну ефективність.

По-друге, у статтях 49 і 52 КПК варто деталізувати, що призначення захисника за рахунок держави не може здійснюватися «під одну дію» у спосіб, який об'єктивно позбавляє захист підготовки та процесуальної послідовності; натомість має бути закріплена презумпція, що у справах *in absentia* (як високоризикових щодо порушень ст. 6 Конвенції) участь захисника є обов'язковою і неперервною від моменту постановлення ухвали про спеціальне провадження до завершення розгляду, якщо інше не впливає з вмотивованого рішення суду.

По-третє, необхідно законодавчо закріпити підвищений стандарт судового контролю: суд має не лише констатувати участь адвоката, а й перевіряти, чи мав захисник доступ до матеріалів, чи заявляв клопотання, чи заперечував проти процесуальних порушень, чи мав

можливість ставити питання свідкам і оскаржувати процесуальні рішення, тобто чи виконував функцію реального процесуального «заміщення» присутності обвинуваченого.

Важливо також унормувати «запобіжник» від формального захисту у вигляді процедури реагування суду на ознаки неефективності. Українська судова практика вже сигналізує, що пасивність захисника у провадженні *in absentia* може руйнувати справедливість процесу і становити істотне порушення права на захист [6].

Тому доцільно передбачити у ст. 323 КПК України обов'язок суду: а) зафіксувати обставини, які свідчать про неефективність захисту; б) надати захиснику можливість виправити ситуацію (час для підготовки, доступ до матеріалів); в) у разі системної пасивності – ініціювати заміну захисника з обов'язковим дотриманням стандарту «розумного часу» на підготовку; г) відобразити відповідну оцінку в мотивувальній частині судового рішення. Такий підхід узгоджується з тезою, що додаткові гарантії *in absentia* мають бути не декларативними, а «вбудованими» в судову аргументацію – як пропонується і в національній доктрині/публікаціях суддівського корпусу щодо стандартів *in absentia*.

Підсумовуючи, можемо сформулювати ключовий висновок: ефективність захисту в провадженні *in absentia* є лакмусовим папірцем реальності конституційних і конвенційних гарантій, а механізм БПД у таких справах має функціонувати не як «процесуальний сервіс для системи», а як інструмент забезпечення рівності сторін і практичної дієвості права на захист. Узгодження КПК України з підходами ЄСПЛ щодо права на правову допомогу потребує: 1) нормативної заборони «точкових» призначень захисника у справах *in absentia* без гарантій підготовки; 2) закріплення вимоги безперервності і незалежності захисту та посиленого судового контролю; 3) процесуальних механізмів реагування на неефективність захисту.

Список використаних джерел:

1. Звіт Національної асоціації адвокатів України з актуальних питань функціонування системи безоплатної правничої допомоги в Україні. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Звіт%20БПД_2023_.pdf.
2. Білінська Л.В. Адвокат як суб'єкт забезпечення права на професійну правничу допомогу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6, ч. 3. С. 288-292.
3. Case of Hermi v. Italy. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77543>.
4. Case of Dvorski v. Croatia. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-158266>.
5. Постанова Верховного Суду від 13.06.2019 у справі № 607/9498/16-к URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/82492181>.
6. Пасивна участь захисника у кримінальному провадженні за процедурою «*in absentia*» є істотним порушенням права на захист, що перешкоджає суду ухвалити законне і обґрунтоване рішення. URL: <https://cutt.ly/EtMiN1xW>.

Хмелевська Наталія Володимирівна,

кандидатка юридичних наук, адвокатка, доцентка,

доцентка кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВО НА ЗАХИСТ І ОБОВ'ЯЗКОВА УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗМАГАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Трансформація сучасної системи ювенальної юстиції в дитиноцентристську модель зумовлює необхідність переосмислення класичних процесуальних інститутів. Одним із таких моментів є право на захист, яке у провадженні щодо неповнолітніх набуває статусу не просто суб'єктивного права особи, а фундаментальної гарантії. Змагальність доказування, що передбачає рівне протистояння сторін обвинувачення та захисту, апріорі є деформованою у

справах щодо дітей через вікову, психологічну та правову вразливість останніх. За таких умов обов'язкова участь захисника виступає механізмом процесуального вирівнювання, що перетворює формальну рівність прав на реальну можливість відстоювати інтереси дитини.

Дослідження європейських моделей ювенальної юстиції, зокрема німецької, підтверджує, що інститут обов'язкового захисту інтегрований у систему. Так, Р. Бруннер та Д. Дьоллінг вважають, що роль захисника не обмежується лише правничою допомогою, він є посередником між світом дорослого права та світом дитини [1, с. 11]. Німецька доктрина наполягає на тому, що обов'язковість захисту виникає завжди, коли існує загроза обмеження волі або коли законні представники не можуть ефективно представляти інтереси дитини через конфлікт інтересів.

У правовій системі США акценти дещо зміщені в бік превенції переведення дитини до дорослої юстиції. Як зазначається у звітах Національної дослідницької ради США, відсутність кваліфікованого захисника на ранніх етапах доказування призводить до того, що дитина фактично позбавляється шансу на реабілітаційні заходи, передбачені ювенальною системою і автоматично потрапляє під каральний вплив загальних судів [2, с. 209]. Адвокат має довести наявність потенціалу неповнолітнього для виправлення без ізоляції від суспільства.

Окрему увагу необхідно приділити дітям із особливими потребами. К. Кадіган у своєму дослідженні вказує, що значна частина неповнолітніх у системі правосуддя мають когнітивні або психологічні порушення, які залишаються непоміченими без ініціативи професійного захисника [3, с. 15]. У таких випадках змагальність доказування вимагає від адвоката навичок залучення вузькопрофільних спеціалістів, що робить його участь необхідною для встановлення істини.

У класичному кримінальному процесі змагальність передбачає, що сторони самостійно обґрунтовують свої позиції перед безстороннім судом. Однак у справах щодо неповнолітніх цей принцип стикається з бар'єрами. Як зазначає Д. Доуіс у дослідженні реформ у Джорджії, неповнолітні часто не розуміють суті змагальних процедур, якщо тільки захисник не бере на себе роль активного суб'єкта [4].

Обов'язкова участь захисника в Україні (ст. 52 КПК) є передумовою змагальності саме тому, що адвокат є ключовим професійним суб'єктом сторони захисту. У ювенальних справах предмет доказування є ширшим, ніж у загальних кримінальних провадженнях. Окрім обставин вчинення правопорушення, відповідно до ст. 485 КПК України, обов'язковому доказуванню підлягають: повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними, ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння, умови життя та виховання неповнолітнього; наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення [6].

Аналіз вітчизняної практики крізь призму міжнародних стандартів показує, що змагальне доказування в Україні часто обмежується лише матеріалами, зібраними стороною обвинувачення. Натомість досвід США та Німеччини вказує на важливість залучення адвокатом незалежних експертів. Зокрема, К. Кадіган наголошує, що без залучення спеціалістів із корекційної педагогіки змагальність перетворюється на односторонній процес, де держава лише констатує факт правопорушення, ігноруючи його першопричини [3, с. 32].

В Україні спостерігається позитивна динаміка щодо спеціалізації адвокатів, проводяться тематичні тренінги для адвокатів, хоча офіційно спеціалізація відсутня. Проте, для забезпечення справжньої змагальності, статус захисника має еволюціонувати від юридичного захисника до координатора мультидисциплінарної команди. Це особливо актуально в контексті впровадження моделі «Барнахус», де захисник повинен контролювати,

щоб докази, отримані в умовах, дружніх до дитини, не були спотворені під час судового розгляду.

Змагальність також вимагає від захисника активної участі в процедурах відновного правосуддя, яке впроваджене у Україні. Участь захисника тут є гарантією того, що дитина усвідомлює наслідки угоди та не діє під тиском.

Таким чином, обов'язкова участь захисника в Україні не повинна сприйматися судами як формальна процесуальна дія. Вона є активним інструментом збору та подання доказів, які дозволяють суду вийти за межі суто каральної парадигми та прийняти рішення, що відповідає найкращим інтересам дитини.

Аналіз міжнародних стандартів та зарубіжної практики крізь призму змагального доказування дозволяє стверджувати, що обов'язкова участь захисника є ключовим елементом ювенальної юстиції. У справах щодо неповнолітніх, змагальність не може бути зведена до простої процесуальної боротьби сторін, вона має слугувати інструментом для об'єктивного з'ясування причин девіантної поведінки та пошуку найбільш ефективних шляхів реабілітації дитини.

Для України, яка перебуває на шляху до повної імплементації дитиноцентристської моделі правосуддя, критично важливими є наступні кроки:

1. Спеціалізація адвокатів: запровадження обов'язкового навчання для адвокатів, які працюють у сфері ювенальної юстиції з акцентом на вікову психологію та особливості комунікації з дітьми, що мають когнітивні порушення.

2. Розширення предмету доказування: законодавче закріплення обов'язку захисника ініціювати підготовку комплексного соціально-психологічного звіту, який має стати обов'язковим елементом доказової бази.

3. Пріоритет відновних процедур: розгляд участі захисника в медіації як невід'ємної частини права на захист, що дозволяє реалізувати принцип змагальності через досягнення консенсусу, спрямованого на виправлення дитини.

Обов'язкова участь захисника є гарантією того, що неповнолітнього буде почуто та правильно інтерпретовано у складному середовищі дорослого правосуддя. Тільки через забезпечення реальної, а не декларативної змагальності, де захисник виступає активним суб'єктом доказування, можливо досягти головної мети ювенальної юстиції, а саме відновлення справедливості зі збереженням майбутнього дитини.

Список використаних джерел:

1. Brunner R., Dölling D. Jugendgerichtsgesetz: Kommentar. 13. Aufl. Berlin: De Gruyter, 2017. 673 p.
2. Institute of Medicine et al. Juvenile Crime, Juvenile Justice / ed. by N. A. Crowell. Washington: National Academies Press, 2001. 428 p.
3. Cadigan K. Intersections of Special Education Law and Juvenile Justice Policy and Practice: Master's Thesis. Arlington: University of Texas at Arlington, 2006. 62 p.
4. Dowis D. L. Georgia juvenile justice reform: The prosecution of children as adults: Dissertation. Tuscaloosa: University of Alabama, 2003. 248 p.
5. June D., Ebbe O. N. I. Comparative and International Criminal Justice Systems: Policing, Judiciary, and Corrections. 3rd ed. CRC Press, 2013. 296 p.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI.
7. Назаров В. В. Кримінальний процес України: підручник. Харків: Право, 2021. 340 с.

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУДОУСТРОЮ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Данькова Світлана Олександрівна,

доктор філософії з права,

доцент кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

УЧАСТЬ ПОТЕРПІЛОГО У ДОКАЗУВАННІ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Крім суду і сторін кримінального провадження, які виконують основні кримінальні процесуальні функції, а тому є центральними суб'єктами доказування в судовому провадженні у першій інстанції, до цього процесу задіяні й інші учасники кримінального провадження, зокрема, потерпілий. Цей суб'єкт має матеріальний інтерес у провадженні (зацікавлений у результатах судового провадження, адже на його майновий стан вплинуло вчинення кримінального правопорушення та/або може вплинути вирішення кримінального провадження). Для потерпілого характерним є те, що: 1) він не несе юридичної відповідальності за виконання завдань доказування, хоч їх процесуальна діяльність і сприяє цьому; 2) він не є суб'єктом обов'язку збирання, перевірки та оцінки доказів; 3) він бере участь у процесі доказування з заздалегідь окреслених, чітко визначених позицій; 4) він не має владних повноважень у процесі доказування [1, с. 285].

Поняття «потерпілий» є міжгалузевим, адже використовується як у кримінальному, так і у кримінальному процесуальному праві, однак за змістом вони не є тотожними. Як зазначив Верховний Суд, у кримінально-правовому розумінні потерпілий – це особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо заподіюється фізична, моральна та/або матеріальна шкода (або існує безпосередня загроза її заподіяння). Однак, щоб набути статусу потерпілого у кримінальному провадженні, мають бути виконані певні процесуальні умови, якими є необхідність подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення, надання згоди на визнання потерпілим (у разі, якщо така заява ним не подавалась) або подання заяви про залучення до провадження як потерпілого [2].

Досить дискусійним у науці кримінального процесу є місце і роль потерпілого серед інших учасників кримінального провадження. Варто виокремити два основні підходи до розуміння місця потерпілого серед учасників кримінального провадження. Перший із можна назвати «нормативним», адже він знайшов свій вияв у нормах чинного кримінального процесуального законодавства. Згідно із цим підходом потерпілий не включається до складу сторони обвинувачення, а розглядається як окремий, самостійний учасник кримінального провадження (§ 4 глави 3 КПК України) [3, с. 127]. Відповідно до іншого підходу потерпілого потрібно розглядати як суб'єкта, який діє на стороні обвинувачення. Зокрема, у наукових працях зазначають, що процесуальні дії потерпілого за своєю правовою природою є обвинувальними. А тому для здійснення ефективної охорони прав, свобод та законних інтересів потерпілого, він і його представник повинен бути віднесений до сторони обвинувачення в судовому провадженні, що надасть йому змогу заявляти різні клопотання та іншими способами сприяти відновленню своїх порушених прав [4, с. 326-327].

Цікавий підхід до визначення функціональної спрямованості діяльності потерпілого у кримінальному процесі демонструє І. В. Гловюк. Вчена диференціює його функції, залежно від того в якому статусі діє потерпілий: 1) якщо він є стороною, то реалізує функцію обвинувачення в судовому провадженні; 2) якщо потерпілий є цивільним позивачем, його кримінальною процесуальною функцією є підтримання цивільного позову; 3) коли підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа відшкодовує шкоду, завдану потерпілому, реалізується функція забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 4) у решті випадків потерпілий є нефункціональним суб'єктом кримінального провадження [5, с. 235]. Така

думка видається переважно раціональною, однак повністю з нею погодитись складно. Передусім, на наш погляд, діяльність потерпілого завжди спрямована на досягнення результату у вигляді відшкодування завданої йому шкоди, а тому, якщо уже визнавати існування функції «забезпечення відшкодування шкоди», то навряд чи можна говорити, що потерпілий може бути «нефункціональним» суб'єктом кримінального провадження.

Водночас, ми пропонуємо розуміти процесуальну природу участі потерпілого (як і його представника та законного представника) у процесі доказування як триалістичну [6, с. 108]. По-перше, потерпілий може бути віднесений до кола суб'єктів, що складають сторону обвинувачення, але лише у чітко визначених кримінальним процесуальним законом випадках. Як неодноразово зазначив Верховний Суд у своїх рішеннях, чинний КПК України встановлює два випадки коли потерпілий набуває статусу сторони на боці обвинувачення: у разі відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення (ст. 340 КПК України) або у разі якщо в обвинувальному акті зі зміненним прокурором в суді обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення (ч. 3 ст. 338 КПК України) [7].

Слід наголосити, що законодавець у разі набуття потерпілим статусу приватного обвинувача покладає на нього обов'язок доказування. У наукових працях акцентується, що цей обов'язок покладається на приватного обвинувача (потерпілого), зокрема: 1) коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий висловив бажання продовжувати підтримувати обвинувачення (ч.ч. 2-4 ст. 340 КПК України), у такому разі надалі провадження здійснюється за процедурою приватного обвинувачення; 2) коли прокурор змінює обвинувачення в суді, перекваліфікуючи діяння за нормою КК України, яка передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, або зменшуючи обсяг обвинувачення (ч. 3 ст. 338 КПК України), у такому разі потерпілий отримує право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі [8, с. 214].

Водночас, постає питання, чи можна говорити, що потерпілий дійсно виконує «обов'язок» доказування? Видається, що на потерпілого не може покладатися жодна відповідальність за недоведення обставин, які становлять предмет доказування. Він переймає функцію підтримання обвинувачення лише тому, що бажає захистити відповідні інтереси, а тому у цьому контексті варто вести мову саме про тягар, а не обов'язок доказування.

По-друге, потерпілий може брати участь в судовому провадженні в суді першої інстанції як самостійний суб'єкт, незалежно від сторони обвинувачення. Звичайно інтереси потерпілого здебільшого співпадають з процесуальними інтересами сторони обвинувачення, однак це не завжди так. Наприклад, потерпілий може примиритися з обвинуваченим, не бажати притягнення його до відповідальності (у провадженні, яке може бути розпочате виключно за заявою потерпілого, факт відмови від обвинувачення буде безумовною підставою для закриття кримінального провадження [8, с. 217-218]), може укласти угоду про примирення. Відповідно, його правова позиція, далеко не завжди співпадає з позицією сторони обвинувачення.

У процесі кримінального процесуального доказування в суді першої інстанції потерпілий має право висловлювати думку про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів (ставити запитання обвинуваченому, свідку, експерту, оглядати речові докази, ознайомлюватися з документами тощо), доводити їх переконливість перед судом, клопотати про допит експерта, заявляти клопотання щодо визнання доказів недопустимими та висловлювати заперечення щодо клопотань інших учасників, виступати в судових дебатах, оскаржувати судові рішення тощо.

Слід пам'ятати, що потерпілий також є і носієм відомостей, що можуть слугувати доказами у кримінальному провадженні. Часто сам потерпілий може надати цінні показання, оскільки він був очевидцем вчинення кримінально протиправних дій або зазнав їх впливу (наприклад, у випадку завдання йому тілесних ушкоджень). Водночас, давання показань для потерпілого не є обов'язком, він може і відмовитись їх давати. Крім того, досить часто

потерпілий має у своєму розпорядженні певні документи, які можуть бути використані для встановлення обставин провадження (наприклад, документи, що засвідчують право власності на певне майно, підтверджують завдання шкоди здоров'ю, факт та вартість лікування тощо), і має право подати їх суду для підтвердження обґрунтованості своїх доводів.

По-третє, потерпілий в судовому провадженні у першій інстанції може набути статусу цивільного позивача. Подання цивільного позову у рамках кримінального провадження є ефективним інструментом, що надає можливість потерпілому вирішити питання щодо відшкодування завданої йому майнової чи моральної шкоди, якщо обвинувачений добровільно цього робити не бажає. Аналізуючи зміст ч. 1 ст. 55 та ч. 1 ст. 61 КПК України, доходимо до висновку, що потерпілим і цивільним позивачем у кримінальному провадженні є та ж сама особа. За загальним правилом, цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені КПК України для потерпілого, але лише у частині, що стосуються цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення.

Матеріальна і процесуальна заінтересованість у результатах вирішення цивільного позову зумовлює потребу участі цивільного позивача і цивільного відповідача у процесі доказування відповідних обставин провадження. Однак можливості потерпілого – цивільного позивача щодо збирання доказів є обмеженими, у нього відсутнє право на тимчасовий доступ до речей і документів, залучення експерта, що значно звужує його можливості у процесі доказування розміру шкоди та необхідності арешту майна.

Таким чином, у процесі доказування особа, потерпіла від кримінального правопорушення, може виступати: 1) як представник сторони обвинувачення; 2) як самостійний учасник провадження; 3) як цивільний позивач.

Список використаних джерел:

1. Давиденко С. В. Співвідношення в кримінально-процесуальній діяльності потерпілого понять «обов'язок доказування» та «тягар доказування». Форум права. 2012. № 4. С. 283-291.
2. Постанова Великої палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року (справа № 439/397/17). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600>.
3. Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 126-131.
4. Скрипник Д. О. Функції потерпілого та його представника у кримінальному провадженні. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 листопада 2017 р.). Харків: ХНУВС, 2017. С. 325-327.
5. Глов'юк І. В. Проблеми визначення функціональної спрямованості діяльності потерпілого у кримінальному провадженні України. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2013. № 16. С. 233-236.
6. Данькова С. О., Крушинський С. А. Кримінальне процесуальне доказування в судовому провадженні у першій інстанції: монографія. Вінниця: НІЛАН-ЛТД, 2025. 241 с.
7. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14 травня 2020 року (справа № 461/4358/17). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89345785>.
8. Крушинський С. А. Відмова потерпілого (приватного обвинувача) від обвинувачення: поняття, порядок здійснення та правові наслідки. Університетські наукові записки. 2015. № 2. С. 212-220.

ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ СУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Трансформація правосуддя в Україні, що розгорнулася на тлі системних реформ державного управління та набула нової гостроти в умовах повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації, актуалізувала проблематику етичних стандартів судової діяльності як одного з ключових чинників легітимності та ефективності правосуддя. Суддівська доброчесність і незалежність є не лише інституційними категоріями, а й необхідними передумовами реалізації права особи на справедливий суд, закріпленого у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Реформування судової системи, активізоване після 2014 року та продовжуване нині, поставило перед науковою спільнотою й практикуючими юристами питання про відповідність вітчизняних механізмів забезпечення суддівської етики міжнародним стандартам. Особливого значення набуває дослідження ефективності Кодексу суддівської етики, інституту кваліфікаційного оцінювання суддів, а також органів суддівського самоврядування в контексті їхньої спроможності гарантувати дотримання етичних норм у практиці відправлення правосуддя.

Етичні стандарти судової діяльності являють собою сукупність нормативно визначених і морально обумовлених вимог до поведінки суддів, дотримання яких є необхідною умовою відправлення справедливого правосуддя та підтримання суспільної довіри до судової системи. У доктринальному вимірі зазначені стандарти мають двоїсту природу: з одного боку, вони закріплені у позитивному праві та забезпечуються примусовими механізмами; з іншого – становлять елемент фахової етики, що апелює до внутрішніх моральних переконань судді та його усвідомленої відповідальності перед суспільством.

Базовим міжнародним документом у досліджуваній сфері є Бангалорські принципи поведінки суддів 2002 року, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН № 2006/23. Документ закріплює шість фундаментальних цінностей суддівської діяльності: незалежність, безсторонність, доброчесність, належну поведінку, рівність та компетентність і старанність. Ці принципи слугують концептуальним орієнтиром для національних правових систем і прямо сприйняті вітчизняним Кодексом суддівської етики [3].

В Україні основним нормативним актом у досліджуваній сфері є Кодекс суддівської етики, затверджений XI позачерговим з'їздом суддів України (із наступними змінами). Кодекс визначає вимоги до поведінки судді під час здійснення правосуддя та у позасудовій діяльності, регламентує питання запобігання конфлікту інтересів і декларування майна. Законодавчу основу формує Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII (зі змінами), що визначає гарантії незалежності судді та механізми дисциплінарної відповідальності [1].

Реформування судової системи України відбувається під одночасним впливом кількох взаємопов'язаних чинників: євроінтеграційного курсу держави, вимог міжнародних партнерів щодо протидії корупції, а також безпрецедентних викликів, породжених повномасштабним збройним вторгненням. Ці фактори формують унікальний контекст трансформації, в якому питання суддівської етики набуває особливого суспільного і політичного резонансу та є предметом постійної уваги як з боку держави, так і з боку міжнародних партнерів України.

Реформа 2022 року, що передбачала оновлення складу Вищої ради правосуддя із залученням міжнародних експертів до перевірки кандидатів у рамках роботи Комітету з відбору, стала знаковою з точки зору підвищення доброчесності органів суддівського

управління. Запровадження зовнішнього контролю як інструменту відновлення довіри до судової системи відповідає кращим практикам держав — членів ЄС і відображає реальну готовність держави до системних змін у підходах до забезпечення суддівської доброчесності [4].

Водночас практика реалізації реформи виявила низку системних проблем. По-перше, зберігається суттєвий розрив між формальним закріпленням етичних стандартів та їх фактичним дотриманням суддівською корпорацією. По-друге, механізми дисциплінарної відповідальності суддів виявляються нерівномірно ефективними: незначні процесуальні порушення переслідуються активніше, ніж системні прояви корупційної поведінки чи упередженості. По-третє, залишається проблема непрозорості окремих судових призначень, що підриває суспільну довіру.

Ключовим орієнтиром для оцінки відповідності національного законодавства міжнародним стандартам є висновки Венеціанської комісії Ради Європи. У рекомендаціях щодо судової реформи в Україні Венеціанська комісія неодноразово наголошувала на необхідності забезпечення реальної незалежності органів суддівського самоврядування — Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів — від будь-якого зовнішнього, у тому числі політичного, впливу. Виконання цих рекомендацій є однією з умов успішного просування України на шляху до членства в ЄС [4].

Моніторингові механізми GRECO (Групи держав проти корупції Ради Європи) також фіксують прогрес і недоліки у сфері доброчесності суддів. За матеріалами оцінювань у рамках П'ятого раунду, Україна досягла певного поступу у впровадженні механізмів декларування майна та запобігання конфлікту інтересів, проте системні ризики корупційної поведінки у судовій системі залишаються актуальними і потребують додаткових заходів реагування з боку держави [5].

Імплементація міжнародних стандартів суддівської етики в Україні відбувається кількома каналами: через рецепцію норм Бангалорських принципів у Кодексі суддівської етики; через закріплення у процесуальному законодавстві вимог щодо відводу судді у разі сумнівів у його безсторонності; через інституціоналізацію органів контролю за доброчесністю суддів — Громадської ради доброчесності та оновленої Вищої ради правосуддя. Зазначені механізми у сукупності утворюють багаторівневу систему забезпечення суддівської доброчесності.

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України внесла суттєві корективи у функціонування судової системи. В умовах воєнного стану суди продовжують відправляти правосуддя нерідко в евакуаційних умовах, з обмеженим доступом до документів і засобів зв'язку, в умовах фізичної небезпеки для учасників процесу. Це породжує нові, раніше неактуальні ризики для дотримання етичних стандартів: тиск на суддів, ризик зловживань в умовах знижених інституційних обмежень, складнощі дотримання процесуальних строків.

Воєнний стан актуалізував питання балансу між оперативністю та справедливістю судових процедур. Розгляд справ, пов'язаних з воєнними злочинами, злочинами проти людяності, а також майнових спорів, породжених окупацією та вимушеним переміщенням населення, ставить перед суддями надскладні завдання не лише правового, але й морально-етичного характеру, вимагаючи поєднання суворого дотримання закону з розумінням гуманітарного виміру кожної конкретної справи.

Особливого значення в умовах воєнного стану набуває питання доступності правосуддя для мешканців прифронтових і тимчасово окупованих територій. Забезпечення права на судовий захист для осіб, чие майно знищено або перебуває на окупованій території, є не лише юридичним, а й беззаперечним етичним обов'язком судової системи. Розвиток електронного судочинства та дистанційних судових засідань є практичними відповідями на ці виклики, що потребують відповідного методологічного й етичного осмислення.

Ефективність системи етичних стандартів судової діяльності визначається передусім якістю інституційних механізмів їх реалізації та забезпечення. В Україні до таких механізмів належать: дисциплінарна відповідальність суддів, здійснювана Вищою радою правосуддя;

кваліфікаційне оцінювання суддів Вищою кваліфікаційною комісією суддів України; перевірка доброчесності кандидатів у рамках конкурсних процедур із залученням Громадської ради доброчесності.

Громадська рада доброчесності є унікальним для вітчизняної правової системи інститутом, що поєднує елементи громадського контролю з функціями офіційної процедури добору суддів. Її діяльність сприяє залученню організацій громадянського суспільства, антикорупційних об'єднань та адвокатури до оцінювання доброчесності кандидатів на суддівські посади. Цей механізм відповідає рекомендаціям Венеціанської комісії щодо підвищення прозорості судових призначень і є позитивним прикладом залучення суспільства до інституційних реформ [4].

Разом з тим практика функціонування органів суддівської відповідальності виявила ряд системних вад: надмірна тривалість дисциплінарних проваджень; непрозорість окремих процедурних рішень; ризик корпоративної солідарності суддівського корпусу при розгляді скарг щодо колег. Реформа Вищої ради правосуддя 2022-2023 рр. із залученням міжнародних експертів є важливим кроком у напрямі подолання зазначених проблем, однак ефективність запроваджених заходів потребує подальшого системного моніторингу та оцінки.

Важливим чинником забезпечення суддівської доброчесності є безперервна фахова підготовка суддів з питань суддівської етики. Національна школа суддів України провадить відповідні навчальні програми, однак потенціал їх впливу залишається недостатньо використаним через брак системної роботи з формування культури доброчесності у суддівській спільноті. Ця культурна складова є не менш важливою, ніж удосконалення формальних механізмів контролю та відповідальності.

Таким чином, система етичних стандартів судової діяльності в Україні має розгалужену нормативну основу, що охоплює міжнародні документи, законодавчі норми та корпоративні стандарти суддівського самоврядування. Водночас ця система потребує підвищення ефективності механізмів реалізації і гарантування реального, а не декларативного дотримання встановлених вимог – насамперед у частині дисциплінарного переслідування за системні порушення.

До того ж, трансформація правосуддя в Україні відбувається в унікальних і надзвичайно складних умовах, обумовлених триваючим збройним конфліктом, євроінтеграційними зобов'язаннями та внутрішніми інституційними викликами. Поєднання зовнішнього міжнародного тиску та внутрішніх реформаторських зусиль створює передумови для системного підвищення стандартів суддівської доброчесності, за умови збереження послідовності й наступності реформ.

Вважаємо, що ключовими напрямками вдосконалення системи є: посилення незалежності органів суддівського самоврядування від будь-якого зовнішнього впливу; підвищення прозорості та оперативності дисциплінарних проваджень; розвиток освітніх програм з суддівської етики; ширше залучення інститутів громадянського суспільства до контролю за доброчесністю суддів на всіх рівнях судової системи.

Список використаних джерел:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змінами, внесеними Законом № 2509-IX від 03.06.2022) // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (22.05.2025)
2. Кодекс суддівської етики: затверджений рішенням XI позачергового з'їзду суддів України від 22.02.2013 (зі змінами від 16.09.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13>. Дата звернення: (22.05.2025)
3. Бангалорські принципи поведінки суддів 2002 р.: схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН № 2006/23 від 27.07.2006. URL: https://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf. (22.05.2025)
4. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Joint Opinion on the draft law on the High Council of Justice and amendments to the Law on the Judiciary and Status of Judges of Ukraine. CDL-AD(2022)022. Strasbourg: VeniceCommission,

2022. 34 p. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2022\)022-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2022)022-e). (22.05.2025)

5. GRECO. Fifth Evaluation Round. Evaluation Report. Ukraine. Preventing corruption and promoting integrity in central governments (to pexecutive functions) and law enforcement agencies. Greco Eval 5 Rep(2022)6. Strasbourg: Council of Europe, 2022. 68 p. URL: <https://www.coe.int/en/web/greco>. (22.05.2025)

*Лозінська Світлана Володимирівна,
кандидат, юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СПЕЦІАЛЬНИЙ ТРИБУНАЛ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ ТА МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України стала одним із найбільших викликів сучасному міжнародному правопорядку після завершення Другої світової війни. Порушення фундаментальних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, зокрема принципу незастосування сили та поваги до територіальної цілісності держав, актуалізувало питання міжнародної відповідальності за злочин агресії. У цих умовах особливого значення набуло створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, який покликаний забезпечити невідворотність покарання осіб, відповідальних за планування, підготовку та здійснення акту агресії.

Проблема притягнення до відповідальності за злочин агресії полягає у наявності прогалин у чинній системі міжнародного кримінального правосуддя. Незважаючи на важливу роль Міжнародного кримінального суду (МКС) у переслідуванні осіб за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, його юрисдикція щодо злочину агресії є обмеженою.

Російська Федерація не є учасницею Римського статуту, а тому МКС не має належних процесуальних можливостей для здійснення кримінального переслідування вищого політичного та військового керівництва РФ саме за злочин агресії. Саме ця обставина стала ключовим аргументом на користь створення окремого міжнародного судового механізму.

Важливим етапом інституціоналізації механізму притягнення до відповідальності за злочин агресії стало ухвалення Комітетом міністрів Ради Європи рішення CM/Del/Dec(2025)1342/2, яким було схвалено започаткування договірно-правової основи функціонування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України[1]. У зазначеному документі підкреслюється, що створення трибуналу має на меті забезпечення відповідальності осіб, які несуть найбільшу відповідальність за злочин агресії, а також зміцнення міжнародного правопорядку, заснованого на принципах Статуту ООН [2].

Особливістю майбутнього трибуналу є його міжнародний характер та функціонування в інституційному середовищі Ради Європи. Такий підхід свідчить про появу нової моделі міжнародного кримінального правосуддя, яка поєднує договірні механізми міжнародного права із потенціалом регіональних міжнародних організацій. Фактично йдеться про формування інноваційного механізму відповідальності, який покликаний усунути існуючі прогалини у переслідуванні злочину агресії в межах чинної системи міжнародного кримінального правосуддя.

Створення Спеціального трибуналу має значення не лише для України, але й для розвитку міжнародного права загалом. Уперше після Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу формується спеціалізований міжнародний судовий орган, компетенція якого зосереджена саме на злочині агресії як «керівному злочині» міжнародного права. Відповідно, майбутня практика трибуналу може істотно вплинути на подальше

тлумачення положень статті 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду та Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії».

Окрім того, створення трибуналу демонструє здатність міжнародного співтовариства адаптувати існуючі механізми міжнародної відповідальності до нових викликів. У ситуації, коли Рада Безпеки ООН виявилася неспроможною виконати свою функцію через використання права вето державою-агресором, міжнародне співтовариство виробило альтернативний механізм забезпечення відповідальності. Це свідчить про поступову трансформацію сучасного міжнародного правопорядку та розвиток нових інституційних форм забезпечення міжнародної законності.

На особливу увагу заслуговує і превентивний потенціал майбутнього трибуналу. Його діяльність сприятиме зміцненню принципу невідворотності відповідальності за агресивну війну та формуванню додаткових гарантій міжнародного миру і безпеки. У довгостроковій перспективі це може стати важливим фактором стримування потенційних агресорів та посилення авторитету міжнародного права як універсального регулятора міжнародних відносин [3, с. 330].

Створення трибуналу демонструє здатність міжнародного співтовариства адаптувати систему міжнародного кримінального правосуддя до нових викликів шляхом подолання так званої «прогалини відповідальності» (accountability gap), яка унеможливлювала притягнення до відповідальності вищого керівництва держави-агресора за злочин агресії. Спеціальний трибунал орієнтований на реалізацію концепції «лідерського злочину» (leadership crime), відповідно до якої відповідальність нести будуть особи, що здійснювали ефективний політичний або військовий контроль над актом агресії [4, с. 627].

Злочин агресії традиційно розглядається як «найвище міжнародне зло», оскільки саме він створює передумови для вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людяності та інших серйозних порушень міжнародного права [5]. У цьому контексті діяльність Спеціального трибуналу спрямована не лише на покарання винних, а й на зміцнення засад міжнародного правопорядку. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України може розглядатися як нова інституційна модель міжнародного кримінального правосуддя, що виникла внаслідок обмеженої ефективності універсальних міжнародних механізмів та демонструє тенденцію до розвитку договірних і регіональних форм забезпечення міжнародної кримінальної відповідальності.

Важливою особливістю Спеціального трибуналу є його широка міжнародна підтримка та інституційне закріплення в межах Ради Європи [6]. Це дозволяє розглядати його не лише як механізм реагування на агресію проти України, але і як новий етап розвитку міжнародного кримінального правосуддя. Трибунал може стати прецедентом формування альтернативних механізмів відповідальності в умовах, коли універсальні інституції не здатні ефективно виконувати свої функції. У перспективі його діяльність здатна вплинути на подальшу еволюцію концепції злочину агресії, принципу невідворотності покарання та всієї системи міжнародного правопорядку.

Список використаних джерел:

1. Decision CM/Del/Dec(2025)1342/2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe concerning the establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Council of Europe. 2025. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/1/cmdeldec20251342a-2.pdf>
2. Agreement between the Council of Europe and Ukraine on the Establishment of a Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Strasbourg, 25 June 2025. URL: <https://www.coe.int/en/web/special-tribunal-ukraine> (дата звернення: 08.06.2026).
3. Glusman J. Justice from the General Assembly: The United Nations and the Creation of a Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Chicago Journal of International Law. 2024. Vol. 24. No. 2. P. 321–357.

4. Серватюк Л. В., Мостова К. В. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: правові засади, повноваження та перспективи. *Грааль науки*. 2025. № 58. С. 623–628. DOI: 10.36074/grail-of-science.14.11.2025.072.
5. Frequently Asked Questions (FAQ): Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Council of Europe. 2025. URL: <https://rm.coe.int/faq-special-tribunal-for-the-crime-of-aggression-against-ukraine/48802b0616> (дата звернення: .08.06.2026).
6. Спеціальний трибунал щодо України: широка підтримка Угоди Ради Європи. Рада Європи (Council of Europe). 2026. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/special-tribunal-for-ukraine-broad-support-for-council-of-europe-agreement> (дата звернення: 08.06.2026).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

***Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі
реформування кримінальної юстиції
(до 85 річниці від дня народження В.П. Колгана)***

***збірник тез
Міжнародної науково-практичної конференції
(м. Хмельницький, 5 червня 2026 року)***

Відповідальний редактор – *Крушинський С.А.*

Комп'ютерний набір – *Нікіфорова Т.І.*

*Зображення на титульному аркуші з
<https://e-learning.iir.edu.ua/enrol/index.php?id=1025>*

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8
Тел.: (382) 71-75-91, (382) 71-80-80
Ел. адреса: nauka@univer.km.ua
www.univer.km.ua

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 6982 від 19.11.19 р.